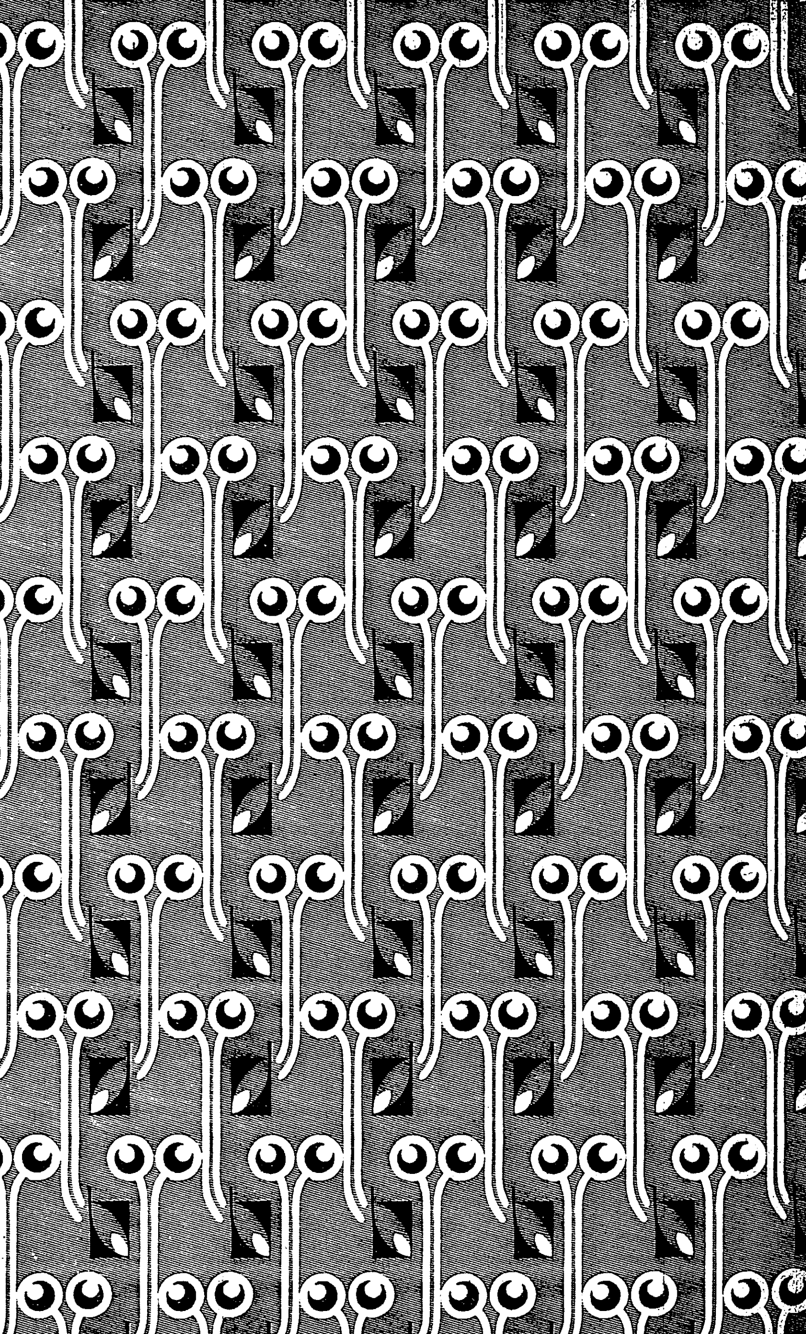
UNIVERSITY OF CHICAGO
44 758 572

UNIVERSITY OF CHICA
44 758 572

The University of Chicago
Libraries

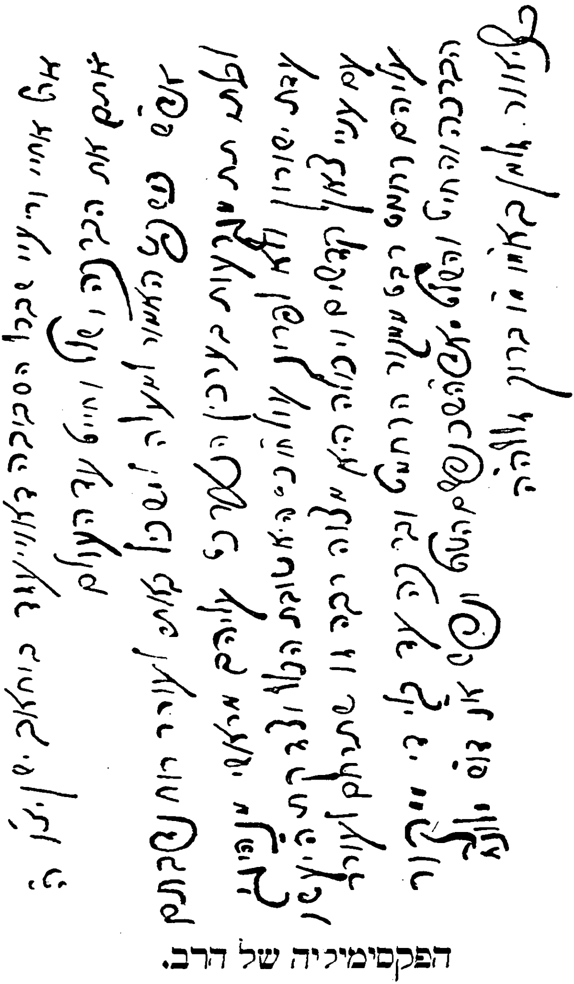
DE

– V 10.
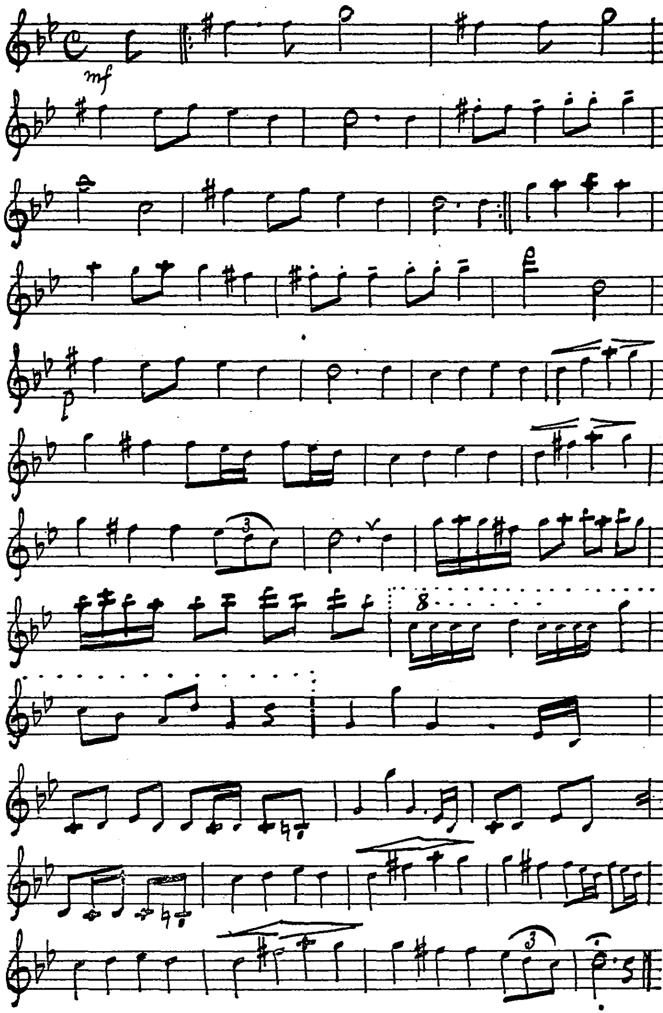
10.

רבי שניאור זלמן
הרב מלאדי.

הפקסימיליה של הרב.

ה„נגון" של הרב.

See ...

הרב מלאדי

ומפלגת חב"ד.

חיי הרב, ספריו ושיטתו וקורות מפלגת חב"ד.

מאת

מרדכי טייטלבוים.

חלק ראשון.

תולדות הרב.

הוצאת „תושיה"

ורשה,

1575043

הרב מלאדי

ומפלגת חב"ד

מאת

מרדכי טייטלבוים.

חלק הראשון.

BM755
.S37T3

LIBRARIES
CHICAGO, ILL.

Oriental Inst. - Judaica

תכן הענינים.

Der
RABH VON LADI

sein Leben, Werke und System

sowie die

Geschichte der Sekte Chabad

von

M. Teitelbaum.

ERSTER TEIL.

Verlag „TUSCHIJAH".

WARSCHAU,

Печ. въ тип. Бр Левинъ-Эпштейнъ, Павья 38.
ВАРШАВА. 1914 г.

דברים אחדים.

שמח אני בכל לב כי נתגלגלה הזכות על ידי לסייע להוצאת הספר הזה „הרב מלאדי ומפלגת חב"ד". לדאבון לב כל המעריצים את שם אבי החב"ד, הוא אדוני אבי־זקני הגאון הרב מלאדי נ"ע, לא עלה עד היום בידי כותבי תולדותיו לבא עד תכונתו של האדם הגדול והנפלא הזה, לתארו כמו שהוא, ולתת להקורא מושג ברור ונכון על אודותיו. אלה מזה — כמו: בעל ספר „שבחי הרב", „קהל חסידים" וכיוצא באלה, הליטו את הפנים המאירות של הרב בענן אגדות מפליאות, וייחסו לו בעיקר דברים היוצאים מדרך הטבע, בכדי להציגו בתור „בעל מופת" בלבד, ובזה דמו לצאת ידי חובתם; ואלה מזה בדו עליו שקרים ועלילות שוא במתכון לנאץ את שמו הגדול, בכדי למצוא על ידי זה חן בעיני אלו השמחים למצא מומים בגדולי החסידים. ולכל אלה אשר האמת ההיסטורית נר לרגלם, ויקר בעיניהם כבוד אנשי הסגולה, שעמדו בראש האומה הישראלית בכל דור ודור, לאלה אין כל מושג בהיר ממהות הענק הרוחני הזה, שהשפעתו המוסרית על כנסת ישראל שברוסיא ופולין, היתה רבה וגדולה כל כך.

לזאת איפוא מעורר הייתי זה שנים אחדות את ידידי החכם הנכבד מר מרדכי טייטלבוים, למלא את החסרון הזה המורגש מאד בספרותנו, מפני שידעתי שלא רבים מוכשרים כמהו לעבודה כזאת. והוא מבלי שום תועלת חומרית למענו, נגש אל העבודה הכבדה והגדולה הזאת, ובשקידה רבה ועצומה, עמל ויגע, חפש וחטט אחר מקורים הדשים גם ישנים, הן מאלו הנמצאים בעברית והן מהנמצאים בשפות אחרות; נפה את הספרות החסידית של התקופה ההיא בשבע נפות, עסק בשום־לב בספרי החב"ד בכלל, ובספרי הרב בפרט, בכדי להכיר הכרה ברורה ושלמה את מהותו של הרב מיסד החב"ד ושיטתו. גם עמד המחבר לתכלית זו במשא־ומתן עם גדולי סופרי ישראל, שהמציאו לידו תומר רב גם תעודות חשובות, שיש להן שייכות לקורות הימים ההם, כפי שיכיר הקורא בקריאת הספר.

ואני מקוה נאמנה כי יפיק הספר הזה רצון רב מהקוראים הנבונים בין מהחסידים ובין מהמשכילים דורשי אמת, אחרי שהמחבר הנכבד, שכבודו של הרב יקר בעיניו מאד, כתב את כל דבריו באמונה ובתם־לבב, בלי שום פניה כל שהוא, וכונתו

מאת המחבר.

החסידות, שהחלה לצמות בחבל אוקריינא בתחלת המאה הששית לאלף הששי, קרעה את כנסת־ישראל שברוסיה ופולין לקרעים, ותחלק אותה למפלגות דתיות שונות. למפלגות דתיות אין על פי רוב בשעת יצירתן כל צביון ברור, כל צורה קבועה ומוחלטת. פרצופי פניהן מטושטשים, הרשמים שבהם בלתי מבוררים די צרכם; ואולם לאט לאט מתבלטים הקוים, הרשמים הולכים ומשתלמים, הולכים ומשתכללים, ואז נעשית צורתן שלמה וגמורה.

צורה מטושטשת כזו היתה להחסידות הבעש"טגית בתקופה הראשונה לקיומה. קשה היה בתחלה לעמוד על אפיה של שיטה זו, להגביל מהותה ואיכותה, מושגיה והשקפותיה; אולם אחרי עבור כמחצית יובל שנים למן היום שיצאה לאור עולם, החלה החסידות לקבל צורת מפלגה דתית בעלת תכנית ברורה. וגם אחרי שקבלה החסידות צורה מסוימת, לא בפנים אחדים נתגלתה, כי אם בפנים רבים ושונים, והפנים היותר בהירים של החסידות, הפנים הגלויים, היותר יפים והיותר שלמים שלה הם — החב"ד...

אולם אם מצב כל מפלגה בכלל קשה בראשיתה, מצב מפלגה ד.ת.י.ת בתחלתה קשה מכלן; צירים וחבלים רבים סבלה מפלגת חב"ד בטרם שהצליחה להוציא פרי־רוחה באין מפריע, טרם עלה בידה למצוא מעמד נכון לרגליה; הרבה שנות עמל מַנו להמפלגה הזאת עד אשר הסכינו בני האומה העברית לסבול את דעותיה; הרבה תלאות עברו על ראשה בטרם החלו טובי האומה להתחשב עמה. ואנחנו מדי גשתנו הפעם לערוך את קורות המפלגה ההיא — קורות שיש להן ערך נכבד להקירת דברי ימי היהודים ברוסיה בכלל — עלינו לשים ראשונה את לבנו להמיַסד של אותה המפלגה, ליוצרה ומחוללה, שהוא גם הלוחם הכביר שלה, הוא ה"רב" רבי שניאור זלמן מלאדי.

לזאת מצאתי אפוא ראוי לפנות מקום רחב בספרי זה לתולדות האדם הנעלה ההוא ולקורות ימי חייו; ביחוד שמתי את לבי להקור את הלך דעותיו והשקפותיו העיוניות, שגרמו למהפכה

היתה לתאר לפני הקורא בדיוק את דמותו של אחד מגדולי ישראל יחידי הסגולה, שרבים מבני האומה העברית מתימרים בו בצדק.

והנני נותן קבל הקוראים את תודתי העמוקה לידידי המחבר הנכבד בשביל עבודתו הנעלה הזאת, שכל המורח שטרח בעבודתו זו לא טרח אלא בשביל להעשיר את ספרות ישראל, בלי שום צפוי לשכר או לטובת הנאה אחרת למענו.

המביא לבית־הדפוס

שמריהו בן ר' לוי יצחק שניאורסון.

ורשה, אייר, תר"ע.

פרק ראשון.

הרב בימי נעוריו.

שנת הולדת הרב. ארץ מולדת אביו. רוחב דעתו בתורה הנגלית. שקידתו הגדולה. בקיאותו וחריפותו. הרב עוסק בלמודי הקבלה, מרבה בתפלה בכונה, הולך להמגיד רבי בער מיזריטשה. עקרי החסידות של המגיד. המגיד מקרב אותו, מגלה לו תעלומות הקבלה. בנו של המגיד ותלמידיו מחבבים אותו. הוא עוזב את מיזריטש ושב לביתו. תשובתו מיזריטשה שנית. פטירת המגיד.

בשנת חמש מאות ושבע לאלף הששי, ילדה האשה רבקה1) לרבי ברוך אישה בן בעיר לאזני או לוזנא (Lożna) 2), ויקרא שמו בישראל שניאור זלמן3).

ליהודים יושבי רוסיה ופולין טרם נתנו עוד בימים ההם שמות משפחה, וכל משפחות בני ישראל נקראו אז בשמות אבותיהן, ובשם שנכתבו בפנקס הקהל. ככה נרשמו בבית־הפקידות, ובאותו השם היו נודעים לכל אנשי מקומם ומחוצה לו. גם רבי

---

1) הרב במכתבו להגאון בעל ה„הפלאה“, חותם את עצמו „שניאור זלמן בן רבקה“.

2) לוזנא — כפר ברוסיה הלבנה (מחוז ארשא, פלך מוהילוב) הרחוק מהעיר המחוזית כמהלך חמש ושבעים ווירסטות; מספר יושבי ההגמוניא ההיא — אלף ומאתים נפש. (Słownik geograficzny królestwa polskiego, T. 5, str. 765)

3) על דבר תולדות השם „שניאור“ עיין ציון א׳. — מלבד בנו זה ילדה רבקה עוד שלשה בנים לאישה, וכלם היו גדולים בתורה, ואלה הם בשמותם: רבי יהודה ליב (מ״ץ דעיר יאנוביץ, ומחבר ספר „שארית יהודה“ על הלכות מליחה, הכולל בתוכו תשובות ופסקי הלכות בכל חלקי השו״ע, וחדושים בנפ״ת), רבי מרדכי (רב בארשא) ורבי משה (רב בבאיוב, ובסוף ימיו בליפלי). הרב רבי יהודה ליב היה גדול בתורה יותר מכל אחי הרב, הוא כתב הוספות לסדר התפלה של הרב. גם רוב דרושי ה„תורה אור“ נכתבו על ידו, ואחר פטירתו של הרב הגיה הוא את השו״ע (הקדמת הרב רבי דוב בער לשו״ע או״ח); בעל „צמח צדק“ מביא בתשובותיו דברים הרבה ממנו (עיין לדוגמא הלכות ניטין סי׳ קמ״ה; שו״ת או״ח סי׳ כ״ח, ועוד במקומות הרבה).

רוחנית עצומה מאד בתוך החיים הדתיים של מרבית בני האומה העברית ברוסיה ופולין, בכדי לתת באופן זה את האפשרות להקורא, להכיר את צורתו המוסרית של הרב 1) הכרה ברורה ושלמה.

ומפני שקורות הרב מלאדי קשורות בקורות המפלגה בכלל, הן משולבות יחד במרוצת כל הספר הזה.

ביחוסי אני להרב ולהשקפותיו, זהיר הייתי עד כמה שאפשר לְהִשָּׁאֵר אוביקטיבי. כל העובדות והמעשים הבאים ומתגלים פה לפני עיני הקורא, כל אלה כתובים ומתוארים על ידי כמו שהם, בלי שום נטיה וטנדנציה כל־שהיא. ואדיר כל תפצי הוא לְהִשָּׁאֵר נאמן לרוח ההיסטוריה, שאין לפניה שום חנף, צביעות ומשא־פנים...

רוב המאורעות ההיסטוריים, המיוסדים על תעודות אופיציַליות והכלולים בספרי, חלק ראשון, בפרקים ח—יב, תארתי על פי מאמרו של י. הֶסֶן 2). כמו כן הבאתי בשמו הערות שונות.

התעודות הנזכרות היו גנוזות באחד הארכיונים לערך מאה שנה, עד סוף המאה התשע־עשרה למספר הרגיל, ורק ביד מר הֶסֶן עלה להשיגן ולהשתמש בהן.

ובזה הנני מביע את תודתי להחכם מר י. הֶסֶן, שמלבד שהרשה לי להשתמש בעבודתו במאמרו הנזכר, עוד הואיל במובו להמציא לידי תעודות חדשות רבות־ערך הנוגעות לקורות התקופה ההיא, שעוד לא השתמש בהן כל צרכו. בשעת כתיבת מאמרו.

מלבד זה עלי להחזיק טובה להחכמים והסופרים מר חיים יחיאל בארנשטיין ומר הלל צייטלין, שהעירוני לפעמים הערות שונות בנוגע לאיזו ענינים שבספרי זה.

ורשה, ניסן, תר"ע.

---

1) בכל מקום שנמצא בספרי התאר „רב" סתם, דעתי על הרב רבי שניאור זלמן מלאדי.

2) Ю. И. Гессенъ. Къ исторіи религіозной борьбы, Восходъ 1902 г.

דעת תלמידו בכל ענפי התורה הנגלית חדל להורות לו באמרו: „ראוי הנער הזה להיות לי לְרֵעַ ולחבר אבל לא לתלמיד, ובכלל אין הוא נזקק עוד לשום מורה־דרך בלמוד הגמרא והפוסקים. בכח־תבונתו הרבה הוא יכול לסול לו בעצמו נתיב בעמקי ים התלמוד, והוא מוכשר מעתה להורות לאחרים דרך בלמוד התורה". ובאמת כאשר הגיע הרב לשנת השלש־עשרה, כבר הסב אליו את תשומת־לב כל חכמי התורה אשר בעירו. הכל השתאו והשתוממו על רוחב לבו וחריפות שכלו ויחלקו לו כבוד רב 1).

גם מחוץ לתחום עיר מושבו כבר יצא שמו לתהלה כאחד העלויים יחידי־הסגולה, ורבים נבאו לו גדולות ונצורות. אחד מנכבדי ויטבסק וגדוליה 2) נכסף לקחת אותו לחתן לבתו; ובשנת החמש־עשרה נעשה בעל אשה 3), סמוך על שלחן חותנו ועוסק בתורה, כדרך הימים ההם.

על ידי שקידתו הגדולה של הרב „גמיר לכולא תלמודא עם כל נושאי כליו" 4) עוד בשנת השמונה עשרה לימי חייו, ורכש לו בקיאות רבה בפוסקים הראשונים והאחרונים. שקידתו היתה בלתי מצויה; יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא. הוא לא שם לב לכל חמודות החיים ומנעמי העולם־הזה, רק קרא ושנה והוסיף דעת בתורה 5). שקידתו זו נעשית אחרי כן למקור לאגדות רבות שלא נשתכחו עד היום. ככה מספרים החסידים, שלפעמים לא היה להרב נר למאור (כי חותנו אשר היה עוין אותו לא נתן לו להדליק נר בחדרו), ובכדי שלא לבטל מלמוד התורה

מאד, ובאחד ממכתביו הוא כותב עליו „חמדת לבי ונפשי כרעי כאח לי" (בית רבי פרק כ"ו, צד 148 הערה א').

1) זה יוצא ממה שנמצא כתוב בפנקס הקהל דעיר לאזני: „זקני תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין דעתם נתוספת בתורה ויראת ה' תוסיף ימים ושנים, בנתמלא שנות י"ג זמן קהלה להקהל בני חבורתא קדישא, ה"ה החכים המופלא תנא ופלינ, החתן מו"ה שניאור זלמן בהרב המופלא מו"ה ברוך, דין זרע ברוך, זה ינחמנו, סליק לגבוה ביום אספת חכמים, היום אור ליום שלישי, שנאמר שתי פעמים כי טוב, תקכ"א לפ"ק. נאום יעקב בא"א מוהר"ר צבי הירש ז"ל" (הוא היה רב דעיר פלנצנא; ומחבר ספר „ישועת יעקב" על המדהש).

2) רי"ל סג"ל.

3) שם אשתו היה סטירני; היא היתה חכמת לב, בעלת רוח כביר וצנועה בדרכיה; השפעתה על בעלה היתה גדולה מאד, והרב היה מכבדה יותר מגופו.

4) הקדמה לשו"ע או"ח.

5) שם.

ברוך היה נודע בעיר מושבו רק בשמו ובשם אביו בלבד[1].

ארץ מולדת רבי ברוך היתה ארץ גליציה, ומשפחתו משפחת המהר"ל מפראג[2].

מזגו ותכונת רוחו של רבי ברוך, כמו ערכו ומעמדו בחיים וחברה, נסתרו מכותבי תולדות הרב, ומפני סבה זו קשה להגביל בדיוק את מהותו של אדם זה ולעמוד על אפיו. בכל אופן היה רבי ברוך זה איש למעלה מבינוני ונמנה בין מופלגי התורה בעירו[3].

ימי ילדותו של הרב לוטים בערפל. רבים מרשמי התקופה ההיא לא הגיעו לנו כלל לגמרי, וממקצתם נשארו אך שרטוטים כהים בלתי מבוררים די צרכם, ועל הדמיון למלא את אשר החסירה ההיסטוריה[4].

אולם משנת השתים־עשרה לחיי הרב, פוסק הדמיון מהיות הצנור היחידי המספיק את כל החומר הדרוש לתולדות איש־הסגולה הזה; השפעתו הולכת הלוך ורפה, הלוך והתמעט, ולאט לאט הוא מפנה מקום לעובדות היסטוריות פחות או יותר מבוררות.

אך נמלאו להרב שתים עשרה שנה, כמעט שלא עבר עוד את גבול הילדות, והנה רבו הגדול רבי ישכר ביר מליבויץ, או ר' ביר מקובילקי, כפי שהיה נקרא בין החסידים[5], אחרי ראותו את רוחב

---

1) עוד לא הובדר הדבר כראוי שֵם אביו של ר' ברוך. לדעת רבים היה שמו א ב ר ה ם ולדעת אחרים — ק ד י ש ושם אבי א ש ת ו — א ב ר ה ם.

2) עיין ציון א'.

3) זה נראה ממה שבפנקס הקהל דעיר לאזני הוא מכונה בתואר „ה ר ב ה מ ו פ ל א" (עיין בעמוד הבא הערה 1), ואם נשים לב לזאת, שבעת ההיא לא היו מרבים עוד כל כך בהפלגות ותארים מוגזמים כבימינו אלה, נבין שרבי ברוך התחשב בעירו למופלג בתורה באמת.

4) המקורים על דבר ר א ש י ת תולדות גדולי הרות בכלל דלים הם מאד, לא רק ביחס לגדולי י ש ר א ל בלבד, כי אם גם ביחס לגדולי א ו מ ו ת ה ע ו ל ם; כמעט כל כותבי ש ק ס פ י ר מתאוננים על מעוט החומר הנמצא על אודות ראשית תולדות חוזה החזיונות הנשגב הזה, וכזאת נשמע גם מפי כותבי תולדות המשורר ג ו ג ו ל, וכיוצא באלה. ואין כל פלא בזה, כי בילדותם של רוב אנשי הרות אי אפשר עוד לדעת ברור, אם ראויים יהיו לכשיגדלו שיטפל מי שהוא בתולדותם, ולזאת אפוא אין משים אליהם לב, ובאופן זה הולכים ומשתכחים מבני אדם הרשמים הראשונים מתקופת ילדותם.

5) הוא היה איש טהר־לב ובעל מדות טובות. הרב היה מחבבו אחרי כן

לידי התעוררות הנפש, לאהבה אותו ולדבקה בו" 1). „ובגין דיתבקעון כל אינון כותלי השוכא, ואנפין דמלכא אתחזיין ונהירין לכלא... ודאתברכין כלא עלאין ותתאין" 2), „מפני שעיקר עליית המצות היא לדעתו על ידי התפלה, לפי שאז היא שעת הכושר, ומתעלה פנימית נקודת הלב בכללות נשמות, בתשוקה ודבקות באלהים חיים" 3). הוא היה מתנהג על דרך שהתנהג השל"ה, ומכון את מעשיו על פי „סידורו" „שער השמים".

בנוסחאותיו של השל"ה ותקוניו בסדר התפלה, מצא הרב סודות עמוקים וכונות נעלות, והוא נתן להם ערך גדול מאד 4).

בעת ההיא, כשהיה הרב רבי שניאור זלמן כבן עשרים

המדות והאורות שבלבו של אדם. כל מדה ממדות הנפש כשהיא מזוככת ומצורפת, היא אור אלהי שמאיר ובא בו מלמעלה... התעוררות הלב להתבונן ולהתדבק במקור החיים בין שבאה מעצמה, ובין שבאה על ידי ענינים עולמים תצונים שסובבים אותנו, הוא אור פנימי ואור מקיף. ה„נצוצים" שצריכים להעלאה, הם ההארות האלהיות שיש בכל דבר, שראוי לכל איש דעת לעמוד ולהתבונן בהן, וכיוצא באלה (עיין „שלום על ישראל" ח"ג, צד 31, זיטומיר 1870). על דבר עתיקות הקבלה בכלל, עיין בספרו של החכם א. פראנק, „הקבלה", פרק א' (Ad. Frank, „La Cabale").

1) מעלת התפלה בכונה היתה גדולה מאד בעיני הרב ולדעתו „אף שנוסח התפלה שלש פעמים ביום הוא מדרבנן, אבל עיקר ענינה ומהותה הוא יסוד כל התורה" (עיין במכתבו של הרב לר' אלכסנדר משקלוב). גם בנו רבי דוב ביר הזהיר מאד על תפלה בכונה. „כי מצאנו הרעות האלה — הוא כותב — על אשר אין אלקינו בקרבנו שלמה באהבה ויראה בתפלה באמת לאמיתו" (כתב־יד). בכלל נתנו תלמידי הבעש"ט ערך גדול מאד לתפלה בכונה. לדעתם: „כל מלה ותיבה מהתפלה צריכה שתהיה מאירה ומזהירה על ידי הכונה", ו„על המתפלל להחיות בכונתו ומחשבתו דבורי התפלה ואותיותיה" (עיין לדוגמא „מדרש תלפיות" אות כונה), בנגוד לדעת גדולי התורה שבתקופה ההיא, שהחליטו ש„אין צורך בכונה, וכל התקונים למעלה נעשים מאליהם על ידי מעשינו", „ובכונת התפלה והמצות... יש לבטל שלא יכון (האדם) כלל" (עיין שו"ת „נודע ביהודה", חלק יו"ד, תשובה צ"ג).

2) „זוהר" בשלח, דף נ"ז ע"א.

3) „לקוטי תורה", דרושים ליום כפור.

4) כאשר הדפיס הרב את סידורו (תקס"ג), שנה שם הרבה נוסחאות בסדר התפלה על פי נוסחת השל"ה בסידורו „שער השמים", אף על פי שהן נגד הנוסחאות המקובלות (עיין לדוגמא בקונטרס „שער הכולל", פרק א' אות ט"ו; שם פרק ט' אות ח', פרק כ"ז אות ז', ועוד בהרבה מקומות שם).

גם רבי דוב ביר, בנו של הרב, מזהיר על למוד השל"ה (הקדמת רד"ב לשו"ע או"ח).

היה יוצא לחוץ בזמן שהלבנה מאירה ולמד לאור הַיָּרֵחַ. כך מספרים החסידים, כי בלילות, בשעה שתקפה על הרב שנתו, הוציא את הספסלים מחדר למודו, למען שיהיה מוכרח לעמוד על רגליו ולגרש מעליו באופן זה את השנה. ישנן עוד מסורות כאלו המעידות על שקידה נפרזה, שעל ידה רכש לו בקיאות בלתי מצויה אפילו אצל הגאונים הגדולים.

וכגודל בקיאותו של הרב ככה היה גם גודל חריפותו. הוא ידע לחדור לתוך עמקה של ההלכה, ובכח פלפולו היה מברר בדרך למודו „איך היה הסלקא־דעתך בגמרא, וכל הקושיות הנופלות לפי הסלקא־דעתך, או אפילו הסלקא־דעתך דמקשן וקושיתו" 1). סקירתו החדה הקיפה את ים התלמוד, זה הים הגדול, לכל ארכו ורהבו; ובגלל שכלו הבהיר, חדודו והקות עיונו, הצליח להעלות מעמקי ים התלמוד הרבה מרגליות יקרות, שהם עד היום כאבני נזר בספרות התלמודית.

כמעט עברו עליו עוד שתי שנים, והנה רוחו הכביר של הרב איננו מוצא עוד די ספוקו בתורה ה נ ג ל י ת בלבד, והוא יושב ומתעמק גם בלמודי הקבלה 2) וסודות התורה. הוא היה עוסק במעשה־בראשית, במעשה־מרכבה, בצרופי אותיות ובחכמות העליונות. כן היה מרבה בתפלה בכונה „לדעת את השם, להכיר גדלו ותפארתו, בדעה שלמה ומיושבת ובינת הלב, בכדי להגיע על ידי זה

---

1) „לקוטי תורה", בהר.

2) פירושה של „קבלה" בהוראתה הרחבה — „מסורת", ובשם זה קוראים גם להתורה שבעל־פה (שנמסרה למשה מפי הגבורה), וגם להמדות שהתורה נדרשת בהן. בהוראה יותר מוגבלת נתן שם קבלה ל ח כ מ ת ה נ ס ת ר, שנמסרה בעל פה מדור לדור. יש קבלה ל מ ו ד י ת ויש קבלה מ ע ש י ת; הראשונה כוללת את הלמודים הנוגעים למהותו של ה' ולמדותיו המרומזות בשמות הקדושים, לבריאת־העולם על ידי צמצום שלמותו הבלתי תכליתית, וליחס הנמצאים לעצמותו הנעלה; והקבלה ה מ ע ש י ת תלמד להשתמש בשמות־הקדש ל מ ע ש ה, לפעול על ידם על הנמצאים שבטבע ולהטותם לחפצנו, (עיין תולדות שלמה מימון, חלק ראשון, צד 65).

שיטת ה„קבלה" קבלה במשך תקופות רבות פנים שונים. השיטה היותר מפורסמת ומקובלת בתקופות האחרונות, היא זו של ה ב ע ש "ט (רבי ישראל בעל שם־טוב). דרכו בקבלה היא אחרת מאותה של המקובלים שקדמו לו, ותחת שה„קבלה" של הראשונים עסוקה תמיד ב ע ל י ו נ י ם, וכל משאה ומתנה הוא בדברים שאין המות תופסם, היתה הקבלה של בעש"ט יותר קרובה לנפש האדם. הוא הלביש את הסודות צורה אחרת. יותר ממה שיש לנו עסק עם אותן הספירות שהן ל מ ע ל ה מ ש ב ע ה ר ק י ע י ם, דבר לנו עם אותו הספירות

בסגופים וצומות, כדרך שהורו המקובלים הקדמונים. המגיד היה מסרב בראשונה לנסוע אל הבעש"ט, רק אחרי כן נסע שמה על פי הפצרת אשתו ומשפחתו, בתקותם כי הבעש"ט ימציא לו ארוכה למחלתו (כי המגיד חלה את רגליו, ושם הבעש"ט כבר נתפרסם אז לרופא חולים). הבעש"ט שמח עליו מאד ויקבלהו בכבוד גדול. תורת הבעש"ט, המתנגדת לסגופים וענויי הגוף, עשתה רושם חזק על המגיד, ודרכיו מצאו חן בעיניו. עד מהרה נקשר אליו בכל רוחו ונפשו, והבעש"ט לא עזב אותו עוד עד מותו. הוא דאג לפרנסתו ופרנסת בני ביתו, ואחרי פטירתו של הבעש"ט בחרו אותו החסידים לראש עליהם. תלמידים רבים נהרו אליו, והוא היה הראשון שהחל לפרסם את תורת הבעש"ט בעולם 1).

עקרי החסידות של המגיד הם: ש„אין־סוף ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין, ואין דבר ריק בעולם, וכל מה שאדם רואה הכל הוא התלבשות אלהות ממש, והבורא מלובש אפילו בדברים הגשמיים. כל הדברים שהצדיקים עושים אפילו גשמיות... הם מעלין נצוצות הקדושות למעלה" 2). העיקר מה שאלהים דורש מאת האדם הוא: יראת שמים, התדבקות, תפלה בכונה, טהרת המחשבה ולמוד תורה לשמה.

המגיד שהיה מכיר ברוחות, וידע סוד שיח הנפשות, הכיר כי רוח אלהים בעלם הזה וכי נפש ברכה בו, ומיד החל למשוך אותו אליו, להאיר אליו פנים ולקרבהו. לא ארכו הימים וכבר החל לבכר אותו על שאר תלמידיו שומעי לקחו. „וחבה יתרה נודעת להרב מהמגיד, מלבד מה שהיה שומע עם התלמידים ביחד עוד בזמנים מיוחדים למד עמו ביחוד" 3); כי „מאד יקר היה כבוד הרב בעיני המגיד, והיה מפליג אותו תמיד עד אין שיעור" 4); לאט לאט הכנים אותו לפרדס החקירה האלהית, דרך שערי הסודות והתעלומות, ומסר לו „כל סתרי חכמתו"; שם החל הרב למצא מעט מרגוע לרוחו הסוערת, שם החלה

---

1) ד. כהנא: „מלחמת המתנגדים בחסידים" (השלח 1909)

2) „מגיד דבריו ליעקב", דף ב' (לבוב תקנ"ב).

3) כתב־יד שביד רש"ש נכדו של הרב.

4) הרב רבי לוי יצחק מבּרדיטשוב במכתבו לר' אברהם מקאליסק (מכתב־יד שביד רש"ש הנ"ל).

שנה, שמע את שמע הרב הגדול רבי דוב ביר ממיזריטש, המפורסם בין החסידים בשם „המגיד ממיזריטש", כי יד ושם לו בקבלה ומעמיק חקר גם בתורת ה„נסתר", מלבד ידיעותיו הרחבות בתורה הנגלית כאחד הגאונים הגדולים, ויחשק הרב מאד ללכת למיזריטש, להכיר את האיש הנפלא הזה ולקחת תורה מפיו. הורי אשתו, אשר בעיניהם לא ישרו כלל כל דרכי חתנם, שמו לו מכשולים רבים על דרכו, בכדי שלא יוכל להוציא מחשבתו זו אל הפועל; אולם הוא לא שם לב לכל אלה, ויקח מקלו בידו ותרמילו על שכמו ויעזוב את אשתו ובית חותנו ויקם וילך מיזריטשה.

החסידים מספרים, שהרב לא ידע איזו דרך יבחר לו, אם ילך למיזריטש או לוילנה; במיזריטש היתה התפלה, כלומר: העבודה שבלב העיקר, ובוילנה היה למוד התלמוד, עבודת המוח, עיקר. אולם סוף סוף החליט ללכת מיזריטשה, באמרו: בתורה כבר עסקתי וכבר יגעתי בה את מוחי הרבה, אבל עבודת הלב עודנה זרה לי „וכל איש החפץ בקרבת אלהים, עליו לשית עצות בנפשו שיהיו לבבו ומוחו פנויים לקבל דברי אלהים חיים... ועקרי ויסודי ד"ת מהצורך שיהיו נקבעים בנפש במוח ולב דוקא" 1).

כסף די הוצאות הדרך הרחוקה ההיא לא היה בידי הרב, כי רק ששה רובל נתן לו אחיו רבי מרדכי, בטרם עזבו את העיר, ועל כן הלך רגלי. ויהי כאשר אזל הכסף המעט מכיסו — מספרים החסידים — עבד לפרקים בתור פועל פשוט בדרך אשר עבר בו, חטב עצים, שאב מים, ויעבוד עוד עבודות אחרות המפרכסות את הגוף, בכדי להשתכר את הכסף הנחוץ לו להוצאות הדרך, בסרבו לקבל מתנה מאיש.

אחרי עמל ותלאות לא מעט הגיע הרב סוף סוף אל עיר חפצו בה, אל עיר מיזרימש, ועיניו ראו את המגיד, משאר נפשו וחזון־לבו ימים רבים, פנים אל פנים, ואת אשר הרה והגה דמיונו הלוהט, זאת ראה הפעם בפועל...

המגיד רבי דוב ביר בן ר' אברהם ממיזריטש, היה אחד מגדולי התורה בזמנו, חריף עצום ובקי בש"ס ופוסקים עד להפליא; מלבד זה היתה ידיעתו בתורת ה„קבלה" גדולה מאד. הוא התנהג

---

1) הקדמה ל„קונטרס ההתפעלות".

במיזריטש, פעם ברובנה ופעם באניפולי, בלוותו את רבו המגיד; כי בכל מקום שרבו הולך, תלמידו זה הולך אתו 1). ומהיום ההוא והלאה לא עזב עוד את מורו ואלופו, כי אם ישב אצלו ישיבת קבע שלש שנים רצופות, עד יום פטירת המגיד (תקל"ג) 2).

1) הרב רבי דוב ביר גר באחרית ימיו חליפות במיזריטש ורובנה, ולפני מותו העתיק את מושבו לאניפולי, ששם נאסף אל עמיו, ושם קבורתו עד היום הזה.

2) מלבד התורה והמדות שלמד הרב מהמגיד, עוד למד דברים הרבה גם מרבי פנחס מקאריץ, שהיה אומר עליו „מדת האמת והשפלות קבלתי מרבי פנחס מקאריץ" (כתב־יד) ומרבי מיכל מזלטשוב, שעליו אמרו התסידים, שהוא גלגולו של חבקוק הנביא (זמרת עם הארץ, קנ"א).

נפשו השוקקת להכרת אלהים לשוב מעט מעט למנוחתה 1)...

לא עברו ימים רבים למן היום שבא הרב ביתה המגיד, והנה כבר דבקה בו נפש בנו יחידו של המגיד, הוא הרב המפורסם רבי אברהם, הנודע בשם ה„מלאך" או ה„קדוש", וכאח ורע התהלך אתו 2); יחד עסקו בתורה הנגלית ובחכמת הנסתר, בחסידות ובדרכי עבודת־אלהים. גם כל תלמידי המגיד הראו חבה יתירה להרב בגלל מדותיו הנעלות, נדבת רוחו הטהורה וטוב לבו; כל אלה אמצו את רוחו ויוסף שקידה על שקידתו.

שנה ומחצה ישב הרב בבית מדרשו של המגיד, ובמשך כל העת ההיא כמעט אשר לא עזב את בית־המדרש, רק שם לילות כימים ועסק בתורה חליפות, פעם בנגלה ופעם בנסתר. ויהי כי כבדה עליו העבודה, עבודת העיון, בעומק ההלכה, התנשא על תועפות הררי החקירה האלהית לשאוף רוח; שם „התפשט והתרחב מוח הבינה באורך ורוחב בהשגה שכלית גמורה", ו„השגתו שנתגשמה בדינים והלכות בענינים גשמיים האירה שם בהשגות שכליות אלהיות ממש" 3). היא הלכה הלוך והקף את כל תחומי השכל וגבולי המחשבה והרעיון...

אחרי עבור הזמן ההוא זכר הרב את הבטחתו אשר הבטיח לאשתו טרם יעזבנה לשוב אליה אחרי שמונה־עשרה חדשים, וימהר לקיים את דבריו, ויקם וישב אל עירו ואל אשתו.

אפס כי לא ארכו ימי שבתו בביתו, ועוד הפעם הוא הולך ושב לראות את פני רבו, ומאז אנחנו פוגשים אותו פעם

---

1) הקדמה לשו"ע אורח חיים.

2) הרב רבי „אברהם המלאך", היה איש ענו מאד, התנהג כל ימיו בחסידות ופרישות, ובשביל זה כבדוהו ואהבוהו כל יודעי ערכו, ואף המתנגדים נתנו כבוד לשמו. הוא לא בקש להתגדל ולהתנשא על העם, ואחרי מות אביו המגיד לא חפץ להיות לממלא מקומו, רק בחר להתבודד בהדרו ולהשתלם בנגלה ובנסתר. רק אחרי כן נעתר להיות למגיד בפסטוב, ובכהונתו זאת שרת עד יום מותו. הוא נולד בשנת תק"א בערך ומת בעלומיו (שנת תקמ"א-1780) בעיר פסטוב (פלך קיוב), ושם מקום קבורתו.

הוא התמרמר על החסידים על אשר הם סרים מדרכי החסידים הראשונים, והיה מטיף כל ימיו לענוה ופרישות, או בסגנונו: „להכנעת המדות ושבור הנשמיות" (חסד לאברהם, וישב) ובכלל לחיים רוחניים. הוא חבר פירוש על התורה בשם „חסד לאברהם".

3) „לקוטי תורה", סדר בהר.

איסור והיתר, שגורה בפיהן" 1). ובשנת תקל"א השלים הרב הלכות ציצית ופסח, והוא אז כבן עשרים ושלש שנה 2).

מן המעט אשר פעל ועשה הרב על שדה ספרות־ההוראה, כבר הכירו גאוני דורו את עומק שכלו בלמוד התלמוד, ואת ההגיון הנפלא שבאופן למודו, וגדולי התורה בהסכמותיהם על השלחן־ערוך מכנים אותו בתארים מופלגים, כמו „שר התורה", „יחיד בדורו", „שר התעודה", „המאיר פני תבל בחכמתו, חכמת אלקים... ואין קץ לתבונתו" ועוד שבחים ותארים כאלה 3).

כעבור שתי שנים למן היום שנגש הרב לעריכת השלחן־ערוך, וכבר עלה בידו לגמור את החלק „אורח חיים". החלק הזה ערוך ומסודר באופן זה: בפנים הספר מביא המחבר בלשון „זך ונקי... את ההלכות במעמיהן, ופסקי דינים העולים אחר הפלפול בראשונים ואחרונים, מיוסד על פי דעת כל הפוסקים" 4). וכעין מלואים מוסיף הוא בכל מקום שהוא מוצא צורך לכך, הערות בשם „קונטרס אחרון". שם הגדיל הרב לעשות בהראותו על מקור כל דין ודין ומקום מוצאו. ובדרך זו סדר גם את יתר חלקי השלחן־ערוך. רק בחלק „יורה דעה", הנועד בעיקר לבעלי הוראה, שם הוסיף הרב מדור מיוחד ל„הרחבת הפלפול", בשביל הלומדים הדורשים „ראיות הזקות" להכרעותיו 5).

הרב בהכרעותיו מתאמץ להשאר נאמן לכללי התלמוד, בשביל זה הוא מרשה לעצמו לפעמים לשנות פה ושם דבר נגד המנהג או הנוסחת המקובל בין מרבית האומה העברית 6).

על פי רוב אין הרב חולק על הפוסקים 7), רק מכריע ביניהם, וביחוד חשובות בעיניו הכרעות הפוסקים האחרונים, שלדעתו „ראויים הם לסמוך עליהם ולהיות נמשכים אחריהם בכל

1) הקדמת הרב רבי דוב ביר לשו"ע או"ח.
2) עיין מכל זה בפרטות בציון א'.
3) נעתק מבית רבי פרק כ"ז, עמוד 164.
4) הקדמה לשלחן־ערוך אורח־חיים.
5) שם.
6) בברכות „ההפטורה" מוסיף הרב את המלה „ותשמח" בסוף ברכת „רחם", בכדי שיהיה „מעין החתימה סמוך לחתימה" (פסחים ק"ד ע"ב). כמו כן בברכה רביעית שבתפילת שמונה עשרה, בחר הרב מבין שתי הנוסחאות של האר"י, שהאחת היא „דעה בינה והשכל" והשנית — „חכמה בינה ודעת", את האחרונה, כנראה גם כן מפני הטעם הנזכר (עיין „שער הכולל" פרק פ' אות י"ב).
7) הקדמה לשו"ע או"ח.

פרק שני.

דרכו של הרב בתורה.

הרב בתור עורך השלחן־ערוך ומחבר „קונטרס אחרון". הוא מתאמץ להשאר נאמן לכללי התלמוד. מכריע על פי האחרונים ולפעמים על דעת עצמו. הוא נותן היתרון לגדולי אשכנז על גדולי ספרד, להפוסקים על המקובלים בשלחן ערוך ולהמקובלים על הפוסקים — בסידור. הסדר המצויין בשלחן־ערוך. נטית הרב לדעות המחמירין. תקונים וחלופי גירסאות בשלחן־ערוך. הרב עומד במשא־ומתן של הלכה עם גדולי התורה שבזמנו.

בעת שישב הרב בבית המגיד, עלה על דעת רבו ומורו זה „לסדר כל פסקי הדינים הבאים בשלחן־ערוך ובכל האחרונים, בלשון צח מילתא בטעמא [להיות לתועלת] לאלה שדעתם קצרה, מפני צוק־העתים וטלטול הפרנסה, לבא בארוכה בעיון התלמוד והפוסקים לידע מוצא הדין... וגם לגדולים אשר יד ושֵׁם להם בתלמוד, רק כי תכבד עליהם העבודה להכריע בין הפוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, על פי הסכמת האחרונים וכו' מפני הדעות המחולקות... ויחפש בחפש מחופש בתלמידיו למצא איש אשר רוח אלהים בו להבין ולהורות הלכה ברורה, מתון ומסיק אליבא דהלכתא, הלכות בטעמיהן ויבחר בהרב, שכבר היה בעת ההיא מלא וגדוש מתלמוד ופוסקים, ויפצר בו לעשות מלאכה זו מלאכת הקודש להוציא לאור תמצית ופנימיות טעמי ההלכות בכל דברי הראשונים והאחרונים כו' כל דבר על אפניו בלי בלבול ותערובות, ופסק ההלכה המתברר ויוצא מדברי כל הפוסקים עד חכמי זמננו"[1].

העבודה הזאת היתה רצויה ונעימה להרב, כי גם הוא בעצמו „היה נכסף לזכות את ישראל שיוכלו כל אחד ואחד לרוות צמאונם לידע הלכה ברורה בטעמיה... שהיא אמיתית, גלוי רצון העליון, על כן למען טובת כלל ישראל [נגש] לחבר את השלחן־ערוך, שיתעסקו בחבורו, וילמדו ממנו לידע ההלכות

---

1) הקדמת בני הרב לשו"ע או"ח.

נוטה הרב לדעת גדולי אשכנז, ולדעתו „יש לנו בני אשכנז לסמוך על גדולי האשכנזים ולא לחוש לדעת (הספרדים) החולקים עליהם" 1).

במקום שיש הבדל הדעות בין הפוסקים והמקובלים, נוטה הרב בשלחן־ערוך לדעת הפוסקים, והוא מורה להלכה „שכל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקים עם הגמרא או הפוסקים הנמשכים אחר הגמרא, הלך אחר הגמרא או הפוסקים הנמשכים אחריה" 2). רק בסוף ימיו של הרב נראתה נטיתו לצד המקובלים יותר, ובסידורו (נדפס בשנת תקס"ג) הוא מכריע בהרבה דברים כהמקובלים נגד הפוסקים, אף על פי שבשלחן־ערוך שלו הוא קובע בעצמו את ההלכה כמותם 3).

כשבע שנים אחרי שהשלים הרב את השלחן־ערוך, עבר עוד הפעם על חלקו הראשון, חלק ה„אורח־חיים". הוא הוסיף וגרע, הגיה, תקן וחדש בו חדושים הרבה. אחרי כן צרף וזקק גם את חלק ה„יורה־דעה", וביחוד הלכות נדה, נפה את כל ההלכות, הדינים וההכרעות בשבע נפות, עד אשר יצאו מתחת ידו כסולת נקיה 4).

קטנים בערך מבעל „נודע ביהודה". ואולי הסבה לזה היא המחלוקת הידועה של בעל „נודע ביהודה" נגד החסידים (העירני ע"ז הרב ח. בונין).

1) עיין בשו"ת הרב על דבר היתר עגונה, שפוסק שם כמהרא"י (בעל תרומת־הדשן) שלמד כן מה„אור זרוע", נגד דעת הר"ן החולק (תשובה כ"ח).

2) שו"ע או"ח סי' כ"ה סעיף כ"ח.

3) הרב בשו"ע שלו פוסק „שנטילת ידים שחרית אינו צריך כלי ולא כח גותן" (סי' ד' סעיף א') ובסידורו הוא מחמיר בדין זה ומורה שצריך דוקא כלי וכח גברא, מפני שכך מצא על פי דעת הזוהר (וישב קפ"ד ע"ב). כמו כן בהלכות ציצית פוסק הרב בשו"ע שלו (סי' ל"ד סעיף ט"ז) כהב"י, ובסידורו הוא משנה ממה שכתב שם ונוטה לדעת האר"י (פע"ח שער הציצית פ"ג). לדעת ה„צמח צדק" (סימן י"ח אות ד') ושו"ת „דברי נחמיה" (או"ח סי' כ"א) יש להתנהג בכל מקום שיש שנוי בהכרעותיו של הרב בין השו"ע שלו ובין הסידור, רק כפי שכתוב בהסידור, מפני שהסידור נתחבר ממנו באחרונה (עיין „שער הכולל" פרק א' אות א', שם אות ד'. ועיין פרק ב' אות ב').

החסיד המפורסם ר' הלל פאריטשיר כותב, שפעם אחת שאלו את הרב: איך יש לנהוג בדבר שהמקובלים מחולקים עם הפוסקים? והשיב: מסתמא יש לנהוג כהמקובלים. ושאלו אותו: הלא הוא בעצמו כותב בשו"ע שלו שיש לילך אחר הפוסקים? והשיב: כן כתבו הפוסקים (ולכן בשו"ע, שכל הכרעותיו הן על פי דעת הפוסקים כתב כן), אבל המקובלים כותבים לילך אחרי המקובלים נגד הפוסקים (ולזאת הכריע בהסידור שלו, שהוא על דרך הקבלה, כהמקובלים). (שם, פרק א' אות א').

4) הקדמה לשו"ע או"ח.

מקום", "ואין להקל כלל נגדם" 1) כי הלכה כבתראי 2). אולם לפעמים הוא מכריע גם על דעת עצמו 3), אף על פי שהכרעותיו אינן מתאימות בכל צד עם דעת הראשונים 4) והאחרונים 5).

הכרעותיו של הרב בנויות על יסודות חזקים שאי אפשר לסתור אותם, או אפילו להטיל בהם ספק "כי הוא בירר ו"בן כל דין ודין ברור בטעמו"... הכל באר היטב, והוא בעמוד של ברזל לסמוך עליו" 6).

את היתרון על יתר הפוסקים הראשונים, נותן הרב לרב האי גאון והרמב"ם, ואת היתרון על האחרונים: בחלק אורח־חיים (מלבד הלכות פסח) — לבעל "מגן אברהם"; בהלכות פסח — לבעל "פרי חדש" ו"חק יעקב"; בחלק "יורה דעה" — (בעיקר בהלכות נדה) לבעל "כרתי ופליתי", "שבות יעקב" ו"חכם צבי", ובהלכות שחיטה וטרפות — לבעל "תבואת שור" 7).

במקום שיש חלוקי דעות בדין בין גדולי אשכנז וספרד,

---

1) עיין שו"ת הרב תשובה י"ב; שם תשובה י"ח.

2) שו"ע או"ח סי' קס"ח; שם קונטרס אחרון, ס"ק ז'.

3) עיין בשו"ת "דברי נחמיה" חלק יורה דעה סי' א', בדבר טבח שיצאה טרפה מתחת ידו, שנזכר בשו"ת הרשב"א סי' כ': תקצ"ד; תרי"ט; תרל"ב (ע"ז העירני ידידי הרב ח. בונין מהומיל).

4) כפי שאפשר לראות זאת מהלכות "בין השמשות", כי מלבד שאינו מבטל שם את דעתו מפני דעת רבנו־תם, הוא גם חולק עליו, אף על פי שדברי ר"ת בהלכה זו נתקבלו מכל הפוסקים (עיין בסידורו של הרב, סדר "הכנסת־שבת").

5) החכם־צבי בתשובותיו (תשובה י"א) כותב "שהטובלות בלילי שבתות במקואות חמים, נקראות עבריינות ומנדים אותן", ובשם הרב כותבים (כמדומה לי בשו"ת "שארית יהודה", רק התשובה הזאת אין תחת ידי לעיין בה) שהוא היה מורה בזה להיתר. מספרים בשם בעל "צמח צדק", שהרב "התפאר קודם הסתלקותו בג' דברים שחידש, ואחד מהם הוא דבר המקואות החמים שתקן" (כתב־יד). הר"מ כותב (או"ח סי' קי"א, ס"ק כ"ב) בשם הרשב"א (תשובה רצ"ג) שמותר להפסיק בליל ר"ח לפני "שמונה עשרה" בהכרזת "יעלה ויבא", והרב בסידורו אוסר "מפני ההפסק שבין גאולה לתפלה". מטעם זה השמיט מסידורו תפלת "ברוך ה' לעולם", "ושמרו בני ישראל" (עיין בסידורו של הרב בתפלת מעריב).

6) עיין בהסכמות הרבנים על השו"ע (בית רבי פרק כ"ו, צד 164).

7) עיין בהקדמה לשו"ע או"ח, וראה לדוגמא הלכות נדה סי' קפ"ז.
ראוי לציין כי הספר שו"ת "נודע ביהודה", נזכר בתשובותיו של הרב רק פעם אחת (תשובה ל'), בשעה שהוא מזכיר פעמים רבות הרבה חכמים, שהם

ערך נכבד בדת ישראל, כמו בדבר היתר עגונות וגמי נשים וכיוצא באלה. הרבנים, שהרב בא עמהם בחלוף־מכתבים, הנודעים לנו מתוך תשובותיו, הם: הרב ואב"ד דעיר בריסק דליטא 1), הרב רבי יעקב דעיר סמילא, הרב רבי נפתלי הירש מסאטנוב, הרב רבי בנימין מו"צ דליבאבימש, הרב רבי יעקב ליפשיץ מו"צ דעיר אמציסלוב, הרבנים המו"צ דויטבסק, והבד"צ דפולוצק 2).

---

1) שם הרב הזה לא נזכר בתשובותיו של הרב, ובלי ספק הוא הרב ר' אריה ליב בר' יוסף קצינלבונן, שנהג ברבנות בבריסק מן שנת 1806 עד 1837, כי באותה התקופה שבה חי הרב, היו שלשה רבנים בבריסק זה אחר זה: והם ר' ישראל איסר בר' משה (משנות 1753-60), ר' אברהם קצינלבונן (עד שנת 1806), ואחריו ר' ארי' ליב קצינלבונן. והנה השנים הראשונים אי אפשר שהם בא' במו"מ של הלכה עם הרב, כי בשעת רבנותו של ר' ישראל איסר עוד היה הרב צעיר מאד, כבן י"ב שנה בערך, והרב ר' אברהם קצינלבונן היה מהאדוקים הקצונים שבין המתנגדים, ואחד מראשי הלוחמים נגד החסידים (עיין בפרק רביעי בהערה שם). בודאי ר' אריה ליב קצ"ב הוא שפנה בשאלותיו להרב.

2) עיין בשו"ת של הרב (תשובה: י"ב, י"ד, י"ז, ל', ל"ב, ל"ו).
ופלא שאין אנו מוצאים בשום מקום, שיהיה הרב שקיל וטרי בהלכה עם גאוני דורו, שהצטיינו בזמנם בידיעתם הרחבה בתורה הנגלית, יתר על אלו שמנינו למעלה, כמו רבי עקיבא איגר מפוזן, שעמד בחליפת מכתבים בעניני איסור־והיתר עם הרבה מגדולי רוסיה (עיין לדוגמא תשובות רע"ק סי' ב', ד', ח', י"א, ס"ח, פ"ו), ור' פינחס הורוויץ בעל ההפלאה וכיוצא באלו. ביחוד יפלא הדבר, אם נשים אל לב שבעל ההפלאה הכיר את הרב פנים אל פנים, ובעברו דרך מיזריטש עוד בחיי המגיד תקל"ב ראה את עבודת רש"ז בהשו"ע עלו „והי' לנגד עיניו כתבי הרב בשני ההלכות (הלכות ציצית ופסח) וקלסוהו ושבחוהו עד למאד מאד", כאשר יעידו על זה בניו בהקדמתם לשו"ע או"ח, ובכל זאת אין אנו מוצאים אפילו פעם אחת, שיפלפל עמו בהלכה, כפי שאפשר לראות זאת ברור ממכתבו של הרב, שכתב לבעל ההפלאה (בשנת תק"ס בערך), אחרי שיצא בפעם הראשונה מבית האסורים (עיין להלן עמוד 79. — על הדבר הזה העירני הסופר מר ש. ברמן).

ביחוד מושכים עליו תשומת־לב ההוגה בספר הזה הסדר המצוי שבו , והמשטר העיוני שהוא קובע בהלכה — חזון יקר מאד בימים ההם ברוסיה ופולין, אצל הלומדים חניכי התלמוד, האמונים על ברכי הפלפול והחריפות . . .

עד כמה שאפשר לשפוט על פי הרבה מקומות מספרי הרב, נטה על פי רוב לדעות המחמירין, ורק לפעמים רחוקות היה נוטה לדעת המקילים. ולדעתו „עלינו לדקדק בדברי סופרים וחומריהם בכל פרטיהם, בכל החומרות שבגמרא ופוסקים" 1), לפעמים הוא מרשה לעצמו להקל קצת נגד הפוסקים 2), אבל לעומת זה הוא מחמיר בהרבה דברים שהם מקילים בהם 3).

אולם אפילו בשעה שהרב מורה באחד הדינים לחומרא, ומוצא לפי דעתו שכך ראוי הדבר להיות על פי הגמרא והפוסקים, גם אז אין הוא מקפיד כלל על אלו שסומכין עצמם על פוסקים אחרים, שמקילין בדין זה, ולדעתו „חלילה לנו להוציא דבה על מדינות המקילין . . . וסומכים על הפוסקים המקילין" 4).

בשנת תר"ז נדפס השלחן ערוך בפעם שניה בעיר זיטומיר על ידי רבי חיים אברהם, בנו של הרב, ואז נתוספו בו הרבה דברים שנמצאו בין כתבי־יד של הרב, היינו מראי־מקומות בהלכות שבת לערך ששים סימנים שהיו חסרים, ועוד הרבה תקונים וחלופי נירסאות נעשו בו. ו„קונטרס אחרון" על סימן תמ"ז בהלכות פסח, וגם השאלות־ותשובות של הרב נספחו אז להשלחן־ערוך, ובשנים אלו נתוספו עוד איזו סימנים שנמצאו בכתב־יד 5).

הרב עמד במשא־ומתן של הלכה עם גדולי התורה בזמנו, ורבים מהרבנים פנו אליו בשאלותיהם, בדברים שיש להם

---

1) „לקוטי תורה", מטות.

2) כמו בענין „הפסד מרובה" ו„שמחת יו"ט" (עיין לדוגמא הלכות שחיטה סימן כ"ד, ס"ק ל"ו ; הלכות טרפות סימן ל"ג ס"ק כ"ב).

3) כמו שנראה הדבר בדיני הכנסת שבת, דיני טבילה ומקואות, ציצית ותפילין (עיין ט"ז או"ח סימן ל"ב ס"ק ל"ו ; ש"ע של הרב שם סעיף ס"א). ביחוד מחמיר הרב בקדושת שבת, ולדעתו איסור גדול הוא לאכול אגוזים שאינם פצועים בשבת מחשש ברירה ; כמו כן בההלכות המתיחסות לדיני פסח הוא מן המחמירים.

4) עיין בשו"ת של הרב (תשובה ז').

5) בית רבי פרק כ"ז, דת פ"ב.

הרב — אי אפשר להשיג את פעולות הבורא, ולהבין מעשי ה׳, אם לא אחרי התבוננות עמוקה בתעלומות הבריאה וסתרי הטבע, מפני „שבחינת גילוי אלהות בעולמות התחתונים, הוא על ידי התבוננות... דוקא בדברים תחתונים גשמיים, כמו שיתבונן בכדור הארץ הלזו הגשמי שנתהוה יש מאין... וכדומה לה בכל הברואים והאילנות והחי והמְדַבֵּר שעליה... שמכל זה יתגלה אלהות בבחינת עשיה... לתכלית התבוננות כזו — מסיים הרב — צריך האדם להרגיל את עצמו בראיה שכלית דוקא" 1). כמו כן עסק בידיעת כתיבת הארץ (געאגראפיע) — והוא שאב את הידיעות האלה ממקורים עברים 2).

על דבר ידיעת הרב בדקדוק השפה העברית ורוחה — יש פנים לכאן ולכאן. לפעמים רואים אנחנו אותו מגיה ומתקן פה ושם דבר מה בלשון התפלה ובטעמי הנקוד; אולם על פי רוב מתיחסות הגהותיו אלו רק לשנוי הנוסחאות על פי האר״י, וכיוצא באלה. בין הגהותיו אפשר לפגוש לפעמים דברים ותקונים, שאינם מתאימים כל צרכם עם חוקי הלשון, אבל לא בכל פעם נוכל לתלות את הקלקלה הזאת בחוסר דעתו את כללי הדקדוק. לפעמים עבר הרב במתכון על הכללים הקבועים שבדקדוק, בכדי לְהִשָּׁאֵר ע״י זה נאמן להכונה, כי ערכה ומעלתה של זו האחרונה היתה גדולה וחשובה בעיניו הרבה יותר ממעלת כללי הדקדוק 3).

הארץ" כותב: „הנהגת הטבע מגדת ומודיעה יותר נפלאות ה׳ לבדו. שמה שהטבע אינה משתנה ומתנהגת תמיד על סדר אחד, היא ההוראה הנמורה על גדולת כח אין סוף. ואשרי המשכיל שרואה ומבין מסדר ההנהגה הטבעית גודל השגחתו תברך".

1) סידור, שער חג המצות.

2) כי מלבד השפה העברית לא ידע הרב שום שפה נכרית, ואף לא שפת המדינה — זה נראה מבירור משפטו בפטרבורג, שאז מוכרח היה לערוך את טענותיו ותשובותיו לפני השופטים בשפת־עבר בכתב, וכל הרצאותיו נשלחו לווילנה למתרגמים שונים בכדי לתרגם אותן רוסית.

3) הוא מניה למשל, בסידורו: „בפה עמו" תחת „בפי עמו", כראוי לבא על פי הדקדוק, אחרי שהמלה „פה" משתנה בסמיכות ל„פי"; אולם ברור הדבר שבכונה הניה הרב כך, מפני שהמלה „בפה" יחד עם ב׳ השמוש עולה למספר פ״ז, המכוון לפ״ז תיבות שב„ברוך שאמר" (עיין „שער הכוונות" להאר״י, ועיין בקונטרס „שער הכולל" פרק ז׳ אות ג׳, שם פרק א׳ אות ט׳). וראיה לדבר זה ממה שהרב עצמו בשלחן־ערוך שלו מורה להלכה, שבסדר ברכת המזון צריך

פרק שלישי.

ידיעות הרב ומעלות רוחו.

הרב בתור עוסק בהכמות. אופן למודו. הוא לומד מכל אדם. הרב בתור בעל נפש איסתיטית. נגוניו של הרב. החסידים מוצאים בהם סודות ומתפעלים מהם.

מלבד העסק בתורה לא הניח הרב את ידו גם מחכמות אחרות 1). הוא עסק בחקירה אלהית וידע את חכמת ההנדסה, התכונה והשבון המשולשים הכדוריים 2) (Astronomie und sphärische Trigonometrie). גם חכמת הטבע העסיקה אותו במדה ידועה 3). „כי — לדעת

1) ואם יש לתת אמון לדברי כותבי תולדותיו של הרב באותו הכתב־יד שהזכרתי למעלה, כבר נכרו בו כשרונות גדולים לחכמות ומדעים עוד בילדותו „ועוד בהיותו נער הצפיין בלמודו בכל שאר חכמות על כל בני גילו על דרך פלא".

2) עיין בזה בפרטות ב„מלואים" אשר בסוף הספר. החכם זוסניץ מספר בשם אביו, שתוכן מפורסם אחד בקר פעם את הרב רבי שניאור זלמן בעיר לאדי, ואחרי שהרבה לדבר עמו על דבר חכמת התכונה וההנדסה, התפלא מאד על ידיעתו העמוקה בחכמות הללו, ויפן אל הנצבים שם ויאמר: העבודה! כי לא עלתה על דעתי, שאיש העוסק כל ימי חייו בתלמוד ומפרשיו, יעמיק כל כך בהחכמות הנשגבות כההנדסה והתכונה. לולא נוכחתי בזה בעצמי, כי אז לא האמנתי למשמע אוני (תע"ח צד 8, הערה ק').

3) עיין ב„מלואים" בסוף הספר.

כנראה נמנתה חכמת הטבע בעיני כל גדולי חכמי ישראל בין החכמות המותרות. הרמב"ם כותב: „כשתבין הענינים הטבעיים כבר נכנסת לפרוזדור הבית" (מורה נבוכים, חלק ג', פרק נ"א). לדעת אברבנאל היתה „ישיבת משה בהר ארבעים יום... להשיג טבעי הדברים שבעולם השפל... טבעי הגרמים השמימיים וטבעי הכבבים ותנועתם" (עטרת זקנים, פרק כ"א). ואפילו החרדים ביותר כהשל"ה, שהתנגד להחקירה בכלל, מוזר על למוד חכמת הטבע, כדי „להתבונן בפלאי פלאות מסודות וסגולות עשבים וצמחים משונים וחיות ועופות ושרצים ודגים למיניהם, במהותם ואיכותם ומלחמותיהם ומזונותיהם; ביצירת האדם, בהרכבתו וחבור גופו" (מסכת שבועות, פרק עשרה הלולים). והרמ"א מבאר, שהחכמים לא אסרו „ללמוד מספרי היונים חקירתם במהות המציאות וטבעיהן" (שו"ת הרמ"א, סימן ז').

וכזאת היתה גם דעת גדולי החסידים על דבר חכמת הטבע. בעל „פרי

רופאים מבני ישראל, חניכי האוניברסיטאות, העומדים עמו בחלוף מכתבים 1) .

מלבד כחו של הרב בלמודיות היה גם בעל נפש איסתיטית, והרגשתו להנעים והיפה היתה מפותחת אצלו במדה ראויה. הכעור שבחיים אינו מקהה את טעמם של בני־העליה, והרב שלא יכול כמעט, על פי תנאי חנוכו וגדולו, להרגיש בחוש, את ההוד וההדר שיש, למשל, בהתמזגות הרמונית, ומה גם להבין סוד הרכבת ההרמוניה והתהוותה, הרגיש בה בנטיה טבעית. לדעתו „כל יופי והדר אינו אלא כשיש התכללות מדברים הפכיים, כמו העירוב מגוונין הרבה, או עירוב הקולות משני הפכים יחד" 2). והוא היה מרגיש „ששלשת הגוונין: ירוק, סומק והוור וכיוצא באלה (מהצבעים החזקים) הנבדלים זה מזה כל כך, כשהם מתערבים יחד בציור, רק אז הוא נעשה נאה ויפה; גם הנגון שבא בקולות ממוזגים הוא התפארת שבקול" 3) .

ההשגחה כמו דאגה לשכלל את הנפש הגדולה הזאת שכלול שלם מכל צד, חננה את הרב גם בקול עָרב ונעים מאד. בשעה שהרב בא לידי התפעלות מתוך אהבה לאלהים, או

---

1) כמו הדקטורים ישעיה, אברהם ויצחק, ששמותיהם נזכרו בכתבי הרב; בדרכו זה היה הרב נוטה מדרך הבעש"ט, כי זה האחרון לא היה יכול להשלים עם הרעיון, שבאמת יש איזה יתרון להאנשים המשתמשים בדברים טבעיים על פי המצאות החכמים מבני אומות־העולם, על אלה העושים מעשיהם בדרך בלתי טבעי כסגולות, לחשים וקמיעות. הוא הביט בבוז ושאט־נפש על הרופאים בעלי הדיפלומים, ולא נתן שום אמון ברפואותיהם. לעומת זה היה מחזיק את עצמו לרופא מומחה ביותר.

רבי נחמן מברסלוב, שהיה מפורסם בזמנו בין החסידים לעושה נפלאות, צוה על חסידיו לבל ידרשו ברופאים, והוא כותב שהתוכח עם רופאים מפורסמים בעניני רפואה והודו לו שאינם יודעים בזה כלום (חיי הר"ן). דבר זה מלבד שהוא נגד התלמוד (ירושלמי, סוף קידושין), הנה הוא גם נגד דעת ה„זוהר", שמצוה לחולה לדרוש ברופאים „ואי אסיא חכים הוא, קב"ה יהיב ליה ברכאן לההוא דישתדל ביה" (האזינו רצ"ט, ע"א). והוא אינו רואה בזה כל נגוד לגזרותיו של הקב"ה, דבר שלא נקו ממנו לגמרי גם אנשי־מדע במאה האחרונה, ואנו מוצאים, שאחד מחכמי הרפואה פונה להפילוסוף קנט בשאלה, אם הרכבת האבעבועות באדם היא מותרת, רצונו: אם אינה מתנגדת לרצונו של הבורא (ש. רובין בשם Raumer, Historisches Taschenbuch S. 556).

2) סידור, שער התפילין.

3) סידורו של הרב.

בכלל אפשר לראות, שידיעת הדקדוק היתה נחשבת בעיני הרב לידיעה הכרחית. „חכמת אלהית — הוא אומר — היא בחינת לבוש פנימי שבמחשבה, וחכמת הדקדוק בחינת לבוש בינוני שבמחשבה, והיא נצרכת לחכמת התורה" 1).

מתוך למודו של הרב אפשר להכיר את תכונת רוחו. הוא לא בוש לבטל לפעמים את דעת עצמו בשעה שהיה מוצא אותה, אחר ישוב־דעת ומתינות, לבלתי מיוסדת כראוי; וזאת היא, לדעתי, סבת הסתירות והנגודים הנמצאים לפעמים בין מאמריו ולמודיו של הרב. סתירות כאלה הן על פי רוב תולדות ההוכחות השונות, שנתבררו לו אחר כך מתוך משנתו 2) —.

כמו כן לא היה בוש לומר „איני יודע" על דברים שלא ידע; וכשהיה נזקק לאחת החכמות הרחוקות מגבול ידיעותיו, בכדי לברר על ידה דין מדיני התורה, היה פונה למומחה בחכמה זו, למען יבאר לו את הדבר הקשה לו, ויורה לו איך להתנהג 3). ומדה זו, ללמוד מכל אדם, היא שהביאה אותו כפעם בפעם בחוג חכמים ואנשי־מדע, שלא היו שייכים כלל לחברת יודעי התורה. בין מכבדי הרב ואוהביו הרבים, אנחנו פוגשים

לנסח „בפי כל חי, ולא בפה, לפי שהוא סמוך לכל חי" (עיין שו"ע של הרב, או"ח, הלכות ברכת המזון, סימן קפ"ז).

וראוי לציין שגם בה„זוהר" מובאים לפעמים כללי הדקדוק, כמו על דבר „אותיות ההקטנה", הוראת „ה' הידיעה" וכיוצא באלה, שהמחבר מכניס בהם כוונות עמוקות (עיין לדוגמא זוהר סדר תרומה, קס"ד ע"ב; שם קס"ח). כמו כן ב„ספר יצירה" מדובר ע"ד מוצאי כ"ב אותיות מחמשת כלי המבטא, שהמחבר מוצא בזה סודות עמוקים (עיין פרק ב', משנה ג').

גם רבי פנחס מקאריץ האריך בענין חכמת הדקדוק, שלדעתו „טובה היא לאדם ללמוד, אם אמנם רק בימי ילדותו" (מדרש פנחס דף ח', ורשה, תרל"ו).

1) „לקוטי תורה", תזריע.

2) כמו שנראה הדבר בהלכות „בין השמשות", שחזר בסידורו ממה שכתב בשלחן־ערוך שלו (עיין שו"ע של הרב, הלכות שבת, סימן רס"א, סעיף ב'. ועיין בסידורו „סדר הכנסת שבת" וב„מלואים" שבסוף הספר).

3) ב„כנסת הגדולה" לסובלסקי (ספר שלישי, צד 92) מובא מכתב מהרב, שבו הוא מציע שאלה לפני אחד הרופאים „על דבר אשה שראתה דם שלא בעונתה, אם הוא מן החדר המקור, או יש לתלות באיזה מקום אחר הנעלם ממנו".

לב מיוחדת, ובעלי הסוד שבין החסידים, אלו שזכו לפי אמונתם להשיג שמץ־מה מסוד הנגינה ומדרגתה הגבוהה, בנו שיטה שלמה על יסוד נגינה אחת של הרב, הנודעת בשם „נגינת הרב", שיטה שמקורה בהזדווגות הספירות... ככה הלבישו בעלי־הדמיון ההם ילדי רגש אלה בבגדי־שרד של סוד והסתר, ונתנו להנגינה הזאת במקום טירמינוליגיה מוזיקאלית — אם בכלל יש אצלה מקום לטירמינולוגיה כזו — טירמינולוגיה קבלית, סודית... ועל ידיהם נתקדש אחרי כן לא רק הנגון כשהוא לעצמו, אלא גם שם הנגון נתקדש עמו, ותחת לכנות את הנגינה הזאת בשם המתאים לתוכן המילודיה, נקראה בפי חסידי חב"ד בשם „דבקות הרבי" סתם... כי לפי אמונתם דבק הרב בשעת זמרה זאת „בהתדבקות עלאית", „אתדבקות רוחא ברוחא ובהתקשרות הנפש בחיי החיים עצמות אין סוף"...

מתוך נגינה זו נשמע כעין הד מנגינות הַוַּלַּחִים הנוגות והערבות כל כך 1). דומה כאלו היא מביעה געגועים עצומים של הנפש, השתוקקות עזה של הנשמה אל עצם טמיר מכל טמירין שאינו נראה לעין, ואינו נתפס בחוש רק מורגש ברוח ולב...

לנגינה זו, שבעצם אינה אלא ילידת ההתרגשות, תוצאת ההתפעלות הרגעית בלבד, אין שום טֶקסט מיוחד, כי אין ההרגשה הפזיזה והנלהבת סובלת את המלה הקרה והמתונה... ו„הנגון כשהוא לעצמו הוא ענין התפעלות הלב, שהוא רק המשכת הקול בלא דבור, שהקול הוא היוצא מן הלב, בלבד קודם שמתחלק (שמתבטא) בדבור הפה" 2); „והשיר של הנשמות בעלותם להשתאב מגופא דמלכא הוא בקול בלא דבור כלל". מלבד זה כל נגינה שיש לה טקסט קבוע יש לה בהכרח גם עת קבועה, עת לזמר אותה ועת לחדול מזמר; בעוד שנגינה זו על פי יצירתה אינה תלויה

---

1) אפשר ששרידי נגינותיו של הבעש"ט, שהיה מתהלך כל ימיו בין הַוַּלַּחִים נתגלגלו בין תלמידיו ומהם לתלמידי תלמידיו, והם שהשפיעו על רוח השירה של הרב. ואולי חדרו אל אזנו גם מנגינות הסלָוִים, כי גם מנגינותיהם מזכירות לנו במדה ידועה את מנגינות הרב, ואף מהן נוכל להקשיב מעין תאנית הנפש ויללת הנשמה.

מסורה ישנה בין החסידים, שהרב רבי מיכל מזלטשוב, אחד מתלמידי הבעש"ט, קבל את הנגונים מרבו, והוא מסר אותם להרב.

2) „תורה אור", מכ"ע.

היה מנגן נגונים שונים, „כי הנגון הוא ענין התפעלות הלב והנפש", „ועל ידי התגלות האהבה והתשובה באה הרנה והזמרה בפה", ולדעת החסידים מרגשת הנשמה מעין תענוג אלהי לשמוע קול נגון ושיר, „ובעי בר־נש לאתערא באורייתא וצלותא למשרי עלוי רוח קדישא — והיה כנגן המנגן ותהי עלי רוח ה'". כי „בנין דנשמתא אתגזרית מלעילא, היא רגילה בנגונין ושיר (של מלאכי־השרת ושיר הגלגלים)". וכפעם בפעם התמלטו מבין שפתיו קולות רכים ונעימים מאד, כקולות היוצאים מבין מיתרי הכנור בנגעת בהם יד קלה וחרוצה. הקולות הלכו הלוך והתלכד, הלוך ומתמזג למילודיה הרמונית לוקחת־לב, והדרו וירדו עמוק עמוק אל תוך הנפש, אל תוך חדרי הנשמה, ומלאו את רוח השומע אותם חרדת־קדש, חרדת־אלהים.

גם כשהיה הרב עומד להתפלל לא פסקה שירה מפיו „והיה מנגן בצלותא בכל מיני נגון" 1); כי לדעת המקובלים „אית היכלין דלית להו רשו לאתפתח אלא בנגון". ומיתרי נפשו היו מנגנים אז כמו מאליהם, כמיתרי כנורו של דוד 2).

באחרית ימיו של הרב, אחרי שמקרים ומאורעות נכבדי־ערך עשוהו כבר לגבור־רוח עממי, והרבה אגדות דמיוניות נתפשטו על אודותיו בין המון העם, אז מצאה הפנטסיה של החסידות גם במאורע זה די חומר להלהיב את הדמיון. ספרו כי באמצעות הנגינות ההן מתרוממת נפש הרב כפעם בפעם להיכל־הנגינה, ומשם לשאר ההיכלות, עד שתגיע סוף סוף לכסא־הכבוד, ששם מלאכי־השרת עומדים ואומרים שירה לפני המקום.

החסידות הרגשנית, המלאה שירה ופיוט, נותנת ערך גדול מאד להשיר והנגון, עד שעל פיה יוצא „שמה שאי אפשר להשיג בכלי השכל שבמות לעוצם עמקו והעלמו, זאת אפשר להשיג על ידי שיר". ועל כן התיחסו החסידים החב"דים לנגינות הרב בתשומת־

---

1) קונטרס ההתפעלות.

2) לא רק הזוהר ויתר ספרי הקבלה מקפידים על הנגון בשעת התפלה, אולם גם גדולי חכמי ישראל בהרמב"ם והכוזרי מצוים כזאת. וזה לשון הרמב"ם: „המתפלל יהיה פונה אל השי"ת, עומד על רגליו, מתענג בלבו, ידיו פרושות, ובלי דבורו הוגים מדברים, ויתר חלקיו חרדים ונרעדים, ולא יסור מהנעים קולות ערבים... עד שימצא נפשו בעולם השכלים, כאלו היא נסתרת מן המוחשות" (פרקי ההצלחה). וז"ל הכוזרי: „אם תעבור בך השמחה, שתשמח במצוה עצמה, מאהבתך המְצַוֶּה בה, אל הנגון והרקוד, היא עבודה ודבקה בענין האלהי" (מאמר שני. סימן ס').

פרק רביעי.

ראשית מדון.

המתנגדים בוילנה מכינים עצמם למלחמה נגד החסידים. רבי לוי־יצחק מודח על ידי המתנגדים מכסא הרבנות בפינסק. רבי אביגדור, אחד מבני סיעתו של הגאון, ממלא מקומו. הסבה לזה. שנוי דעות בהשקפות העיוניות על דבר אלהים והבריאה. סבה אחרת יותר עמוקה עוד. תורת המוח ותורת הלב. לב המתנגדים חרד למראה התבדלות החסידים למפלגה מיוחדת. הפרץ בין שתי המפלגות מתרחב. בין החסידים והמתנגדים מתפרצת מלחמה גלויה (תקל"ב). המגיד עומד מנגד. הרב מתמרמר על המתנגדים. מות המגיד (תקל"ג). תלמידיו מתפרדים. הרב שומר את הדבר בלבו.

בעת שישב הרב בבית המגיד ברובנה 1) (תקל"ב) — ששמה בא המגיד לגור קרוב לפני מותו — ועסק בתורה, התהלך בעולמות העליונים ובקש את אלהים, הגיעה לשם השמועה, שהמתנגדים אשר בוילנה והגאון בראשם, מכינים את עצמם למלחמה נגד החסידים, וכי כבר פנה הגאון בקול־קורא אל הרבה קהלות ישראל לאחוז באמצעים חזקים נגדם. אחרי זמן מה בא לרובנה גם הרב רבי לוי יצחק, אשר ישב על כסא־הרבנות בפינסק 2), ויספר להמגיד את הרעה אשר עשו לו המתנגדים בהורידם אותו מכסאו על פי פקודת הגאון, בשביל שהתחבר אל החסידים, ועל מקומו מנו את רבי אביגדור 3), אחד מבני

---

1) זה יוצא מאחת מתשובותיו (תשובה י"ד). שם כותב הרב: „בהיותי בקיץ תקל"ב בבית אדמ"ו רבנו הגדול... דוב ביר בק"ק ראוונע".

2) על מקום הרב רבי רפאל הכהן מהמבורג, בעל „תורת יקותיאל" „ושב הכהן".

3) רבי אביגדור בן חיים (או חימוביץ), בן הרב מעיר קאליץ, היה הרוח החיה באפני כל המקרים והמאורעות שקרו ויאתיו אחרי כן, משנת תקנ"ו ואילך, בין החסידים והמתנגדים, כמו שיוכח הקורא בהמשך הספור. האיש הזה היה כפי הנראה גס־רוח ומתהלל במתת שקר. הוא ספר, למשל, על עצמו שעוד מילדותו נועד מאת ההשגחה להיות לרב ומורה־הוראה בישראל, ועודנו צעיר לימים כבר

לא במקום ולא בזמן, וחסידי חב"ד משתמשים בה תדיר כעין סגולה לנפש, כאמצעי להתלהבות הנשמה והתעוררות הרוח, והם מזמרים אותה בכל מקום שהוא ובכל הזדמנות אפשרית. בעלי הנפש הנלהבת ביותר, בעלי האיקסטאז שבין החסידים, באים כמה פעמים לידי התפעלות הקרובה כמעט לשגעון או להתעלפות, בשעה שהם מזמרים או כשהם שומעים את הנגינה ההיא 1)...

אלה הן קצות תכונות נפשו ומעלות רוחו של האדם הגדול הזה, אשר כנגד מהלכו ושיטתו, שהיתה שיטת החסידים בכלל, התחולל סער גדול ומחלוקת עצומה, שעשו ימים רבים את תחום מושב היהודים כמרקחה, ככל אשר יראה הקורא בפרקים הבאים.

---

1) על החסיד ר"י פסחסון, אחד המקורבים של הרב, מספרים החסידים שפעם ישב בחבורה של חסידים, אשר כטוב עליהם לבם, התחילו כלם לתת בשיר קולם וינגנו את נגוניו של הרב. פתאם נפל רי"פ מעל הכסא אשר ישב עליו ויתעלף; ובשוב אליו רוחו החל לבכות מר באמרו: „אוי לאזנים ששומעות, את הנגון הקדוש והנשגב הזה, שהרעיש את כל העולמות העליונים בשעה שיצא מפי אדמו"ר הזקן — במסבה של הול כזו". ואח"כ סיים באנחה עמוקה: „איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר"...

ממלא כל עלמין, ולא היה שום מקום פנוי כדי עמידת העולמות, לפי שאור המאציל היה מתפשט לאין סוף, ולפיכך „בשעלה ברצונו להאציל הנאצלים... צמצם עצמו באמצע האור שלו... ונשאר החלל בינתיים... עד שנמצא עולם האצילות וכל העולמות נתונים בתוך החלל הזה, והאור אין סוף מקיפו מכל צדדיו" [1].

דברי האר"י אלה, שאפשר לחשבם כמעט להמקור הראשון לשיטת הצמצום, אחרי שהם מפורשים כל צרכם, הבינו רבים מהמקובלים ואחריהם גדולי המתנגדים כפשוטם, היינו: צמצום במקום, שהקב"ה כביכול, דלית אתר פנוי מיניה, לא היה יכול לברא את העולמות עד שסלק את עצמו בתחלה משם, בכדי להמציא בשבילם מקום פנוי; אבל טובי החסידים שהתרגלו להתעמק הרבה בדברים עיוניים, לא יכלו למצא קורת־רוח בהבנה גסה כזאת, שמיחסת להבורא שנוי מקום בין קודם הבריאה ואחריה, ופירשו להם את ענין הצמצום בדרך עיוני, שהלביש והסתיר הקב"ה את אור אין־סוף בלבושים וכסויים רבים, בכדי שיוכלו העולמות לסבלו. הבנת שיטת הצמצום על דרך כזו היתה למורת־רוח להמתנגדים [2].

המתנגדים מצאו, שגם המבטאים „ממלא כל עלמין" ו„לית אתר פנוי מיניה" כפי שהם מובנים על פי מושגי החסידים, יש בהם משום מינות. לדעת המתנגדים לא יתכן לאמר, כמו שאמרו החסידים: „שהוא יתברך נמצא ממש בדברים שפלים ותחתונים ממש" [3] וכי „גם בדומם ממש, כמו אבנים ועפר ומים יש בחינת נפש וחיות רוחנית" [4], ובכלל „בכל מקום ובכל דבר הוא אלהות גמור" [5]. דעה כזו היתה נחשבת בעיני גדולי המתנגדים כדבר שיש בה סכנה גדולה ליסודי האמונה, דעה הדורשת „זהירות יתירה, להזהר ולשמור את נפשו מאד במשמרת למשמרת, שאם חלילה יקהנו לבנו לקבוע לנו מחשבה זו, להתיר לעצמנו להתנהג גם במעשה לפי מחשבת זו, הלא יוכל להולד מזה הריסת כמה

1) לשון רח"ו בס' „אוצרות חיים" בתחלתו. ועיין בפרקים הראשונים של ספר „עץ חיים", „משנת חסידים", „שערי גן עדן" ועוד.

2) עיין על זה ברחבה בח"ב, פרק צמצום.

3) עיין במכתב הרב המתחיל „פתח דברי".

4) שער „היחוד והאמונה", פרק א'.

5) עיין „נפש החיים", שער ג, פרק ז'.

סיעתו של הגאון, לרב ומורה דת ודין בפינסק 1).

הסבה שעוררה בראשונה את הגאון וגדולי המתנגדים להתיצב נגד מפלגת החסידים היתה — עד כמה שאפשר לשפוט על פי התעודות והכתבים המתיחסים לקורות הימים ההם — שנוי הדעות בהשקפות העיוניות על דבר אלהים והבריאה; לפי תורת החסידים נברא העולם בדרך הצמצום (Selbstconcentration). היינו, ש„עד שלא נברא העולם היה הוא ושמו הגדול — אין סוף —

בהרו בו אנשי עיר ליסלי וישימוהו עליהם לרב. לפי דבריו בא הרבה פעמים במשא ומתן, בנוגע לאמונות ודעוה, עם המיוחסים שבין אצילי פולין (Гессенъ. Восходъ 1902. стр. 122)

רבי אבינדור זה כנה את עצמו אחרי כן בתאר „רב הכולל" לעדת פינסק ולשלשים הערים אשר סביבותיה. אולם באמת לקח בחכירה את הכנסת הרבנות — כי מנוי הרבנים בימים ההם נעשה על פי אדוני האחוזות, ורבי אבינדור שקל, כאיש אמיד, על יד בעלי־האחוזות של הערים ההן סכום קצוב; מלבד זה הכנים אל קופת הקהל ארבע מאות אדומים, שבאחרונה דרש מאת הקהל להשיבם לו, במענו שהסך הזה נתן להקהל רק בתור הלואה זמנית. — חכירת הרבנות נמסרה לרבי אבינדור רק לארבע הערים פינסק, זלובין, סטולין ודובּרוביץ הקרובות זו לזו, ורק את שמות הערים ההן בלבד הוא מזכיר כפעם בפעם (שם).

1) הרב הנדול רבי לוי יצחק המפורסם מאד בין החסידים, נמנה מיד, אחרי אשר עזב את עיר פינסק, לרב ואב"ד בעיר זליכוב (פלך שידלץ). אבל לא ארכו לו ימי שלותו שם. גם בעיר ההיא השיגה אותו יד אויביו ה„מתנגדים", עד כי מוכרח היה בשבילם לעזוב גם את זליכוב. בשנת תק"מ-1780 עבר הוא ומשפחתו לעיר ברדיטשוב. שם, במקום מרכז החסידות, מצא מנוחה נכונה, ויהי שם בתור אב"ד ו„צדיק" תשע ועשרים שנה. הוא התחתן עם הרב רבי שניאור זלמן (עיין במכתבו של הרב שכתב למחותנו ר' לוי יצחק לנחמו על פטירת בנו, נדפס ב„אגרת הקודש"). הוא חבר את הספר המפורסם „קדושת לוי" על התורה, גם „קדושת לוי תנינא" וקצת חדושים על משניות. בשנת תק"מ-1780 בערך, הכריח אותו הרב ואב"ד דעיר בריסק ר' אברהם קצינלנבונן, אחד מראשי הלוחמים נגד החסידים, להתוכח עמו בורשה (פרטי הוכוח ימצא הקורא בס' „זמרת עם הארץ"). הוכוח היה בפרנא פרור ורשה. ר' לוי יצחק נולד שנת ת"ק ונפטר בשנת תקס"ט, ועד היום נערץ ונקדש שמו בפי כל היהודים שבברדיטשוב. כל התקנות שתקן הוא בזמנו בברדיטשוב, הן בתקפן עד היום הזה. בשער הספר „קדושת לוי" איננו נזכר כלל שהיה רב בפינסק, רק בזוליכוב וברדיטשוב בלבד. בלי ספק לא נעים היה לו להזכיר את העיר שהרבה נשא וסבל בה. החסידים אמרו עליו, שהיתה בו נשמת רבי עקיבא. בגלל גודל התלהבותו בתפלה וכשאדם הניחו בזוית זו מצאו בזוית אחרת.

הקדושים ולהעלותם לעילא" 1), מפני „שהשכינה היא בין הקליפות" 2). השיטה הזאת, שנתפשטה ביותר בין המקובלים מימות רבי חיים ויטאל, היתה למורת רוח להגאון. ואף על פי שהגאון בעצמו היה עוסק הרבה בתורת=הנסתר, כפי שנראה מספריו הרבים שחבר במקצוע זה 3), בכל זאת אי אפשר היה לו להתפשר עם דעות דומות לאלו שהזכרנו; מפני ששיטתו של הגאון בקבלה, היתה מיוסדת בעיקר על ה„זוהר", ועל דעות חכמי הקבלה הקדמונים, בעוד שהדעות על דבר הצמצום ו„העלאת הנצוצין", נתחדשו ראשונה בבית=מדרשם של האר"י ורבי חיים ויטאל 4), ולא נתקבלו אצל הגאון 5).

לדעתי, לא היתה השיטה של „העלאת נצוצין" בעצמה חשודה בעיני המתנגדים כל כך, כמו שהיו חשודות בעיניהם התוצאות של אותה השיטה. הם חשבוה לגרם בנזקין, לדבר שיכול להביא לידי תקלה, וכפי שאנו רואים היתה הדעה הזאת במשך התקופות האחרונות, פעמים רבות, לפוקה ולמכשול לבני ישראל, לבסיס ויסוד למשיחי־שקר ונביאי=שוא, שבנו עליה את שיטותיהם הנכזבית בדבר השתלמות הבריאה וסוד קץ=הפלאות. שבתי־צבי, הגדול שבין משיחי־השקר, בא על ידי הרעיון הזה לידי קצוץ בנטיעות. הוא מצא בספרי המקובלים, שהעלאת הנצוצין מתוך הקליפות תתיחס לפעולתו של משיח בן־דוד, ומתוך כך בא אותו בעל ההזיה לידי האמונה, שהוא בעצמו הנהו המשיח הַמְקֻוֶּה, הנועד מאת ההשגחה האלהית, להביא גאולה נפשית, גאולת הנשמות, שאחריה תבא ממילא הגאולה החמרית 6). מאחר שצריך המשיח הגואל להעלות את כל נצוצות הקדושה שנפלו לתוך הקליפות 7), הרי מוכרח הוא מקודם לרדת לתוך הקליפות, לחיות עמהן ולהתדבק בהן, „מפני שהמברר הטוב

1) „אור תורה" דף י"ט (זאלקאווא, תר"י).

2) „צפנת פענח", משפטים.

3) הגאון חבר: „באור על הזוהר", „באור על תקוני זוהר", פירוש על „ספר יצירה", באור ל„ספרא דצניעותא", ועוד הרבה ספרים, במקצוע זה, הנמצאים בכתב־יד.

4) גרץ, כרך שביעי, צד 299

5) עיין במכתבו של הרב המתחיל: „פתח דברי"; ולפלא שבהרבה מקומות מוצאים אנו את שם האר"י נערץ ונקדש מאד על ידי הגאון.

6) גרץ, כרך שמיני, צד 232; שם ציון ג', חלק ב', סימן א'.

7) הרב מבאר: ש„לכך נקראו בשם „קליפות", מפני שהם מסתירים את

יסודות התורה הקדושה, ובנקל יוכל להלכד ברשת היצר" 1).

ומפני סבה זו קשה היה להמתנגדים לסבול גם את פירוש הכתוב „מלא כל הארץ כבודו" לפי באור החסידים, היינו „מלא כל הארץ כבודו ממש, שהקדוש ברוך הוא מלא ממש את העליונים ואת התחתונים, את השמים ואת הארץ" 2). לדעת המתנגדים „מלא כל הארץ כבודו היינו השגחה" 3), רצונם: שההשגחה האלהית היא בכל מקום, והשם צופה ומביט על כל הנבראים, על כל פרט ופרט — נגד דעת אריסטו והנמשכים אחריו, שהחליטו כי ההשגחה האלהית חלה רק על המין האנושי כולו, ולא על אישי המין, על הכלל ולא על הפרט.

גם בביאור הפסוק „ואתה מחיה את כולם", כפי שהוא על פי למודי החסידים, מצא הגאון מעין „גילוי פנים בתורה שלא כהלכה" 4). על פי החסידים יוצא, ש„השכינה מתלבשת באדם ומחיה את אבריו אפילו בשעה שהוא עובר עברה" 5), ו„כשאדם מכה את חבירו או מקללו, באותה שעה מתלבש [באותו המכה או המקלל] כח השם, ורוח פיו מהייהו ומקיימהו". ביאור כזה בודאי שהיה נגד רוחו.

כמו כן לא ישרה בעיני הגאון וחבורתו גם השיטה על דבר „העלאת הנצוצות מן הקליפות", היינו: ש„בכל הנשמות אפילו בהטהורות שבהן נמצאות קליפות המעכבות את הגאולה, ואין בן דוד בא עד שתתפרד הקדושה מן הטומאה, הנצוצות הקדושות מן הקליפות" 6), ועל כן צריכים הצדיקים „לירד אל מקום הקליפות ולברר את הטוב מן הרע, ולהעלות את הנצוצות משם" 7), ו„כל תכלית הצדיק בעולם הזה הוא לאכוף הנצוצות

1) נפש החיים, שער ג' פרק ג'.

2) תניא, פרק מ"ב.

3) מכתבו של הרב, המתחיל: „פתח דברי".

לדעת הרמב"ם הוא „הענין „מלא כל הארץ כבודו" דומה לאמרו: „ותהלתו מלאה הארץ", כי השבח יקרא כבוד" (מורה נבוכים ח"א, פרק ס"ד).

4) עיין הלאה (פרק שביעי) בקול־קורא של הגאון המתחיל: „תשובת אליהו".

5) דגל מחנה אפרים, כי תצא, בשם הבעש"ט.

6) ענין „העלאת הנצוצות" הנזכר בדברי המקובלים, מכוון לדעת הבעש"ט: שצריך להפשיט את הרוחניות וחיות הדברים מגשמיותם, להתבונן בדיוק למקורי העינים שמשם הושפעו, ולהתענג על הנועם הרוחני והיופי המפשט. כי על ידי התבוננות כזו תתבטל כל תאוה גשמית מעיקרה.

7) „תורה אור", בראשית.

יכלו לרוות את נפשם השוקקה בלמודי הרבנים, שהיו ריקים לדעתם מרוחניות וחיים פנימיים, ועל כן בקשו להם את האלהים בתוך ערפלי הסוד ועלטת-הדמיון. השעה הזאת היתה רצויה ביותר להחסידות הבעש"טנית, העשירה ברגש ובדמיון, שתתפשט, והיא מצאה לה בנקל מסלות בתוך שדרות העם. מיסדי החסידות הורו, שלא הלמוד והמעשה עיקר, כי „טהרת המחשבה", „צרוף הנפש", „דבקות" 1) „והתלהבות בדרכי העבודה", רק אלה הם תכלית האדם. ותורה זו התנגדה להשקפת גדולי המתנגדים, שהחליטו כי „העיקר בכל המצות הוא החלק המעשי, וטהרת המחשבה אינה אלא מצטרפת למעשה ולמצוה, ולא לעכובא" 2). ההשקפות החדשות, שהיו מתאימות לרוח בני המקומות ההם בעת ההיא, חדרו חיש מהר אל תוך לבב העם, והחסידות הלכה שם הלוך והתרחב, הלוך והתפשט, במהירות גדולה מאד 3). נקל לשער, שכל אלה הגדילו את חרדת לב גדולי המתנגדים בעת ההיא. הם ראו כבר את הפרץ הרחב שנראה בחומת הדת הישראלית, לרגלי המדיחים שבתי-צבי ופרנק, אשר התעו המון בני ישראל בתהו לא דרך, על ידי מעשי תעתועים, ויהוללו תועבות נוראות בארץ ווהלין, פודוליה, גליציה וכל חבל ארץ אוקרינה במשך ימים רבים; החיים המוסריים של חלק גדול מישראל ירדו פלאים על ידם, ורבים מגדולי היהודים נסחפו אז בזרם הכביר ההוא, ויעוללו בעפר את קרן היהדות, וישחיתו כל חלקה טובה בדת מורשה. ועל כן עוררה כל תנועה חדשה בחיים הדתיים של היהודים, את בני-העליה שבאומה, ועודדה אותם לעמוד בפרץ לבלי תת למשחית לחבל עוד. הם התקוממו בעוז-רוח נגד כל נגיעה קלה במנהגי הדת, והאדוקים בתורה המסורה, לא יכלו אפוא להביט

---

1) פירושה של „דבקות" הוא, לפי תורת הבעש"ט: התדבקות המחשבה בעולם העליון, להקדיש כל דבר שאדם עושה, אפילו דבר של רשות או הולין, בקדושת הכח האלהי. ואין הבדל אצל העובד בין כשהוא משתמש בכונתו זו כשהוא עוסק בצרכי הגוף או בצרכי הנפש, שאין הדברים בעצמם קדושים, אלא הכונה מקדשת אותם. „אם נולד מחשבה באדם אם באהבה אם ביראה... אעפ"י שהוא מעניני עוה"ז בתאות גופניות... יתדבק עצמו בבורא לפי אותה המדה אם באהבה או ביראה" (מגיד דבריו ליעקב, דף ג'. לבוב תקנ"ב).

2) „נפש החיים", הוספה לשער ג' פרק ד'.

3) עיין „תולדות שלמה מימון" חלק א', צד 103; ראה ס' „Иет. хасидск. раскола" (Восходъ 1890, етр. 109).

מהרע, מוכרת להתלבש בלבוש המתברר, דהיינו שיעשה איזה מעשה שידמה עם חטא הרשע", כי רק אז יוכל להעלות את הנצוצות ע"י כוונות קדושות לצרפם ולזקקם ולהשיבם למקורם (עיין תי"י, חקת) 1).

ובאמת נתנו תלמידי ש"צ ערך לא קטן לשיטת העלאת הנצוצין, ובשמה עשו הרבה מעשי-נבלה 2). אולם לא רק חלוקי־דעות אלו בלבד הסבו אותה ההתקוממות החזקה מצד המתנגדים נגד החסידים. מלבד שנוי-הדעות בעיונים תיאולוגיים דקים, היתה עוד סבה אחרת יותר עמוקה ויותר רבת־ערך, שגרמה לכל התסיסה החזקה ההיא — כפי שמעיר על זה גם הסן בצדק. —

עד ראשיתה של המאה הששית, היו כל מעשי היהודים בחבל הצפוני־המערבי, ליטא, נחתכים בדת ובחיים רק על פי התלמוד בלבד. תורת המוח הכניעה תחתה את תורת ה ר ג ש, את התורה ש ב ל ב, קצצה את כנפי הדמיון, עממה את כל נצוצי השירה והפיוט שבנפש האומה. כנגד זה היתה מורגשת אצל היהודים היושבים בחבל הדרומי־המערבי ברוסיה בעת ההיא, נטיה למסתורין וסודות, לאמונה בהזיות ודמיונות 3), ונטיה זו נתחדדה והתעמקה ביחוד, מפני התלאות התכופות והנוראות שעברו שם על היהודים במשך שנים רבות 4). היהודים ההם לא

נצוצי הקדושה ומכסים עליהם, כמשל הקליפה שהיא חופפת ומקפת על הפרי הכנוס בתוכה, כקליפת האגוז למשל" (תורה אור, וארא). השם „קליפה" הוא בפי המקובלים ובעלי־הסוד לשם מושאל לכל מדה רעה ומגונה שנמצאת באדם, והיא שאינה מניחה אותו לצרף ולזכך את מעשיו ולהיות קרוב אל האלהים.

1) מלבד זה היו עוד מאמרים רבים שנתפרסמו אז בשם הבעש"ט ותלמידיו, שיכלו לעורר את חמת הגאון ובני סיעתו, כמו „השכינה מתלבשת בכל עניני העולם, ו א פ י ל ו ב ת א ו ת ע ו ה" ז, ו א פ י ל ו ב מ ח ש ב ו ת ז ר ו ת", או „גם בעת שהאדם הולך לעבור עברה, גם שם מצמצם השי"ת שכינת כבודו" (מאור עינים" בשם הבעש"ט).

2) עיין קרויזהאר: „פרנק ועדתו", מלואים לפרק רביעי. בשביל דברים דומים לאלו, שנמצאו לפעמים בספריהם של תלמידי הבעש"ט. יחסו להם המתנגדים אחרי כן דעות ש"צ וסיעתו. בעל „זמיר עריצים" כותב בין יתר דבריו על החסידים: „ואתה בן-אדם נהה על המון החסידים והורידהו אל ארץ-תחתית... שם הצדוקים והביתוסים... שם ש ב ת י צ ב י ימ"ש, שם כל האפיקורסים ומדיחים, גשרפו כקוצים כסוחים, ושם חברו חבר ובעלי אוב, ו ת ל מ י ד י ר ב י י ש ר א ל ב ע ל ש ם ט ו ב" (עמוד יג, דפוס ורשה, תקנ"ה).

3) Ю. И. Гессенъ. Религiозная борьба, Восх. 1902; ועיין גרץ ברך שמיני, ציון ז'.

4) גרץ שם, צד 125; ועיין בס' „Frank i frankiści polscy" T. 1, str. 62

בראשונה מן המקורבים ביותר אל הגאון, והם: ר' חיים הדרשן ור' איסר. ר' חיים היה מטיף ומוכיח לבני וילנה, ומלמד את בניו של הגאון תורה. הם נסחפו בזרם החסידות, והיו מראשי המפיצים את תורת החסידים, בעיר מגורם וילנה. בראשונה עשו מעשיהם בסתר, אחרי כן התיצבו בגלוי בראש החסידים, ויתאמצו לרכש נפשות למפלגה זו.

כאשר נודע להגאון את אשר עשו האנשים ההם, חרה אפו בהם מאד, ויקרא בזעם: „לוא יכולתי כי אז עשיתי להם כאשר עשו בני ישראל לפנים למתן כהן הבעל" 1). האנשים ההם נחרמו בחרם הגדול (שנת תקל"ב=1772), ור' איסר נענש בעונש מלקות, ולפני קהל גדול נמתח על העמוד, בבית הכנסת הגדול אשר בוילנה, ונלקה לעיני כל הנאספים. מלבד זה הוכרח לקבל נזיפה ולהשפיל את עצמו באופן זה בעיני המון רב, שהתאספו לראות באותו המחזה המוזר 2).

מלבד שני אנשים אלו, נספחו עוד אנשים מצוינים מקהל וילנה אל מפלגת החסידים. ורבי משה מייזלש „שמש ונאמן דק"ק וילנה", שהיה אחד מראשי העוסקים בצרכי הצבור בעירו ומגדולי התלמידים של הגאון, גם הוא עבר לצד החסידים. אולם הוא ידע להסתיר מעשהו, לבל יִוָּדַע מזה דבר לאיש. הוא לא התערב במחלוקת ולא עורר מדנים, רק לבו ורוחו היו נתונים להחסידים 3). ככה החלו לאט לאט הרבה אנשים מצוינים מן המתנגדים, להסתפח אל מפלגת החסידים, מהם בצנעה ומהם גם בגלוי. כל אלה היו כשמן על האש להגדיל את השנאה של המתנגדים אל החסידים.

1) Дубновъ. Ист. хасидск. раск. Восходъ 1890

2) ואלה דברי בעל „זמיר עריצים" על אודות המאורע הזה: „פיו ענתה רשעתן, א י ס ר שמו ונבל שמו, אשר היו לפנים בישראל לשם ולתהלה ממש נהפך לגביא שקר, ולו שם כשם הגדולים שבחבורתם, חבורת רשע... וגם אותו אסרו במאסר בית הכלא, והכו אותו בשבט עברתם לעיני כל העם".

3) אחרי מות הגאון נודע להמתנגדים מעשי האיש הזה, כי ידו תכון עם החסידים ויחלו לרדוף אותו ולהלשין עליו לפני הממשלה, עד כי מוכרח היה בשביל זה לעזוב את רוסיה ולהיות נודד בחוץ־לארץ שנים רבות (עיין במכתבו של הרב לבעל ה„הפלאה", המתחיל: „מי אנכי כי באתי עד הלום").

ר' משה מייזלש היה מבני העליה שבדורו, מלבד ידיעתו הגדולה בתורה, ידע גם שפות לועזיות, עסק הרבה בספרות האשכנזית, וידע להדור אל תוך רוח גדולי הפיטנים האשכנזים כשיללר, ליסינג והירדר; ביחוד היה חביב עליו זה

גם הפעם בקר־רוח אל מעשי החסידים, אשר בחפצם להביא זרם של חיים חדשים, חיי הנפש והתפעלות הרוח, אל תוך היהדות הרבנית, נאלצו לנגוע לפעמים במנהגים ובדקדוקי דינים שונים 1), שלא היו חשובים ביותר בעיני החסידים, בעוד שאצל גדולי המתנגדים נחשבו לגופי תורה 2).

עוד יותר מזה חרד לב המתנגדים בראותם, כי נבדלו החסידים למפלגה מיוחדת, כי החלו להקים להם בתי־תפלה מיוחדים, לשנות לפי רוחם את נוסח התפלה, המקובל זה כמה אצל היהודים, ולהנהיג אצלם אופן חדש בלטוש הסכינים לשחיטה 3). גם בהתלוכותיהם ומנהגיהם הזרים, עשו רבים מהחסידים רושם רע מאד על הגאון, מפני שהיו ביניהם כאלו, ש„שיחתם כל היום בהוללות וליצנות, להתלוצץ מכל הלומדים ולבזותם בכל מיני בזיונות... בפריקת עול גדולה, להתהפך בראש למטה ורגל למעלה בשוקים וברחובות, לחלל שֵׁם ה' בעיני הגוים, וגם מפני שאר מיני שחוק והתול". והגאון „החליט בדעתו שאינם הולכים בדרך התורה כלל, ודינם דין אפיקורס מבזה תלמידי־חכמים, שהם מן המורידין ולא מעלין. ועל ההיפוך ברגלים אמר, שהוא מן פעור"... (על התעתועים האלה התמרמר גם המגיד ממיזריטש בעצמו, „ודבר קשות על רוע הנהגתם" של החסידים 4)). בשביל הסבות האלה התרגשו הלבבות, הסתערו הרוחות של ראשי המתנגדים, והפרץ בין שתי המפלגות הלך הלוך והתרחב, הלוך והתעמק מיום ליום, עד אשר פרצה באחרונה (בשנת תקל"ב=1772, ראש־חודש אייר) מלחמה גלויה בין החסידים והמתנגדים, מלחמה שנמשכה שנים רבות.

בעת ההיא נתפסו בווילנה שנים מגדולי החסידים, שהיו

---

1) אפילו מ. הֶס, הנותן להחסידות בכלל צורה של ריפורמה, גם הוא מודה בכל אלה שהחסידים לא הרשו לעצמם לנגוע בעקרי התורה הכתובה והמסורה, ולדבריו: „**Beobachten die Chasidäer nicht pedantisch die Vorschriften des jüdischen Gesetzes,** *obgleich sie sich prinzipiell so wenig von der mündlichen wie von der schriftlichen Thora lossagen*", (**M. Hess. „Rom und Ierusalem", Note 5, S. 209 (Leipzig 1862).**

2) עיין בספר „קריה נאמנה" לפין, צד 138 (ווילנה, תר"ד).

3) עיין בסוף המכתב של הרב המתחיל: „מודעת זאת בארץ".

4) כמעשים האלה עשו החסידים אשר בקאליסק (עיין במכתבו של הרב לר"א מקאליסק).

המפוזרים, כדי לצאת למלחמה גלויה נגד אויביהם העצומים, אשר נחשבו בעת ההיא לרוב מנינה ולרוב בנינה של האומה העברית ברוסיה. אולם הרב שמר את הדבר בלבו, ובהתפרץ אחרי כן הריב שנית, היה הוא היחיד כמעט בין תלמידי המגיד, אשר עמד בקשרי־המלחמה עם המתנגדים ולא הסתפק בריבות דברים לבד...

והמגיד בשמעו את אשר עשו המתנגדים נעצב מאד, ונפשו מרה לו על הדבר הזה, בכל זאת לא התיצב נגד המתנגדים, כי היה כבר זקן ורפה־כח בעת ההיא, ומני אז הלכו כחותיו הלוך ומתמעט מיום אל יום, ולבו הגיד לו כי ימיו ספורים, דבר שמסר גם לתלמידו רבי שניאור זלמן, שאותו אהב יותר מכל תלמידיו.

הרב המלא אז כח עלומים והתפעלות־הרוח, התמרמר מאד על הָעָוֶל הזה, ויחליט עם יתר חביריו, תלמידי המגיד, לצאת ולהגן על כבודם מפני חרפות המתנגדים, ולהשתמש בכל האמצעים העומדים לפקודתם. אולם גם הם לא יכלו להוציא את מחשבתם זו אל הפועל, כי לא ארכו הימים והמגיד נאסף אל עמיו (י"ט כסלו תקל"ג=1773), ורוב בני החבורה נתפרדו אז זה בכה וזה בכה והתישבו בערים שונות, אלו בערי רוסיה־הלבנה וליטא, ואלו — בפודוליה, וואלין, ובמקומות אחרים הרחוקים זה מזה. רבים מהם הסיחו בראשונה את דעתם מהענינים הארציים של הכתה בכלל, והחלו להפיץ בין היהודים את תורת הבעש"ט, כמו שקבלוה מבית־מדרשו של המגיד. הם נעשו לאפוסטולי החסידות 1). אבל גם אלה אשר בכל לבם ונפשם שאפו להתקומם נגד המתנגדים, לא יכלו גם הם לעשות זאת. אי אפשר היה להם לקבץ את כחותיהם

האהרון. הדוקטור לוי, דופאו של מונטיפיורי, כותב בספר מסעו על דבר האיש ההוא: „תתפעל נפשי התפעלות אין ערוך לה בדברי אתו אודות פר' מליצי אשכנז". ר' משה מייזלש היה מוקיר ומכבד מאד את מנדלסון, למרות שכל ההרדים שבזמן ההוא זלזלו בכבודו וחשבוהו למין ואפיקורוס. הוא חבר בשנת תקמ"ח ספר בשם: „שירת משה", כולל מנין המצות בשירת „האזינו" בדרך שיר (עיין אודותיו בפרטות בס' „קריה נאמנה" צד 247 (וילנה, תר"ך), ועיין במכתבו של רבי דוב בער אליו, אחר מות אביו הרב).

1) תלמידי המגיד המצוינים ביותר (מלבד הרב ורבי מנחם מנדיל מויטבסק שעל אודותיו נדבר למטה, בפרק ששי) היו: רבי אברהם הכהן מקליסק (מחבר ס' „חסד לאברהם", הוא נסע ביחד עם רבי מנחם מנדל לארץ ישראל), רבי משולם זוסא מאניפאלי, אחיו רבי אלימלך מליזנסק (מחבר ס' „נועם אלימלך"), רבי נחום מטשרנאביל, רבי לֵוי יצחק מברדיטשוב (בעל „קדושת לוי"), ר' חייקיל מהמדורא, רבי יעקב יוסף (מחבר ס' „רב ייבא"), רבי אהרן מקרלין, רבי שלמה מקרלין, רבי יעקב יצחק הלוי מלובלין (מחבר ס' „דברי אמת"), רבי ישראל מקאזניץ (מחבר ס' „עבודת ישראל") ורבי זאב וואלף מזיטומיר (מחבר ס' „אור המאיר").

מלבד אלו המנויים למעלה, היו עוד תלמידים רבים להמגיד, שהיו גדולים בנגלה ובנסתר.

במעשהו זה הרע עוד יותר את מצבו, והמלחמה מצד אויביו חזקה כנגדו מיום ליום, עד כי באחרונה נאלץ לרדת מכסאו, כאשר נספר הלאה). כדי לקנות את לב הגאון, שם ר׳ אביגדור עלילות דברים להחסידים, באמרו כי ספריהם מלאים מינות, ודינם כדין ספרי־קוסמין שמצוה לשרפם 1).

החסידות היתה כבר למפלצת בעיני הגאון מן העת שהחלו החסידים לבנות להם בתי־תפלה לעצמם, ולהתפלל שם על פי נוסח מיוחד 2), ומשעה שהתחילו מתנהגים באופן השחיטה שלא כדרך המקובל בישראל 3). הגאון חשב שסכנה גדולה נשקפת באמת מאת החסידים להיהדות, ויתעורר בכל כחו להפריע כפעם בפעם בעד מעשיהם, כדי להציל את כנסת־ישראל מבליון רוחני. ובהגיע לאזניו שטנתו של ר׳ אביגדור, אשר בלי ספק, לא היה יחיד בזה, ובחרדתו הגדולה על הדת, האמין בתום לבו לכל דבריו, ויחל לחשוב מחשבות חדשות לעצור בעד הזרם החזק. אשר לדעתו, יש בכחו להרוס את יסודי דת ישראל.

את ההתנגשות הזאת בינו ובין חסידי עירו, וכל הקורות אותו מיום עלותו על כסא הרבנות (בשנת תקל״ב), עד רדתו ממנו (בשנת תקנ״ד או תקנ״ה), מתאר ר׳ אביגדור עצמו בפרוטרוט בקובלנא שהגיש להסינט בשנת תקס״א — 1800. והננו נותנים פה לפני הקורא את כל הרצאת דבריו, אף שסופה אינו מתייחס לזמן שאנו עסוקים בו בפרק הזה.

„בעת אשר נבחרתי לרב־הכולל על עיר פינסק ועל שלשים 4) הערים הנמנות עליה — מספר ר׳ אביגדור בהרצאתו — בעת ההיא —

---

1) מלבד עלילה זו — ככה מספרים החסידים — בדו המתנגדים עוד עלילות אחרות על החסידים: בעיניהם ראו איך החסידים יצאו במחולות בבית אלהים ונשים עמדו שם והתענגו על המראה וכיוצא באלה („שבחי הרב״ בתחלתו).

2) להחסידים נתן הרשיון מאת הממשלה לבנות להם בתי־תפלה מיוחדים, רק ביום 26 אפריל 1798 (כ״א אייר, תקנ״ח), אולם בפועל התפללו החסידים בבתי־תפלה מיוחדים הרבה שנים קודם הזמן ההוא, עוד לפני שנת תק״ל.

3) עיין בס׳ „זמיר עריצים וחרבות צורים״; שם מתאונן המחבר על החסידים המקבצים להם „מנינים מיוחדים ואינם מתפללים עם הצבור בבתי־הכנסיות ובתי־המדרשות הקבועים לרבים... משנים ממטבע שטבעו החכמים גדולי הפוסקים בתקוני התפלות... מתנחגים באופן לטישת הסכינים לשחיטה בדרך מיוחד להם; ועיין בזה למעלה עמ׳ 30.

4) לדעתי, המספר שלשים אינו מדוקדק, ובמקומו אולי נאמר שלש, מפני שר׳ אביגדור מזכיר תמיד רק שֵׁם שלש הערים זלובין, סטולין ודוברוביץ בלבד.

פרק חמישי.

סערה ודממה.

דברי ריבות בין ר' אביגדור ובין החסידים. ר' אביגדור מבקש לו מחסה בצל הגאון ומוציא דבה על החסידים. הגאון מאמין בדבריו ומתאמץ להפריע את מעשיהם. הרצאת ר' אביגדור. שרפת ספרי החסידים בחוצות וילנה. קול־קורא מאת הגאון הַמְצַוֶּה לרדוף את החסידים (תקמ"א). אספת הרבנים בזֶלוה. הכרזת חרם חמור על החסידים. הסער קם לדממה. הסבה לזה.

בשעה שעלה ר' אביגדור על כסא רבנותו בפינסק (תקל"ב), היתה יד החסידים שם דלה עד מאד, ואלה המעטים אשר היו נוהים אחר תורת הבעש"ט ותלמידיו, היו דווים וסחופים, אחרי אשר גורש הארי שבחבורתם, רבי לוי־יצחק, מכסא רבנותו בחרפה ובוז. ר' אביגדור התאמץ להחליש את כח החסידים בכל פעם יותר ויותר, וכרועה נאמן השתדל להשיב את הצאן האובדות לדרך הישרה, ולהכחיד את הדעות המשובשות של החסידים מן הארץ. אולם כל עמל ר' אביגדור היה לשוא, וידיו לא עשו תושיה. והחסידים לא די שלא חזרו בתשובה, אלא גם חתרו התירה תחת כסא כבודו להוריד אותו משאתו. ויהי כי לא יכלו להלחם אתו בגלוי, חבלו תחבולות להגיע למטרתם בדרכים אחרות, באמצעים שאינם דורשים כל כח חמרי, רק ערמה ופקחות בלבד. והמקרה עזר להם למצא תואנה עליו שטעה בדבר הלכה 1). במקרה הזה השתמשו להוכיח לעדת פינסק, כי חרפה היא לעדה גדולה כמוה, להיות כפופה למשמעתו של רב ומורה דת כר' אביגדור, שידיעתו בתלמוד ומפרשיו מצומצמת מאד. ההתגוששות שבין שני הצדדים לא רפתה. במשך הזמן צעדה החסידות בסביבות עיר פינסק לאט לאט קדימה, ור' אביגדור ראה, לדאבון נפשו, כי מספר החסידים בערים אשר תחת ממשלתו, הולך הלוך ורוב, ומדאגתו לנפשו פן יגברו עליו אויביו, פנה (בערך שנת תק"ם) אל הגאון, הענק של התורה התלמודית, ובקש בצלו מחסה ומגן מפני החסידים הקמים עליו. (אמנם

1) "שבחי הרב" צד 3.

דעותיהם . אז התקוממו כלם כאיש אחד עלי , לרדוף אותי ולסתום את מקור פרנסתי , ובאחרונה הסיתו גם אחרים שלא לשלם לי את המגיע לי מהם ; ומי זה אפוא לא יטה אזן קשבת לעצה טובה כזו ? בסבת הדבר הזה דלותי מאד .

„גם בשלש הערים זלובין , סמולין ודוברוביץ — שסרו אמנם לפקודתי , אולם ראשי־העדה שהיו שם מבני הכתה ההיא 1) — השתדלו אצל אדוני הערים ההן , והשיגו רשיון להפריע בעדי פעמים רבות לבא ולבקר את הקהלות ההן ; אחרי כן נתרבה מספר בני הכתה ההיא גם בפינסק , ובטרם הגיע עוד זמני לעזוב את משמרתי , משמרת רב הכולל , הרימו החסידים את עטרת הרבנות מעל ראשי בחזקה , ולבשתי וחרפתי הנדולה הוציאו את הכסא הנכון למעני בבית־אלהים , ועל מקומו שָׂמוּ חול ועפר (песокъ и землю) 2) . ואם כי על פי חוקי ישראל אסור עד עולם (?) , להעביר מכהונתו את האיש שהשתמש פעם אחת בכתר הרבנות אף לזמן מוגבל , לא שמו בני הכתה ההיא לב אל זה , ועוד שנתַים בטרם כלה זמני המוגבל , הדיחו אותי ממשמרתי בחרפה ובוז , ויגזלו ממני את כל הכנסותַי 3) .

„לרגלי הקובלנא הזאת — מספר ר' אביגדור הלאה — יצאה

ספרי החסידים נשרפו לא רק בווילנה אלא גם בכמה מערי ביהם , בהשתדלות הגאון רבי יחזקאל לנדא . גם בעיר ברודי נשפט הספר הזה באש , ונשרף לפני בית ר' מיכל מזלטשוב , אחד מגדולי החסידים בעיר ההיא .

1) הֶסֶן מציין , שכפי הנראה מזה היתה ההנהגה הצבורית באותן הקהלות הקטנות אשר בגליל פינסק. בידי החסידים (Рев. борьба, Восх. 1902 стр. 124).

2) במקור התעודה הכתובה רוסית , באו במקום זה מלות אחדות , שקשה לעמוד על הוראתן הנכונה , ואנחנו מביאים אותן פה כמו שהן : „положили на мѣсто оного песокъ и землю—*что имѣло подобіе съ тѣми которые извѣстны о томъ какъ они поступили*"

כפי שאפשר לשער אין המלות „песокъ и землю"—כפי שתרגם אותן המתרגם מן המקור העברי , שנכתב על ידי ר' אביגדור (עיין הלאה) — מכוונות כל צרכן , ואולי היו כתובות בעברית המלים „רפש" „דומן" וכדומה , שיש לתרגמן ברוסית ע"י "грязь" „навозъ" מלים שיש להן קשר עם סוף המאמר . . . אולם המתרגם , לא הבין כנראה כראוי את השפה העברית . שגיאות דומות לאלו מצד המתרגמים מעברית לרוסית , נמצא עוד בהמשך הספר הזה .

3) לפי דברי הרב , לא נתנו החסידים לר' אביגדור , אחרי שכלה לו זמנו המוגבל , לעמוד על הכירת הרבנות , מפני שלחץ את העם מאד ; מלבד זה נתן גם בכוס עינו , דבר שנתאמת אחרי כן על ידי החפוש והבקורת שנעשה בביתו (עיין בכתב־הבקשה שהגיש הרב בחודש מאי שנת 1801 על שם הרוממות) .

זאת לא אוכל לכחד — מנעתי את עצמי מהתחבר לבני הכתה ההיא (כתת החסידים), אשר אך זה מעט החלה להתפתח שם; אנכי מצדי עשיתי אמנם את כל אשר היה בכחי לעשות, למען הטות את אזן האנשים ההם למוסר ולהשיבם לאורח־מישור. אולם כאשר נוכחתי סוף סוף לדעת כי דברי לא יעשו פרי, לכן כאשר נפלו לידי ספריהם הנדפסים בצנעה (כלומר: בלי רשיון הצינזוריה, או בלי הסכמת גדולי הדור עליהם), שבהם הם מגלים פנים בתורה, בפריקת־עול מיוחדת, באתי במבוכה ולא ידעתי לשית עצות בנפשי, אם להחרים את הספרים ההם או לא. כי למרות שנמניתי עליהם לרב, לא הרהבתי בכל זאת עוז בנפשי לשרוף את ספריהם בפומבי, כי כבר מלאו הערים אשר תחת פקודתי מבני הכתה ההיא. אולם ראיתי חובה לעצמי, להודיע את כל דבר המקרה הזה להגאון רבי אליהו מוילנה, אשר עלה על כל תלמידי־החכמים שבדורו בידיעת הנגלה והנסתר, וכזאת עשיתי. הודעתי אותו את תכן הספרים אשר לבני הכתה ההיא 1) ובקשתיו לתמכני בעצתו; כי ראה ראיתי, שהחסידים שנתנו מקום בספריהם לדעות משובשות ולפריקת־עול, מכנים את עצמם בני דת אחת עמנו, על כן יראתי פן יגיע הדבר הזה לאזני הממשלה, ויִסָּפֶה צדיק עם רשע.

„חוץ מזה הוכחתי לפני הגאון, כי על פי הדין ראויים הספרים להיות נדונים בשרפה, אחרי שיש בהם דברים המסירים את עם אלהים מדרך טובה.

„ובני וילנה קימו אמנם את הדבר הזה בפועל, ויצוו לשרוף ספרי־הקיסמין אלו בפומבי לפני שער בית־הכנסת 2).

„כאשר נודע הדבר לבני הכתה ההיא — מספר ד׳ אביגדור הלאה — ותפקחנה עיניהם לראות כי אנכי נצב כצר נגדם ונגד

1) מזה אפשר להוכיח עד כמה נתן הגאון אמון בדברי מוציאי־הדבה על החסידים, עד שלפעמים מצא למותר לעיין בעצמו בספרי החסידים, ולראות אם באמת נמצאים שם אותם הדברים, שאויביהם יחסו להם; והדבר הזה הסב הרבה רעות, כאשר יתאונן על זה הרב לא אחת (עיין במכתבו של הרב המתחיל: „פתח דברי").

2) מתוך תעודה אחת המתייחסת לקורות הימים ההם נראה, שהספר אשר עלה עליו הגורל בראשונה להשרף היה „צואת ריב"ש"; אולם על פי השערת דובנוב היה הספר הראשון, שעלה על המוקד של אויטא־דיי־פי זה „תולדות יעקב יוסף", לרבי יוסף הכהן מפולנאה; כי בעת ההיא (שנת תקמ"א), יצא הספר הזה לאור, והוא היה הראשון בספרות של החסידות הבעש"טנית שהתקומם בלי כל מורך ופחד נגד הרבנות העתיקה, ונהג מעט קלות דא"ש בירבנ"ים עמודי התורה התלמודית.

הגאון אשר הביט על כל המלחמה הזאת כעל מלחמת מצוה, שאסור להחמיצה, לא אחר להוציא את מחשבתו אל הפועל. מכבדיו ומעריציו הרבים מהרו לשים ידו עמו, וקהלות רבות יצאו לקנא קנאת ה׳, ולרדוף את ה„כת החדשה״ עד חרמה. את ספרי החסידים דנו כספרי מינים, ושרפו אותם בהרבה ערי ישראל לעיני השמש. והגאון יצא עוד הפעם בקול־קורא (שנת תקמ״א — 1781, ה׳ אב), לרדוף את החסידים ולהחרימם. בין יתר דבריו הוא כותב שם:

„היות זה ימים לא כבירים קמו ונתחברו כת חסידים ואנשי השם כלא היו... ההולכים בדרך לא סלולה, בתפלות עם ה׳ עד חצי היום, משונים ממנהג קדמונים ז״ל, ונסתר נסתרה דרכם מה׳, ומאלוה משפטם יעבור, פונים את עצמם לכל צדי ההרחק... לעשות המזמתה לצוד נפשות נקיים בחלקת לשונם, וינאמו נאום לדרוש אל האובות והידעונים, המה רביהם המצפצפים והמהגים באין הבין... ורבים חללים הפילו... נתפרצו בארץ וגרמו לנו חלול השם גדול, ובטלו כבוד התורה ולומדיה... ששים ושמחים לעשות רצון רבם מורה אויל לו... כלם פנו, יחדיו נאלחו, אשר בפרישת כפיהם סופקים לאל בשמים, פורשים ובוכים בכיה של חנם ושבע תועבות בלבם... ואין איש שם על לב להרגיש הכאב, כי בעונותינו הרבים תורתנו הקדושה באו זרים ויחללוה; רבתה המספחת, ועלתה הקרחת, בבני עמנו למרבה, ובוודאי ראוי ונכון, וחוב מוטל על כל מי שנגע יראת אלהים בלבו ויש לאל ידו, לקנא קנאת ה׳ צבאות... לאסוף באספה גדולה, ולאזר גבר חלצים, ואיש אל אחיו יאמר חזק ונתחזק בעד כבוד ה׳ ועמנו... לבער הקוצים מכרם ה׳ צבאות כל בית ישראל, להדפם ולרדפם ברדיפות מלאות הזעם, להחרימם ולעקור שרשם בנפשם ומאודם... להתאמץ להפרידם איש מאחיו, לבל יתחברו ויתקשרו יחד חבר בוגדים ומנגדים נגד דת תורתנו הקדושה, ובכל מקום שהם מצויים, לשלחם מן המחנה כדין צרוע וזב״ (1...

1) צויפל: „שלום על ישראל״, חלק ב׳ צד 38; תחת קול־הקורא הזה יהיה חתום מלבד הגאון, גם הרב רבי שמואל אב״ד ווילנה.

פקודה מאת מועצת־המגיסטרט, לפרסם בבית־התפלה אשר לנו, שאני נשאר על כני בתור רב־הכולל, עד אשר יתברר הדבר בבית־המשפט.

„וכדי להוציא את הפקודה ההיא אל הפועל, שלחה פקידות המגיסטרט את מזכירה אל בית־התפלה, לפרסם את כל הדברים האמורים למעלה, באותו מעמד. כאשר נודע הדבר לבני הכתה, נשבעו באפם לבטל את החלטת המגיסטרט, ויבחרו מתוכם את אחד מאנשי־סיעתם ליושב־ראש; ויהי כאשר נסה מזכיר בית־המועצה לבא אל בית־התפלה, התקוממו נגדו כל הנאספים שם ולא נתנוהו לבא אל הבית פנימה" 1).

בשעה שהגאון חשב מחשבות איך לצאת למלחמה על החסידים, באותה שעה התאמץ הרב בכל כחו, להרגיע את הסער ולהשקיט את הרוחות של החסידים, בכדי לחזיק את השלום. וּבְהִוָּדַע לו על דבר ה„רעש" הגדול שהתחולל בקהל המתנגדים, מהר ויערוך מכתב לאנשי־שלומו, להיות מתונים בהתנהגותם וּלְוַתֵּר על דעתם עד כמה שאפשר, שלא לתת מקום למחלוקת. באחד ממכתביו שהגיעו לידינו ושמיחסים אותו לזמן ההוא, הוא כותב כדברים האלה:

„אדברה נא שלום למען אחי ורעי יושבי בשבת דק"ק אושאץ. ה' עליהם יחיה חיים עד העולם.

„מודעת זאת בארץ הרעש הגדול שבמדינתינו, ועת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשֵׁעַ בקרוב. ועל כן זאת העצה היעוצה על כל הארץ לקיים מה שנאמר: „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם", ועת לעשות לה' הפרו תורתך כתיב. ובגלל הדבר הזה השמרו בנפשותיכם מלהתיצב נגד הקמים עליכם כדי להתפלל במנין מיוחד. ובה' בטחתי שאל יעזבנו נס"ו, ובקרוב יחזיר העטרה ליושנה. והנה עד כה ועד כה יתנהגו במעצר כאשר שמתי בפי מוכ"ז, ולא עם מסירה ח"ו... וה' שלום ישים עלינו שלום כנפש המעתיר..." 2).

אבל כל השתדלותו של הרב להחזיק את השלום לא עשתה פרי, והמחלוקת פרצה בזעף.

---

1) Гессенъ. Религiозная борьба, Восходъ 1902 г. стр. 124.

2) בית רבי, פרק י"א דף י"ז.

בחבל ההוא, ביחוד בוילנה, גרמו להסב את תשומת־לב הקנאים מכל מלחמה דתית, כי בגלל המהפכות ההן נשבת השלום, ונפרעה האחוה בין המתנגדים עצמם.

מלבד הסבות הכלליות, שהזכרנו למעלה, מזכיר דובנוב עוד סבה אחרת, שבשבילה קם הסער לדממה. כאשר נוכחו רבים מהמתנגדים, שכל מעשיהם לא יועילו למו לעצור בעד התפשטותו של זרם הכתה החדשה, נחמו ממעשיהם, והחליטו לעצור ברוחם. הם הדלו מלהחריד את מנוחת „מועלי המעל באלהים", קצת מיראתם להפריע עוד יותר את שלום הקהלות, וקצת — מדאגתם לעסקיהם הפרטיים. בין השובתים ממלחמה מפני הטעם האחרון נמנו, מלבד בני המון העם, גם רבנים רועי־העדות, שכמה פעמים היו תלויים בדעת החסידים, במקום שאלה האחרונים היו לרוב מנין או לרוב בנין, ומהם נמצא לחמם. אולם כעבור הרעש, והמדינה שקטה, נוכחו אויבי החסידים לדעת, כי הסכילו לעשות בשבתם ימים רבים בחבוק ידים, מבלי התנגד באופן מספיק למעשי החסידים; כי על ידי זה נתנו לאלה האחרונים את היכולת להתפתח באופן חפשי, ולהמשיך את פעולתם בלי כל מעצור ומפריע.

וזמן מה אחרי צאת קול־קורא זה, בהתאסף שלשה עשר רבנים, בראש־חודש אלול של אותה השנה, ביום השוק לְזֶלְוָה, הוכרז מטעם הרבנים ההם, שבראשם עמד הרב ר' אליעזר אב"ד דעיר הורדנא, החרם הגדול על החסידים 1), בקול שופר והדלקת נרות. הרבנים אסרו את פתם, יינם ובנותיהם, הפקירו את ממונם, ונתנו אותם לאלה ולקללה.

ובאותו הזמן עצמו הכריז (כ' אלול), גם הרב ר' אברהם קאצינלנבוגן, אב"ד דעיר בריסק־דליטא, חרם על החסידים; וכזאת עשו גם „מנהיגי ורוזני" סלוצק (שבעה במספרם), שנמצאו בעת ההיא „ביומא דשוקא רבה בזילוי", ושבעה טובי העיר פינסק „הנועדים תוך עם ה' דעיר זילוי" (ג' אלול). גם גדולי המתנגדים שבעיר שקלוב התאספו לאספה, ויעשו כמעשי אחיהם שבזילוי, בהכריזם חרם נורא על החסידים. ובכל עיר ששם היתה יד המתנגדים תקיפה, הציקו להחסידים מאד 2). הם נשבעו באפם שלא יניחו את נשקם מיד, בטרם שיעשו כלה בהחסידים שנואי־נפשם.

את כתבי־החרם הפיצו המתנגדים בהרבה קהלות אשר בפולין, ליטא ורוסיה־הלבנה. לפי דברי החסידים, שלח הגאון אנשים מבני סיעתו להרבה ערים, ששם היה מספר החסידים מסוים, בכדי להחליש את השפעתם על יושבי המקומות ההם, וכדי שלא יוכלו לצוד בחרמם את הצעירים שדעתם קלה. אלה מבני המתנגדים שעברו למחנה החסידים, נחשבו בעיני אבותיהם כאלו מתו מיתת נשמה, וכל החוטים המקשרים אותם לבניהם נפסקו פעם אחת. הם קרעו את בגדיהם, ישבו לארץ ונהגו מנהג אבלות במשך שבעה ימים; ורבים מהם היו מדירים הנאה מנכסיהם את בניהם אלו, שסרו מדרך אלהים.

אולם בסבת המבוכות המדיניות והמלחמות הפנימיות, שפרצו אז בכל קצוי פולין וליטא 3), רפתה המלחמה לפי שעה בין הנלחמים. גם המהפכות ואי־הסדרים, ששררו בימים ההם ברוב קהלות ישראל

1) את כתבי־החרם ימצא הקורא בסוף הספר.

2) מספרים, שבווילנה היה לאחד מגדולי החסידים, ור' מאיר רבאל'ס שמו, מרתף של יין, ויתפרצו אל תוכו אחדים מהמתנגדים וישלפו את הברזות מהחביות וכל היין נשפך לארץ. כן עשו עוד מעשים כאלה.

3) בשעת התחלקות ארץ פולין, בימי המלך סטניסלב־אויגוסט.

להתנהג גם הם על פי דרכיו. בין התלמידים האלה נמנה גם הרב.

ר׳ מנחם־מנדיל והרב היו אמנם שניהם מתלמידי המגיד; שניהם נהנו במדה שוה מאור תורתו, וקשה היה להכריע ביניהם מי גדול ממי; אולם למרות זאת החליט הרב לסור למשמעתו של רבי מנחם מנדיל, הזקן ממנו הרבה, כדי שלא לפרוש את עצמו מקהל החסידים, ולהיות קרוב אליהם תמיד.

אך אהבתו של רבי מנחם מנדיל להארץ הקדושה, גברה אצלו על אהבתו לתלמידיו, ויהי כעבור ארבע שנים מיום שנתמנה לרב ומנהיג אצל החסידים (תקל״ז — 1777), אחזו אותו געגועים עזים לעלות לארץ־ישראל ולחונן אדמתה, כי לפי אמונת החסידים אפשר „עכשיו להשיג השגות עליונות בארץ ישראל, יותר אפילו ממה שהשיגו צדיקים כמותם בזמן הבית״ 1). הוא היה נכון כבר לאחוז את דרכו לשם, והנה הוגד לו, שהמתנגדים חושבים מזמות חדשות על החסידים. הם לא מצאו אמנם די עוז בנפשם כדי לצאת נגדם בגלוי ולערוך אתם מלחמה, כאשר עשו שנים מספר אחרי כן (תקמ״א — 1781), אולם תסיסה עצומה היתה מורגשת בין ראשי המתנגדים.

המאורע הזה הפריע את שלות רוחו של רבי מנחם מנדיל, ונפשו חרדה על אנשי שלומו. הוא לא יכול לעזוב אותם בעת מהומה ומבוכה כזאת, בלי כל מורה ומנהל, ועל כן החליט ללכת וילנאה, כדי להתיצב לפני הגאון, להתוכח עמו, ולברר לו את דעותיו והשקפותיו באלהות, ואת היסודות שהן נשענות עליהם. הוא חפץ להוכיח לו, שאין כל סכנה נשקפת להיהדות המסורית מאת החסידים, כמו שחושבים המתנגדים, ובאופן זה קוה לשכך את כעס הגאון, ולהשיב את השלום על מכונו. ר׳ מנחם מנדיל ידע לערוך את הערך הגדול שיש למלאכות זו בעד עתידות החסידות. הוא הרגיש כנראה גם את האחריות הגדולה שהוא מקבל על עצמו, בלכתו להתוכח עם איש כהגאון, עם אדם בעל מוח נפלא ותקיף בדעתו, שאי אפשר להשפיע עליו על ידי דברים רכים, כדי לעורר בו את הרגש ואת הדמיון. כמו כן ידע כי הגאון הוא איש הממית את עצמו באהלה של תורה, שאי אפ״ער לבא אליו במופתים הלקוחים מספרי בעלי הסוד,

1) „תורה אור״, ו״צא.

פרק ששי

משיבי מלחמה.

הרב עוזב את אניפולי . רבי מנחם מנדיל מויטבסק נבחר לראש החסידים . הוא מכין את עצמו לעלות לארץ־ישראל . הוא חרד על אנשי שלומו ומאחר את נסיעתו . הוא נוסע עם הרב רבי שניאור זלמן לעיר וילנה כדי להתוכח עם הגאון . הגאון נועל הדלת בעדם . ר' מנחם־מענדיל, הרב נוסעים לשקלוב להתוכח שם . גדולי המתנגדים משיבים פניהם ריקם . רב מנחם מנדיל עולה לארץ־ישראל . הרב במוהילוב . תשובתו ללאזני . רבי מנחם מנדיל בצפת . הוא מעורר לשלום . הוא מיעץ לבחור ברבי שניאור זלמן לראש . החסידים בוחרים בו . שם הרב מתפרסם .

הרב אשר היה דבוק ברבו ומורו הגדול בכל רוחו ונשמתו, לא עזב אותו גם אחרי מותו, ויבחר להשאר באניפולי, ששם רחפה הנפש הגדולה ברגעים האחרונים, בטרם עלתה למרום כדי להתדבק במקורה. שם ישב הרב ועסק בתורה וסתרי־אלהים, ושם הרגיש בקרבו מעין עלית־נשמה והתרוממות־הנפש. הוא התעמק בלמודי הקבלה והחקירה האלהית, התנשא לעולם העיון והמחשבה, ויחד עם רבי אברהם בן המגיד, חדר אל תוך ערפלי־התעלומה, כדי לחשוף שפוני־אלהים וסודות הבריאה 1). אולם כעבור ירחי מספר עזב הרב את אניפולי, ואת רבו וחברו רבי אברהם, וישב אל ביתו מלא ברכת ה' ומוכן ליצירה גדולה ומלחמת מצוה. ורבי אברהם הלך אתו לשלחו.

אחרי מות המגיד, שמו חסידי רוסיה הלבנה את עיניהם ברב הגדול רבי מנחם מנדיל מויטבסק 2), וימנו אותו עליהם לראש. רבים מתלמידי המגיד נהרו אליו, כפעם בפעם, כדי להקשיב תורתו, להתבונן לארחות היו, לסדר עבודת־האלהים שלו, כדי

---

1) הרב היה רבו של רבי אברהם בנגלה, וזה האחרון היה רבו של הרב בתורת־הנסתר („בית רבי", פרק ב', צד 4).

2) רבי מנחם מנדיל היה מהתלמידים הראשונים של המגיד, והמגיד אהב אותו מאד; הוא נולד בויטבסק, בימי חיי המגיד גר במינסק, ולאחר פטירתו עבר לויטבסק ומשם להורידוק. כבודו גדול היה בעיני החסידים, ובילדותו נמנה בין רואי פני הבעש"ט (עיין בהמאסף „הגרן" להורודיצקי ספר שביעי, 138—160).

מפאלצק את עירם וארצם וילכו לדרכם , והרב רבי שניאור זלמן ורבים מהחסידים הלכו עמהם ללותם, ויגיעו עד מוהילוב (שעל נהר הדניסטר). שם נפרדו הרבנים ויתר החסידים „יותר משלש מאות נפש" 1) מאת הרב בבכי גדול, כי קשה היתה להם הפרידה . חבריו ואוהביו, הפצירו בו להתישב בעיר ההיא, כדי לפקח שם על עסקיהם של בני־סיעתם, ולהיות להם למנהל ולמורה דרך בנתיבות התורה ודעת־האלהים. הרב לא עבר על דעת חבריו, וישאר במוהילוב, וגם את אשתו ובניו לקח שמה .

בימים הראשונים לשבתו של הרב במוהילוב, היה מצבו החמרי רע מאד. הוא חי חיי צער ועוני, ואשתו הענוגה נאלצה לעשות לבדה את כל עבודת־הבית. אולם עד מהרה הכירו אנשי העיר את ערך האדם הגדול הזה, שהילו רב באוריתא , ויודעי־התורה החלו להתקרב אליו ולקבל תורה מפיו, ויכבדוהו ויעריצוהו בגלל ידיעתו העמוקה בתלמוד ומפרשיו, ובגלל חכמתו ותבונתו הרבה 2) , ומאז לא ידע מחסור עוד.

כעבור שנה ומחצה למן היום שבא הרב לגור במוהילוב , נתפרסם שמו בכל חבל פודוליה בתור גאון וקדוש, ואנשי העיר הפצירו בו לְהִשָּׁאֵר אתם תמיד. הוא נעתר להם כמעט, אך חבריו ותלמידיו אשר עזב ברוסיה־הלבנה לא הרפו ממנו, וכפעם בפעם שלחו אליו מכתבים, ובקשוהו שימהר לשוב אליהם ולהיות להם לרועה נאמן . גם אשתו החלה להציק לו בדברים לשוב אל מקום מולדתה, כי כלתה נפשה לשוב ולראות את אבותיה וקרוביה אשר עזבה שם. הרב לא יכול להמרות את רוח אִשתו ויחלט לעשות רצונה . אז עזב עם כל משפחתו את מוהילוב מבלי שוב עוד אליה. אולם תחת לנסוע ויטבסקה, למקום מגורי חותנו, כאשר שאלה ממנו אשתו , השתקע הרב בעיר לוזני , מקום מולדתו . שם נתקבל מיד לרב ומורה דת ודין, ושם נתמנה למנהל בעסקי החסידים שבגליל ההוא . כן דאג להמציא גם את מכסת הכסף, הדרושה לכלכלת הרב רבי מנחם מנדיל בארץ־ישראל 3) .

ורבי מנחם מנדיל עם שני תלמידיו באו בשלום לצפת, מרכז הקבלה מאז (יום ה' אלול שנת תקל"ז). שם בחרו מקום

1) ר"י מפאלצק במכתבו משנת תקמ"ח .
2) „בית רבי" , פרק ח', דף י"ב .
3) שם , צד 34 .

כי אם בפסקי הלכות דוקא, בהוכחות וראיות ברורות מן הפוסקים הראשונים והאחרונים. ועל כן היה רבי מנחם מנדיל מתירא ללכת לבדו, ויקח עמו וילנאה גם את הרב, בדעתו, כי מלבד שידיעותיו בתורת הנגלה והנסתר רחבות הן מאד, חונן עוד גם בשכל עמוק וחד.

תקות רבי מנחם מנדיל להשלים בין שני האיתנים, בין מפלגת החסידים והמתנגדים, נשארה מעל. הגאון, שהיה מקיים את התורה ככתבה, שכל מעשיו היו נחתכים רק על פי חוקי התלמוד המפורשים והנגלים ואשר לא זז מדיני השלחן־ערוך זיז כל שהוא — התנהג גם הפעם כמו שהתנהג כל ימיו. הוא מצא כי על פי הדין אסור להסתכל בפני החסידים — שהיו חשודים בעיניו במינות — ועל כן לא רצה לנהוג עמהם מדת דרך ארץ, ונעל בפניהם את הדלת פַּעֲמַיִם, מבלי שראה את פניהם ודבר אתם 1) וכשהפצירו בו גדולי העיר להתוכח עמהם מפני השלום, עזב את העיר עד נסעם 2) . ושני מלאכי־השלום, רבי מנחם מנדיל ורבי שניאור זלמן, נאלצו לשוב בפחי־נפש הביתה 3) .

רבי מנחם מנדיל והרב פנו גם לשקלוב, העיר שהיתה למקום מושב גדולי המתנגדים כרבי יהושע צייטלין וכדומה. לתכלית זו נסעו שמה שניהם, כדי שיוכיחו לפניהם בתבונתם וחכמתם, את צדקת שיטת החסידות. אולם כמקריהם בוילנה קרה אותם גם בשקלוב; גם שם לא חפצו להתוכח אִתָּם ולשמוע את התנצלותם 4) .

בראות רבי מנחם מנדיל, כי אפסה כל תקוה להטות את לבב המתנגדים אליו, וכי קצרה ידו מעשות תושיה, שם באלהים מבטחו, כי לא יעזוב את חסידיו בעת צרה, והחל להכין את עצמו לדרך כדי לעלות לארץ־ישראל. אחרי ימים מעטים הוציא את מחשבתו זו אל הפועל. בחודש אדר שנת תקל"ז — 1777 — עזב ר' מנחם מנדיל ועמו הרבנים ר' אברהם מקליסק ור"י

---

1) הוא אמר ש„עם מין ישראל אסור להתוכח" (סנהדרין ל"ח ע"ב), ו„שקליפה זו במשכת והולכת בישראל מדור הפלגה, וכת החסידים היא כת הש"ץ" (מצרף עבודה).

2) עיין במכתבו של הרב המתחיל „פתח דברי" .

3) ואינה נכונה דעתו של בעל „זמיר עריצים" הכותב : „בעוד אשר היה הגאון חי, החסידים הרבנים הגדולים שלהם ברחו ממנו כמטחוי קשת, והיו יראים מלהתוכח עמו, מחמת שידעו צרות נפשם ולבבם, שאין להם על מה שיסמכו ותשובותיהם תשאר מעל" (צד י"ט, ורשא, תקנ"ח) .

4) זה יוצא מן המכתבים שכתב הרב אחר שנת תקנ"ו, אחרי שיצא התניא לאור (עיין לדוגמא במכתבו שכתב לחסידי וילנה המתחיל „פתח דברי") .

החסידים שבארץ־ישראל, על דבר הלחץ שהמתנגדים לוחצים בתכיפות את החסידים, ויערכו מכתב (בשנת תקמ"ג) לאנשי־ס׳עתם, לנחמם ולחזקם לבל יתיאשו ולבל יפול רוחם בהם, רק יחכו במנוחת־לב לימים טובים מאלה. וזוה, תמצית המכתב:

„שמענו את נאקת בני ישראל אהובינו אשר כנפשנו, כי קשה עליהם כח הסבל, נאנחים ונאנקים ותקצר נפשם בעמלם, כי אפס עצור ועזוב בגבולם, יד בני עַוְלָה גברו ולה׳ הישועה ועיניהם לנוכח יביטו, וישימו מעוזם ומגינם על אלהים מושיע ישרי לב... ואף כי רב העמלה והמצוקה אשר הציקתם, אין זה שיאמרו ראה זה חדש הוא, אשר כבר היה לעולמים אשר היו מלפנינו לראשונים וגם לאחרונים. כי אם יש אדם שעמלו בחכמה ודעת, רבים הם הקמים עליו לבטלו, ודור הולך ודור בא, דור אביו קלל לבנו, וכמו שמצינו באברהם־אבינו עליו השלום, שהתחיל לגלות אלקות בעולם ואמונתו ויראתו, מסר אותו אביו להריגה, והסיר רחמנותו ממנו, והוא קבל עליו הכל ובטח בה׳ בכל לבו, וזכה שלבסוף החזירו בתשובה... והעיקר לראות שפלותם, שהכל מעשיהם גרמו, כמבואר ברעיא־מהימנא (פרשה נשא) המתחיל: „פקודא דא היא מצות תשובה... ובג"ד מאן חייבא וייעול למנדע רזין דאורייתא כמה... ומבלבלין מחשבתיה". אבל אחרי כן, כשיקבל על עצמו כל אלין נטרין למימריה, וקטגור נעשה סנגור... כי אין מקרה ח"ו, רק יאמין באמונה שלמה שכן דנין אותו מלמעלה; בטח בה׳ בכל לבך ואל בינתך אַל תִּשָּׁעֵן, וגול על ה׳ דרכך והוא יעשה, כי גואלם חזק הוא יריב את ריבם"1) .

המכתב הזה היה כדבר בעתו, כי באמת נפל רוח החסידים בהם, לרגלי התלאות התכופות שסבלו מאת המתנגדים. כי אם אמנם מפני סבות הצוניות שקט הרעש, אבל כל השקט הזה היה אך למראה עינים, ובעצם הדבר לא חדלו הרדיפות לגמרי, והמתנגדים כאז כן עתה לא הסיחו דעתם מאויביהם, והם בקשו כפעם בפעם תחבולות איך להעיק להם, ואיך להכות את אנשי ריבם חרם, ואם לא יכלו להרע לכו בפרהסיא, עשו זאת בצנעה.

---

1) נעתק מבית רבי, צד 36.

לשבתם, ושם קוו להשאר כל יתר ימי חייהם 1). אולם אם אמנם רחוק היה רבי מנחם מנדיל מאנשי שלומו, בכל זאת לבו ורוחו היו תמיד עמהם, וכפעם בפעם שלח להם מכתבים מלאים אהבה וְחִבָּה. „בני אתם — הוא כותב אליהם — כאלו ילדתיכם... לעולם לא אשכח פקודכם... גם עד זקנה ושיבה, וכל גובה ורוחב לא יפרידו בינינו... אינני מעלים עיני מכם אפילו שעה אחת. כל אחד ואחד חקוק על לוח לבי...". גם אל המתנגדים פנה רבי מנחם מנדיל במכתביו, ובדברים היוצאים מן הלב עורר אותם לשלום. „הלא אב אחד לכלנו — הוא כותב במר־לב להמתנגדים שבוואלין ורייסין — אל אחד בראנו ומדוע נבגוד איש באחיו לחלל ברית אבותינו?" ובסגנון זה הוא כותב במכתבו „לשרי וחכמי וילנה", שתמציתו נביא פה:

„והנה אֵל אלהים ה' הוא היודע — הוא כותב בין יתר דבריו — כי שקר ענו בנו. הנני עומד כהיום על אדמת קודש, והיה ה' לי לאלקים עֵד, בו אני נשבע ובשמו אני נושא, באם שיש בנו ובדעתנו ובאמונתנו ח"ו שום שמץ דופי, או ח"ו כפירות תורתנו הקדושה שבכתב ושבעל פה, אפילו איזה סייג וגדר מצוה נגד ה' ונגד משיחו, אַל יושיענו היום הזה. ועֵד ה' בינינו שהננו מעבירים על דעתנו, ועוזבים ומוחלים לכל מי שכעס והקניט אותנו, וכל מי שהרע לנו בין בגוף ובין בממון; ה' הטוב יכפר בעדם, ולא יעשה שום רושם כלל, שכלם לשם שמים נתכונו. ואם חטאתי נגד כבודם, אשר קטנם עבה ממתני, אני והנלוים עלי, חליתי פניכם עד בוש למחול לי, וה' הוא הטוב, והוא רחום יכפר עון, ואתם הדבקים בה' אלקים חיים ובמדותיו, תענו ותאמרו סלחתי... ומובטחני באנשי קריה נאמנה שלומי ישראל שישלימו נאמן לנאמן" 2).

אבל קולו היה קול קורא במדבר, ודבריו לא עשו פרי. והשמועה הגיעה לאזני הרב רבי מנחם מנדיל ויתר הרבנים

---

1) באחרונה מוכרח היה רבי מנחם מנדיל לעזוב את צפת מפני המחלוקת שפרצה שם בין קהלות האשכנזים והספרדים, והתישב בטבריה ושם ישב עד יום פטירתו, ב' סיון תקמ"ח (עיין במאמרו של ש. א. הורודצקי. „הגרן", כרך ז').

2) נעתק מבית רבי, פרק ו', דף ט'.

מקרב אחיהם כמוהם, הוא הרב חביבי הנזכר... ומי כמהו מורה ורב במדינתם, וכי הוא... נאמן כשר וישר, צדיק הוא..." 1).

החסידים לא אחרו למלאות אחרי דברי רבם ומורם הגדול רבי מנחם־מנדיל, ובאותה השנה עצמה, נתמנה הרב רבי שניאור זלמן לנשיא על כל החסידים, שבגלילות רוסיה הלבנה וליטא 2).

הרב התאמץ לרכש להחסידות לא רק את אנשי ההמון בלבד, אולם גם את בעלי התורה שבאומה 3). ושיטתו בחסידות היתה אמנם מסוגלת מאד למטרה זו. כי מלבד מה שיש בה זהירות יתירה על טהרת המחשבה ועבודה שבלב, עוד היא מְצַוָּה ומזהרת על למוד התורה הנגלית, לעסוק בשום לב בש"ס ופוסקים ובכל ההלכות הנצרכות להחיים הדתיים של היהודי 4).

לא ארכו הימים ושם הרב נתפרסם בליטא, פולין ורוסיה־הלבנה, ותהי השפעתו על היהודים גדולה הרבה יותר מהשפעת יתר תלמידי הרב ממיזריטש. כי מלבד מה ששיטתו כשהיא לעצמה מצאה מסלות בלב רבים מבני האומה העברית, עוד התאחדו בו הרבה סגולות הדרושות למנהל ומורה־דרך לעם. כל הנגודים הרבים שאנחנו מוצאים על פי רוב אצל יחידי־הסגולה ואצילי־הרוח, נמצאו גם בו. הוא היה מאמין אדוק והוגה־דעות,

---

1) נעתק מבית רבי פרק ט', צד 26.

2) בפועל נהג הרב את נשיאותו שנים אחדות עוד לפני שנת תקמ"ח, כפי שנראה כל זה ממכתביו (עיין לדוגמא במכתבו שכתב לאנשי אושאץ עוד בשנת תק"מ, ואחרי כן בשנת תקמ"ד, לראשי עדת מוהילוב המתחיל „עתה באתי"). אולם כפי שאפשר לשער, היו בין החסידים אנשים שהתנגדו לבחירה זו עד העת ההיא, ורק בשנת תקמ"ח נבחר הרב בהסכמה כללית לנשיא החסידים. ואפשר שהרב היה מסרב לקבל על עצמו את משרת הנשיאות, בשביל חלוקי הדעות שהיו בין החסידים על דבר התמנותו. כי באמת רואים אנחנו שעוד בשנת תקמ"ו, מרמז רבי מנחם מנדיל במכתבו להרב, לקחת עליו את המשרה הזאת. „למה תאמר נסתרה דרכי מה'—הוא כותב אליו — לפרנס את ישראל לאביהן שבשמים להורות הדרך... ומי כמהו מורה?", והוא מסיים: „חזק ואמץ ובטח בה' ורעה אמונה, כי לרועה נתנו ה'... ולך בכחך זה והושעת את ישראל".

3) S. Schechter, „Die Chassidim", Seite 78 (Berlin 1894).

4) עיין תניא, „קונטרס אחרון" בכופו.

ובהרבה קהלות ישראל שבחוץ־לארץ, ששם לא הפריעו כל כך מניעות חיצוניות בעד מעשי המתנגדים, לא חדלו גם החרמות והשמתות על החסידים בפומבי. בשנת תקמ"ו התאספו ראשי עדת קראקא, ובראשם הרב ואב"ד ר' יצחק הלוי, והחרימו (בשבת בראשית, כ"ד תשרי) את החסידים בכל בתי־התפלה ובכל הקהלות שבגליל קראקא, והזהירו באזהרה נוראה „לבל ירים איש את ידו לעשות מנין בפני עצמו, כדי להתפלל בתנועות שונות בקריצת שפתים, או להכות כף אל כף, ולהניע ראשיהם כשכור, או לשנות נוסחאות מנוסחי התפלה... ואם המצא ימצא אחד מבני הקהלות, שימלא את לבו מכאן ולהבא, לעשות להם מנין בפני עצמו כדי להתפלל באחד מהתנועות האלו... יהיה מוחרם ומנודה בשני עולמות, בעולם הזה ובעולם הבא, ויהיה מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל... וקבורת חמור יקבר. גם כל האנשים אשר יחזיקו בידיהם... יהיו כיוצא בהם, שיהיו מוחרמים ומובדלים ומופרשים מכל קדושת ישראל" 1).

הרדיפות הרצופות האלה הביאו דאגה בלב החסידים, והן הניעו אותם להתבונן על עתידות מפלגתם; לחשוב מחשבות איך להתחזק לפני אויביהם, ולהיות נכונים לעמוד עמהם במערכות מלחמה. הם החלו להרגיש ולהבין, כי רעה נשקפת להם מן המתנגדים, אם לא ימהרו בעוד מועד לבחור להם לראש איש חיל ונבון דבר, אשר יצא ויבא לפניהם, ואשר יצלח להיות גם למפקד מלחמה, אם יהיה צורך בדבר. למטרה זו פנו להרב רבי מנחם מנדיל היושב בארץ־ישראל, ויבקשוהו לייעץ להם, כתלמיד־חכם זקן ובעל נסיון, במי לבחר למנהל ומורה־דרך. ויען להם רבי מנחם מנדיל במכתב (בשנת תקמ"ח) לאמר:

„אהובינו אחינו מה אנחנו שואלים מהם כי אם לאהבה את אהובינו... הרב, חביבנו ידידנו האמיתי מעולם, אשר נפשנו קשורה בנפשו, כבוד קדושת מורנו ורבנו הרב רבי שניאור זלמן, הגדול מאחיו, גדלוהו משל אחיו, כלכם חייבים בכבודו, שהרי כמה יגיעות יגע לכתת רגליו הרחק נדוד נע ונד זמן טובא, למען שמוע דברי אלהים חיים, ואותו משהנו להיות מורה־צדק במדינתם, שלא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה... לזאת שום ישימו עליהם

---

1) „זכרת עם הארץ" צד 1.

פרק שביעי.

תסיפה חדשה.

החסידים מפיצים שמועה, שהגאון מתחרט על רדפו אותם. הגאון עורך מכתב להכחיש את השמועה. החסידים מוציאים קול שהמכתב הזה מזויף הוא. ראשי קהלת מינסק פונים להגאון לברר להם הדבר. הדפסת ה„תניא" (תקנ"ו). הגאון פונה בקול־קורא להרבה קהלות ישראל לרדוף את החסידים. ר' ישראל הדרשן נוסע לוילנה עם ספר „וכוח" שלו. החסידים שבוילנה מבקשים את הרב לבא ולהתנצל לפני הגאון. הרב מסרב לזה. סבת הדבר. מות הגאון. החסידים שמחים ומתהוללים. המתנגדים זועפים. הרב מבקש את אנשי־שלומו להתנהג בדרך־ארץ. המתנגדים מוסיפים לרדוף את החסידים ובוחרים מפקדי מלחמה.

והחסידים לא עזבו כל מקרה מבלי השתמש בו לתועלתם. הם השכילו לבאר את השקט למראה־עין ביניהם ובין המתנגדים, שהלך ונמשך כמה שנים, באופן נאות למטרתם, ויעבירו קול בין היהודים אשר ברוסיא־הלבנה, ליטא ופולין, שהגאון שב ונחם על הרעות אשר עשה להחסידים, ועל אשר דבר סרה עליהם.

וחסיד אחד היה עובר עם נערו ממקום למקום, ובכל מקום בואם התראה החסיד כמכסה סוד גדול מאד. כשהיו שואלים את הנער: מי הוא האיש המופלא הזה? היה משיב: „בנו של הגאון מוילנה". אז היו חוקרים ודורשים את ה„נסתר" בעצמו. ה„נסתר" היה משתמט מתחלה להשיב דבר, ואחרי כן היה מגלה לאט לאט את הסוד, שהוא הוא באמת בנו של הגאון מוילנה. מענין לענין היו באים, כמובן, אל החסידים ודעת הגאון עליהם. אז היה הנסתר נאנח ואומר: „אבי יחיה מצטער מאד על הדברים הקשים אשר דבר כנגדם. הוא בוכה ומתענה על החטא הגדול אשר חטא לחסידים קדושי עליון".

ככה היה האיש הזה מתהלך בכל ארץ אשכנז, עד שבא הרב ר' זונדל מוילנה לעיר ברסלו, וַיִּוָּדַע הדבר על ידו כי ערום הערים האיש ההוא. אז שלח משם מכתבים להרבה קהלות ישראל שברוסיה ואשכנז לפרסם הדבר, והיה בבוא האיש ההוא להמבורג

עשוי לבלי־חת ורודף־שלום, שפל־ברך ועז־רוח, והתכונות השונות האלה עמדו לו, למשוך אחריו את לב אלפי אנשים לאהבה אותו ולדבקה בו; כי כל איש מצא בו חלק מנשמתו, נצוץ מרוחו ונפשו 1). על ידו הלכה החסידות והתפשטה מהרה, ושנים אחדות אחרי אשר נמנה הרב לראש החסידים (תק"ל — תקנ"ב, 1770—1772) כבר עלו לדעת כותבי קורות הימים ההם, מספר חסידי חב"ד לשמונים אלף 2) ולדעת אחרים — למאת אלף איש 3). מאותה שעה ואילך החלה החסידות החב"דית להסתדר, וקבלה צורה מסוימת ובולטת 4).

---

1) הרב הכיר כנראה בעצמו את תכונת רוחו זאת, וחשב שהיא תמונה טבעית, ושמהראוי לכל אדם „להיות מורכב בטבעו מכמה מדות שונות דבר והפוכו".

2) Jost, Geschichte d. Israeliten, B. 9. Seite 50.

3) Grätz, Geschichte d. Juden. B. 11., Seite 115.

4) בימינו אלה מונים את מספר החסידים בכלל לערך חצי מיליון נפש (S. Schechter, „Die Chassidim", S. 10).

„ועל כי שהתנדבו כעת הני שני אפרתים, הלא הם הרב המובהק מו׳ חיים ממשערהייא מ״ץ דקהלתנו, וחד דעימיה הלא הוא הרבני המפורסם מו׳ סעדיה במהר״ר נתן נטע[1], לנסוע למדינת ליטא ורייסין לפרסם הדבר הזה לכל אחינו בני ישראל, גלל כן מהראוי לכל מי שנגעה יראת השם בלבבו, לסייעם בכל מיני סיוע, הן בגוף והן בממון, לכל הצטרכות שיצטרכו הנקובים הנ״ל, פן ואולי יסתייע מילתא שעל ידי זה יוכלו לעקור שמם מן העולם״[2].

מכתבו זה של הגאון, אף על פי שהיה כתוב בסגנון חריף מאד, בכל אלה קשה היה להוכיח על ידו את המתנגדים בפעם הזאת, שבאמת „עומד הגאון כמאז כן עתה על משמרתו״ ביחוסו להחסידים. אלה האחרונים, בדעתם עד כמה נכבד למענם לחזק את האמונה בלבב המתנגדים, כי אמנם נהפך לבב הגאון אליהם לטוב, התאמצו בכל יכלתם להשתמש בכל תחבולות ערמה, בכדי להגיע אל מטרתם זאת. כראות החסידים כי הפעם נכזבה תוחלתם, אחרי המכתב ששלח הגאון למדינת ליטא ורוסיה־הלבנה להכחיש את דבריהם, לא מצאו דרך אחרת לפניהם מאשר להפיץ שמועה חדשה, שהמכתב הזה, ששמו של הגאון חתום עליו, מזויף הוא מתחלתו ועד סופו, וידי מחרחרי ריב היו במעל הזה, לבלי תת להמתנגדים להתקרב אליהם.

בפעם הזאת הצליח הדבר בידי החסידים בנקל, מפני ששני הצירים לא הביאו אִתָּם, מפני סבה בלתי נודעת, את עצם המכתב בכתב־ידו של הגאון, כי אם העתקה בלבד. זה יכול היה להעיר תשד בעיני המתנגדים כי אמנם דברים בגו. לזאת

התקופה ההיא, ובתוכם גם גרין, תמימי־דעים הם בזה, שהגאון למרות אדיקותו הנפרזה, ולמרות זה שלא נתן לרוח העת לחדור אל תוכו, היה בכל זאת בר לבב ותמים בכל מעשיו, וכל מה שעשה לא עשה אלא מפני שכך מצא ראוי לפי רוח התלמוד והפוסקים. ואם באמת אחזו אז המתנגדים בתחבולות שונות להחליש את כח החסידים בחומר, כמו שמשער הסן, הנה לא היתה זאת תכלית בפני עצמה, אלא כעין אמצעי לרפות באופן זה את רוחם למען יחדלו מהפיץ את דעותיהם, שנחשבו למקולקלות ומזיקות ליהדות. כמו כן אפשר מאד, שהרבה דברים הרשו למו המתנגדים נגד החסידים, גם בלי דעת הגאון.

1) ר׳ סעדיה בן ר׳ נתן נטע היה גיסו של הגאון ר׳ זלמן מולוזין.

2) המכתב הזה נתאשר מאת „דייני צדק״ שבוילנה (ששה ימים להודש תמוז, שנת תקנ״ו) טרם נמסר להשליחים („שלום על ישראל״, ח״ב, ע׳ 42, זיטומיר, 1869).

ובהכנסו אל בית הרב רבי רפאל אב"ד דשם, והנה באותה שעה בא גם מכתב מברסלו אודותיו, ויתפשוהו שם 1).

ויהי כאשר נודע להגאון דבר השמועה, שהפיצו החסידים בשמו, מהר ויערוך מכתב לכל הקהלות שבמדינות ליטא, רוסיה־הלבנה ופולין (ראש חודש סיון, תקנ"ו), וימסור אותו לשנים מגדולי תלמידיו, למען יפרסמו את כל הכתוב בתוכו, בין כל בני ישראל בכל המקומות אשר יעברו שמה, ולמען ידעו כי את כל הדברים אשר דברו החסידים בשמו שקר הם, ורק מלבם בדו להם את כל אלה.

ואלה דברי המכתב:

„הנה שמעתי דבת רבים, קול ענות חרופין ונדופין אנכי שומע, שהכת אנשי רשע ובליעל, המכנים עצמם בשם חסידים, המתפרצים מפני אדוניהם, אביהם שבשמים, מתפארים וינאמו נאום, שאני חוזר בי מכל מה שאמרתי עליהם עד הנה, ושכעת אני מסכים לכל מעשיהם, וכי זו הדרך שלהם — הדרך הישרה. ובדבר זה המה מצודדים רבים מבני עמנו, נפשות אשר לא תצודינה. ועל כי אני חושש פן ואולי יהיו אנשים אשר יתנו מקום לדבריהם, על כן אני מודיע נאמנה, שחס ושלום לא יתלו בי בוקי סריקי. לא תהיה כזאת בישראל, ועל משמרתי אעמודה, כמאז כן עתה. ועל כל מי אשר בשם ישראל יכונה, ואשר נגע יראת השם בלבבו, מוטל עליו להדפם ולרדפם בכל מיני רדיפות, ולהכניעם עד שיד ישראל מגעת, כי עונם טמון בחבם, וכי קשים המה לישראל כספחת 2).

---

1) פין, קריה נאמנה, צד 140, וילנה תר"ך.

2) הסן משער, כי אפשר שמתירא היה הגאון פן יצלח ביד החסידים לכבוש את הממשלה הארצית או הממשלה האדמיניסטרטיבית בידיהם, כשם שעלתה בידם לתפוש עמודי הממשלה הרוחנית; וזאת היא שהכריחה לדעתו את המתנגדים ואת הגאון בראשם, להתעורר הפעם אחרי ארבע־עשרה השנה שעברו עליהם בלי עבודה ומעשה.

אולם על פי המושג שעשיתי לי מהגאון בכלל, מושג הנשען על עדות חוקרי קורות הימים ההם, אי אפשר בשום פנים ליהם לאיש זה פניות דומות לאלה, כאלו גם בשביל סבות נשמיות יצא למלחמה על החסידים בחמה שפוכה כל כך. דבר זה איננו מתאים כלל עם תכונת רוחו. כל כותבי קורות

אמרותינו, אשר אם יוספים אנחנו לשמוע את קול אדוננו באר היטב בחותם ידו הנקיה, אזי כלנו כאחד מוכנים לעשות ככל היוצא מפיו עד מקום שידינו מגעת. ובקשתנו שטוחה לבאר לנו באר היטב באריכות מכל דבר שורש מהותם ואיכותם.

„הנה כה דברי המצפים ומיחלים לתשובתו הרמתה. ראשי קציני רוזני נגידי מנהיגי ק"ק מינסק" 1).

למראה המכתב הזה התעוררה חמת הגאון עוד יותר, ויחליט לצאת נגד החסידים ביתר עז מבראשונה. הוא ערך מכתב־גלוי (י"א תשרי תקנ"ז — 2 אקטאבר 1796) כתוב בסגנון חד ונמרץ יותר מבראשונה כדי לעורר את לב אנשי־סיעתו לעשות כלה בהחסידים.

מלבד אותה הסבה שהזכרנו פה, אפשר שהיתה עוד סבה אחרת, שגרמה הפעם להתעוררות חזקה זו מצד הגאון ולהתסיסה החדשה בין המתנגדים בכלל. בימים ההם יצא ספר ה„תניא" 2) של הרב לאור (תקנ"ו) 3). די היה במאורע הזה להוסיף שמן על האש שהתלקחה בלב הגאון ואנשי סיעתו על החסידים גם בלעדי זאת. הגאון אשר הביט בחשד על הלך רוחו של הרב

---

1) „שלום על ישראל", ח"ב, ע' 44, זיטומיר 1869.

2) השקפה על טיבו של ספר התניא, כמו כן משפטם של חוקרי תולדות ישראל עליו, ימצא הקורא בציון מיוחד לזה.

3) אוצר־הספרים לבן־יעקב; כנסת־ישראל לפין.

ספר התניא נגמר אמנם בדפוס בפעם הראשונה רק בראשית שנת תקנ"ז (כ' כסלו), היינו שני חדשים אחר שכבר נתפרסם המכתב־הגלוי האחרון של הגאון. ובכ"ז יכולים אנו להראות על התניא כבעל אחת הסבות להתנועה החדשה של המתנגדים בפעם ההיא. על שער ה„תניא" דפוס ראשון כתוב „סלאוויטא תקנ"ו", ובסופו נאמר: „ותשלם המלאכה ביום ג', כ' כסלו, תקנ"ז" (ובאמת חל בשנת תקנ"ז כ' כסלו ביום ג'). איך יתקיימו שני הנגודים האלו? זה הביא אותי לשער, שהדפסת הגליונות הראשונים של התניא, כבר נגמרה עוד באחרית שנת תקנ"ו, וסופו של הספר או רובו, נגמר רק בראשית שנת תקנ"ז; כי בעת ההיא, כשהסטירעאטיפים לא היו נהוגים עוד בבתי־הדפוס, היו המדפיסים מוכרחים להדפיס כל גליון מיד אחר גמר סדורו, במספר האיקזמפלרים הדרוש, בכדי לתת באופן זה את האפשרות להמסדרים להשתמש מיד באותן האותיות לסידור יתר הגליונות. קרוב לודאי הוא, שהגליונות הראשונים של ה„תניא" היו לנגד עיני הגאון מיד כשנדפסו, היינו עוד בשנת תקנ"ו, בטרם נגמר עוד הספר כלו; כי אנשי־

פנו אפוא ראשי עיר מינסק, ששה ועשרים איש, במכתב להגאון (ה' תשרי, תקנ"ז), כי יואיל להפיץ אור על כל הדבר הזה. וזה נוסח המכתב:

„בהיות כי רבו פריצי הדור בקהלתנו, דור תהפוכות המה, המכנים את עצמם בשם חסידים, וידיחו את יושבי עירם; יום יום ידרושון, ומצודתם פרוסה לצודד נפשות הרכות והענוגות, תינוקות של בית רבן, רשת טמנו לנפשם, ויתחזקו וירבו מאד ומכלים את ממונם, כאשר ביותר ידועה איכותם לאיש אשר רוח אלהים בו. ואולם אמרנו מה לעשות אם איש אשר המלך חפץ ביקרו, הלא הוא מגיננו, עומד מנגד, בלי נשמע קולו לזמר עריצים ולכלות הקוצים. גם אנחנו לא קמה עוד רוח בנו להיות ממגיחי קרב נגדם, ומה גם כי יענונו עזות לאמר: אל תדברו גבוהה, הלא האיש גדול בענקים אשר תבטחו בו, גם הוא השיב אחור ימינו, ידע לכתנו בדרך המישור, ומסכים אתנו. לזאת אין רוחנו יודע עד מה יהיה זה לנו למוקש, עד כי בצפיתנו צפינו את קולו שמענו מתוך הקן מגילתא, ראינו צרת נפשו בהתחננו אל קהל עם בני ישראל, אל מי אשר נגע יראת אלהים בלבבו, להחליץ חושים נגדם ולהחלישם. אז שבה רוחנו ונהי כאיש אחד, איש את רעהו יעזורו, אולי יחום ה' על עם דל בעת צרה בזאת, כל הרשעה כעשן תכלה...

„והנה אהובי מליץ יושר, יש לאל ידינו לעשות עמהם כרצוננו, ולהכניעם עד מקום שידינו מגעת בגובערניע שלנו. ולדעתנו כאשר יחלו לנפול לפנינו, לא יוסיפו קום גם בגובערניע ווילנא וסלאנימע. וממנו יראו וכן יעשו בכל המקומות אשר התפשטו ונתגברו שמה, כאשר אין להאריך לאיש נבון כמותו. ואולם לא נדע מה נעשה, בהיות שלא זכינו לראות גוף מכתבו הטהור, כי אם העתקה ממנו; לזאת יוסיפו לענות סרה, ויתהללו ברחובות קריה לאמר על אמרותיו הטהורות שנכתבו בזיוף, ולא יצאו מאת הדרת קדשו הרמה הדברים ההם. ויוסיפו עוד לעשות כדבר הרע ויעשו להם בתים, ויחלו לבנות בית וועודם מחוץ למחנה מושבם. אשר על זאת דוה לבנו, ומקוצר רוח שמחנו

לחבוש לאסוף הצולעה והנדחת, הלא המה ראשי עם קהל גובערסקי ק"ק מינסק, ישמרם הנאדר בקדש. להם משפט הבכורה, כי הם יצאו בראשונה, תצא אש קנאתם ומצאו קוצים כסוחים נתנו לאכלה, יכלו אותם מכרם ה' צבאות, העם בחר לנהלה לו, אם ללצים יליצו, ירוצו גלגלתם, ופתאים יערימו יבינו לאחריתם, ואל ישובו לכסלה בפרצות לגדר גדר. המה יעלו בתחלה, המה הגבורים יחידי סגולה ק"ק הנ"ל, ואתם במשא רועיהם הנבררים בקהל גובערסקי, ואתם הרי ישראל גובערני וגובערני זדורשיו, גובערני וגובערני ופרנסיו, הלא המה יושבי על מדין גובערסקי ק"ק מאהילוב, וקהל גובערסקי ק"ק פאלצק; וקהל גובערסקי ק"ק זיטומיר, וקהל גובערסקי דק"ק וויניציאה, וקהל גובערסקי דק"ק קאמניץ-פאדאלסקי. מהם פנה, מהם יתד להלמות עמלים ומורדי אור, להכות צוררים אחור, הם הגבורים לשמוע בקול דברו, אשר כח בהם לשרושי את המואסים במשפט צדק היוצא מאתם. להם קורא באזנו: הוי אומר לאב מה תוליד, ולאמו מה תוחילין, מי חכם ויבן זאת, נבון וידענה; דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך; הרבו לפשוע כנגדם בתת להם כתף סוררת. ולבם הכבד לדעתה, מאום בטוב ובחור ברע, עברו תורה חלפו חק, יוצרי עמל עלי חוק, ויגלו פנים בתורה שלא כהלכה בפסוק „כבד את אביך וגו'" 1); נפשם עליהם תאבל; דור לא נאמנו את אֵל רוחו, ויביעו בשפתם, גדלה צעקתם, כברקים ירוצצו, ירוצו ויגיעו טומאתם בשוליה, הכבד נחושה, חזות קשה, כל דבר שבקדושה, כי לא טהור הוא, ובתורת משה מורשה, יכריתו ברית חדשה, עשות המזמתה הרבים בבית ה', ובשר קודש יעברו מעליהם, ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה, באמרם יק"ר בעיני ה' דרכם. אי לזאת אבן מקיר תזעק, ושמים ילבשו קדרות, על עטרת התורה חללה, והגביה השפלה, מכנים עצמם בשם חסידים, חסד הוא; דור מה רמו עיניו, ומלין לצד עילאה ימללו; אלה אלהיך ישראל, כל עץ וכל אבן, ומגלים פנים בתורה

---

1) עיין מזה למטה פרק י"ב, בדברי המלשינות של ר' אביגדור על החסידים.

בכלל, יכול היה בנקל למצא בספר ה„תניא" דעות המתנגדות לדעותיו והשקפותיו. ממין זה היא השקפת הרב שם על ה„צמצום", היינו — „שכל כך גברו ועצמו הצמצומים . . . עד שיוכלו להתהוות ולהבראות גם דברים מאוסים וקליפות וסטרא אחרא, ולקבל חיותם וקיומם מדבר ה' ורוח פיו" 1). כן אין ספק כי בירור השקפותיו על האלהים והבריאה באופן פילוסופי ומחקרי, שיש לו לכאורה איזה דמיון עם השקפות הפילוסופים הנאורים 2), יכול היה לעשות עליו רושם בלתי נעים כלל.

המכתב היה ערוך הפעם בעיקר ל ה ק ה ל ו ת אשר בערי־ה פ ל ך שבמדינות ליטא, רוסיה הלבנה, פודוליה וואלין, ולא אל ר ב נ י העדות, כהמכתבים שקדמו לו 3). ובכדי לתת להקורא מושג מן הרוח הכללי, ששרר אז בין היהודים ברוסיה ופולין, בשעת התפרצות המלחמה הדתית ההיא, לא למותר יהיה להעתיק בזה נוסח המכתב מתחלתו ועד סופו:

„תשובת אליהו קנא, שקנא קנאת ה' צבאות.

„אמוני בני־ישראל החרדים לשמוע בקול דברו, העולים בפרצות לגדור גדר בכרם בית ישראל, לסקלו מלב האבן, לעבדו ולשמרו צאן מרעיתו כרועה עדרו הנשברת,

---

סיעתו של הגאון, אשר לא עזבו שום הזדמנות אפשרית להשתמש בה לרעת החסידים, הפיקו בלי ספק תועלת גם ממקרה נכבד כזה. הם השיגו כל גליון מספר התניא שנגמר בדפוס ראשונה, למען הראותו להגאון. וזה הועיל הרבה לפרסום המכתב, שהזכרנו למעלה.

גם נ ו ס ח המכתב (המובא הלאה) של הגאון בפעם ההיא, השונה בדברים רבים מנוסחת המכתבים שקדמו לו, מחזק השערתי זאת. במכתבים הראשונים מתרעם הגאון בעיקר רק על ה מ נ ה ג י ם החדשים של החסידים, השונים מ מ נ ה ג י המתנגדים, כמו על מה שהם „מתפללים עד חצי היום", ו„דורשים אל רביהם המצפצפים והמהגים" וכיוצא באלה; ובמכתבו זה הוא מרים על נס דברים י ו ת ר נ כ ב ד י ם, דברים שהם כבשוגה של הדת. הגאון מורה הפעם על השקפות החסידים ב ח ק י ר ת ה א ל ה ו ת, ובאורי הפסוקים בכתבי הקודש על פי רוחם, כמו בפסוק „ברוך כבוד ה' ממקומו" „ואתה מחיה את כלם" וכדומה, ש ה ו א מביט עליהם כעל דברים שיש בהם לדעתו חרוף וגדוף כלפי מעלה. והדברים ההם נזכרים בספר התניא (עיין לדוגמא תניא, „שער היחוד והאמונה", תחלת פרק ו', שם פרק ל"ג).

1) תניא פרק כ"ב.

2) עיין מזה הלאה, חלק שני, פרק ראשון.

3) זאת נראה מסגנון המכתב הכתוב „להרי ישראל שבגובערניע וגובערניע".

עם הכת החדשה, שיצאו מכלל עם בני ישראל הקדושה, ומחדשים ובודים מלבם דרך לעבודת השם, אשר לא דרכו בו אבותינו ואבות אבותינו". ר' ישראל עבר עם ספרו דרך סלוצק, בלכתו לירוד צילוה „לבא בזמן האסף מכל המדינות, שיתנו לו תוקף על מלאכתו מלאכת שמים, אשר יצא לשטן להכת הנ"ל" 1).

והחסידים אשר בוילנה, הנפעמים והנרעשים למראה הסער הגדול שהתחולל על ראשם, וביראתם מפני העתידות הנוראות הצפויות להם, התאמצו כי יתראה הרב עם הגאון ויערוך את הוכחותיו לפניו ולפני „שני אנשים חשובים שיהיו מכריעים הדין עם מי". הגאון גם הוא נתרצה להצעה זו, אך בתנאי שיתנו החסידים „שני אלפים אדומים לצדקה או למצוה אחרת". החסידים תמימי־הלב, שהיו בטוחים בנצחון רבם, מהרו לערוך מכתב להרב, כי ימהר לבא וילנאה להוכיח צדקתו וצדקת שיטת

---

1) „שלום על ישראל", ח"ב, ע' 43.

ר' ישראל זה, או כפי שהוא נקרא בפי אחרים „ישראל ליבל", הצטיין בקנאתו את קנאת הגאון, ונחשב לאחד הלוחמים הכבירים נגד החסידים. הוא נולד בעיר סלוצק, ובערך שנת תק"ם—1780, נמנה לרב ודרשן בעיר מוהילוב שעל הדניפר, ואחר כן בשנת תקנ"ט—1799—לרב בעיר נובוגרודקה (פלך מינסק). הוא חבר מלבד ספר ה„וכוח" גם את הספר „מדות חסידות", נגד החסידים. כן כתב מחברת בשפת אשכנז בשם „Glaubwürdige Nachricht von einer neuen Sekte unter den Juden".

לפי השערת דובנוב, כתב ר' ישראל הנזכר את מחברתו זאת בשפת עבר, והיא תורגמה בגליציה לשפת אשכנז, בסוף שנת תקנ"ח, אחר פטירת הגאון. נשלח ר' ישראל זה לגליציה להפיץ שם את ספריו, ולגלות את תועבות הצדיקים וראשי הכתה. הוא בקר על דרכו זאת את הערים: קרקוי, לבוב, ויגה. הוא מספר כי החסידים הלשינו עליו, "כי דבר בליעל יצוק במסעו, וכל ספריו החרמו מפני סבה זו מטעם הרשות.

גם בהרבה ערים בגרמניה עבר ר' ישראל, ובפרנקפורט שעל נהר אדר מסר לדפוס את מחברתו האשכנזית הנ"ל. מספרים, שאחרי צאת ספר ה„וכוח" מתחת מכבש הדפוס, קנו החסידים איקזימפלרים רבים ממנו, וישרפו אותם בחוצות העיר, ובמחברו ידו אבנים, וירדפו אותו בלי השך. כמו כן מספרים שר' ישראל זה נסע פעם אחת ל ה ר ב כדי להתוכח עמו ו ל ה צ י ל את אחיו, אשר עבר אז אל מפלגת החסידים. אם הצליח ר' ישראל בדרכו זו — לא נודע.

(עיין מזה בספרו של דובנוב: „Религiозная борьба среди русскихъ евреевъ", Восходъ 1892, К. 11, 12. ובהקדמה לס' „זמיר עריצים" הוצאת דיינרד; ועיין Grätz, Geschichte der Iuden, B. 11, Note 2.).

שלא כהלכה בפסוק „ברוך כבוד ה' ממקומו", ובפסוק „ואתה מחיה את כלם" 1).

„הוי על הרועים הרעים שבהם, שבדו מלבם משפט חדש ואולפן חדת. ושתו תלמידים הבאים אחריהם, וּשֵׁם שמים מתחלל על ידיהם, גם בכנפיהם נמצאו בישראל דם נפשות אביונים נקיים, עוזרים לרעה, מחזיקים ביד מְרֵעִים, וידי עוברי עבירה מסייעים, ויד הסגנים ועשירי העם היתה במעל. ומה יעשו כי יקום אל וידרוש ממעל, ישיב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם, ימקו בעונם. על זה יבכו וידוו כל הדווים, וכף על ירך יכו, ההיתה כזאת בישראל, כי הוסגה אחור אמונה, ואמת כשלה ברחוב, תרמסנה ברגל, השלך וסחוב אמת ארצה ועשתה והצליחה ותתמה 2) על מכונתה שקר הניחה, און יחשוב על משכבו, הבקר אור יצא להסית ולהדיח לצודד נפשות. ואם אמרנו כמו לספר תלאה היד, ולא יספיק נייר לכתוב דרכיהם ומעלליהם הרעים; כל אחד באונו אל אלקים שרה, כסופה וסערה, וישראל שה פזורה, בעצם נבערה, בא השטן וערבב את השורה בראש דרך, וזאת המרגוע להחיש מפלט ומרוח סועה ליישר הדורים, ומכשול מדרך להרים, ולנקום נקמת תורת ה', אשר אלה הפריצים הורידו לארץ תפארתה, ליישר ולהוכיח על שער בת רבים, שוטים שקלקלו בעקרבים, לא יחמול איש עליהם ולא יחנם, ולתת עדת חנף גלמוד, והשומע להם ימתח על העמוד, כי מי בז ולא יחוש, ולבו יצוק כאבן ובשרו נחוש, לבלתי הרגיש בבשר המת, ברעה אשר ימצא את עם ה'. לבשו קנאת ה' ויצא רשף לרגליכם, מפיהם לפידים יהלכו, בלהט החרב הנוקמת נקם ברית, ותורה נוקמת, והנשארים יראו וישמחו, כי שמחה לצדיק עשות משפט, ולפועלי און מחתה, ה' יחישנה בעתה".

„נאום עורך שוע בצר נפשו, כי רע עליו המַּעֲשֶׂה המקנא קנאתו, ואליו הוא נושא את נפשו" 3).

מלבד המכתב הזה, מסר הגאון אחרי כן מכתב אחר להדרשן ר' ישראל בן יהודה ליב, מחבר ספר „זכות", „שחבר להתוכח

1) עיין למעלה, פרק ד'.

2) צויפיל הציג במקום זה סימן השאלה, ואפשר שצ"ל „ותהתה" או „ותתחתיה".

3) החותם־ידו של הגאון נתאשרה במותב בי דינא (שלום על ישראל, ח"ב, עמוד 45).

שכל הקודם להרגם זכה ומזכה את הרבים, וזכות הרבים תלויה בו... ונעשו מעשים אשר לא יעשו, והותרה הרצועה לירד לחייהם ולקפח פרנסתם במה דאפשר..."

מלבד הרדיפות שהיו על החסידים בכלל, התנקשו רבים מהמתנגדים בנפש הרב בפרט, ללכוד אותו בחרמם, וראשי הקהל שבעיר הפלך מוהילוב, הזמינו אותו לעמוד לפניהם, וליתן דין וחשבון על מעשיו ודרכיו. בעת ועונה אחת שלחו אגרות להביאו אליהם „בחזקת היד". הרב ירד לסוף דעתם, והבין כי צודדים הם לנפשו וידע להשתמט מהם. ברור היה לו, כי זקני העדה כבר גמרו דינו שלא בפניו, ויצא חייב בהשפטו, וכל הזמנתם אותו לא היתה כי אם לבא ולחתום על גזר דינם. ובמכתבו שכתב אחרי כן לראשי הקהל במוהילוב, לבאר להם סבת השתמטותו, הוא כותב בין יתר דבריו: „ה' יודע וָעֵד כי לא במרד ובמעל עשיתי זאת ח"ו... כי אם סעיפי השיבוני אין זאת כי אם קראו אחרי, להסכים עמהם את אשר כבר עשוהו, ולהיות אף ידי תכון אתם במכתב לענות אמן בע"כ", כי לולא זאת היה להם „לשלות אחרי בטרם יצא הקצף מפניהם... ומה היה לי לבא ולצעוק על העבר ?"... ובהוכיחו אותם על פניהם, על שהם דנים דיני נפשות על פי אומד הדעת, ומקבלין עדות שלא בפני בעל־דין, להורידו מחזקת כשרות ולפסוק דינו כדין אפיקורס משקול דעתם, הוא מבקש מאת ראשי הקהל, להשיב אחור את ההלטת חכמי שקלוב „ולשלוח לכל האויעזדין לקרב את המרוחקים בהרחקות אשר יצאו מפי חכמים הנ"ל". ובבדי לשים סוף קץ להסכסוכים, שבינו ובין מנגדיו, הוא מייעץ לשים הדברים לפני בי"ד שאינו נוגע בדבר, „לפני האנשים מאצילי הארץ החורים והסגנים יודעי דעת ומביני מדע", והוא נכון „להשיב בפניהם אמרים אמת"; כמו כן הוא מבקשם „להגביל זמן ומקום ממוצע לשניהם, ואנשי שם קריאי מועד יבאו ליום מועד למקום ועד ויוכיחו בין שניהם".

הרב מסיים את מכתבו בדברים היוצאים מלב דואב וכואב:
„ארץ ארץ אל תכסי דמינו, ואל יהי מקום לזעקתנו, עד ישקיף ה' וירא מן השמים, ויתן אותנו לרחמים לפני אחינו הרחמנים בני הרחמנים, לעורר רחמים המרובים עלינו ועל עוללינו וטפינו, להחיותנו כהיום הזה, וליתן לנו שֵׁם ושארית על פני האדמה, ויתן בלבם לשמוע אל הבקשה השטוחה לפני הדרת קדשם, שלא ישליכו דברי אחרי גוום, כי אם יכנסו דברי באזניהם, ויפקחו

החסידים. אולם הרב השכיל יותר לעמוד על אפיו של הגאון. הוא ידע כי לשוא יהיה כל עמלו להטותו אל דעתו, מפני שהשקפותיהם בעניני אלהות רחוקות מאד זו מזו, וכמעט שאי אפשר שתתאימנה יחד. שיטת החסידים מיוסדת בעיקר על דברי המקובלים האחרונים, בשעה שהגאון נותן ערך מיוחד רק להמקובלים הקדמונים, והאחרונים אינם אצלו בני־סמכא כל כך— כפי שהזכרנו למעלה — גם כל עיקר הצעתם של אנשי־שלומו לא ישרו בעיני הרב, מפני שידע היטב ש„האנשים החשובים" לא יוכלו להכריע את הכף לטובת שיטתו, מפני שלא יערבו את לבם לחלוק על הגאון, „וחשיבותם כלא ממש חשיבא קמיה להכריע נגד דעת הגאון... ואין במדינת ליטא מי שירים את לבבו שלא לבטל דעתו מפני דעת הגאון, ולאמר בפה מלא אין בפיהו נכונה". ולדעת הרב ראוים להוציא משפט בדבר כזה, רק חכמים שימצאו בהם שני תנאים אלו: שלא תהא דעתם בטלה מפני גדולתו של הגאון, ו„שיהיו מאמינים בקבלת האר"י ז"ל בכללה", ולכן הוא מציע להגיש משפטו לפני חכמי ישראל „שבמדינות הרחוקות כתוגרמא ואיטליא ורוב אשכנז ופולין... וחכמי הספרדים". ושני הצדדים יציעו את טענותיהם לפניהם בכתב והם יכריעו, והגאון „במקום גדולתו תהיה ענותנותו, לבאר היטב כל טענותיו עלינו בנדון אמונה זו, חרות על הלוחות בכתב, על ידי חד מן קמיא דקיימין קדמוהי, ויבא על החתום בכבודו ובעצמו, ואני אבא אחריו ומלאתי את דבריו, להשיב על כל טענותיו, גם כן כתוב וחתום בחתימת ידי, ויודפסו ויושלחו לכל חכמי ישראל הקרובים והרחוקים, שיחוו דעתם בזה, כי לא אלמן ישראל מאלקיו, וימצאו רבים וכן שלמים בדעת תורה ודעת נוטה להכריע, ולא ישאו פני כל איש, ואחרי רבים להטות, ובזה יהיה שלום על ישראל" 1). כמובן לא יכלה הצעה זו להתקבל מאת הגאון, והמחלוקת הלכה והתרחבה.

יחד עם החרמות שהוכרזו בערים שונות, יצאו חכמי שקלוב בהחלטה על החסידים „להבדילם מעדת ישורון, ולכנותם בשם מלעיגים על דברי חז"ל... ולהרחיקם מעל גבול ישראל בהרחקות שונות". החלטה זו שיצאה מפי החכמים הנ"ל, עשתה את שלה, והמוני עם נתנו את החסידים „כבני בליעל וכאפיקורסים גמורים,

1) כל זה יוצא ממכתבו של הרב שכתב לאנ"ש שבוילנה (נעתק מספר בית רבי, פרק י"ב).

הדבר הזה חרה להמתנגדים עד מות, ובקנאתם ואש עברתם נשבעו לנקום את נקמת כבוד „גאונם" מאת החסידים. מיד אחרי ששבו בני וילנה מקבור את מתם, הסבו אנשים רבים על הבית, שבתוכו התאספו החסידים לשמות יחד, ויתנפלו בזעם וקצף נורא על הנמצאים שם. באפם ענו באכזריות חמה שלשה אנשים מהנאספים עד שכמעט מתו תחת ידם, והנשארים נמלטו מוכים ופצועים כל עוד רוח בהם 1).

אולם גם החסידים לא היו מן הנעלבים ואינם עולבים, ולא חדלו גם הם בכל עת מצוא להנקם מאויביהם המתנגדים, ואם אך יכלו לעשות עמהם רעה, עשו זאת בנפש חפצה, ובחמת רוח ועברה נוראה לחצו ורדפו את המתנגדים, ויציקו להם בכל אשר אך יכלו, כנראה מספר ה„ובּ״ח" (נדפס בשנת תקנ״ח). „מה נענה אנחנו היום — מתאונן המחבר — על גודל הצרות אשר סבבונו... ושמו (החסידים) אותנו כמטרה לחציהם, רודפים והודפים ונושכים אותנו... ובעלי זרוע נלוו עמם... שונאים אותנו יותר מכל האומות, ומהם מתירים דם שלנו כדם בהמות וחיות רעות, רשעים ואנשי בליעל אלו, עומדים בעזות להכות, לבזות ולהכלים... כבר הותר אצלם להרוג נפשות של המתנגדים, להכותם ולמסור ממונם, כמו שעשו להרבני המופלג ר' שלום מלובאויץ, וכמו שעשו להרב הגדול המופלא מופלג ר' יעקב משקלאוו 2), ולהרב הגדול דק״ק וואלסע... וכמו שעשו להרב המגיד דק״ק הוראדנע ולהרב המגיד

הארץ" (עמוד 25): „כשנפטר הגאון, ביום ג' דחול המועד סכות, תכף אחר פטירתו, נתאספו החסידים ועשו משתה ושמחה, ושתו ושכרו ועשו רקודין כל הלילה". שנים מגדולי החסידים—מספרים המתנגדים—ר' מאיר רפאל'ס מוילנה ור' ברוך מרדכי מבברויסק, שעמדו בשעת קבורת הגאון, הסבו זה לזה פניהם בשחוק, כאלו שמחים הם על מפלתם של המתנגדים. ר' מאיר רפאל'ס היה מן האנשים היותר מצוינים בוילנה. הוא יסד בית תפלה לחסידים (שעבר אחרי כן לבית החסיד ר' יצחק אברמוביץ), ותמך בכל כחו בידי המפלגה ההיא. כן מספרים כי משה אשרוביץ, אחד מהתקיפים שבין המתנגדים, בחפצו לקחת נקם מאויביו, עשה אזכרה לנשמתו של ר' מאיר רפאל'ס בעודו חי, בבית הכנסת לעיני המון רב, כדרך שמזכירים את נשמות המתים; כי בתוקף הפריביליגיה אשר לה„קהל" בימי ממלכת פולין לפנים, נתנה רשות לה„קהל" העברי לענוש את העברינים כדי רשעתם (עיין הלאה עמוד 65 ועיין קריה נאמנה עמ' 213).

1) Дубновъ. Ист. хасидскаго раскола, Восходъ, 1891 г.

2) כפי שאפשר לשער כונתו על ר' יעקב מו״צ דק״ק שקלאב, מחבר ס'

עיניהם להשקיף עלינו בהשקפה לטובה ועין חמלה וחנינה, כי אחינו ובשרנו הם, ומי שהשלום שלו ישים בלבם שלום ואהבה, אחוה ורעות, והיה לבבם עם לבבנו כאשר לבבנו עם לבבם" 1).

אבל כל דברי הרב לא הועילו, כנראה, להשקיט את רוח המתנגדים, והם לא חדלו לבקש תחבולות איך להרע להחסידים ולהציק למו.

בינתים קרה מקרה חשוב, שנתן צביון אחר לכל מהלך קורות התקופה ההיא. ביום תשעה־עשר לחודש תשרי שנת תקנ"ח־1797 (ג' דחול—המועד סכות), נאסף הגאון אל עמיו. ובעת קבורתו, בשעה שהמון רב ועצום ממכבדי הגאון ומעריצי שמו הקיפו את מטת מתם הגדול, ובבכי ותאניה הביאוהו אלי קבר — באותה שעה עצמה צהלו החסידים, כפי שמספרים המתנגדים, מטוב לב על מות ראש אויביהם ומשנאיהם, ויעשו למו משתה ושמחה 2).

---

1) כל זה יוצא ממכתבו של הרב ששלח „למנהיגי עדת ישורון שבקהלת מאהליב נובערסקי". את המכתב הזה הוציא לאור ר' ברוך יפית, עם עוד מכתבים אחדים הנוגעים לקורות המחלוקת ההיא, במחברת מיוחדת בשם „אגרות השלום" (פטרבורג, תרמ"ג), ובשולי המכתב נרשם שנת תקמ"ד. אבל, כפי הנראה, נכתב מספר השנה רק בדרך השערה, ולכן לא נמצא בו שם היום והחודש. לדעת דובנוב נכתבה האגרת הזאת בין שנות תקמ"א—תקמ"ד, ולדעת בעל „בית רבי" — אחר פטירתו של הגאון. אך, לפי דעתי, אי אפשר לומר שזמן כתיבת המכתב היה בין שנות תקמ"א—תקמ"ד כהשערת דובנוב, מפני, שכפי שראינו למעלה, נתמנה הרב לראש על החסידים רק בשנת תקמ"ח, ועד שנת תקמ"ד לא לבד שלא נתקבל עוד למנהל ומנהיג, אלא שבכל המכתבים של רמ"מ וראמ"ק מארץ־ישראל, נזכר הרב כא.זרון שבחבורה, „החסיד המפורסם בתורה וביראה איש אלקים קדוש ... מוהר"י פאלצקער, וחכמים חרשים ונבוני לחשים... מפורסמים בתורה... מו"ה ישכר בער סג"ל מ"מ דק"ק ליבאוויטש וכ' הרב מוהרש"ז" (מכתב משנת תקמ"ב). „כבוד אהובינו הרבנים ... המופלגים בתורה... ישכר בער מק"ק ליבאוויטש ומוהרש"ז מק"ק לאזני" (שנת תקמ"ד). ובמכתב שאנו עסוקים בו, נראה, כי כבר עמד הרב אז בראש החסידים, ולכן בחרו המתנגדים הק בו לשימו למטרה לחציהם. כמו כן אי אפשר לומר שנערך המכתב הזה אחר מות הגאון, כדברי בעל „בית רבי", כי כשמתאונן הרב על בני־סיעתו של הגאון, הוא אומר עליהם „שנתלים באילן גדול שיחיד בדורו הוא", „ובאמת יהידאה הוא ולגרמיה „הוא דעביד" הכל בלשון הזה. ואלו היה באמת כדברי בעל „בית רבי", היה לו להזכיר על הגאון ברכת המתים: „ז"ל", כדרך שמזכירו כמה פעמים במכתבו לאנ"ש (במכתב המתחיל „הנה מודעת זאת"), ובפרט במכתב זה השלוח למתנגדיו, מעריצי הגאון. ולכן קרוב בעיני, שזמן כתיבת המכתב הזה היה במשך שנת תקנ"ז, אחר הכרזת החרם ולפני מות הגאון.

2) על דבר מעשי החסידים ביום ההוא, קוראים אנו בספר „זמרת עם

פרק שמיני.

ה„קהל" והחסידים.

המריבה שבין החסידים והמתנגדים מקבלת צורה חדשה. אמצעי המלחמה מצד המתנגדים. החסידים מתאמצים להחליש את כח שלטון הקהל, והדבר עולה בידם. החסידים בפלך מינסק מנצחים את המתנגדים. הסבה לזה. החסידים שבוילנה מתאמצים לצאת בעקבות אחיהם שבמינסק. המצביאים החדשים של המתנגדים משתמשים בכלי־נשק עתיקים. החלטה השייכת לקורות המלחמה ההיא. משה אשרוביץ בתור „רודף נעלם" מצד המתנגדים. בבתי־הכנסיות שבוילנה הוכרז חרם על החסידים. המתנגדים מחליטים להשתמש במלשינות נגדם.

המריבות שבין החסידים והמתנגדים, שהצטמצמו בראשונה בתוך גבול הדעות העיוניות בלבד, עברו אחרי מות הגאון את גבולן זה, והתפרצו אל תוך חוג רחב יותר, אל תוך חוג החיים הכלליים של האומה העברית. כל אחת המפלגות התאמצה על ידי אמצעים גסים ובלתי מוסריים, להצר על ידם את צעדי בני המפלגה אויבתה. אמצעי המלחמה ההיא היו: רדיפות, מעשי־אונס, נזקי־גוף, נזקי־ממון, קפוח־פרנסה, ובאחרונה —מלשינות ודילטוריא.

אבל כחותיהם של שתי המפלגות הללו לא היו כחות שוים. המתנגדים היו לרוב מנינה ולרוב בנינה של האומה העברית, ובידיהם היו מושכות ההנהגה הצבורית, וכל תקף השלטון על הקהל, בשעה שהחסידים, שהיו מעטים במנין ורובם מדלת העם, היו חסרים כל אלה. מובן מאליו שכל אחת המפלגות זקוקה היתה להשתמש באותם האמצעים שהיו בידיה. על פי תקף החק של ממשלת פולין, שנתקים ימים רבים, למרות השנויים שנעשו בו בינתים, נתנה הרשות לראשי הקהלות למנות שופטים מקרב אחיהם ולדון כל דיני־אזרח ביניהם לבין עצמם. בכלל התחשב עם בני ישראל תחת חסות הממשלה ההיא, מעין status in statu (מדינה בתוך מדינה). כל ההנהגה בעניני הדת, החבורות הקדושות, עניני צדקה, גבית המסים מבני ישראל והערכתם,

ר' יצחק אייזיק יאנור, שהיה מ"מ ומ"ץ בק"ק ראהאטשאוו . . .

כאשר נודע להרב דבר המאורע, שקרה בין החסידים אנשי בריתו ובין המתנגדים שבוילנה לרגלי מות הגאון, ויירא מאד מפני התוצאות הרעות היכולות לצאת מהתנגשות תכופות כאלה, וימהר ויערוך מכתב לאנשי־סיעתו, ובו הוא מדבר בשבחו של הגאון „שלא הניח כמותו בישראל". והוא מזהיר את בני־בריתו „באזהרה נוראה", „שלא לספר אחר מטתו של תלמיד־חכם זה שום שמץ דופי, ושמצה דשמצה בלי שום הוראת היתר בעולם" 1), והוא מזרזם להעביר על מדותיהם ולשרש כל קנאה ושנאה מלבם.

דברי הרב פעלו, כנראה, באיזו מדה על לב החסידים, ומאז החלו אמנם החסידים לעצור ברוחם ולהיות מתונים במעשיהם לפי שעה בהתיחסותם למתנגדיהם. אולם המתנגדים לא נחו ולא שקטו, ויוסיפו לרדוף את החסידים ולהדריכם מנוחה.

לא ארכו הימים והנה נראו במחנה המתנגדים חמשה אנשים המתהלכים בין שורות הלוחמים ומפקדים צבא־המלחמה, העומד ערוך ומוכן לקרב. שלשה מהם היו ראשי העדה: דוב בן יעקב, משה בן אשר (או אשרוביץ), ואייזיק בן אברהם סגל. והשנים הנותרים היו מבעלי־הבתים שבוילנה: רפאל בן מרדכי והרב ר' ליבל בן ר' דוב ביר.

לאנשים ההם נתן כח בלתי מוגבל לנהל את המלחמה ההיא כפי רוחם, ולפקודתם נמסרה כל קופת־העדה 2).

„מורה צדק" על הלכות בציעת הפת", שהיה אביו של ר' ברוך משקלאב, מחבר ס' אקלידוס (עיין מערכת גדולים בערכו).

1) זה יוצא מן המכתב שכתב הרב לאנשי סיעתו אחרי צאתו בפעם הראשונה מבית האסורים (י"ט כסלו, תקנ"ט). שם הוא מזכיר מה שכתב להם „בשנה דאשתקד מיד אחרי פטירת הגאון".

2) Ю. И. Гессенъ. Къ ист. рел. борьбы, Восходъ, 1902 г.

במקום אחר מתאונן ר' אביגדור: „לפנים היה הדבר נהוג אצלנו, שרק החכמים אשר בתוכנו הורו כל דין וכל משפט... מה שהקסריה נוחת־נפש אשרה וקימה בעלותה על כסא מלכותה (?) 1), וכל דבר ריב ומשפט בין איש ישראל לרעהו, ובא לפני השופטים אשר מבני ישראל והם ישפוטו 2), אולם עשירי

ויש מוצאים טעם לשלילת זכיות היהודים או בזה: פוניאטובסקי כנודע המלך על פולין מטעם הקיסרית יקטרינה השניה, ולכן היו כל עניני מלכות פולין נחתכים על פיה; והנה לא נכחד מאתנו, שיקטרינה לא חפצה למלאות את בקשת היהודים, לתת להם רשיון להשפט בכל דברי ריבותם במשפט מיוחד להם לבדם (עיין למטה בהערה 2) ועל כן לא מצאה בלי ספק חפץ גם בועדי הרבנים שהיו בפולין („עיר תהלה", 122).

ראוי לציין, שבשעת ממשלת אויגוסט השני (1697—1733), השתמשו הרבה פעמים היהודים מהשתמש בזכותם זאת. ובשנת 1713 (20 פיברל) קבלו יהודי קובלין על אחיהם לפני המלך, שהם מסרבים להשפט בבתי הדינים של ישראל, רק בבתי המשפט של הממשלה. על זה יצאה פקודה מאת המלך: „...in quantum by (żyd) uciekł się do sądów innych jakichkolwiek, tedy ma być taką winą strafowany, rok i sześć niedziel więzieniem; sąd zaś żaden nie powinien onego przyjmować, odsyłając go do należytego sądu" (акт. кн. М. литов. „записи" № 159, ф. 55, отъ 20 фев. 1713. С. А. Бершедскій, Лит. евреи, гл. I, стр. 21 ועיין).

1) הסן משער, שבקשת ר' אביגדור להקסר היתה רק תרגום; ר' אביגדור הרצה דבריו בעל־פה או בכתב עברית (או יותר נכון: זרגונית), והעירוני פיטר בירנגרדט תרגם הדברים מפיו רוסית. ברור שהמתרגם לא דק כל צרכו בדבריו על אודות עלית הקסרית על כסא מלכותה, וכונתו היתה להעברת פלך מינסק תחת חסות הקסרית, היינו לראשית ממשלת הקסרית בפלך ההוא.

2) אחרי שנספחו פלכי רוסיה הלבנה למדינת רוסיה (1772—תקל"ב) נשארו ליהודים זכיותיהם בשלטון העצמי הפנימי (внутренное самоуправленіе) גם לעתיד. יפוי־כחו של הקהל לדון דיני דת ואמונה ועניני אורח בינם לבין עצמם, נשאר בכל תוקף גם לימים הבאים, ובי"ד אשר לקהלות ערי הפלך, היה נחשב מעין בי"ד הגדול, או בי"ד עליון (Apellationsgericht).

אולם בשנת 1782 (תקמ"ב) שם הסינט לב לדבר, שמפני שלא נרמז בספר החוקים לאיזה מקום אפשר לפנות בקובלנא על החלטת בי"ד של הפלך „מוברחים לפעמים אנשים נקיים לסבול על לא עון", על כן נטל הכח מן הקהלות לדון ולהורות.

הפקודה הזאת היתה למורת רוח להמפלגה השלטת — מנהיגי הקהל — והפריעה את עסקיהם. בשנת 1784 (תקמ"ד) פנו ראשי היהודים אשר בערי פאלאצק ומוהילוב בבקשה להקסרית, שתרשה ליסד בתי־משפט בשביל היהודים לבדם, לדון שם דיני אורח; אולם בקשתם הושבה ריקם.

גם את הפקודה הזאת מיחס הסן להשתדלותם של החסידים. ולדעתו, אלה

ודיני ממונות בינם לבין עצמם, כמו כן גיטי נשים, עניני קדושין וכיוצא באלה, נמסרה ביד הרב האב"ד וראשי ה"קהל" לבדם. ביד האב"ד ובית דינו היה שבט מושלים, ומשלו בעם, בשם כבוד התורה והדין, וביד ראשי־הקהל ופרנסיו נמסרו כל צרכי הצבור 1).

בכח הזה השתמשו המתנגדים להציק לאויביהם החסידים.

נקל לשער, שהחסידים מוכרחים היו על פי הרגש של הגנה עצמית, לעשות כל אשר ביכלתם כדי לשלול מאת ה"קהל" את יפוי־כחו בהטלת חרמות ושמתות, ולקחת ממנו את זכותו להוסיף לדון דיני דת ואזרח.

אולם למורת רוחנו דלים הם המקורים הנוגעים לחיי היהודים במשך המאה השמונה־עשרה, ומספרי דברי הימים לא נוכל להציל דבר ברור על אודות פרטי ההתנגשות, שמצאו אז מקום בין שתי מפלגות אלו, ואי אפשר לדעת באיזו אמצעים ביחוד בחרו להשתמש בהם לתכלית זו, וזקוקים אנו אפוא לסמוך בזה רק על דברי ר' אביגדור בלבד, אף על פי שהוא נוגע בדבר.

ר' אביגדור, שחי בפלך מינסק, ואשר בימי נעוריו היה הפלך הזה תחת ממשלת הפולנים, כותב באחת הקובלנות שלו: „בראשית ממשלת הוד המלך פוניאטובסקי בארץ פולין, הביאו בני הכתה ההיא (כלומר: החסידים) על ידי א ח ר י ם 2), את הדבר לידי כך, עד שבשבילם ניטל מהיהודים כל אותה הזכות ויפוי הכח שהיה להם למנות זקנים ושופטים מקרב אחיהם" 3).

---

1) פין, קריה נאמנה, עמוד 26, וילנה תר"ד.

2) מאן ניגהו „אחרים" שנזכרו בתעודה זו? אפשר שר' אביגדור מרמז בזה לשרי הממשלה מבני הנכר; אולם הסן, או דובנוב, שממנו לקח דברים אלו, פקפקו, כנראה, בפשר המלה הזאת, והציגו סמן השאלה אחריה.

3) С. М. Дубновъ. Ист. хас. раскола.

ישנם בין כותבי קורות הימים ההם שמשערים, שסבה אחרת היתה לנטילת הזכיות מהיהודים בעת ההיא. בשנת 1768 נקהלו לעיר באר שבפודוליה, כל שרי ארץ פולין, ובראשם הנסיכים: קראסינסקי, פולאבסקי ופוטוצקי, ויקראו קשר על פוניאטובסקי. הם בטלו את הזכיות הנתונות ממנו לכל בעלי כנסיה אחרת זולתי בעלי הדת הקתולית (עיין בספר „קורות פודוליה" ללימינסקי).

נרץ משער, שזכיות היהודים נתבטלו עוד בשנת 1764 (חודש מרץ), בעת אשר הבישוף הראשי שבעיר גניזן (מחוז ברומבירג) קרא לאספה הידועה את ראשי עם פולין, ששם דבר בגנותו של המלך פוניאטובסקי, על דבר רפיון רוחו ומורך לבו (Grätz, Ges. d. Juden, B. 11, Seite 105).

מכיר רק את החסידים מבני השדרות העליונות, שהשפעתם היתה נכרת ומסוימת ביותר, ואשר מלבד שלא התאמצו לכסות את דבר יחוסם למפלגה זו, עוד התיצבו בגלוי בראש האגודות של החסידים.

היו גם חסידים, אשר רק מיראתם את חמת הגאון נשאו מסוה של מתנגדים על פניהם. הם חכו להזדמנות רצויה, למען יוכלו להתחבר בגלוי עם החסידים, שהיו תמימי־דעים עמהם. ואחרי מות הגאון התרבו החסידים בוילנה מיום אל יום, עד שמצאו די אומץ בלבם, להתקומם בגלוי להמתנגדים, ולאחוז באמצעים נמרצים נגדם.

קרוב לשער, שהנצחון שנצחו החסידים את אויביהם במינסק, עורר את אחיהם בני־סיעתם שבוילנה, לעשות גם הם כמעשיהם, ולהסתער על קרית־מעוזם של המתנגדים — וילנה.

זאת נראה מדברי משה אשרוביץ. הוא כותב בהקובלנא, שהגיש להקטנור־הראשי, כי בשעה שעבר החבל (וילנה) לחסות ממשלת רוסיה, נשארו ליהודים, כמו ליתר האזרחים, כל זכיותיהם שהיו להם מקדם; ומוסיף שבזכיותיה אלה השתמשה העדה העברית בהשקט ומנוחה „גם בימי ממשלת מעלת כבוד מלכותו, עד חודש אקטובר שנת 1797 (תקנ"ז), והוא עד העת אשר טרם מצאו ה„קרלינים" 1) מגן ומחסה בצל היועץ של שלטון ליטא האדון עלישוביץ" 2).

ובאמת סבלו ראשי־הקהל בוילנה בשנת 1797 (תקנ"ז) תלאות רבות מאת השר פריזיל, השליט בעת ההיא על פלך וילנה, שאסר הטלת חרמות ושמתות (אפשר שהאיסור הזה יצא עוד בחיי הגאון, על ידי השתדלות החסידים). אולם בהוכחם כי מנהלי המתנגדים, או כפי שיכנם הסן: „וַעַד של המשה" (совѣтъ пяти мужей) נכונים לאחוז באמצעים יותר קשים עוד, החליטו החסידים להשתמש בתחבולות מלחמה, שתוצאותיהן בטוחות יותר.

„תחת חסותו של עלישוביץ, החלו ה„קרלינים" — כפי שמספר מזה משה אשרוביץ הלאה — להרגיז אותנו, בני קהל וילנה, על ידי הסדרים החדשים בנוסחת תפלותיהם, אשר בדו להם מלבם, וכיוצא באלה. ולמען שים עלילות לנו הושיטו עוד קובלנא לשר־פלך ליטא, שבה הם קובלים עלינו, כי אנחנו לוחצים אותם, וכי בגלל זה לא יוכלו

---

1) על דבר הכנוי „קרלינים", עיין הלאה.
2) כתב בקשה של משה אשרוביץ, מן 20 פיברל 1799

העם 1), אשר בעיניהם לא ישר הדבר הזה, הסבו בנכליהם הרעים, כי נטל אותו יפוי־כח".

על יסוד הדברים האלה בא הסן לידי ההלטה, שאותם האנשים, שלפי דברי ר' אביגדור, השתדלו להחליש את כח ה„קהל" וליטול ממנו את זכיותיו לדון ולהורות, היו ממפלגת החסידים. וגם אמנם הדבר הזה עלה בידם. כי בראשית שנת 1795 (תקנ"ה) התערב בענין זה הגינירל־גוברנטור שעל חבל מינסק — טוטולמין (Тутольминъ), שלפניו נגלו כל תעלומות הריב שבין החסידים והמתנגדים ואשר, כפי הנראה, היה נוטה לצד החסידים, והוא הציע את חות־דעתו לפני הקסרית בנוגע לכל עניני הפלך ההוא, וממילא גם בנוגע להסכסוכים שבין החסידים והמתנגדים; ומפני זה יצאה פקודה מאת הקסרית (בחמישי לחודש מאי 1795 — כ"ז אייר תקנ"ה) 2), שאין זכות להקהלות שבערי הפלך והמחוז להתערב „בשום דבר זולת במנהגי הדת וסדרי עבודת־אלהים בלבד".

לא עברו ימים מועטים, ועל ידי השתדלות החסידים ערער התעררו עמודי בתי־הדינים של ה„קהל" בפינסק, והדינים שנתמנו מטעם המתנגדים, נאלצו להניח את מקומם.

כחם של החסידים הליטאים, במשך תקופה של ארבע־עשרה שנה (תקמ"א—תקנ"ו; 1781—1796), גָבַר היה ביותר בפלך מינסק, ששם פרץ מספרם מאד; אולם אין כל ספק שגם בוילנה עצמה וגלילותיה היה מספר החסידים יותר גדול מכפי שרגילים לשער. לדעת משה אשרוביץ נמצאו בוילנה הסידים, בערך שנים־עשרה עד חמש־עשרה בעלי־בתים בלבד. אבל, כנראה, היה אשרוביץ

הנקיים שסבלו בלי עון מהקהלות שבערי הפלך, אשר נסו להשתחרר מבזעקה זו ותנצו להמיר בי"ד של ישראל בבתי־המשפט הכלליים של הממשלה, היו ממפלגת החסידים. כי אם נשים אל לב — הוא אומר — שאמנם בעת ההיא (1782—תקמ"ב) התעוררה תנועה חדשה בין תסידי רוסיה הלבנה, וכי למראה כח החסידים ההולך וגדול התעוררו המתנגדים למלחמה חדשה, והיה אם נצרף את כל המעשים האלה אל יתר המאורעות הדומים להם, שעל אודותם יסופר הלאה, אז אפשר יהיה לשער, שכל המאורע הזה היה הד המלחמה שבין החסידים והקהל.

1) באמרו: „ע ש י ר י העם", היתה — לדעת הסן — כונת ר' אביגדור, לרמז, שהעשירים שבין החסידים הטו בשוחד את לבב חברי השלטון המקומי. זאת נראה מתוכן התעודה הזאת בכלל, שרק תמציתה מובאת פה.

2) П. С. З. т. XXIII, № 17327.

בתי־הכנסיות שבוילנה היו מלאים מתפללים לרגלי חג הושענא־רבה, שחל להיות ביום ההוא, והנה באחת ההפסקות בין תפלה לתפלה, נשמע פתאם קול שופר חזק מאד, הנרות שבמנורות בכל בתי־הכנסיות כבו, ובתוך עלטה ודומית־מות נקראה ההחלטה, או יותר נכון — החרם בקול רם. חרדה אחזה את המתפללים, וה„אפקורסים" יצאו חיבים בהשפטם 1).

אבל המתנגדים לא הסתפקו בתחבולות מלחמה אלה בלבד, ובדעתם שנטית שלטוני המקום היא לצד החסידים, רפתה תקותם להתגבר הפעם על אויביהם על ידי אותם האמצעים, שהשתמשו בהם עד הנה, ועל כן החליטו לאחוז באמצעים קיצוניים להשתמש במלשינות ודילטוריא נגד החסידים...

1) Дубновъ. Ист. хасидизма, гл. XIII.

לשבת אתנו יחדיו. תוצאות הקובלנא הזאת היו, כי נאסר עלינו (ביום 26 אפריל 1798—כ"א אייר תקנ"ח), למרות הפריבילגיות שלנו, להוסיף ולהטיל עונש על היהודים על פי דיני ישראל, והותר לה„קרלינים" לערוך את עבודת־האלהים לא על פי מנהגי אבותינו. ועל ה„קהל" ובתי־הדינים אשר לנו נגזר, שלא ידון כל דין ומשפט שבין איש ישראל לרעהו" 1).

אחרי ההשקפה הכללית הזאת, על מצב הענינים לפני פרוץ הריב בשנת 1798 (תקנ"ח), ועל דרכיהן ותכסיסן של שתי המפלגות בכלל, נשוב עתה לסדר המאורעות.

חמשת המתנגדים שנבחרו בוילנה ללוחמים תמידיים עם החסידים, לא שנו דבר מן התכנית הישנה שקבלוה מאבותיהם; הם השתמשו באותם כלי־הנשק העתיקים, שכבר השתמשו בהם כל הלוחמים שלפניהם במקרים דומים לאלה, ורק שאצלם לא היתה המלחמה ארעית, כי אם עסק קבוע.

בעונה אחת עם בחירת האנשים הנזכרים, נרשמה בפנקס הקהל בוילנה החלטה, השיכת לקורות המלחמה ההיא. בין יתר הדברים כתוב שם: „אם יענו באיש כי התחבר עם בני הכתה ההיא (החסידים), ומה גם אם יִוָּדַע כי הוא ילך בדרכיהם, הנה „לא די שהאיש הזה הוא מנודה ומובדל, ולזר יחשב לכל הקדוש בישראל, אלא גם האיש ההוא לא יחשב לבר־ישראל כל עיקר..." הוא על הצדוקים והביתוסים יתחשב; פתו פת כותים, ייננו יין נסך „וכלה יגורש מפה... ושלא יהיה לו שום חזקה, ופשיטא שלא יהיה לו שום התמנות בקהל ובאסיפה ובשום חברה. והכל יהיה נעשה על פי רודף הנעלם". וכל איש מעדתנו אם אך יתרצה לקחת עליו להיות ל„רודף נעלם", לו המשפט והצדקה על זה, כאלו היה מורשה לזה מאת כל קהלות הקדש" 2).

לרודף נעלם כזה נעשה, כפי הנראה מן המסופר הלאה, משה בן אשר, או אשרוביץ.

למחרת היום ההוא יצאה ההחלטה הנזכרת אל הפועל.

---

1) כתב־בקשה של משה אשרוביץ מן 20 פיברל 1799. על ה„קהל" נגזר שלא יוסיף לשפוט כל דיני אזרח, ועל בתי־הדינים — שלא ידונו דיני דת ואמונה.

2) דובנוב Ист. хасидизма, гл. XIII. החלטה זו נתחברה בעשורי לחודש אקטובר 1797 „למספר הרומאים". הדברים הבאים בסימנים בתבנית מרכאות כפולות, הם מהנוסח המקורי מס' „זמרת עריצים"

מנהלם ומנהינם" („главными сообщниками начальника ихъ")
נשלחו תכף פטרבורגה, והנשארים נשארו על מקומם במשמר 1)
אחרי שנחקרו ונדרשו היטב.

הפקודה יצאה לתפוש גם את אָרליק (אהרן) מובשוביץ
מאוסטריביצי 2); אולם הוא נתבקש ולא נמצא.

האמצעים הנמרצים האלה שאחזה בהם הממשלה, מתבארים
לפי השערת הסן — על ידי התכונה הכל״ית של תקופת ממשלת
פאול 3). אולם לאותו המאורע גרם לא מעט גם מה ששר־הפלך
בולנקוב (Булгаковъ) הודיע בשנת 1798 (תקנ״ח) לחצר המלך, שתושבי
המקום ההוא קושרים במסתרים קשר הבלתי רצוי לרוסיה ומועיל
להצרפתים" 4). מלבד זה היתה, לדעתי, עוד סבה אחרת,
שהעירה את לב פאול לשום לב למלשינות זו והיא: יחס הפולנים

---

1) הודעת שר־הפלך של חיל ליטא גולונשצוב־קטוזוב מן 30
יולי 1800.

2) אולי נרמז בזה לארקי מציסליביצי, אחד מגדולי החסידים גם בימי
הרב רבי בער (האדמו״ר האמצעי).

3) מהראוי לשים אל לב—מעיר דובנוב—שבימים האחרונים לממשלת הקסרית
יקטירנה השניה, וביחוד בימי ממשלת פאול הראשון, התפתחה באירופה אגודה
נסתרה בשם „אילומינטים" (Illuminaten), שנחשדו במינות וכפירה. מחמת
זה הביטה הממשלה בחשד על כל מעשי הכתה הנסתרה ההיא, וכל מיסד
כתה או אגודה נסתרה, נענש על פי רוב בעונשים קשים, להשלח לארץ גזרה
ולפעמים גם לעבודת "עבודת־פרך.

הסופר והאיש־המדיני דירזאוין (Державинъ) כותב בספרו „Мнѣнія о
Бѣлоруссіи и евреяхъ, 1800 г." שהכתה הזאת (של החסידים) דומה לכתת
האיללומינטים. אין כל פלא אפוא אם מלשינות המתנגדים הסבה עליה את
תשומת לב הממשלה כל כך. (С. Дубновъ. Религіозная борьба, Восходъ
1893, кн. 1)

גם לדעת שלמה מימון דומה כת החסידים בתכליתה לכת האילומינטים
(שבמדינת באַריה), אשר מטרתה היתה לדעתו להגיה אור על העם ההולך בחשך.
הוא מוסיף כי נפלא הדבר איך השתמשה הכתה הזאת לאותה התכלית בהבלי־
שוא ואמונה תפלה, היינו דוקא בתחבולות חשוכות. היא השתדלה ביחוד למשוך
אליה את בני הדור הצעיר, והתאמצה לחנך את כל איש במקצוע שנועד לו
מטבעו. לכל איש מחברי הכת הזאת הותר לגלות את תכלית החברה ומערכתה
הפנימית, רק עד כמה שנחוץ לו לראות את העומדים למטה ממנו, אבל לא את
העומדים ממעל לו; (היינו ראשי הכתה). (Salomon Maimons Lebens-
geschichte, 1 Theil, S. 256-257.)

4) „Тамошніе обыватели дѣлаютъ потаемныя стачки, неблагопріятныя для Россіи, а полезныя для французовъ".

פרק תשיעי.

הדילטוריא.

הדילטוריא הראשונה ותוצאותיה. הרב במאסר. הוא נצב לפני המועצה הנעלמה בפטרבורג. צאתו לחרות. הוא שולח מכתבים לרבי לוי־יצחק ולר' ברוך ממיזבוז לבשר להם את הבשורה הזאת. מכתבו לבעל ה„הפלאה".

הדילטוריא הראשונה מצד המתנגדים, נערכה ויצאה אל הפועל בשנת 1798 — תקנ"ח, והיתה חתומה בחתימת איש ששמו הירש דווידוביץ, או צבי בן דוד, מעיר ווילנה; אולם כשבקשו אחרי כן את האיש הזה לא מצאוהו 1).

כתב־השטנה תאר את הרב ואת הנוהים אחריו: רבי לוי־יצחק מברדיטשוב, ר' חיים חייקיל מהמדורא, ר' אשר מסטולין 2) ור' שלמה מקרלין 3), לא בתור בעלי מפלגה דתית, אלא בתור פושעים מדיניים. בו לא נרמז על מעשיהם כמזיקים לקהל ישראל, אלא „כמסוכנים להממשלה". מפני טעם זה נשלחה פקודה לשר־הפלך ברוסיה־הלבנה (תשרי תקנ"ט), להביא את הרב לפטרבורג. גם נתן צו לשר־הפלך שעל חבל ליטא, לחקור ולדרוש אחרי מקור שטנה זו, ולשלוח „את ראשי החברים שבאגודת הרב ברוכוביץ הנמצאים שם, לפטרבורג במשמר חזק".

תוצאות הדבר היו, כי נאסרו בווילנה וסביבותיה עשרים ושנים יהודים, שבעה מהם „שנחשבו לראשי המשתתפים במעשי

---

1) הסן משער, שהשם הזה היה בדוי, או שהסתירו את המלשין מיראה מפני התוצאות הלא טובות. אולם באמת היה האיש הזה אחד מהמפורסמים שבווילנה, ואנחנו מוצאים אותו כחמש שנים אחרי כן (שנת 1803), בתור מורשה מהקהל שבווילנה ו„מכל קהל היהודים שבפלך ווילנה־ליטא", כמו שכותב זאת הסן בעצמו (Евреи въ Россіи, стр. 234-7; Еврейская Старина 1909, במקום אחר т. II стр. 17).

2) ר' חיים חייקיל היה מגדולי תלמידי המגיד ממיזריטש, ור' אשר—בנו של ר' אהרן מקרלין.

3) ר' שלמה מקרלין היה תלמידו של ר' אהרן מקרלין. הוא היה מפורסם מאד בין החסידים. האגדה החסידית מספרת, שבשעה שהיה עומד ומתפלל, התנפל עליו איש צבא ויהרגהו. החסידים מאמינים שהוא היה משיח בן יוסף.

מאסרו של הרב, הטיל רעש גדול בין החסידים. עד מהרה התאספו ראשיהם כדי לטכס עצה איך להוציא את רבם למרחב, ולקרא לו דרור. הם החליטו ביניהם לבחור מתוכם את הרב ר' אהרן מסטראשילץ, תלמידו המובהק של הרב, ולשלוח אותו אל כל ערי תחום המושב של היהודים, כדי לקבץ כסף בין החסידים לצרכי „פדיון שבויים" 1).

תוצאות הנסיעה הזאת היו טובות מאד, ובמשך זמן קצר נאספו כששים אלף רובל. עם הסכום הזה נסעו השתדלנים שבין החסידים לפטרבורג 2). שם מצאו את אחד מאנשי סיעתם, את ר' מרדכי ליפליר 3), קבלן ועשיר מפורסם, והוא לקח עליו, כנראה, את הטורח להביא פדות להרב.

הרב עמד לפני המועצה הנעלמה, ויערוך את תשובותיו בשפת עבר 4), ומפני שלא נמצא אז בפטרבורג מתרגם היודע את

בין החסידים מתהלכות אגדות רבות על דבר המופתים שהראה הרב בשעת ישיבתו במאסר. הוא ידע, למשל — מספרים החסידים — להבדיל בדיוק את שעות היום והלילה על ידי צרופי שמות, „כי בכל שעה שולט צירוף אחד מי"ב צירופי שם הויה בי"ב שעות היום, וצירופי שם אדני בלילה" (תגיא, מ"א). הוא הכיר את הקסר למרות זה שהתחפש בבגדי שופט. ועוד נפלאות כיוצא באלה מספרים החסידים. אולם ביהוד ראוי לציין עובדא זו: בשעה שהובא הרב במאסר, רצה לדעת אם כבר זכה מי מהנאסרים שם לעזוב את חומות הבית ההוא, כי הוגד לו שמי שחומות בית האסורים הזה קולטות אותו שוב אינו יוצא ממנו לעולם. הוא ידע ששומר בית האסורים לא ישיב לו דבר על שאלה כזאת, ועל כן הערים הרב לשאול אותו, אם יודעים התפוסים פה לערוך את ערכו כראוי, ואם יעניקו לו מכספם בצאתם לחפשי. על זה השיב השומר: אמנם כן, וכל איש הנון העוזב את הבית הזה העגק יעניק לי, כל־אחד כפי אשר ידבנו לבו. אז ידע הרב כי יש לו תקוה (בית־רבי, פרק י"ח).

1) אם נשים לב להפקודה שיצאה מאת הקסרית יקטרינה „על אודות השופטים לוקחי שוחד", אז לא יפלא בעינינו כלל שכל כך התאמצו החסידים לאסוף מָמון בשביל „פדיון שבויים".

2) בין הנוסעים היה גם ר' ישראל קאזיק גיסו של רבינו. כי בטרם שנאסר הרב נכנס אליו גיסו זה ושאל אותו: מה לי לעשות? והשיב לו: „אתה מהר ולך לפטרבורג, ואיש אחד יסע לברדיטשוב, להרב ר' לוי יצחק, למען יתפלל בעדי" (בית רבי).

3) ר' מרדכי ליפליר היה חשוב מאד בעיני הממשלה. בשנת תקע"ה כאשר פקד הקיסר אלכסנדר הראשון, לבחר מבין היהודים שלשה אנשים אשר ישבו ישיבת קבע בעיר המלוכה, כדי לברר לפני הממשלה את עניני היהודים, נבחר אז ר' מרדכי ליפליר בין אלה השלשה (פין, קריה נאמנה).

4) מזה נראה ברור, שהרב לא ידע את שפת המדינה; אולם למרות זה

יושבי ארץ ליטא, שנספחה זה מעט לארץ רוסיא, לממשלתם החדשה. כי הממשלה בעת ההיא רדפה באף את אגודות הסתרים של הפולנים, שהיו כעין סניף לאגודה המרכזית הוילנאית, בחשדה אותן שהן עומדות בקשר עם הלגיונות הפולנים שנתכוננו בעת ההיא באיטליה וואלכיה 1), פאול הראשון נתן צו לתפוש תכף את המורדים (заговорщиковъ) ההם, ולכלוא אותם בתוך המצודה אשר בפטרבורג (היא מצודת־פיטר־ופאול), ושם בלשכה־הנעלמה (Тайнную канцелярію) יחָקרו וידָרשו היטב, ואחרי החקירה והדרישה יעמדו לפני זקני הסינט למשפט 2).

כפי הנראה ידעו המתנגדים להוציא תועלת לעצמם מאותה התסיסה שהיתה אז במדינה, ותארו את החסידים לפני בולגַקוב כאנשים, שכל חפצם להרוס את משטרי המדינה, ושר־הפלך מצדו לא אֵחר מלהודיע כל פרטי הדבר הזה לפטרבורג 3). הרב נאסר (תשרי, תקנ"ט 4) והובא לפני המועצה הנעלמה.

---

1) Askenazy: „Łukasinski“, (Warszawa, 1908) tom I.

2) 2-ое Акад. изд. соч. Державина, т. 6, стр. 708.

3) בבקשתו של ר' אבינדור חיימוביץ מראשית שנת 1800 נאמר: „поступки оной секты, соединенные съ вольностью и съ союзомъ между собою, усмотрѣлъ и бывшій въ Вильнѣ Губернаторъ, о чемъ и сюда (Петербургъ) далъ знать“.

(על „מעללי הכתה ההיא שהתלכדו מפריקת עול ועשית אגודות בינם לבין עצמם, פקח עין גם מי שהיה שר הפלך בוילנה, שהודיע מזה לכאן (פטרבורגה)“.

דובנוב משער, שרק ר' אברהם פרץ (התנו של השר ר' יהושע ציטלין) היה למטה־זעם ביד המתנגדים, ועל ידו בצעו אלו האחרונים את מעשיהם הפעם. פרץ היה יליד רוסיה הלבנה, ואחד מהאדוקים שבין המתנגדים, תלמודי מצויין, בעל דעת, ובקי בהויות העולם. הוא לא היה יכול בודאי לסבול את החסידים. לרגלי עסקי הקבלנות שלו ישב ישיבת קבע בפטרבורג והיו לו מהלכים בין שרי המעלה של הממשלה; ביחוד היה רצוי ונכבד בעיני השר קוטייסוב, אהוב הקיסר פאול הראשון. על ידי איש כזה יכלו המתנגדים, לדעתו, לבצע את זממם (Религіозная борьба, Восходъ, 1893, кн. 1).

אולם, לדעתי, אפשר להטיל ספק בהשערה זו של דובנוב, מפני שר"י ציטלין חותנו של פרץ, למרות שהיה מתנגד אדוק כל כך, לא התחשב בכל זאת בין רודפי החסידים בפועל; בין החתומים על כתבי החרמות בזולוה, אין אנחנו מוצאים את חתימת ידו של ציטלין, אף על פי שלרגלי עסקיו הגדולים היה ציטלין נוסע שם שנה שנה ליום השוק. לזאת אפוא רחוק לשער שפרץ — שהיה גם רחוק הרבה מחותנו במקום — יתרצה לקבל עליו מלאכות כזו.

4) ש. דובנוב.

נקל לשער, שלא נמצא בהחסידים שום דבר שיוכל לעורר עליהם חשד זה, ועל כן הושבו לבתיהם כל שבעת החסידים האסירים, שהגיעו בינתים עד ריגא, ונקרא להם דרור, יחד עם יתר הנאשמים שישבו במשמר. אולם בשביל זהירות יתירה, נשארו האנשים ההם, וכל החסידים בכלל תחת השגחה מיוחדת, למען דעת „אם אין להם משא־ומתן או חליפת מכתבים נעלמה, עם אלה המגלים פנים שלא כדת במעשי הממשלה ואופן הנהגתה".

מכל המסופר למעלה נראה ברור — אומר הסן — שהממשלה שאפה רק לדעת, אם לא תכלכל כתת החסידים בתוכה דבר המסוכן לה, וכאשר נוכחה שאין כל סכנה נשקפת לה מאת הכתה ההיא, הסכימה להתקימותה גם בעתיד.

ביום השלישי, י"ט לחודש כסלו, ישב הרב בחדר כלאו, ובשברון־לב שפך את רוחו לפני אלהים בדברי נעים־זמירות ישראל, וכשהגיע בספר תהלים למקרא: „פדה בשלום נפשי", נפתחה פתאם דלת החדר, ושר בית הסוהר בא ויבשר לו, כי מטעם הקסר נקרא לו דרור ממאסרו 1).

בחמשה עשר לחודש דיקבר 1798—י"ח טבת תקנ"ט, שלח הגוברנטור בחבל רוסיה־הלבנה, שמעון זיגולין (Семонъ Жегулинъ) פקודה אל פקיד הזומסטבה הויטבסקית, המכילה כדברים האלה: „במצות הוד רוממות הקסר, שהודיעו אותה לי על ידי ספר־גלוי, שהואיל כבוד מעלת יועץ הסתרים בפועל, הקטגור הראשי והקַוָליר פיטר בן וַסִיל לפוכין, לשלות לי, נקרא דרור להרב זלמן ברוכוביץ, שנאסר מקודם בעיר לוזני, אחרי בירור הענין שלו; והכתה העברית המכונה בשם „קרלינית" מתקימת גם לעתיד בתנאיה הקודמים" 2).

ר' מרדכי מליפלי, שהיה במשך שבתו של הרב בבית־הסוהר, אחד מראשי המשתדלים בעבורו, מִהֵר להביאו אל ביתו. שמה התאספו כל אוהביו וכל בני־סיעתו שנמצאו בעת ההיא בפטרבורג,

---

1) עיין הלאה במכתבו של הרב לרבי לוויטצחק.

2) „По высочайшему Его Императорскаго Величества повелѣнію, объявленному мнѣ въ отношеніи его высокопревосходительства господина дѣйствительнаго тайнаго совѣтника генералъ-прокурора и кавалера Петра Васильевича Лопухина, взятый предъ симъ изъ мѣстечка Лiозны проживающій тамъ раввинъ Зелманъ

השפה העברית, נשלחה כל הרצאת הרב וילנאה. שם תורגמה צרפתית, ובראשון לחודש נויאבר (1798) תקנ"ט, נשלחה בחזרה לפטרבורג.

נקל להבין, שממשלת פאול הראשון יכלה למצא מרגוע לרוחה בהוכחה, כי אין למפלגת החסידים כל תכונה מדינית רק דתית בלבד. מיד באה פקודה לשר־פלך ליטא לקרא דרור לכל האסורים, אחרי אשר לא מצא הקסר „בדרכי היהודים השייכים לכתה זו, שמץ סכנה להממשלה, מה גם להשחתת המדות והפרעת המנוחה הכללית". אולם החופש הזה נתן להם בתנאי אם „לא יתגלה שמץ חשד במעשיהם או דבר בליעל נגד תועלת הממשלה"1).

מצא הוא, שחובה על כל אדם מישראל לדעת את שפת הארץ, ובאספת־הרבנים שהיתה י"ב אדר שני תר"ע בפטרבורג, ספר האדמו"ר ר' שמריה גנ מבאברויסק בשם אבי־זקנו הרב מלאדי, שרוב הצרות שבאו על היהודים בפולין וההרפתקאות השונות דעדו עליהן, היו בעיקר בסבת חוסר דעתם את שפת המדינה.

עד כמה שאפשר לשער, רמז הרב בזה על הוכוח הנודע שהיה בקאמיניץ פודולסק (שנת 1757—ב' תמוז תקי"ז), בין הרבנים והפראנקיסטים, בפקודת ההגמון דימבובסקי; כי הרבנים, מפני שלא ידעו להשיב כהוגן כשפת פולנית, על השאלות שנשאלו מאת הפראנקיסטים, בשעת התוכחם עמהם, אי אפשר היה להם לגול את האשמות, שטפלו צורריהם על התלמוד. בגלל זה בא דימבובסקי לידי החלטה, שהפראנקיסטים נצחו את הרבנים־התלמודיים, וזאת היתה הסבה לפקודה שיצאה ממנו שלשה חדשים אחרי כן (ל' תשרי, תקי"ח), שרשות נתנה לכת פראנק להתוכח עם היהודים־התלמודיים בכל מקום, ושספרי התלמוד ימסרו לידי התליין לשרפם באש. ובהרבה ערי פולין נשרפו אמנם אז ספרי התלמוד בפומבי, והעת ההיא היתה עת צרה מאד ליהודים יושבי הארץ הזאת (עיין בס' די"י לגרץ, כרך ח', עמוד 506, ועיין בספרו של קרויזהר: „Frank i frankiści polscy", T. I, 6, 7.

בהיותי בקאמיניץ־פודולסק, הראו לי היהודים יושבי העיר הזאת, את המקום שעפ"י המסורה נשרפו שם ספרי התלמוד אחר הוכוח הנזכר. המקום הזה נקרא בשם: „באר המלח" (געזאלצענע קערניצע), מפני שש נמצא באר שמימיו מלוחים.

את ההכרחות ליהודים לדעת את שפת הארץ, הרגישו בכלל גם יחידי הסגולה, שבין גדולי הרבנים בימים ההם. ר' מרדכי מפלונגיאן כותב, שהרב האב"ד ר' ישראל גורדון מווילנה ספר לו, כי באספת־רבנים אחת, הציע לפניהם אחד מגדולי הרבנים שלשה דברים, שראויים לדעתו להנהיגם בין בני ישראל ושהם לתקון האומה, אחד מג' דברים אלו הוא: „המרת לשון עלגים אשר בפיהם (של היהודים), בלשון רוסיש או פולאניש" (בן פורת, עמ' 133, ווילנא תרי"ח).

1) השורות הללו באות בהתעודה בסימנים בתבנית מרכאות כפולות, המורים שהם לקוחים ממקום אחר, מתעודה יותר קודמת.

ההם לתת נקמתם באנשים יחידים, ויחפשו עלילות שוא על אוהבי הרב וחושבי שמו „לדר לתיהם״. ביחוד „שפכו כאש חמתם על האי גברא רבה״ ר׳ משה מייזלש, שהיה לפנים מחשובי המתנגדים בוילנה, ובאחרונה עבר לצד החסידים. בשביל עלילות שונות שהעלילו עליו המתנגדים, מוכרח היה ר״מ מייזלש לעזוב את ארץ מולדתו, ולהיות נע ונד בארצות נכריות ימים רבים. רחמי הרב נכמרו על האיש הזה „הנרדף בשנאת חנם״, והוא השתדל לעזור לו בכל אשר אך יכול 1). הרב פנה במכתב לבעל ה„הפלאה״, שהיה בעת ההיא רב ואב״ד בעיר פרנקפורט שעל נהר מאין, בו הוא מבקש ממנו „להיות לו מעיר לעזור״ להאמלל הזה הסובל בלי כל אשם. בראשית מכתבו הוא מתאר לפניו בקצרה, את אשר עבר עליו למן היום שראה אותו בפעם האחרונה במיזריטש ורובנה אצל המגיד (תקל״ב), עד צאתו עתה לחרות; אחרי כן הוא ממליץ לפניו בעד אוהבו זה. אלה דברי המכתב:

„מי אנכי כי באתי עד הלום, ואין הלום אלא מלכות, מאן מלכי רבנן. נפשי יודעת מיעוט ערך נפשי עלי להתיצב במקום גדולים, כמותו ירבו בישראל. אך במקום גדולתו שם ענותנותו, וענותו תרבני ורחב לבבי בהעלותי על לבי חבה יתירה הנודעת לי ממר, שהוא רבא דעמיה שי׳ מימי קדם בק״ק מיזעריטש וק״ק ראוונא, ונמניתי במנין שלו, וזכיתי לקבל ברכתו סלה מדי שבת בשבתו, ובטחתי באהבתו תכסה, ועמו הסליחה על אשר העתרתי דברי, להודיע את כל התלאה אשר מצאתני מאנשי ריבנו דווילנא, ההולכים אחר דעת רבם הידוע, אשר התיר דמינו כמים בשנת תקל״ב. ועתה מקרוב כאשר נכנסו תחת ממשלת קסריות רוסיא, מצאו מקום להפיק זממם במלשינות רבה ועצומה, על כל תלמודת תלמידי הבעש״ט נ״ע, ומשנהו רבינו הגדול המ״ץ דמיזעריטש וראוונא נ״ע. אך בהיות דתי המלך שלא להצדיק ראשון בריבו בלי שמועות טענות שכנגדו, לזאת הביאוני בחזקת היד לעיר מלוכה פטרבורג לחצר המטרה. וה׳ היה עם פי, ומה׳ מענה לשון להשיב תשובה נצחת על כל דבריהם, ונתקבל מאד בעיני הקסר והשרים יר״ה, והדת נתנה במכתב

1) כפי הנראה להלן, היה רמ״מ דרוש להרב, והוא התאמץ לרכש אותו לו, ולהשפיע עליו את דעותיו ונטית־רוחו בנוגע לעניני מדינה.

למען קבל פניו, ולשמוח אתו יחד. עד מהרה נודעה הבשורה הזאת לכל החסידים במקומות מגוריהם, וישמחו כלם על התשועה הגדולה אשר עשה אלהים לרבם ומורם, והם קימו וקבלו עליהם לעשות את היום ההוא ליום משתה ושמחה עד עולם. באותו היום אין אומרים תחנון גם במנהה שלפניו. גם בליל כ׳ כסלו קבעו החסידים חג, מפני שעיקר השמחה היה בלילה.

אך שב הרב מפטרבורג הביתה וימהר לערוך שני מכתבים, האחד לרבי לוי יצחק מברדיטשוב, והשני לרבי ברוך מֶמיזבוז. לרבי לוי יצחק הוא כותב: „אגידה ואדברה עצמו מספר, כי הגדיל והפליא ה׳ לעשות בארץ... ומי אנכי שפל אנשים כמוני שהביאני ה׳ עד הלום, שנתגדל ונתקדש שֵׁם שמים על ידי. אך מאת ה׳ היתה זאת ונפלאת בעינינו. כי אפילו בין העמים והשרים אשר במדינות המלך, גם בעיניהם היתה זאת הפלא ופלא, ענו ואמרו: אין זאת כי אם מאת ה׳ היתה זאת. ונפלאת בעינינו — כותב הרב הלאה — כי עיקר המלחמה אשר שמו פניהם ללחום עם תורת הבעש״ט ותלמידיו ותלמידי תלמידיו דוקא. אך מאת ה׳ היתה זאת לגלגל זכות על ידינו, בזכות ארץ הקדושה ויושביה, ותעזור לנו בכל עת להרחיב לנו מצר ולחלצנו ממיצר. יהי כבוד ה׳ לעולם, ישמח ה׳ במעשיו״.

„ברם כגון דא צריך להודיע, כי יום אשר עשה ה׳ לנו, יום י״ט כסלו, יום ג׳ שהוכפל בו כי טוב, יום הלולא רבה דרבנו הקדוש נ״ע, וכשקריתי בספר תהלים בפסוק „פדה בשלום נפשי״, קודם שהתחלתי פסוק שלאחריו, יצאתי בשלום מה׳ שלום״.

בסגנון זה כותב הרב גם לרבי ברוך ממיזבוז. במכתבו אליו הוא מתחיל: „יען משך ה׳ אותי לבשר ענוים; שמחו צדיקים בהוי׳ והרנינו כל ישרי לב, מגודל חסדי ה׳ ונפלאותיו אשר עשה עמנו ועמכם״... ומסים באותם הדברים עצמם שסים את מכתבו הקודם.

אולם אם לא עלה ביד המתנגדים לעשות רעה עם הרב ועם כל מפלגת החסידים בכלל, אחרי אשר זה מעט יצא כנוגה צדקו וצדקת החסידות, מלפני השופטים בפטרבורג, הנה ההלו האנשים

Боурховичъ, по разсмотрѣніи обстоятельствъ, учиненъ свободнымъ и секта евреевъ, каролины именуемая, остается при прежнемъ ея существованіи“.

פעולה לא קטנה פעלה על מהלך המשפט הזה, גם עובדא זו, ששלטוני רוסיה התיחסו להחסידים בכלל, ולהרב בפרט בסבר פנים יפות. להממשלה היתה ידועה, כנראה, טבעו של הרב ומזגו הטוב, בתור אדם האוהב שלום ורודף שלום. כשבעה חדשים קודם שהובא הרב במשמר (18 פיברל 1798—י"ג אדר תקנ"ח), מסר הגוברנטור בחבל רוסיה־הלבנה זיגולין, ספר־גלוי על יד הרב, שבתוכו הוא מעיד עליו, איך עלתה ביד הרב רבי שניאור זלמן, לפשר בין שני בעלי־דינים מבני ישראל, בהסכמת שני הצדדים. ויתכן שחות־דעת הגוברנטור הזה אודותיו, עזרה לטובתו.

חירות לכל אנ"ש, להתנהג כמקדם בכל מכל כל, כאשר יפרש שיהו זה ידידי ורעי הרבני המופלג בתורה ויראת ה' אוצרו מוה"ר משה נ"י מוכ"ז. והנה בראותם כי ה' הפיר עצתם, שפכו כאש חמתם על האי טהור גברא רבא ויקירא, נאמן הקהלה, אשר כל צרכי העיר היו נחתכים על פיו יצאו ויבאו כל העם בשלום, בהיות אתו המדע והחכמה, עצה ותושיה ומחזיק בתורת ה' חפצו ואמונתו, ומקרוב נתקרב לאנ"ש, דורשי ה' החפצים לעבדו באמת לאמתו בעבודה שבלב, זו תפלה, מעומקא דליבא, בכל הדרך אשר הורינו רבינו הגדול המ"ץ הנ"ל נ"ע, והשליך נפשו מנגד להיות נרדף רדיפות מלאות מהם ומהמונם, בשנאת חנם ואיבת עולם בדרכם ובעלילותם המפורסמות לירד לחייו ממש, בלי תת חנינה ומזון ומחיה לנפשות ביתו אביונים נקיים, טפלי דתלי ביה, בכדי שיוכרת להיות נע ונד בארץ, נודד ללחם איה".

„על כן המו מעי לו, מעי מעי אוחילה, אתלה אדוני להושיע, וידיו רב לו כיד ה' הטובה עליו השכיל, או בכל המקומות אשר דבר המלך ודתו מגיע, להיות לו מעיר לעזור בגדול המעשה, לעשות לו נדבות הגונות ביד מלאה ורחבה, למלאות מחסוריו הרבים והעצומים, וכאשר יפרש שיחו ויגונו בכבודו ובעצמו לפני כת"ר שיחיה. ולא לדמותו לשאר ארחי ופרחי ח"ו, כי ביודעי ומכירי קאמינא, ולאסהודי לחוד קאתינא, כי ידעתי כי מדעתו יצדיק צדיק צדקתו לרבים".

„יכון בחסד כסאו כימי שמים, וה' יחלימהו ויחייהו מיומים, ויחדש כנשר נעוריו למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו, כנפש דו"ש ומבקש ברכתו סלה" 1).

בכלל רואים אנו, שהחסידים התגברו הפעם על אויביהם המתנגדים, וינחלו את זר הנצחון. אולם — מציין הסן — אין לתלות את הנצחון הזה רק במתן שוחד בלבד, כפי שמשערים רבים, כי אם עוד סבה אחרת היתה בזה. המתנגדים האשימו את החסידים בתור פושעים מדיניים, וכאשר נגלה הדבר כי שקר ענו בהחסידים, לא שמה עוד הממשלה לב גם אל יתר הדבות אשר הוציאו עליהם המתנגדים בהדילטריות שלהם, כמו בנוגע לנזקי הממון, שהחסידים גורמים, לדבריהם, להעדה העברית, וכיוצא באלה.

---

1) העתקתי את המכתב הזה מ„בית רבי", פרק י"ח, עמוד 72

ואלה דברי המכתב:

„הנה מודעת זאת ענין חומר המחלוקת ושנאת־חנם, אשר על כן ראוי לכל החיל אשר נגע יראת ה׳ בלבו, וחרד אל דברו, ליזהר מאד מלהיות גורם או גורם דגורם בנזקין ח״ו, בתכלית הזהירות עד קצה האחרון, אשר נלאיתי נשוא להעלות במכתב נקודת לבבי האמתי, לעורר בלב כל סיעת מרחמינו אהבה גם לאחינו אשר לא מאנשי־שלומנו, בכלל אהבת כל בני ישראל, כמצווה עלינו. אשר לזאת גם בשנה דאשתקד אחר פטירת כבוד הגאון ז״ל מווילנא, כתבתי אזהרה נוראה לכל סיעת מרחמינו, שלא לספר אחר מטתו של תלמיד־חכם, שום שמץ דופי ושמצה דשמצה, בלי שום הוראת־היתר בעולם. אך הפעם עתה, בצוק העתים שעברו עלינו, למיחש מבעיא אולי הותרה הרצועה ח״ו, מחמת שאנשים רבים נתלים באילן גדול, ה״ה כבוד הגאון החסיד המנוח ז״ל, על כן באתי שנית באזהרה כפולה ומכופלת, לכל סיעת־מרחמינו הקרובים והרחוקים בכל מקומות מושבותם, בלי שום מורי־היתר לעצמו, לפתות פה ולשון על כבוד התורה, כבוד הגאון החסיד ז״ל, כי ידוע לנו בבירור שלא מאתו יצאו הדברים ח״ו לילך עמנו בגדולות, וכל ימי חייו לא יצא המכשלה והשגגה מלפני השליט ח״ו. וגם לרבות שאר תלמידי־תכמים וכל לומדי תורה; יברך ה׳ הקטנים עם הגדולים אף שאינם מסיעת־מרחמינו. וחלילה ליתן בהם שום שמץ דופי ח״ו, לא בדבור ולא במעשה רבא או זוטא ח״ו. ואף אם לפעמים יצא מפיהם דבר שלא כהוגן בעיני ובעיני סיעת־מרחמינו, לשלוח את פיהם ולשונם בקדושי עליון הבעש״ט ז״ל ותלמידיו הקדושים נ״ע, אזי השומע יחוש לנפשו, להרהר בתשובה שלימה על כל מעשיו ודבוריו ומחשבותיו, אשר לא להיי׳ המה, שהם הן גרמא בנזקין לגרום ולדבר סרה על עבדי ה׳, אשר אנחנו מכונים בשם הסרים למשמעתם והולכים בעקבותיהם, ולכן הם סובלים עוונינו, ואת פושעים נמנו להיות בחבורתם, זאת נרפא לנו. ואם יזכר זאת יתמסמס לב השומע, ויהיה לבו נשבר בקרבו, ולא יחם לבבו להרחיב פה ולשון על מוציאי דבה כי לכל העם בשגגה, וה׳ יסלח להם.

פרק עשירי.

הנרדפים רודפים.

הרב משיף לשלום. מכתבו לבני־סיעתו. חברי ה„קהל" בוילנה נתונים במשמר. ראשי־הקהל קובלים על החסידים לפני הקסר. משה אשרוביץ בתור אחד מראשי המשתדלים של המתנגדים. הקובלנות נמסרו לחות־דעת בית המשפט. הממשלה נוטה לצד החסידים. רוח המתנגדים לא רפתה. הם מחליטים לנהל את המלחמה הלאה.

הרב ידע עד מאד, כי נפש החסידים מרה כעת על המתנגדים עוד יותר מבראשונה, יען שבשבילם הובא הוא אל בית האסורים כאחד הפושעים. לזאת אפוא מצא כדבר בעתו, להתאמץ לשכך את כעסם, ומיד בשובו מפטרבורג הביתה, ערך מכתב לאנשי־שלומו, מלא אהבה וחבה לכל בני אדם — כאשר עשה כזאת לא אחת למען השלום —. במכתבו זה הוא מבקשם להתקרב אל המתנגדים, אף על פי שדעותיהם שונות מדעות החסידים, והוא מעורר אותם לשרש את האיבה והשנאה מלבם. ביחוד הוא מזהיר את בני־סיעתו באזהרה נמרצה, לבל יפתה לבם אל החנפים והצבועים, שמזלזלים בכבוד המתנגדים, לא מפני שכבוד החסידים יקר בעיניהם כל כך, רק למען יתראו בעיני אנשי־שלומם, כאלו כוונתם לשם שמים, בכדי לתבוע את עלבון החסידים מהם.

ברור היה הדבר להרב, שרק הגאון מקנאתו היתירה, גרם לכל התלאות הרבות שמצאו אותו, ובכלל את כל החסידים במשך השנים האחרונות, ורק הוא היה המקור הראשי לכל הצרות שעברו עליהם, והוא הוא „שהתיר את דמם כמים בשנת תקל"ב" 1); למרות כל אלה, לא לבד שלא גלה את הדבר הזה בין בני־סיעתו, עוד היה מתאמץ בכל כחו לגול את כל האשמה הזאת מאת הגאון, והוא השתדל להוכיח את החסידים, שכל מה שנעשה אז בתקופת־דמים זו, לא נעשה על דעת הגאון או בהסכמתו, „וכל ימי חייו לא יצא המכשלה והשגגה מלפני השליט ח"ו".

---

1) עיין למעלה במכתבו של הרב לבעל ה„הפלאה"

שהם קנינם הפרטי של חברי הקהל 1). „ובאותו היום בערב — מתאונן משה אשרוביץ — הדרו האדון הקומנדנט קאנצוביץ, היועץ עליאשוביץ, גזבר־הפלך סירבינוביץ, הפלאץ־מאיאר פאלקין, המשגיח אשר על הרבע גיסמנא ושרי־עשרות, ועמהם גם „קרלינים", אל בית־תפלתנו, מבלי שום לב אל קדושת היום 2), והיועץ עליאשוביץ, אחרי אשר עכב את התפלה, הודיע בקול רם שה„קהל" והבית־דין בטלים. ובחלקו בינתים מהלומות להנאספים בבית־אלהים, באגרופיו ובמקלו אשר בידו, קרא כי עוד ילמדנו מרות".

„בששי לחודש — קוראים אנו הלאה בקובלנא השנית של משה אשרוביץ — נכנס לחדר־ הקהל הפלאץ־מאיאר פאלקין, ועמו „קרלינים", אלה הסרים מאחרי דתנו (отступившими отъ нашей вѣры), לא רק מיושבי וילנה בלבד, כי אם גם מאנטאקול 3), והתקין בחירה חדשה משמונה אנשים, באופן מתנגד לכל הסדרים והמנהגים העתיקים ולהפריביליגיות המקוימות, שאת האחד מהם, את הנכבד בחברת ה„קרלינים", מאיר רפאלוביץ או מאיר רפאל'ס, שמו לראש הקהל (старшимъ „кагальнымъ") ואחרים מבני משפחתם, ועוד כמה אנשים, שנבחרו גם הם נגד החק והמנהג, שמו לטובי העיר (старшинами) 4). סוף דבר, כל אשר צוו שני חברי הכתה הקרלינית, נחום איצקוביץ ומשה מרדכוביץ, נעשה בלי כל הסכמת העדה" 5).

ובכן הלכה מפלגת החסידים הלוך וחזק, עד אשר מצאה ידם להתיצב בגלוי, ובלי כל מורך, על שדה המלחמה מול אויביהם המתנגדים, למען קחת בידיהם את מושכות ההנהגה הצבורית, שהיתה ברשות שלטון הקהל.

1) בכתב־בקשה של משה אשרוביץ מן 20 פיברל 1799.

2) „не взирая на великоторжетсвенный праздникъ", הכונה בלי ספק על קדושת השבת, כי 4 פיברל 1799 חל בערב שבת. המאורע עם עליאשוביץ היה בליל שבת, בשעה שהיו היהודים בבית־הכנסת לקבלת שבת.

3) אנטוקול — פרור וילנה.

4) בקובלנא אחרת מתואר אותו המאורע בנוסח זה: „בששי לחודש בא לחדר־הקהל הפלאץ מאיאר פאלקין עם נוטרי הרבע וקרלינים עמהם, ויבחרו לפי פקודת הקרלינים בלבד, בחברי קהל חדשים, נגד כל סדרי דתנו ונגד רצון העדה" (בקשת משה אשרוביץ מן 20 פיברל 1799).

5) החלטת הסינט השליט, מחלקה ראשונה, דיפרטמנט השלישי № 43 מן 11 יולי 1800

„עוד זאת אדרוש ואבקש מאתכם, להרגיל את לבכם לאהוב את אחינו בני ישראל, אף אם אינם מסיעת־מרחמינו, ולדונם לכף זכות, כי באמת לאמתו כל ישראל כאחים ממש, ועל כלם נאמר: „בנים אתם לה' אלקיכם", ובין כך ובין כך קרואים בנים. ובודאי כשהם נוטרים שנאה בלב כל אחד ואחד, הוא למרות ועצבון לאביהן שבשמים.

„בכן מי שנגע יראת ה' בלבו לקיים מה שכתוב: „איש את רעת רעהו אל תחשובו בלבבכם", וכמים הפנים אל הפנים גם מהם יפול הקנאה והתחרות מלבם. וה' יעשה בלב כל ישראל שלום ואחוה ורעות, וכל אחד על מקומו יבא בשלום. ונאמן עלי אבא שבשמים, כי הדברים הן באמת לאמיתן ולא לפנים מפני היראה ח"ו, כי באמת כבר יצא לאור צדקנו ומשפטנו כצהרים.

„והנה מובטחני בסיעת־מרחמינו האמיתית, שדברי אלה המעטים יקובלו לרצון, ולא יפול דבר אחד מדברי ארצה, אך להיות שרבו החונפים והצבועים שמתדמים במעשיהם לסיעת־מרחמינו, ונדמה להם שמתחשבים לאנשי שלומינו בזה, שדוברים סרה על יראי ה' שאינם מסיעת־מרחמינו, או על כל שאר ההמון, אי לזאת הנני מטיל גודא רבא, על כל מי שישמע מסיעת־מרחמינו דבר מה סרה על אחד מהלומדים או היראים, שאינם מסיעת־מרחמינו, אפילו בדרך שחוק ובדיחותא, מחויב להודיע לי במכתב, בכדי שאודיע איך להתנהג עמו, להתרחק מעל גבולו ואל יבא עדי. ולהשומע יונעם ותבא עליו ברכת טוב" 1).

אולם החסידים שכורי־הנצחון, ביחוד חסידי וילנה, לא שמעו הפעם בקול מורם ומנהלם, והחליטו לשבר זרוע אויביהם, ולהסיר באופן זה את הסכנה הצפויה למו מהם. והדבר הזה הצליח הפעם בידם על נקלה, אחרי שכבר היתה כתת החסידים למאושרת ומקוימת מאת הממשלה.

ביום הרביעי לחודש פיבראל 1799—בעשירי לחודש אדר ראשון תקנ"ט, הובאו פתאם כל חברי ה„קהל" בוילנה למשמר ליום אחד; ובאותה העת הושם חותם צר על כל הכתבים והספרים, בין אלו שהם קנין ה„קהל" בעצמו, ובין אלו

---

1) נעתק מבית־רבי, פרק י"ח, עמוד 70.

לועד שלטון העדה נכנסו (לפי הטירמינולוגיה של משה אשרוביץ) ארבעה ראשי העדה („старшіе кагальные"), ומשלשה עד חמשה טובי העדה („старшины".) . על פי האנשים ההם יקום כל דבר, וכל עניני העדה היו נחתכים רק על פיהם בלבד. מלבד זה נכנסו לוַעד עוד שמונה חברים 1), ומשמונה אלה נטל פעם אחת כל יפוי־הכח שלהם, ועל מקומם נבחרו שמונה חסידים.

לא נודע — כותב הסן — אם נתמלאו כל המקומות החשובים שבקהל על ידי החסידים; ונפלא הדבר, שהחסידים אשר גרמו לבדם לכל אותו המהפכה, לא התאמצו להעביר את כל חברי הקהל הקודמים ממשמרתם, רק הסתפקו במה שכבשו לעצמם שמונה מקומות, אף על פי שמספר כל חברי הקהל היו שבעה עשר. עובדא זו אפשר לבאר באופן זה: החסידים לא נטלו שררה לעצמם על ידי אמצעי כפיה ומעשי אונס, להפך, כל הדברים יצאו אל הפועל על פי החק והמנהג. משה אשרוביץ בעצמו מרמז הרבה פעמים, שהכל נעשה אז על פי סדרי הבחירה, אלא שהוא מוסיף: „תחת השגחת הקרלינים בלבד". אולם עלינו לשים לב לזה, שעל פי החלטת הקהל, שהוכרזה ביום הושענא רבה (תקנ"ח) — כנזכר למעלה — נטלה מאת החסידים „כל התמנות בקהל ובאסיפת ובשום חברה", נקל אפוא להבין, מדוע התאמצו החסידים בכל כחם לקחת חלק בסדרי הבחירות.

לפי מנהג הימים ההם, נעשה סדר הבחירות באופן זה: ביום המיועד נתאספו ראשי־הקהל, שכבר עבר זמן ההרשאה, שנתנה להם מאת הבוחרים הקודמים, לבחירה חדשה. השמשים שמו בקלפי העשויה לדבר מספר פתקין, המכילים בתוכם שמות האנשים הנושאים בעול המסים וצרכי הקהלה (באופן זה נכנסו בה גם שמות החסידים). אחרי כן חזרו השמשים והוציאו משם תשעה פתקין, שעליהם רשומים שמות תשעה אנשים בלתי קרובים זה לזה קרבת משפחה; ואלה התשעה, שמכונים בשם „מורשים", בחרו מתוך ה„קהל" חמשה אנשים מן העדה, מן המצוינים ביותר. אלה האחרונים מנו מצדם בתור בוחרים, על פי רוב דעות או על פי גורל, פרנסי־קהל הדשים 2). בתנאים כאלה דרוש היה

---

1) המלים: „מלבד זה נכנסו לועד עוד שמונה חברים", אינן נמצאות אצל הסן, וכפי שנראה ממרוצת הדברים למטה, נשמטו בטעות.

2) С. Дубновъ. Ист. сообщенн. Восходъ 1894, г.

אולם אין כל ספק, שמלבד זה עזר גם ה„קהל" הווילנאי בעצמו בדרכיו הנלוזים, לשום את זר הנצחון על ראש אויביו.

כנודע היתה חובת הקהל, לפקח על סדרי גבית המסים, המוטלים על התושבים היהודים, למען יתנהג הכל כחק וכמשפט. קצבת המסים נערכה על ידי פקידי־הממשלה, ורק על גביתם נמנו זקני העדה, ולצרכי העדה עצמה היו קבועים מסים מיוחדים, הנקובים בשמות שונים. הם היו מגיעים בווילנה „לסכומים עצומים מאד" 1). לשנת 1798—תקנ"ה, נערך המס על התושבים העברים אשר בווילנה והגליל, לסך של עשרים ושנים אלף זהב. אולם ה„קהל" קבל באמת מאת התושבים, יותר משלשים וששה אלף זהב. ולמרות כל העודף הזה, הכניס הקהל אל תוך אוצר־הממשלה, רק עשרת אלפים בלבד.

אם נשים לב לזה — אומר הסן — שהגזברים היו מראשי־הקהל, ושבאותו „הועד של חמשה", אשר לרשותם נמסר כל אוצר הכסף, הנועד לצרכי המלחמה עם בני הכתה, נמנו גם שלשה מתוך אותו הקהל 2), אז נקל יהיה לנו להבין, לאיזו מטרה נתבזבזו כל אותם הדמים שנאספו מאת התושבים...

מעל הקהל בכסף העדה, נודע להחסידים עוד בראשית שנת 1798—תקנ"ח. כמובן לא יכלו החסידים נשוא, שבכסף הזה, שגם להם יש חלק בו, ישתמש הקהל לרעתם, ושהם בעצמם יתנו בידו מקל־חובלים לרדותם; על כן הודיעו החסידים על דבר המעל הזה לשלטוני המקום, ובששה ועשרים יום לחודש אפריל שנת 1798—כ"א אייר תקנ"ח, נתן צו לראשי־העדה, לבל יוסיפו מהיום והלאה לצבור כסף מאת התושבים, יתר על הקצבה הנועדה מאת הממשלה 3).

אולם ראשי־העדה לא שמו לב אל הפקודה ההיא, ובראשית שנת 1799—תקנ"ט, הודיעו החסידים עוד הפעם להממשלה, על דבר הפרעות ואי־הסדרים הנעשים בתוך ה„קהל". תוצאות הדבר הזה היו, כי נדחו זקני העדה ממשמרתם, לעיני עליאשוביץ ולעיני גזבר־הפלך.

---

1) החלטת הסינט השליט, מחלקה ראשונה, דיפרטמנט השלישי № 43 מן 11 יולי 1800.

2) שם.

3) שם.

א) „להשיב את ה„קהל" הקודם ואת בית־דינו על מכונו. ב) להרחיק ממשמרתם את שמונת האנשים שנבהרו מחדש. ג) למנות בפלך לימא בית־דין על פי החוקים והזכיות הראויים, למען יבקש וימצא את האמת בהסכסוך שבינם ובין הקרלינים, ושלא ימה דינו לאחד מהצדדים. ד) לפקוד אנשים שאינם נוגעים בדבר לבקר השבון הקהל. ה) לאסור על הקרלינים לבדות מלבם כתות חדשות ומנהגים חדשים".

באותו הזמן עצמו, הגיש משה אשרוביץ בקשה על שֵם הרוממות, וגם החבר השני של קהל וילנה, איציק מילנטוביץ, פנה אז להשלטונים הגבוהים בבקשה, להרשות לקהל וילנה, לשפוט דיני אזרח בינם לבין עצמם, שדבר זה היה נותן לה„קהל" את היכולת להפריע בעד מעשי החסידים.

המשפט בדבר חלול כבוד הקהל על ידי עליאשוביץ, נמסר לחות־דעת בית־המשפט הוילנאי 1). ובקשת משה אשרוביץ לאסור על הקרלינים ליסד כתות חדשות, ובקשת איציק מילנטוביץ על דבר הרשיון לשפוט דיני אזרח, גרמו לזה שבהודש ינואר שנת 1800—תקס"א, נתפרסמה ההחלטה האופיציאלית „לשאת ברשיון רוממות הוד מלכותו את זכתה הקרלינית, ושעל הקהל להתעסק רק בדבר מנהגי הדת ועבודת־אלהים בלבד, שלא להתערב בענינים האזרחיים, שלמענם נוסדו מוסדים מיוחדים על פי החק"...

אולם אם לא עלתה הפעם ביד המתנגדים להרע להחסידים, לא נפל רוחם, וינסו עוד הפעם להוכיח להממשלה, שהחסידים הם יסוד משחית ומסוכן להממלכה.

---

1) אחרית המשפט הזה — מציין הסן — לא נודעה לנו. כנראה לא היה חלול כבוד הקהל על ידו גדול כל כך כפי שמתאר זה משה אשרוביץ.

להחסידים למצא משען למו מצד ה„מורשים" וממקצת ראשי הקהל, ובדבר זה עמד להם המקרה המסופר למטה .

אל אוצר הממשלה לא הוכנסו במועדם שלשה עשר אלף זהב, המגיעים לה מהתושבים היהודים . על פי הסכמת השלטון בחבל ליטא ושר־הפלך פריזיל, נתבע הסך הזה עוד קודם המהפכה הנזכרת, מזקני־הקהל „שנתנו פקודות להוציא הוצאות שלא כדת", כלומר : מראשי העדה וטובי העיר : משה אשרוביץ וחבריו . אולם על פי השתדלות האנשים ההם, החליטו אחרי כן היועץ הצעיר בשלטון ליטא ושר־הפלך פריזיל, לדרוש את הסך הנזכר, שלא בא עד אז לידי גוביינא, מכל אנשי העדה בלי הבדל, אחרי שהכסף החסר נתבזבז על צרכי הכלל 1) .

כפי הנראה הבטיחו החסידים בעת ההיא את אנשי העדה, שאם יבחרו אנשים מבני־סיעתם בין פרנסי־הקהל, יתאמצו בעזרת היועץ עליאשוביץ מנינם, כי תתבע הממשלה שלשה־עשר אלף הזהב החסרים, רק ממשה אשרוביץ וחבריו בלבד . ובאמת לא הסכים היועץ עליאשוביץ להחלטת פריזיל, ועל ידי מחאתו עבר כל הענין לבית־המשפט אשר בליטא, ואחרי כן גם להסינט, שהחליט לגבות את החסר מראשי־הקהל הנדחים ממשמרתם בלבד .

ראשי־הקהל הנדחים, נאשמו בעון „קבוץ ממון מאת היהודים על דעת עצמם ובשמוש בהם כרצונם", גם „בעון העלימם בעת הבקרת מספר נפשות לא מעט, ועוד במעשי תרמית כאלה" . במשך כל העת ההיא לא נסה ה„קהל" אף פעם אחת, לצאת ולהגן על כבוד ראשיו, ולא די שחבריו של משה אשרוביץ לפנים, לא אשרו את דבריו, כי באמת הוצאו המעות האלו על צרכי העדה, אלא עוד נמצאו בתוכם אנשים, אשר גלו לפקידי הממשלה, שתעודה אחת יש בפנקס־הקהל והיא מזויפת .

ראשי הקהל שהוסרו מכהונתם, לא אחרו מלהושיט קובלנא אל הממשלה . ובעשרים לחודש פיברואר 1799—כ"ו אדר ראשון תקנ"ט, הודיע משה אשרוביץ להקטגור־הראשי, בשם ראשי־הקהל הנדחים, מכל אשר נעשה בענין זה, ויבקש ממנו :

---

1) אי אפשר היה למשה אשרוביץ לבאר לאיזו תכלית נתבזבזו כל הדמים הללו, ובספרי־הקהל לא נרשמו ההוצאות כראוי (החלטת הסינט השליש, מחלקה ראשונה, דיפרטמנט השלישי) .

ר׳ אביגדור (בשנת תקנ״ד או תקנ״ה בערך 1) , לעזוב את כסא רבנותו .

ר׳ אביגדור לא נח ולא שקט , ויחבל תחבולות להשיב אליו את כתר רבנותו , גם התאמץ כי ישיבו לו החסידים בני קהלתו בכח הממשלה את נזקו אשר סבל על ידם , ואשר העריכו לסכום עצום .

שש שנים תמימות לא חדל ר׳ אביגדור לדפוק על דלתות השלטונים ובעלי־היכולת, לבצע את הדבר הזה ; אולם כל עמלו לא נשא פרי . אכן עתה , אחרי אשר מפלגת המתנגדים בכלל , מצאה את עצמה מעונה ומדוכאה מתגרת יד החסידים , מצא ר׳ אביגדור לטוב לפניו , להתחבר יחד עם ראשי מפלגת המתנגדים , ולצאת חוצץ לקראת אויבם החזק מהם .

לתכלית זו אחז ר׳ אביגדור דרכו וילנאה , ויפן אל ראשי הקהל , שבתוכם היו , לדבריו , רבים העוינים את בני הכתה ההיא 2) . שם באו , כנראה , ראשי־הקהל ור׳ אביגדור לידי החלטה , לחבר יחד את עסקי ר׳ אביגדור הפרטים , עם עסקי המתנגדים הכללים ; כי לצאת למלחמה על החסידים בשם ה„קהל״ , זה היה צעד מסוכן , אחרי התוצאות הבלתי מוצלחות , שגררה אחריה בקשת משה אשרוביץ וחבריו ; לזאת אפוא מצאו המתנגדים , אחר ישוב־דעת הרבה , לדבר רצוי לפניהם : לערבב את שני הענינים , את עניני הכלל ועניני הפרט יחד , ור׳ אביגדור , כאלו כל השתדלותו הוא רק לטובת עסקיו הפרטיים , יתאמץ כמו בדרך אגב , להגן גם על מפלגת המתנגדים כלה , מפני האויב המשותף לשניהם .

הדרך הזאת היתה ישרה לפניהם גם מצד אחר , מפני שר׳ אביגדור התחשב למוכשר למלאכות כזאת : הוא היה אדם חרוץ ומנוסה , וכבר הצליח בידו פְּעָמִים , להשיג רשיון להראות את כחו וידיעותיו לפני פאול הראשון 3) .

---

1) שהמאורע הזה היה בשנת תקנ״ד או תקנ״ה , זה יוצא מדברי ר׳ אביגדור בהקובלנא שלו משנת 1800—תקס״א , שבה הוא אומר , שסכסוכיו עם בני קהלתו הולכים ונמשכים זה כשש שנים .

2) קובלנא של ר׳ אביגדור (כתובה בשפת עבר) משנת 1800 חודש דיקאבר .

3) זאת נראה מאחד מכתבי הבקשה שלו . שם הוא כותב בין יתר דבריו :
„токмо великая милость, которую уже имѣлъ я счастье дважды

פרק אחד עשׂו.

פנים חדשות והתחבולות חדשות.

ר' אבינדור מתאמץ כי ישיבו לו החסידים מה שהפסיד על ידם. תחבולותיו ומעשיו. חברי הקהל תומכים בידו. הוא נוסע פטרבורנה לקבול על החסידים, ומיחם אותם לכת שבתי־צבי. הוא מציג את ספר „צואת הריב"ש" עם הערותיו לפני פאול הראשון, ומעקם את הדברים. הוא מציע שיהיו דייני ישראל נבחרים על ידי הממשלה. פאול הראשון מצוה למסור בקשת ר' אבינדור להקטנור־הראשי. הבקשה נשלחה אחרי כן ליד שר־פלך מינסק קרניזוב. קרניזוב מתנגד לבקשת ר' אבינדור. גולונושצוב קוטוזוב מסכים עם קרניזוב. כל הענין עובר להסינט. הסבה לזה. ר' אבינדור מבאר לפני הקסר תכן „צואת הריב"ש". הוא מבקש להעמיד את הרב אתו פנים אל פנים. הקסר ממלא בקשתו. דירזאוין קטגור להרב. הסבה לזה. פקודה יצאה לאסור את הרב שנית (1800).

במחנה המתנגדים כבר היה הכל ערוך לקרב, ועד מהרה נמצא להם גם איש נכון בכל לבבו ונפשו, לעמוד בראש המלחמה ולהפרע להם מצריהם, איש אשר היה לו עם החסידים חשבונות ישנים ותביעות ממון: דמי נזק וצער, שבת ובושת.

רבי אביגדור, רב־הכולל לעיר פינסק וסביבותיה — כאשר יכנה כן את עצמו — או החוכר את הכנסות הרבנות בערים אלו — כאשר אומר עליו הרב — אשר עוד בשנת תקמ"א נצב כצר נגד החסידים (ככל אשר ראינו למעלה), ודמה בלבו לאבד כל זכר למו, הוביש משברו, ולא בלבד כי לא זכה להשביע עיניו במפלתם, כי עוד זקוק היה לראות את אויביו עושים חיל, ועיניו ראו לדאבון נפשו, כי הערים סביבות פינסק מקום ממשלתו, אשר היו כפופות לו וסרות למשמעתו, בוחרות להן רבנים מקרב מפלגת החסידים שנואי־נפשו, ומחנה אויביו הולך הלוך וגדול, הלוך וקרב. ובשנת תקנ"ב כבר מצאה החסידות קן לה בעיר קרלין, האחות התיומת של פינסק. בעיר הזאת החלו ראשי החסידים, ר' מרדכי מליכוביץ ור' אשר, לעשות מעשיהם ביד רמה, ולאט לאט חדרה החסידות גם לעיר פינסק, ותחרד ותרגז את מנוחת ר' אביגדור, ותתתור חתירה תחת כסא כבודו, עד כי אחרי מריבות רבות וגדולות הוכרח

מצא ר' אביגדור נכון לפניו, לקחת אתו רק את הספרים האלה — אף על פי שבימים ההם, כבר התפשטו עוד ספרי חסידים בלעדם, בין היהודים ברוסיה ופולין — מפני שהם נתקבלו מכל כתות החסידים, ומחבריהם התחשבו בעיניהם לאבטוריטטים היותר גדולים. מלבד זה הטיל בעת ההיא ספר „צואת ריב"ש" רעש גדול במחנה המתנגדים, ובשנה שלפניה (1798—תקנ"ח), שבת פרשה נצבים, קודם ר"ה 1), הוכרז בקהלות אחדות בכל בתי הכנסיות, שאסור לכל איש מישראל לקרא את הספר ההוא; ובכלל הביטו המתנגדים על ספר „צואת ריב"ש" כעל דבר שיש בו סכנה להאומה, מפני שהוא התיחס להבעש"ט, שהשפעתו על העם היתה גדולה ועצומה מאד. כמו כן דרוש היה הספר הזה לר' אביגדור לתכליתו, יתר משאר ספרי החסידים, בשביל תכנו וסגנונו, כפי שיוכח מזה הקורא במרוצת הדברים.

אבל גם את ספר ה„תניא" לא שכח ר' אביגדור לקחת עמדו. אף על פי, שכאשר נראה הלאה, לא הציג אותו כלו כמו שהוא לפני הקסר, רק הוציא ממנו קטעים בלבד, לקוטים אחדים שמצא דרושים לו לתכלית מלשינותו, כמו המאמרים המדברים על דבר נפשות ישראל ומדותיהם, נגד נפשות שאר אומות העולם ומדותיהן, ועל דבר היתרון שיש, לדעת הרב, לחכמת התורה על שאר החכמות האחרות, ועוד מאמרים כיוצא באלה, שבכחם להבאיש את ריח הרב לפני הקסר ולפני השופטים 2) (עיין תניא סוף פרק א', פרק ו' ופרק ח').

ר' אביגדור כנראה הכיר היטב את תכונת רוח הקסר. על זה יעיד אופן עריכת כתב־הבקשה שלו וסגנונו. שם הוא מגלה בפנים רבות את דעתו, שאין להציב גבולות לשלטן מלך, בדמותו כחו של מלך בשר ודם לכחו של מלך מלכי המלכים. ובבואו לבאר את סבת בואו הפעם לפני הקסר, הוא אומר: „כאשר בא גד החוזה אל המלך דוד לאמר לו בשם אלהים: „שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהנה", השיב לו דוד: „אפלה נא ביד ה', כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה" 3), ובדבר זה — מוסיף ר' אביגדור — גם מחשבותי מחשבות בן ישי, ביחס אל הקסר".

---

1) Grätz, Ges. d. Iuden, B. 11, Note 2

2) עיין מזה בפרק הסמוך, בהערה

3) שמואל ב', כ"ד, י"ד.

חברי הקהל הקודמים אשר בוילנה מסרו לר' אבינדור תעודות, שבהן תארו בצבעים שחורים את כל מעשי החסידים, במפלם עליהם עלילות שונות. מלבד זה לקח אתו ר' אבינדור את ספר „צואת ריב"ש" להבעש"ט, ואת ספרו של המגיד רבי דוב ביר ממיזריטש (כפי הנראה הלאה, היה הספר הזה ספר „אור תורה" 1) וישם דרכו פטרבורנה (שנת 1800—תק"ס), בכדי להציג את כל אלה לפני הקסר, יחד עם מגלת־הספר הארוכה, שתסר לבאר את כל השקפות החסידים ודעותיהם בכלל 2).

להמלשינות של ר' אבינדור היתה תכונה כ ל ל י ת. הוא לא יצא להשטין על הפרט רק על הכלל כלו, והדילטוריא שלו לא היתה ערוכה נגד אנשים פרטים שבין מפלגת החסידים, ואף לא נגד כתות ידועות שביניהם, רק על כל המפלגה בכלל; לזאת אפוא

насладиться по малой учености моей, даетъ мнѣ поводъ и сей разъ представить подданнѣйшіе мою просьбу Вашему Императорскому Величеству съ нѣкоторой ученостью". („רק חסדיו הגדולים, שהייתי מאושר זה פעמים להתענג באור פניו בידיעותי הדלות, רק הם מביאים אותי גם הפעם, להגיש את בקשתי הנכנעת לפני כבוד הדר מלכותו, עם שמץ מה מתורתי") (בקשת ר' אבינדור מראשית שנת 1800).

1) בס' הזה יש רמזים בשיר השירים ותהלים והרבה לקוטים, ובסופו דמזים באנדות חז"ל.

2) בין שאר התעודות הנוגעות למלאכותו של ר' אבינדור, והנמצאות בארכיון של הסינט בפטרבורג, נמצאת מחברת קטנה אנונימית, שמסגנונה נראה שהיא פרי עטו של ר' אבינדור. המחבר בחר בשני פסוקים מן התורה, הכוללים כ"ד מלות, והעולות ביחד לצ"ו אותיות. אותיות אלו מצרף המחבר על ידי צרופים שונים לכ"ד מלות אחרות, ומצרופים אלו יצא לו, שאחרית בונופרטי עדי אובד. הנה אלה דבריו: „תורת ה' שנתן על יד משה נביאו נאמן ביתו (שירת האזינו, ספר חמשה, קפיטל ל"ב, פסוק מ"א—מ"ב): אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי, אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם, אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר, מדם חלל ושביה מראש פרעות אויב". באותן צ"ו אותיות עצמן תם (הם ?) כ"ד תיבות, כן הם ברמז בלי הסר ויתר וחלף, למפלת המורדים, ועשיתי סימנים כדי שנקל להבין: ראשי מורדי צרפת בראשית יצליחו אבל לאחרית הם מבישו (יבושו ?) שמלכי אמת ינקם בם, ידקרם בחרב ויכבשו ויאבד איש באנפרט, אז עולם נח שש ושמח". (Евр. старина ,1910 ,стр., 281)

ראוי להעיר, שתחת צ"ו אותיות יש בשורות האחרונות צ"ח אותיות, וכנראה טעות המעתיק היא.

נבואה זו—מציין הסן—שנבא ר' אבינדור ב ר א ש י ת שנת 1900, נעימה היתה לפאול הראשון, אשר, כנודע, לא היה אוהב נאמן לנפליון עד א מ צ ע שנת 1800.

כמה שאפשר לשער, היה עיקר מטרת ר' אביגדור הפעם, להבאיש את ריח החסידים בעיני הממשלה 1) .

כמרבית המתנגדים בימים ההם, הורה גם ר' אביגדור עליהם, כעל בני־סיעתם של שבתי־צבי ופרנק, וכמו בדרך אגב ספר בהקובלנא שלו, שהשלטן התוגרמי חרץ משפט מות על מיסד הכתה ההיא, על שבתי־צבי; ומדי דברו על אודות האנשים אשר בחרו בדרכי הש"צ בפולין (דעתו על הפרנקיסטים), ואשר מוכרחים היו לקבל עליהם את הדת הקתולית, הוא מוסיף, שרק לשלשה מהם הצליח להשתמט מהמרת הדת והם: רבי ישראל ממיזבוז (בעש"ט), רבי דוב בער ממיזריטש ורבי יעקב יוסף מפולנאה, ואלה נודעו בשם אנשים, שבכחם להבחין (?) בין כל מיני הרוחות על פי שמותן" 2) . („назвались людьми, которые могутъ сатировать всякія родъ духовъ по ихъ имени") והם הן לפי דעת ר' אביגדור ראשי מיסדי הכתה החדשה.

על פי הדילטוריא של ר' אביגדור, יכלה הממשלה לברא לה מושג, שהחסידים עושים התורה פלסתר, ו„שבני הכת הפיצו דרישות של דופי ופריקת־עול בספרי הקודש. החליטו כי יודעים הם דעת עליון, ויהי נקל בעיניהם להדמות ליוצרם, כי גם התירו בינם לבין עצמם את כל הדברים האסורים על פי הדת, ובקשו להם היתר במקרא: „עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קי"ט, קכ"ו), ובשביל זה הרשו לעצמם לעבור על מצות לא תעשה ד„לא תגנוב" „לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא", ומהם עברו אותן הדעות החפשיות גם אל שאר העמים".

„אחרי כן — מספר ר' אביגדור הלאה — נפלגו בני הכת לשתי דעות. מהם שהחליטו, כי אמנם יש בורא כל יכול השלים

---

1) הסן כותב, שמתוך תעודה אחת נראה, שר' אביגדור העריך את נזקו על שלשה עשר אלף זהב, סכום המתאים בדיוק עם אותם הדמים שתבעה הממשלה מאת ראשי הקהל הנדחים. ר' אביגדור כציר נאמן לשולחיו, התאמץ, כנראה, להוציא מאת החסידים אותו הסכום, שראשי הקהל מוכרחים היו להביא אל גנזי המלך.

2) להמלה "сатировать„ כפי שהוא במקור אין, לדעתי, כל מובן. ובלי ספק נשתבשה המלה הזאת אם באשמת המתרגמים או המעתיקים, כאשר קרה כזאת, לא אחת בתרגום התעודות המתיחסות לענין זה; על פי השערתי אפשר שצריך להיות "сортировать„ ובמובן זה תרגמתי את המלה הזאת. ופלא שהסן לא העיר על הזרות הזאת כלום.

במקום אחר הוא מביא פסוקים מספר שמואל (א', ח'), ששם יעיד הנביא בעם ישראל, השואלים מאתו מלך, לאמר: „זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם, את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו", והוא מוסיף, שכל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו, ואסור לאיש להמרות את פיו. ומי מנתיניו אשר לא ישמע בקולו אחת דתו להמית, וראוי אפוא למלך לבלתי למחול על כבודו, ולהתאמץ בכל עוז שתהיה אימתו על הבריות, כי אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו, „ואנחנו—מוסיף ר' אביגדור—נוכל לחשוב את עצמנו למאושרים אלף אלפי פעמים, על כי הכל־יכול הצליח אותנו להעמיד עלינו למושל, את מלכנו האימפרטור פאול הראשון שגיא־הכח, אשר יוכל גם לכנות את עצמו ראש וראשון בחכמה על כל מלכי ארץ".

אבל בשרטוטים יותר בולטים — מעיר הסן — יופיע לפנינו ר' אביגדור בתור דיפלומט חרוץ, אם נשים אל לב, כי בכל ספרו רב־הכמות שהגיש לפני הקסר, אינו מזכיר אפילו פעם אחת את השם „קרלינים", שהחסידים נתכנו בו בעת ההיא. והנה דבר שאי אפשר הוא — מעיר הסן — שר' אביגדור אשר חי שנים רבות בפינסק שמשם יצא ונתפשט השם הזה בעולם, לא ידע כלל שהחסידים מכונים בשם כזה. אבל סבת הדבר הזה הוא, שר' אביגדור הבין שאחרי הפקודה אשר יצאה מטעם הממשלה שלא להפריע את הקרלינים במעשיהם, הנה מלבד שאין עוד כל תועלת לקבול עליהם, עוד גם סכנה יש בדבר. מעשים כאלה יותר משהם יכולים לתקן הם יכולים לקלקל. לזאת אפוא נזהר ר' אביגדור בלשונו שלא להעלות את שם „קרלינים" על שפתיו, ויבחר לו לשון ערומים, ותחת „קרלינים" כנה את החסידים בשם „כתה חדשה" („новая секта") סתם, והוא שהביא את הממשלה לידי טעות לחשוב, שבאמת על כתה חדשה יסבו אמרי ר' אביגדור. אולם אחרי משא־ומתן עם שלטן המקום, נתברר לה הדבר, שאל ה„קרלינים" ירמזון מליו. מאז החל ר' אביגדור לכנות את החסידים, בכל כתבי הקובלנא שלו ובכל הבקשות שהגיש, בשמם הרגיל — „קרלינים".

בקובלנא מלאה פסוקים ושברי פסוקים מכתבי־הקודש, דורש ר' אביגדור, כי כל אלו האנשים אשר הסבו באסונו, בהדיחם אותו מכסא רבנותו, ישיבו לו את נזקו שגרמו לו בזה; ואולם — עד

על פי הסעיף השני יוצא לפי ביאורו של ר׳ אביגדור „שאין להתירא מפני כל נגיד ומצוה״ .

על פי הסעיף השלישי הוא בא לידי החלטה , שבני הכת ההיא כופרים בתורת משה , באותה התורה „שכל אומות העולם מאמינים בה, ונמצא שהם נגד כל האומות״.

כמו כן התאמץ ר׳ אביגדור לברר, על פי ציטטים מספרי הבעש״ט והמגיד ממיזריטש, שרציחה וגנבה וכיוצא באלה מותרות. זאת כל הציטטים האלה עם הערותיו בצדן , ספח ר׳ אביגדור אל כתב הבקשה שלו .

ר׳ אביגדור העיר את לב הממשלה גם על דבר המעות שהחסידים והרב בראשם מוציאים לארץ ישראל , ולדעתו אין לשום לב לאותה האמתלא שנתן „ראש הכתה זלמן״ (Старшина Соломонъ) שהמנהג הזה הוא מנהג ישן . אמנם מנהג הוא בישראל לשלוח ממון לארץ ישראל לתמיכת העניים שם, אולם המעות שמשתלחות שמה למטרה זו הן מועטות , תחת אשר החסידים מרבים לשלוח לארץ ישראל סכומים גדולים ועצומים, להחזיק בידי חבריהם בני סיעתם 1) .

מה שראוי לתשומת־לב מיוחדת — מציין הסן — הוא מאורע זה: המתנגדים הנרגזים והנרעשים מתקופת־יד החסידים , שעל ידם נתבטל ה„קהל״ בווילנה ובית דינם בפינסק , החליטו לעשות הפעם צעד , שהיה בו סכנה להם בעצמם . הם היו מלאים תקוה כי הקסר יתרצה לבקשת ר׳ אביגדור , לזאת אפוא נתנו לו הרשאה, לבקש מאת פאול שדבר בחירת הדיינים לבתי הדינים שלהם , יתקיים מעתה רק על ידי הקסר , כלומר : על ידי הממשלה .

בפעם הזאת לא עלה ביד ר׳ אביגדור הפצו . הוא השתדל להוכיח בכתב־הבקשה שלו , בהרבה ראיות מפסוקים שבכתבי־הקדש וממאמרים שבתלמוד , „שכל מה שמלך עושה עשוי ודינו דין , ושיש הרשות בידו לשפוט ולדון תמיד על פי שקול־דעתו בלבד , בכדי שתהיה אימתו על הבריות״ , ו„שאין המלך זקוק לשמוע עדותם של עדים הבאים להעיד במשפט או להשביע חייבי שבועה״, „רק יורה על פי הכרעת דעתו בלבד , דבר שלכל הדיינים והשופטים התלוים בדעת הקסר אסור לעשות כן , ועליהם מוטלת חובה להתנהג במשפט

1) על דבר הערך הגדול שנתנה הממשלה לאשמה זו , ועל דבר הסבה שגרמה לזה , עיין בציון בסוף הספר .

בעולם, אבל תכלית בריאת האדם היא, למלאות כל מה שיצרו דורש ממנו, ובלבד שיקיים מצות „ואהבת לרעך כמוך", ומה שנוגע לקדושת התורה, הנה זו משה מדעת עצמו כתבה... והדעה השנית אומרת להפך, שאין כל בורא, רק הכל מה שיש בעולם מאליו נתהוה..."

„אלה מבני האומה העברית — הוא כותב — שמראים את כל השכלתם ההפשית, רק במה שהם הולכים אחרי שרירות לבם, המעט להם כל הרעה הזאת, שאינם עושים דבר כי אם מתענגים על רוב שמחה, כי עוד קוראים את רבם ובחירם בשם אלהים; מתאמצים בתחבולות ערמה ומרמה, לצודד אנשים צעירים בחרמם למען הרבות מספרם... שעל ידי זה תוכל לבא תקלה גדולה גם ליתר העמים".

על יסוד כל הדברים האלה — הוא מסיים — מרהיב הוא עוז בנפשו, להשתדל בדבר זה לפני הקסר, ולהציג לפניו לקוטים (извлеченія) 1) מן הספרים הנקובים „צואת רבי ישראל ממיזבוז" ו„תורת אמת מאת רבי ביר ממיזריטש" 2) עם הערותיו.

הלקוטים האלה כשהם לעצמם, לא היו בכחם לעטות בוז על תורת החסידים ושיטתם; אבל ר' אביגדור הערום ידע להוסיף עליהם נופך משלו, ולתת להם בהערותיו וביאוריו צורה מוזרה ומשונה מאד.

הוא מביא לדוגמא את המאמרים האלה: א) חובה על האדם להיות תמיד עלז ושמח, ב) להאמין באמונה שלמה שחסדי ה' חופפים עליו והוא סתרו ומגנו, ג) ושהאדם רואה את אלהים כמו שהאלהים רואה אותו 3), ומעיר מצדו על כל סעיף וסעיף ביחוד. על פי הסעיף הראשון מוכיח ר' אביגדור, שהחסידים, בכדי שתשרה עליהם רוח שמחה, הם מתאספים כפעם בפעם לשמות יחד. „באספותיהם אינם עושים דבר רק מרבים לאכול ולשתות, מה שמעורר אותם לפריקת־עול מיוחדת, וליסוד אגודות סתרים, הגורמים לחוצפה יתירה ולמעשים רעים".

---

1) על פי הדברים הבאים בפרק הבא, יוכח הקורא שיותר רצויה היתה לפני ר' אביגדור להביא צימוטים מן הספרים הנזכרים, מאשר להציג את הספרים עצמם.

2) „истинное наставленіе Береля изъ Мезрича" בלי ספק מרומז בזה על הספר „אור תורה" של המגיד ממיזריטש.

3) דעתו על מה שכתוב בס' צואת ריב"ש: „אתה מסתכל על הבורא יתברך והבורא יתברך מסתכל בך".

זולת שהם מרחיקים קצת שבושים ומעיות, שעלו בזו האחרונה" 1),
שתי הרצאות אלו — מציין הסן — שנערכו לטובת החסידים, מוכיחות כמה גדול היה כחם של החסידים בפלכי ליטא ומינסק.
מחמת חות־דעת שלטוני המקום, לא יכלה הדילטוריא של ר' אביגדור, לעורר שמץ חשד בספירות העליונות של הממשלה נגד החסידים, ומה גם נגד הרב, ראש החסידים, ששמו נזכר עד עתה בכל הקובלנות רק בדרך אגב, בכל זאת עבר כל אותו הענין אל הסינט, וכל התעודות והכתבים השונים, שהיו להם יחס וקשר לעסק זה, גם הם נשלחו שמה.
הסבה שגרמה למסירת כל המשא־ומתן הזה להסינט לעיין בו, היתה מחמת ששאלות שונות הנוגעות להיהודים ברוסיה עמדו אז על הפרק, והסינט היה עסוק בבירורן באותה שעה. המאורע הזה היה להמתנגדים ולר' אביגדור לאות, שלמרות הפקודה הנודעת של הקסר, עוד עיני הממשלה צופיות אל הכתה ההיא. והדבר הזה נתן תקוה בלבם כי יצליחו במעשיהם. אולם ר' אביגדור לא מצא קורת־רוח בזה, שפתרון השאלה בדבר החסידים נמסר לחות־דעת הסינט, ויחלט לבקש מאת הקסר, כי יאבה לבכר בכבודו ובעצמו את השאלה הזאת. בקשתו זאת הציע ר' אביגדור בכתב וגם בעל פה 2).
הדבר הזה עלה כנראה ביד ר' אביגדור, ואחרי אשר באר

1) גוליגישציב־קוטוזוב קבל ידיעות מדויקות על אודות הכתה הזאת ועל כל מעשיה ותהלוכותיה. בהרצאתו הוא מבאר בין יתר דבריו, שהכנוי „קרלינים" שנעשה לשם־לוי להחסידים, מוצאו משם „קארלין", העיר שבה יסדו תלמידי הבעש"ט את בית מדרשם. כמו כן מבאר הוא שם, שבפלך מינסק נקראים החסידים גם בשם „קיטייעווים" (китаевцами), מפני שהחרדים שבתוכם אינם לובשים שום מלבוש אם לא שנארג ממטוה פשתן. ועל פי רוב עשוים בגדיהם מאטון־סיני, כלומר מסחורה הבאה מארץ הסינים (הודעת הגוברנטור שעל תיל ליטא גאל.־קוטוזוב מן 30 יולי 1800).
ואמנם קן החסידות הליטאית היתה שנים רבות העיר „קארלין", בגלל השפעת רבי אהרן מקארלין, אחד מתלמידיו הגדולים של המגיד ממיזריטש. ואף כי ימי רבי אהרן היו מעטים, ובמותו היה בן שלשים ושש שנים, בכל זאת פעל הרבה בימי חייו להתפשטות החסידות בליטא. הוא נפטר ערך שנת תקל"ב—1772. ספרים לא השאיר אחריו, מלבד „צואה", שהחסידים מעריצים אותה מאד.
2) דובנוב מסופק בדבר אם באמת דבר ר' אביגדור פה אל פה עם הקסר, מפני, שכפי שנראה, לא ידע את שפת הארץ, שבגלל זה כתב את כל הרצאותיו בעת בירור משפטו עם הרב—עברית.

על פי הדינים הקבועים בדבר עניני עדים ושבועה". אבל פאול הראשון לא התרצה להשתמש בזכותו זאת ולהכריע בדבר מפלגת החסידים על דעת עצמו בלבד, ויצו למסור את בקשת ר' אביגדור, שבה הוא מתאר „את הלחץ והרדיפות שהוא סובל מ א י ז ו כ ת ה ח ד ש ה", היא כת שבתי־צבי (כפי שנראה זאת מהודעת גולינישציב־קוטוזוב הלאה), להקטגור הראשי (אפריל 1800—תק"ס).

הקטגור מסר את כתב־הבקשה לשר־הפלך והמצביא אשר על חיל ליטא גולינישציב־קוטוזוב (Голенищевъ-Кутузовъ), והוא הודיע מצדו, שלא נשמע דבר בכל הגליל על אודות שום כתה חדשה, שיש לה שייכות לאיזו כת המכונה (מאת המתנגדים) בשם כת „שבתי־צבי". ומפני שמקום מגורי ר' אביגדור היה בעיר פינסק (פלך מינסק), לזאת אפוא נשלחו כל הכתבים, שיש להם יחס לענין זה, לשר הפלך המינסקאי—קארניוב (Корнѣевъ).

בפלך מינסק היתה מפלגת החסידים תקיפה, וקארניוב הבין שאותה הכתה „שבלשון למודי תִּקָּרֵא כת „שבתי צבי" ובלשון פשוטה —„קיטייעווית" 1), היא כתת החסידים.

לקורניוב היו למורת רוח כל מעשיו ועלילותיו של ר' אביגדור, והשתדלותו העצומה לחתור בסתר תחת מפלגת החסידים, לזאת אפוא הודיע לגוליניעציב־קוטוזוב, ש„אותה הכתה, כמו זו שקדמה לה, הנמצאת בהערים שבפלך מינסק, מתנהלת במנוחה והשקט, והיא נושאת בעול כל מסי המלך יחד עם יתר האזרחים" 2), והוא חוה את דעתו נגד דרישותיו של ר' אביגדור בכתב־הבקשה שלו.

גולינישציב־קוטוזוב מצדו, הסכים גם הוא לדעת קורניוב, ואחרי אשר נודע לו—כנראה על ידי חסידי וילנה—אל מי ירמזון דברי ר' אביגדור בכתב־הבקשה שלו, התאמץ לאסוף ידיעות נכונות ומדויקות על דבר אותה הכתה. אחרי כן הגיש להקטגור־הראשי הרצאה מפורטת על אודותיה, שממנה אפשר לראות שהוא נוטה לצד החסידים. הוא מגלה שם דעתו, שה„כתה הזאת אין לה כל דבר המתנגד לא לבד להממשלה, כי אם גם לדת ישראל עצמה,

---

1) „по ученому Шабзусъ-Цвикусъ а попросту называемая Китаевою"

2) הודעת הגוברנטור שעל חיל ליטא גולונישציב־קוטוזוב מן 12 יולי 1800.

כל אלה יצא אל הפועל לעיני הרב ובפניו, שעל פי השערת דובנוב נקרא שמה בפקודת דירזאוין, בתור ראש־העדה.

פגישתו זו של הרב עם דירזאוין במקרה בלתי טהור כזה, — מציין הסן — בודאי שלא היתה עלולה כלל, להשאיר בלב דירזאוין רושם טוב על אודותיו, והמתנגדים מצדם לא נמנעו גם הם מלהבאיש את ריח הרב בעיני דירזאוין, כאשר תעיד על זה חות־דעתו להממשלה:

„נודע פה לתהלה (ברוסיה הלבנה) — כותב דירזאוין — בבירור משפטים וסכסוכים באספות מיוחדות (בבית־דין של בוררים ?) אפילו בין היהודים בני הארצות האחרות, אחד היהודים (זידים) זלמן ברוכוביץ המתגורר בעיר לאזני... בצבוע זה שהכרתי פה, מאמינים על פי רוב חסידים, המכבדים אותו כאחד האבות, דבריו להם חוקה. חסידים אלו הם להם (כלומר: להמתנגדים) מעין ה„נפרדים" שלנו, בני כתה דתית, אשר בזמן לא כביר יִבָּדְלוּ בכמה מנהגים חדשים ממסורותיהם העתיקות, וכבר נִכֶּרֶת ביניהם מחלוקת. הראשונים (כלומר: המתנגדים) קובלים על האחרונים, כי הם צודדים לבניהם, וביחוד לבני הסוחרים העשירים, למשוך אותם אל מפלגתם, בבוזם מהם כל כספם וזהבם, אשר יעברו ליד הצבוע הנזכר, למטרות שאינן ידועות. רבים מחליטים כי על ידו הם ממציאים מעותיהם בכסף ובזהב לארץ־ישראל למטרות קדושות, כנראה על בנין בית־המקדש, לכשיבא המשיח, שהם מחכים לו בכל יום ויום" 1).

בקורו של דירזאוין את ערי רוסיה־הלבנה, היה להרב למפגע; אולם אין כל יסוד להחליט, שדירזאוין רק משנאה פרטית להרב בלבד, התאמץ להרע לו ולהביאו במאסר. ואם על ידו יצא הדבר הזה אל הפועל, הנה נרמו לזה בעיקר המתנגדים, על ידי מלשינות ודילטוריא.

הסן מעיר בצדק, שהיחס שבין בקורו של דירזאוין את רוסיה־הלבנה, ובין מאסרו של הרב, הוא דבר שאינו מוטל בספק כלל. על זה רמז בראשונה דובנוב, המחזק את השערתו זאת על ידי זה שזמן בקורו של דירזאוין את רוסיה־הלבנה, וזמן מאסרו של הרב, כמעט שהם מכוונים יחד; אולם המספרים המדויקים המובאים פה, מאשרים לגמרי את אמתת ההשערה הזאת

---

1) חות־דעת זו נקובה בשם „Мнѣніе", ונמצאת ב„כל כתבי דירזאוין".

להקסר את תמצית הספר „צואת הריב"ש", בקש ממנו כי יאבה לצוות להביא את הרב פטרבורגה, ולהעמידו אתו פנים אל פנים. ואמנם לא עברו ימים רבים והרב הובא פטרבורגה. ר' אביגדור שער, כי רק השתדלותו לפני הקסר גרמה לתפיסתו של הרב, ובאמת היה ר' אביגדור הגורם הראשי למאורע זה. אולם אין כל ספק כלל, מציין הסן, שבלעדי השתדלותו של ר' אביגדור, הועילה לא מעט לרעת הרב, גם סבה צדדית אחרת, כפי שנראה הלאה.

ר' אביגדור ברדפו את החסידים, לא הסיח את דעתו בכל זאת גם מעסקיו הפרטים, ובעת אשר נתקבל לראיון מאת הקסר, בקש ממנו לתת פקודה להשיב לו את ארבע מאות האדומים (червонныхъ) שהכנים אל קופת הקהל שבפינסק, בשעה שנמנה שם לרב. מלבד זה בקש שימלאו החסידים את נזקו, מה שהפסיד על ידיהם.

דבר הקובלנא על אודות נזקי הממון, כמו כן הבקשה על דבר הזמנת הרב פטרבורגה, הושיט ר' אביגדור בעת ועונה אחת, ועוד בשלישי לחודש אקטאבר שנת 1800—תקס"א, באה פקודה מאת הרוממות למלאות את בקשת ר' אביגדור ביחס לתביעת הממון; אולם מה שנוגע לבקשתו בדבר הזמנת הרב לפטרבורג, על זה לא הגיעה כל פקודה, ורק אחרי עבור חודש ימים יצאה פקודה לאסור את הרב. סבת הדבר הזה היא זו:

בשנת 1800 נשלח דירזאוין (Державинъ) לרוסיה הלבנה לדרוש שם אחר סבת הרעב שהיה אז בכל החבל ההוא; גם נתנה לו הרשאה, לתמוך כפי ראות עיניו ביד האכרים שסבלו בסבת הבצורת. כמו כן נדרש מאתו, להציע את חות־דעתו על דבר הרעות שהיהודים גורמים, לדעת רבים, במעשיהם להאכרים שבחבל ההוא. בין יתר האמצעים שדירזאוין אחז בהם בעת ההיא, להטבת מצב האכרים, היה גם דבר איסור הכנת יין־שרף, מפני שדבר זה גורם להתמעטות התבואה, שהיא עיקר הסבה לעליית שער הלחם ויתר צרכי אוכל־נפש.

בינתים הגיעה השמועה לאזני דירזאוין, שבעיר לאזני (מקום מגורי הרב) עוסקים היהודים במשרפות יין־שרף. דירזאוין מהר לבא שמה, וימצא יהודים עוסקים במלאכה האסורה הזאת. מיד החרים את כל התבואה שמצא מוכנת אצלם, וישם חותם צר על בית משרפות הי"ש.

פרק שנים עשר.

קץ התלאות.

הרב בבית האסורים. ר' אביגדור דורש מאת הרב פתרון על שאלותיו. הרב משיב עליהן. השאלות והתשובות בתרגום רוסיה מוצגות למראה עיני הקסר. ר' אביגדור מורה על ספר צואת הריב"ש כעל דבר המזיק להדת והמוסר. תשובות הרב מוצאות חן בעיני פאול. הרב עורך מכתב להקסר. השפעת סיברין על מהלך המשפט. תוצאות החקירה והדרישה מוכיחות צדקת הרב. פקודת הרוממות להסינט לבקר דבר המשפט שבין ר' אביגדור והרב. נקרא דרור להרב בתנאי שלא לעזוב את עיר המלוכה. דילמוריא חדשה של ר' אביגדור. הרב מבקש למהר בבירור משפטו. מות פאול הראשון. אלכסנדר הראשון עולה על כסא המלוכה. הרשות נתונה להרב לעזוב את פטרבורג. ר' אביגדור מנהל את המלחמה הלאה. הרב קובל על זה לפני הסינט. שר־הפלך מוסר „תעודה גלויה" להרב לבלתי החריד אותו ממנוחתו. ר' אביגדור חומס מזמות חדשות. הרב קובל על זה לפני הקסר אלכסנדר.

בתשיעי לחודש נאיאבר שנת 1800—ד' כסלו תקס"א 1) „לקחתי מביתי — כך כתב הרב בעצמו — תחת משמר חזק מאד בלי הבדל מפושע היותר כבד־עון" 2), ומשם הובל אל בית האסורים.

השמועה הזאת התפשטה חיש מהר בכל הגליל, ואחד ממכבדי הרב, ב. ברץ מויטבסק 3), מיראתו פן יובא הרב „גם הפעם אסור בשלשלאות" לפטרבורג, התאמץ לבלתי ישימו אזיקים עליו, בתתו ערובתו בעדו כי ליום המיועד יבא פטרבורגה 4). למרות כל אלה לא נתנה הרשות להרב לנסוע לבדו, ורק בלוית שני צירי הסינט (двухъ сенатскихъ курьеровъ) ששם האחד היה פיטרוב (Петровъ) ושם השני סוקין (Сукинъ), נסע פטרבורגה 5).

---

1) היום ההוא יום ערב־שבת היה.

2) עיין הלאה בכתב־הבקשה של הרב, מן חודש מאי 1801.

3) בלי ספק הוא ר' בייגוש ברץ מויטבסק, שהיה אחד משלשה היהודים, שנבחרו על פי פקודת הקסר אלכסנדר הראשון לשבת בפטרבורג (יחד עם ר' מרדכי ליפליר), בכדי לברר לפני הממשלה את הענינים השייכים לכלל ישראל (עיין קריה נאמנה, עמוד 35, ווילנא תר"ך; ועיין לעיל עמ' 75).

4) בכתב־יד שהזכרתי למעלה.

5) הודעת הגוברנטור של עניני אורת ברוסיה־הלבנה, סיברין, מן 13 נאיאבר 1800.

דירזאוין הציג לפני הקטגור־הראשי את תוצאות חקירותיו בששה ועשרים לחודש אקטובר 1800—כ"ב חשון תקס"א, ובשלשים יום להודש, כבר שלח הקטגור־הראשי פקודה לשר־הפלך, אשר על הענינים האזרחיים ברוסיה־הלבנה סיברין, להביא את הרב במאסר.

מלבד זה יש עוד הוכחה, שאמנם הרצאת דירזאוין היא שהשפיעה על מאסרו של הרב. בכל הכתבים והתעודות הנוגעית לבני המפלגה ההיא, אין אנחנו מוצאים אפילו פעם אחת את המבטא „חסידים", רק השם „קרלינים" בלבד, ואת הכנוי „חסידים" הוציא כנראה הקטגור מתוך הרצאתו של דירזאוין (או כי שמע אותו מפיו), ובפקודתו על אודות מאסרו של הרב הוא משתמש בפעם הראשונה במבטא „חסידים". ובין יתר דבריו הוא כותב: להמציא אליו „את ראש הכתה הקרלינית או את ראש החסידים, את היהודי ברוכוביץ" („начальника карлинской секты или хасидовъ—еврея Боруховича")

אליו, וישאל את השליח בפנים יפות מה הוא מבקש. השליח מסר לו את מכתבו של הרב, ויקם הנסיך ממשכבו ויקרא את המכתב בשום לב. אחרי כן אמר אל השליח: אמור אל רבך ששלח אותך אלי, כי עצתי היא שלא יברח. אחרי כן הוציא מכיסו חמש מאות אדומים ויתנם להשליח למסרם להרב, למען יהיו נבונים בידו להוצאות הדרך פטרבורגה 1).

מיד כאשר בא הרב לפטרבורג, הובא ב„משמר־סתר" (тайный арестъ), ובאותה עת עצמה, הושם חותם צר על כל הספרים והכתבים, שנמצאו בביתו, והם נשלחו פטרבורגה 2).

החסידים ידעו מראש, שהמלחמה אשר להם עם המתנגדים עוד לא כלתה. באחד עשר יום לחודש אפריל שנת 1800—כ"ת ניסן תק"ס, אנו רואים את ר' מאיר רפאל"ם (ששמו כבר נזכר למעלה) משתדל להשיג העתקה מהצעתו של פריזיל, שעל אודותיה הודיעו בזמנו למשה אשרוביץ, וחפצו עולה בידו. ובאותה השנה עצמה, בראשון לחודש יולי, מבקש הסוחר ביניש יענקילוביץ, למסור לו העתקה מפקודת שר הפלך שעל חבל רוסיה הלבנה, מיום החמשה עשר לחודש דיקבר שנת 1798. דבר דרישת העתקות מאותן התעודות, המכלכלות בתוכן את הפקודה הידועה, שלא להפריע את החסידים ממעשיהם, ועוד בזמנים קרובים זה לזה כל כך, כל אלה יוכיחו, שהחסידים הכינו את עצמם למלחמה עם המתנגדים. אולם דבר מאסרו של הרב היה להם כדבר הבא בהיסח־הדעת. נרעש לא מעט היה בודאי הרב בראותו בבית־פקודות־הסתרים את ר' אביגדור נצב לפניו.

המשטין האיום הזה, דרש מאת הרב פתרון על שאלותיו, והרב כנראה השיב עליהן; אולם כל הוכוח בכלל לא עלה יפה, מפני שלא היה איש בין חברי בית פקודות הסתרים, היודע את שפת היהודים. אחרי אשר השיב הרב על שתים משאלותיו של ר' אביגדור, באה פקודה מאת הרוממות, לבאר את כל האשמות נגד החסידים בכתב. ר' אביגדור לא אחר למלאות אחרי הפקודה הזאת, ועוד הוסיף שבעת עשר סעיפים, שכבר ערך אותם לפני הרב. הרב השיב על כל שאלותיו של ר' אביגדור גם כן בכתב ודבריהם תרגמו רוסית 3).

---

1) מכתב־יד שהזכרתי למעלה.

2) רשימה מפורטת מהכתבים שנמצאו אז בבית הרב, ימצא הקורא בין יתר התעודות המובאות בסוף הספר.

3) התרגום של השאלות והתשובות, נעשה על ידי שני יהודים: נחוביץ

החסידים מספרים, שבשעה שנודע להרב על דבר הפקודה שיצאה לתפוש אותו שנית, בא במבוכה ולא ידע איך לשית עצות בנפשו, אם למסור את עצמו בידי השוטרים או לברוח, ויערוך מכתב להנסיך ליובומירסקי מדוברובנה 1) שהיה ממכידיו 2), ויבקש מאתו ליעץ אותו איך להתנהג. את המכתב הזה מסר הרב לאחד מבני סיעתו, ויצוה עליו שכאשר אך יבא לדוברובנה, יתאמץ לראות מיד את פני הנסיך ליובומירסקי ולמסור לו את המכתב „ואל יעכבו שום מניעה”. האיש נושא המכתב בא לדוברובנה בלילה, בשעה שהנסיך כבר ישן. מסביב להיכלו עמדו עבדיו ומשרתיו הרבים על המשמר, ולא נתנו לשום איש לגשת אל ההיכל. שליחו של הרב, שהיה חרד על פקודת רבו ומורו, נגש אל המשמר הראשון, ויאמר כי דבר נחוץ לו אל הנסיך, שאין לדחותו עד למחר, ויניחוהו אנשי המשמר ללכת הלאה; וכה עבר האיש את כל המשמרות, עד שהגיע אל החדר שבו היה חדר המטות, וששם ישן הנסיך בעת ההיא. לפני פתח החדר הזה עמד אחד מעבדי הנסיך מהשומרים לראשו, ולא נתן לאיש להפריע את אדוניו משנתו, ויבקש גם אותו הציר להניחהו לבא אל החדר. ויאמר אליו העבד: אנכי לא אשיב בקשתך ריקם, אף אמנם שבגלל זה צפוי אנכי לעונש גדול; אבל ידוע תדע כי בנפשך הוא, כי כל העובר את מפתן החדר הזה בלי רשות הנסיך, יומת על ידו כרגע. השליח לא שעה כלל לאזהרת העבד, ויכנס אל החדר. מיד נעור הנסיך משנתו, ובראותו איש זר עומד לפניו, התחלחל מאד ואחז בקנה הרובה, שהיה נכון תמיד לפני מטתו, לירות באיש הבא אל הבית שלא ברשותו; אך מיד שב והניחו על מקומו, ומנוחתו שבה

1) דוברובנה (Dubrowna) או דומברובנה (Dąbrowna) — עיר קטנה במחוז הוריץ על נהר דניפר, מרחק 36 ווירסטאות מעיר ארשא, אחוזת הנסיך ליובומירסקי. מספר יושביה — ארבעת אלפים חמש מאות ועשרים וחמש נפש (Słownik geograficzny królestwa polskiego, T. I. str. 943).

2) לפני שנים אחדות בא לורשה הנסיך אדם ליובומירסקי, אחד מצאצאי הנסיך ליובומירסקי מדוברובנה, שחי בתקופת הרב. נכנס אליו ר' שמריהו שניאורסון, נכד הרב, לתכלית איזה משא־ומתן. בבואו הודיע להנסיך את שמו ושם משפחתו כנהוג. מיד קבלהו הנסיך בסבר פנים יפות ויאמר אליו: מכיר אני היטב את המשפחה הכבודה, משפחת שניאורסון, צאצאי הרב מלאדי, ואנכי מצאתי בתוכה הרבה בני־עליה ואנשים של צורה הראויים לכבוד ולתהלה.

ה) „עוד כתוב שם: בשעה שאדם חושק ומתאוה לאיזה דבר, מסתמא הוא צריך לאותו דבר, לתכלית השתלמות הנפש שבו, וזה הוא נגד דת ישראל, מפני שהרבה פעמים אדם חומד ומתאוה גם לדבר עברה" 1).

ו) „הקרלינים מציינים במקומות אחדים בספריהם את הבורא (!)

ריב"ש: „אם רואה (אדם) דבר שיש לו פחד ממנו, יאמר: מה יש לי לירא מפני דבר זה, הלא הוא אדם כמותי, ומכל שכן לפני בהמה וחיה, אלא שהוא יתברך הנורא מתלבש בדבר זה, וכמה יש לי לירא ממנו בעצמו".

עוד שם: „אם ירא מעכו"ם או מחרב, יאמר בלבו: מה יש לי לירא מאדם כמוני, אלא בודאי הוא יתברך הבורא מלובש בזה האדם, וכמה יש לי לירא ממנו יתברך". רצונו: שירגיל האדם את עצמו להסתכל אל תוך פנימיותם של כל המאורעות והמקרים הבאים עליו, ולא מחוצה להם. או בסגנון החסידים: „ישמור את עצמו שלא יהיה לו יראה חיצונית, היינו שלא יירא משום דבר רק מהשם יתברך בלבד" (קצור לקוטי מהר"ן), מפני ש„כל יראה חיצונית חרפה היא לאדם השלם", ו„כל המקרים והמאורעות שבאים על האדם שלוחיו של מקום הם, ואין לו לאדם כי אם למצא בהם רצונו של מלך העולם, ואין להשגיח על שלוחו של מלך... כי כשהוא לעצמו מה הוא" (מתלמידי הריב"ש), ו„כל הפחדים המגיעים לאדם באים בכונה מהשם יתברך, להפחיד את האדם ולהזכירו, שיש יראה עליונה פנימית" (מאור עינים לר"נ מטשירנובול, בשם הבעש"ט).

דברים דומים לאלה מוצאים אנהגו גם בספר „חובות הלבבות": „מי שהגיע למדרגה העליונה ביראת אלהים, לא יירא זולת הבורא, כמו שספר אחד מן החסידים אל אחד מהיראים, שמצאו ישן באחד המדברות, ואמר לו: האינך ירא מן האריה, שאתה ישן במקום הזה? אמר לו: אני בוש מאלהים שיראני ירא זולתו" (שער אהבת ה', פרק ו').

1) כונתו של ר' אביגדור הוא, בלי ספק, על מה שכתוב בספר „צואת ריב"ש" (מובא גם בספר „לקוטים יקרים" עמוד ב'): „שכשאדם רוצה, חושק ומתאוה לאיזה דבר „חסידות", מסתמא הוא צריך לאותו דבר, והשם יתברך ישלח לו אותה המחשבה".

ר' אבינדור בהדילטוריא שלו, מביא את כל אותו המאמר בצורתו ובלשונו ממש, בתור ציטטה, רק דבר קטן מאד הרשה לו לעשות בו. הוא השמיט בכונה את המלה „חסידות", וכתב סתם „בשעה שאדם מתאוה לאיזה דבר — ולא פירש לאיזו דבר — מסתמא הוא צריך לאותו דבר"... באופן זה קבל כל אותו המאמר צורה מוזרה מאד...

מקרה כזה קרה גם למאמר אחר הדומה לו, הנמצא בספרי החסידים. שם כתוב: „בכל דבר נאה ויפה שעינו של אדם נזונה ממנו ונפשו מחמדתו, או דברים מאוסים ומשוקצים, שעינו ונפשו קצות בהם... נגוזים ומפוזרים נצוצי קדושה"... את המאמר הזה קרעו אויבי החסידים לשנים, את החלק האמצעי שבו הוציאו ממנו, והשאירו רק תחלתו וסופו, ואחר השמטה זו יצא, כאלו מצוה

ר' אביגדור בקש, שתשובותיו של הרב על שאלותיו תבאנה למראה עיניו, למען יוכל להוסיף עליהן הערותיו, ואולם בקשתו זאת לא נתמלאה. שאלות ר' אביגדור ותשובות הרב עליהן, הוצגו למראה עיני הקסר בתרגום רוסיה.

שני הסעיפים הראשונים, המכילים בתוכם עון אשמה ומעל, על החסידים בכלל ועל הרב בפרט, נאבדו מאתנו, ושבעה עשר הנותרים, נשארו אתנו לפלטה. ומפני שהם מכילים בתוכם חומר נכבד, על דבר קורות הימים ההם, לזאת אפוא מוצאים אנחנו נכון לפנינו, לתרגם אותם בשלמות, ולתתם פה לפני הקורא.

סעיף ג') „בספר הזה 1) של החסידים כתוב: אין לאדם להתירא מפני שום בריה שבעולם וכשיזדמן לפעמים שאדם נחבל על ידי חברו, או ניזק על ידי חיה רעה, הנה הכל הוא מגזרותיו של הבורא, המתלבש בתוך אותה הבריה המזקת, והיא שמענשת את האדם על העברות שעבר—ודעה זו היא נגד הדת היהודית, מפני שבאופן זה נמצא שאין להחוטא להיות נענש על חטאיו (מפני שמה שהוא עושה הוא ברצון הבורא)".

סעיף ד') „אותו הספר מזהיר את האדם, לא להתירא לא מפני אדם ולא מפני שום בריה שבעולם, לא לשבח שום בשר־ודם, כי אם את אלהים בלבד—נגד תורתנו ואמונתנו, כי בתורתנו הקדושה כתיב, שאבותינו אברהם, יצחק ויעקב, משה ודוד, היו מתיראים מבני אדם 2)".

ויהודה פיבשוביץ (Новаховичъ и Юдей Файбишовичъ). נהוביץ זה הוא יהודה ליב בן נח מליטישוב, מחבר קונטרס „קול שועת בת יהודה" בשפת עבר ורוסיה, והוא „מליצה ישרה עבור עם יהודה, להסיר ממנו תלונת העמים", ומוקדש לגראף וויקטאר פאוולאוויטש קאטשיבי (נדפס בשקלאוו שנת תקס"ד).

1) כוונתו על ספר „צואת ריב"ש".

את הספר הזה הציג ר' אביגדור לפני זקני הסינט בתור ביבליאה של החסידים והולך עליו בכל מקום. והנה בעצם לא הבעש"ט בעצמו כתב את ספר „צואת הריב"ש", כפי שטועים בזה רבים על פי השם שנתן לו, „רק הוא לקוטי אמרותיו שנלקטו לקוטי בתר לקוטי, ולא ידעו (המלקטים) לכון הלשון על מתכנתו" (אגרת הקדש).

לדעת גרץ נתחבר הספר הזה הרבה שנים אחר פטירת הבעש"ט, והכתב־יד היה נמצא תחת יד תלמידו ר' ישעיה מיאנוב; אולם בכל אופן, מחליט הוא, נמצאו בו הרבה דברים שאפשר ליחס אותם להבעש"ט, כמו האזהרות הרבות נגד העצבות, ועל דבר חשיבות ערכה של ה„דבקות" והתלהבות בתפלה וכיוצא באלה. לדברי בעל מערכת גדולים, כתב ר' ישעיה מיאנוב את צואת הריב"ש מפי הבעש"ט (עיין שם בערכו).

2) כנראה מרמז ר' אביגדור בשני סעיפים אלו, על מה שכתוב בספר צואת

ט) „הרב חיימוביץ 1) ורבים כמהו מכנים את ברוכוביץ (כונתו על הרב), ואת כל אלה הנוהים אחריו בשם „קרלינים", מפני שאחר פטירתם של הבעש"ט, ורבי ביר ממיזריטש, היו ר' אהרן ור' שלמה תושבי קרלין, הראשונים שיצאו בעקבותיהם; בשם חסידים קוראים הם לעצמם, ולכתה הם מתחשבים, מפני שהם מתפללים לא על פי הנוסח הקבוע והמקובל בישראל, והם נבדלים מהם אפילו במלבושיהם: אינם לובשים כל בגד של צמר".

י) „החסידים שלחו לארץ־ישראל שלשה רבנים: את הרב משיפיטובקי, את רבי אברהם מקרלין ואת רבי אהרן מויטבסק 2), ועל ידם הוציאו שמה מעות הרבה. הצדיקים ומורשיהם מפזרים כסף כאפר בכל הקהלות שהם באים שם; עושים סעודות גדולות, ומאספים סביב להם את כל ה„קרלינים" תושבי המקום, והמורשים, בחברת הנכבדים שב„קרלינים", מחזרים על כל פתחי הבעלי־בתים אשר בעיר, ומפתים אותם, והם אינם יכולים למנוע את עצמם, ומתחיבים באונם לשלם סכום קצוב לשבוע בשביל ארץ־ישראל. והקהלות עוד מוכרחות לפצות את המורשים האלה בעד טרחתם. ההוצאות האלה ישתלמו ממס „הגלגולת", הנקבץ על ידי הקהלות. ואין בכחם של תושבי המקום לשלם את המסים, ורבים מהם עניים כל כך עד שהם מתים ברעב".

„הקרלינים מתאמצים להבחר גם לפרנסי־הצבור, לפקח על כל ההכנסות וההוצאות של הקהל, והם לוקחים ממס הגלגולת ושולחים מתנות לצדיקיהם על ימות החג, ולפרקים אחרים בשנה".

יא) „השבועה אינה חשובה אצלם (כלומר: להחסידים) לכלום 3).

---

1) הסן משער, שבשם „חיימוביץ" מרמז ר' אביגדור על עצמו (כי בכל הכתבים והתעודות השייכים למשפטו של הרב, נתכנה ר' אביגדור בשם „חיימוביץ"). אבל, לדעתנו, השערה הזאת רחוקה היא, ויותר קרוב לשער, שבשם „חיימוביץ" מכוון ר' אביגדור על הקצין ר' נטע חיימוביץ, או כפי שהוא נקרא בין היהודים בזמנו בשם „נטע שקלובר", מפני שמוצאו היה מעיר שקלוב. חיימוביץ זה היה איש חכם ורצוי מאד בעיני ממשלת רוסיה, עד אשר כבדתהו בתור המעלה. הוא הציג בשנת 1803 את הרצאתו לפני הממשלה, להטיב את מצב בני ישראל ברוסיה. מלבד זה פעל ועשה עוד הרבה לטובת אחיו בני בריתו. ר' יהודה ליב מליפיטשוב, בן דורו של ר' נטע, כותב עליו במחברתו „קול שועת בת יהודה" בין יתר דבריו: תמיד חרפת נפשך בעד אחינו בני ישראל, להסיר מהם כל צרה ולהפיר עצת אויביהם".

2) השמות אינם מכוונים; לארץ־ישראל נסעו: רבי מנחם מנדיל מויטבסק, ר' אברהם מקאליסק ור' ישראל מפאלצק (עיין למעלה, עמ' 44).

3) בכל ספרי החסידים הנודעים לנו, אין אנו מוצאים שום מקור לאשמה

במלות: מחשבה, דבור ומעשה 1), וזה הוא נגד הדת היהודית".

„מלבד זה כותבים הם (רצונו, החסידים), שלפעמים אפשר לאדם להתדבק בקונו 2), ומפני טעם זה הם מכנים בספריהם ומכתביהם את מוריהם בשם „אלהים" (?) 3).

ז) „אם אמנם רבם של הקרלינים, רבי זלמן בן ר' ברוך מצמדק, שכבר נהוג הדבר בישראל זה כמה, לאסוף מעות למען אלה היושבים לפני ה' בירושלים, אבל באמת אין הדבר כך; די אך לשום עין בפנקסי הקהלות בכדי להוכח, שכל הסכומים שנקבצו לפנים למטרה זו, אינם עולים אף לאחד ממאה מאותם הסכומים שמקבצים עתה, ואינם חוששים שעל פי הדין חובה להגיח תשעה חלקים לעניי העיר, ורק החלק העשירי לחלק בין עניי ירושלים" 4).

ח) „מה שנוגע ליתר הסעיפים, המורים על התרחקות ה„קרלינים" מדת ישראל, ועל המעשים הרעים של בני הכתה ההיא, על כל אלה לא אוכל ולא אובה להוכיח בראיות... (?) ורק מבקש אני להזמין הנה את כל הרבנים של הכתה ההיא, וכמספרם — גם רבנים מן היהודים האדוקים בכל חקי הדת העתיקה".

להשקיע עצמו בתאות גופניות ולהרבות בתענוגים גשמיים... (עיין מזה בספר „שלום על ישראל" לצויפל, חלק ב', עמוד ט"ו).

1) אצל הסן: мысль, слово, жизнь (מחשבה, דבור, חיים) וכפי הנראה טעות המתרגם הוא. החסידים משתמשים בבטויים אלו לתאר בהם את מהות הנפש האלהית שבאדם (עיין בחלק שני, פרק ששי), ור' אביגדור בכדי לתת לתורת החסידים צורה משונה, הוא כותב שהחסידים מכנים בבטויים אלו את הבורא.

2) המכוון בזה הוא על „התקשרות הנפש בשרשה, בנפש העליונה, ועל אתדבקות רוחא ברוחא", כפי סגנונם של החסידים.

3) בלי ספק מרמז ר' אביגדור בדברים אלו על המאמרים הנמצאים בספר „תולדות יעקב יוסף". שם כתוב: „אנשי הדעת נקראו אלהים... והצדיק נקרא בשמו יתברך אלהים" והצדיק „הדבוק בהשי"ת נעשה כביכול אחדות אחד" והמתדבק בהצדיק „זהו דבוק בהשי"ת ממש" (בראשית בתחלתה, נח); אבל בעצם אין זו פרכא כלל, ועד שר' אביגדור קובל בשביל זה על החסידים, יכול היה לקבול על התלמוד, שמרשה לעצמו להשתמש בכנוי „אלהים" ביחס להצדיקים, וגמרא מפורשת היא: „מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל? שנאמר: ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל" (מגילה י"ח, ע"א), רש"י: „רבותינו דרשו, שהקב"ה קרא ליעקב אל".

4) ביורה־דעה איתא סתם: „ויושבי ארץ־ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ" (הלכות צדקה, סי' רנ"א).

כזה יתאסף יחד, כי מי יודע במה האנשים ההם נושאים ונותנים. אלו היתה כל מטרתם לשמוע תורה, לא היה להם להתאסף כלל, מפני שהתורה הזאת נתנה לְהִכָּתֵב 1), מלבד זה מבזבזים הם מעות הרבה על הוצאות הדרך".

טז) „בשעה שהצדיקים הולכים למסעיהם, מבזבזים (החסידים) מעות הרבה ליהנות אותם כהוגן, וליתן להם מתנות".

יז) „כל מי שאינו נמנה לכתה ההיא, יסכים לכל מה שכתבתי".

יח) „מכל מה שכתבתי, יודעים יושבי וילנה וסלוצק".

יט) „גם שמעתי שכל איש החפץ להמנות אל מספר בני הכתה ההיא, עליו להתיצב בראשונה לפני הצדיק, להתודות לפניו על כל חטאיו, אחרי כן הוא מוסר את נשמתו אל הצדיק המבטיח, שבנשמתו מתמזגות נשמות כל הדבקים בו. כל הנכנס לחבורתם צריך להעניק להצדיק מפני היראה... ולכך עושים בכלל הקרלינים כל מה שהצדיק גוזר עליהם. במצות הצדיק הם זהירים יתר ממצות משה רבנו. בשעה שצדיק כזה נפטר מן העולם, מיד נתמנה אחר תחתיו. סופו של דבר הוא עם הארץ גמור" 2).

מכל תשובותיו של הרב, על עלילותיו של ר' אביגדור, לא נשארו בידינו זולת שתים האחרונות:

לשאלה יח: „גם אנשי סלוצק אינם מחבבים אותנו, והם

מכירה, פרק כ"ט); ואם המעות הן של האב, אז אפילו כשהוא למעלה מעשרים אינו רשאי ליתן דבר שלא מדעת אביו (עיין בבא בתרא, קנ"ו ע"א).

1) לדעת גדולי החסידים יש הבדל גדול בין השומע תורת הרבי מפי הרבי בעצמו, ובין זו שנשמעת מפי אחר בשמו „ואינו דומה שמועת דברי מוסר, לראיה וקריאה בספרים" (הקדמה לתניא). ר' נחמן מברסלוב כותב בנידון זה כדברים האלה: „מה שקשה להעולם על מה צריך לנסוע להצדיק לשמוע מפיו (תורה ומוסר), הלא אפשר לעיין בספרים דברי מוסר, אבל דע שבאמת יש חילוק גדול בין השומע מפי הצדיק האמת בעצמו, ובין השומע מפי אחר האומר בשמו, כל שכן ששומע מפי שלישי, כי יורד בכל פעם מדרגא לדרגא רחוק מפי הצדיק... וכן בין השומע מפי הצדיק להמעיין בספר הוא חילוק גדול ביותר" (קיצור לקוטי מהר"ן).

2) להדברים האחרונים אין כל חבור עם אלו שלפניהם. אפשר שבמקום זה היו כתובים עוד דברים נוספים על אלו הנמצאים לפנינו, רק נשמטו על פי איזה סבה שהיא. גם מעיני הסן לא נעלמה הזרות הזאת, והוא מציג סמן השאלה אחר מלת „הוא".

בכלל הרשו למו אז לפעמים הרבנים שבין המתנגדים, להשתמש בבטויים כאלה בידם לראשי החסידים (עיין לדוגמא במאמרו של דובנוב „חסידים פורצי גדר", השלח 1901, חוברת ד').

זאת נוכל להוכיח בווילנה, אבל בתנאי שראש־הקהל שם לא יהיו מבני הכתה הקרלינית, בכדי שלא ייראו מהם האנשים שיקראו להעיד״.

יב) „לכבוד אב ואם אינם חוששים 1). הם אומרים, שהאב והאם שהולידום, לא עשו אלא כדי למלאות תאותם. אמנם במה שנוגע להאֵם, מודים הם בכל זאת, שהם חיבי תודה לזו שהיניקה אותם מחלב שדיה״.

יג) „החסידים גונבים כסף מאבותיהם ונשיהם בידיעת צדיקיהם, ונותנים אותם להם, ועל פי חוקי תורתנו, אין אדם פחות מבן עשרים רשאי לתת דבר במתנה בלי רשות אבותיו״ 2).

יד) „על יסוד הדברים שכתבתי, ושאפשר לי לְאַשֵׁר אותם בעובדות ובמעשים, הנני חושב את הקרלינים לבעלי כת „שבתי־צבי״, שמתירים לבני אדם לעשות הכל כפי תאותם״.

טו) „על ימות החג נוסעים בני הכתה ההיא לעיר לאזני, אל רבם ר׳ זלמן ברוכוביץ, ומספרם עולה למעלה מאלף וחמש מאות איש, עד שהדוחק בהבתים גדול מאד, ולא טוב הדבר שהמון רב

ז. אפשר שר׳ אבינדור מרמז בזה ל„ההגהות הנסתרות לשלחן ערוך״, שלדברי בעל „זמרת עם הארץ״, נמצאו בשקלוב בשנת 1787. בעל ההגהות הנזכר׳, שהיה כנראה אחד מגדולי הקנאים שבין החסידים, מוכיח שם, „שכל הדינים „שבין אדם לחבירו״ אינם נוהגים כלל ביחס אל המתנגדים, ובמקרים כאלה אין שום ערך אפילו לשבועה״ (С. Дубновъ. Религіозная борьба, Восходъ 1893 г.)

כמו כן אפשר, שכונת ר׳ אבינדור היתה לאותו האיקזמפלר של „ארבעה טורים״, עם־פירוש הבית־יוסף, שקנה ר׳ משה בן ר׳ יהושע צייטלין מיד אחד החסידים בברודי, שעל קצות גליוניו היו כתובים חדושים והערות רבות בשם „בין השיטין״. באותן ההערות נמצאו דברי פלסתר נגד הפסקים החמורים, ודקדוקי הדינים של הפוסקים, ביחוד נגד בעל הבית־יוסף והשלחן־ערוך. הכותב „בין השיטין״ היה אחד מגדולי הכתה, שמו היה ר׳ ליב מלמד, מפני שהיה עוסק במלמדות (בגליציה או ליטא זאת לא נודע). בטור אבן־העזר סימן קל״ג כתוב: „צריך שיהיו שם שני עדים״. והנה נתוספה שם הערה זו: „ודוקא מן הכתה (כלומר: החסידים), כי אם לאו אין עדותן קיימת, כי אין חיותם חיות ומצוה לרדפם ולעקרם״, ועוד דברים כיוצא באלה נמצאים שם (עיין במאמרו של דובנוב „חסידים פורצי גדר״, השלח 1901).

ר״ד כהנא משער, שליב מלמד היה מכת שבתי־צבי, רק שם מסוה החסידות על פניו (עיין ב„הערות״יו, השלח 1901).

1) לפעמים אנחנו מוצאים להפך, שהחסידים מפליגים מאד במצות כבוד אב וש„סבת השליטה של עשו על עם הקדוש הוא הכל בכח מצות כבוד אב שעשה״ (נועם אלימלך, ויצא; ועיין „מגיד דבריו ליעקב״, דף י״ד ע״ב).

2) דבריו תמוהים: ממה־נפשך, אם המעות הן של הבן, הרי אפילו אם הוא פחות מבן עשרים מתנתו מתנה, בין בקרקע ובין במטלטלין, כמבואר ברמב״ם (הלכות

מלפני האלהים שיחנני בחסדו וטובו, להטות לבבו ודעתו אל כל אשר אציע לפני הדרת כבוד מלכותו, מעט הצעות והקדמות, שפירש וביאר אדומ״ר בענין יראת מלך. ואני בטוח באל עולם, הנותן חן וחסד לנו, שיחנני חסד ואמת בכל דרכי אלה האמתים, הנאמרים לפני הקסר, למצא חן וחסד לפניו כל הימים, לפקח עלי בעינא פקיחא טובה וחמלה וידמו כל המקטרוגים...

„המלך החכם שלמה אמר במשלי (כ״ד כ״א): „ירא את ה׳ בני ומלך, ועם שונים אל תתערב״, פירוש שמשוה המלך שלמה יראת השם ליראת מלך בשר־ודם. שאחת הוא ממש בשוה, וביאר עוד ופירוש „ועם שונים״, שהם האנשים המפרידים ומחלקים בין יראת השם ליראת מלך, לומר שיש הפרש וחילוק ביניהם, אל תתערב עמהם להתחבר יחד, כי בזה ישחיתו נפשך, ויסירו מלבבך יראת־השם, כי באמת אחת היא ממש, ועל כן אמר: ירא את ה׳ בני ומלך, ביראה אחת בשוה ממש, וזהו ביאור הפשוט במאמר המלך החכם. ועל פי זה אמרו בתלמוד שלנו הדין, שמצוה לרוץ לראות מלכים, ולברך ברוך אתה ה׳ בשם ומלכות „ברוך שחלק מכבודו״... לפי שיראת ה׳ היא בחינת מלך העליון, מלך העולם, ומאורו נמשך ונתפשט במלך בשר־ודם, וזהו שחלק מכבודו, חלק ממש מכבוד מלכותו יתברך למעלה, שהוא אחד ממדותיו הנאצלים מעצמיות האצילות אין־סוף הפשוט. וזהו גם כן הטעם שאמר ירמיהו הנביא (כ״ט ז׳): „ודרשו את שלום העיר״, כי בשלומה דוקא יהיה שלום לכלם, ולמדו בתלמוד מפסוק זה, שמצוה להתפלל בשלומה של מלכות, וכל תפלה בהזכרת שֵׁם הויה, וזהו גם כן שפסקו בתלמוד: „דינא דמלכותא דינא״, כמו דת ודין תורתנו הקדושה המבואר בתלמוד, והכל מוסד

החסידים בשנת 1798—תקנ״ח. פרטי השאלות־והתשובות של שנת תקנ״ח נקל היה לר׳ אבינדור לדעת, אחרי שהמתנגדים אשר בוילנה, המציאו לר׳ אבינדור את כל החומר שהיה דרוש לו לענין זה, ובוילנה תרגמו אז המתרגמים את כל המשא־ומתן, שהיה במשך בירור משפטו של הרב בפטרבורג בשנת תקנ״ח, ושם אמנם נמצאו פרטי כל השאלות שנשאל הרב והתשובות שהשיב עליהן (עיין לעיל עמוד 75).

רדפו מאד את חסידי ליכוביץ, כפי שנראה זאת מן הפסק שיצא מאת שלטון מינסק 1).

לשאלה יט: „נלאיתי נשוא את זלזוליו של אבינדור ושקריו. הוא טופל עלינו אשמות כאלה, שלא נשמעו אפילו בימי ממשלת הפולנים וכהניהם, ששמו עלינו עלילות שוא, שאנו משתמשים בדמי אדם לצרכי חג הפסח, ועוד עלילות כיוצא בהן, שבשבילן נשפכו הרבה דמי ישראל 2). הוא בעצמו בודאי לא שמע ולא ראה כזאת מעודו, אבל מי זה יעצור בעדו לפשוק שפתיו בזמן שהוא מתהלך חפשי? והלא הוא בעצמו מודה שרק שמועה שמע, ואינו יודע בעצמו אם באמת כן הוא. בין כך וכין כך הוא מפריע בעד מנוחת מלכנו הרחמן, עד שלא בירר את הדברים בבתי המשפט; אינו ראוי לעבד נאמן להרגיז את הקסר ממנוחתו קודם שידע את הדבר על בריו. תשועה יכולה לבא רק מאת הקסר, ואנכי בחסדו הגדול אשען, כי הוא ממרום שבתו ישקיף על נדכה ונכה־רוח; הוא יבין כי נקי אנכי, ויוציאני למרחב מבור כלאי" (על החתום: שניאור זלמן ברוכוביץ) 3).

מלבד התשובות האלה, ערך הרב מכתב גדול מיוחד להקסר פאול, בשפת עבר, מתובל בדרוש וקבלה. בו הוא מבקש אותו, שרק מלפניו בכבודו ובעצמו משפטו יצא, מפני שרק הוא יוכל להוציא דין אמת לאמתו, ולהבחין בין אמת ושקר.

וזה תמצית המכתב:

„אני טרם אחלה לדבר ולבקש אל אדון הארץ, אבקש

---

1) אפשר לשער, שחסידי ליכוביץ (פלך מינסק), קבלו לפני ראשי פקודת־העיר על ראשי־הקהל שם.

2) בלי ספק מרמז הרב בזה, על העלילות השונות שבדו הכומרים הישועים בפולין על היהודים, במשך המאה הי"ח, ביחוד בימי ראש־הכהנים שטיפן זוכובסקי, שאז היתה עת צרה מאד לבני ישראל יושבי הארץ ההיא (עיין די"י לגרץ כרך ח' עמוד 421—431, ועיין במחברת „קול שועת בת יהודה" לר' יהודה ליב מלעטיטשוב, עמ' י"ט, שקלאוו תקס"ד).

3) דבר מעורר תמהון הוא — מציין הסן — אותו הדמיון שיש להשאלות שנשאל הרב הפעם, עם אלו שנשאל עליהן, לדברי דובנוב, בשעת מאסרו הראשון. אחת משתי אלה: או שהשנים מוטעות באותם הכתבים שהיו ביד דובנוב, והדברים שאירעו בשנת 1800—תקס"א, נתיחסו שם בטעות על שנת 1798—תקנ"ח, וכמו שאנו רואים זה גם בנוגע לר' אבינדור, שבאמת לא יצא נגד הרב כי אם בשנת 1800—תקס"א, ולא בשנת 1798—תקנ"ח, כמו שהוא אצל דובנוב, או שר' אבינדור שנה בכתב־שטנה שלו, אותן האשמות שמתנגדי וילנה האשימו את הרב ואת

כי הנה מבואר למעלה, בביאורי הפסוקים דשלמה ודוד אביו המלכים הקדושים, והחכמים האלקיים, שהיא הארה מבחינת מלך העליון ממש, שכך הוא בהמשכת אור אלקי במלך שלמטה בכל דור ודור, מזה יובן ממילא, שגם בהסתעפות הארה ... מאור פני מלך התחתון, להשרים הגדולים שלו, שנקראו שרי מלוכה, המנהיגים ממשלת מלכותו, הרי לכל אחד ואחד חלק מיוחד, יאיר מאור האמת ומשפט שבמלך עצמו ממש, מאורו העליון שבבחינת מלכות העליון, שמאיר מכבודו למלך שלמטה, בלי הבדל כלל, ולזאת יובן ממילא, שהארת אור האמת מעוז מלך, מאיר בהוד כבוד מלכותו הרמה, יתרומם ויתנשא למעלה בכפלי כפליים, ואם כן עיניו ודאי תחזינה מישרים, להבחין ולהבדיל בין הטוב והרע, אמת ושקר, ולו משפט הבחירה וההבדלה הזאת בחוש הטבעי, יותר מלכל איש שר ושופט זולתו ... ועל כן למשפטו דוקא אני חפץ שיצא מאתו, שיכוון נקודות האמת לאמתתו, כי עיניו תחזינה משרים, בלי נטיות ימין ושמאל כלל. ואני מקבל על עצמי באהבה ורצון, כדין משפט מלך העליון, ומובטחני בתום לבבו בכל דרכיו ושביליו, יוציא לאור משפטי, ויתנני ברוב חסדו וטובו, לפקח עלי בעין פקיחא וטובה, לחסות אותי בצל כנפי חסדו, להסיר מעלי כל קטרוגי שוא, ולא יקובל לפניו עוד" 1).

מכתבו של הרב שהיה מלא הכנעה, אמון ואהבה אל הקסר, ישרו בלי ספק בעיני פאול הראשון, כאשר יעיד על זה ר' אביגדור בעצמו, ועובדא זו בלבד היתה מספקת, לנקות את הרב מכל אשמה. גם הרצאת סיבירין (המובאת הלאה), השפיעה בלי ספק הרבה על מהלך כל אותו המשפט. היא הוכיחה יותר מכל ההוכחות האחרות, לעיני השופטים שבבית־פקודות־הסתרים, שמשפטו של הרב משולל כל ערך מ ד י נ י, שבשבילו נשלח כל הענין הזה שמה.

סיבירין אחרי אשר הודיע, בתשעה לחודש נאיאבר, דבר נסיעתו של הרב לפטרבורג, הוא כותב מיד בארבעה עשר לחודש הזה כדברים האלה: „בזה אתשוב לי לחובה להודיע לכבוד

---

1) המכתב הזה בשלמות, המכיל עשרה עמודים בדפוס, נמצא בספר „בד קדש" ובתע"ח עמוד 54—66.

על יסוד אחד הנ"ל, שזה אמר שלמה: „ירא את ה' בני ומלך ..." ושניהם אחד ממש ...

„הנה אמר: „הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט", דקדק לומר משפט דוקא, דמדת משפט היא מדת המיצוע, שממוזג ובלול משני הפכים דחו"ג, בכמה מיני ריבוי אופנים שונים דוקא, והיא בחינת מדת המלך למעלה, שנקרא מלך על כל העולמות עליונים ותחתונים, עד עולם הזה השפל, שעל זה אמר: מלך במשפט יעמיד ארץ, במשפט הוא מדת המיצוע שנקרא אמת, לא בחסד לבד או בדין לבד, כמו מלכותא דארעא, שכפי ממשלתו על כל המדינה, יש במדותיו בחינת התכללות דחו"ג, שאם יאירו בחסד יותר מדאי, ורבו הגזלנים ועושי מרמה ועול, ואיש את רעהו חיים בלעו, ואם יאיר ויתנהג במדת הדין יותר מדאי, להרשיע גם את הצדיק, שיבקשו להאביד גם את הצדיק כרשע, אז ישפוך דם נקי הרבה, על כן אמר מלך במשפט דוקא, המיצוע שנקרא אמת, הוא יעמיד ארץ, להעמידם ולקיימם בארץ. אך אין חוש זה דמדת המשפט ... בבחינת אמת לאמתו, רק במלך בלבד, ולא בשאר אדם זולתו ... ומזה הטעם מצוה להתפלל בשלומה של מלכות, כי זהו נמשך משלומו של מלך העליון, שנקרא מלך שהשלום שלו כידוע, וזהו דרשו את שלום העיר כו' כי בשלומה דוקא יהיה לכם שלום, שממנו יבא אור ושפע שלום לכל אדם ...

„ועל פי זה יובן מה שכתב דוד המלך ע"ה: „מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה משרים", דקדק ואמר מלפניך דוקא משפטי יצא, ולמה לא חפץ במשפט השופטים הממונים, וגם הטעם מה שכתב לפי שעיניך דוקא תחזינה מישרים, ולא עיני דייני אחרים זולתו ... שמדה זו שנקרא מלכות, לא ימצא ולא יתואר רק במלך דוקא, להיותו כלי מוכן לאור מדת המלוכה העליונה, שממוזגה וכלולה משני הפכים דחסד ודין ... ועל כן בקש דוד המלך ע"ה: מלפניך משפטי יצא דוקא, ולא יבא במשפט דיינים ושופטים הממונים לדין, כי יתיבוהו ביותר מכפי המדה, ולא יכוונו אל נקודת האמת ...

„ואחר כל הצעות הנ"ל, אבא לענין שאלתי ובקשתי.

שהכתה ההיא לא רק שהיא מתנגדת לחקי הדת היהודית, אבל גם מסוכנת היא למצב הממלכה" 1).

עוד הפעם מבקש ר' אביגדור למסור לידו את תשובות הרב, בכדי שיוכל לבחן את דבריו ולהעיר עליהם. ועוד הפעם הוא חוזר על עלילותיו הקודמות, בדבר משלוח מעות לארץ ישראל, ועל המצודה שהחסידים פורשים, לדבריו, לרגלי בני העשירים לצודד אותם בחרמם 2).

זקני הסינט כנראה, לא מהרו לבקר את כל פרטי הענין הזה, והרב אשר היה מעונה ומדוכה מאפס עבודה ומעשה בעיר המלוכה, פנה בראשית הודש מרץ שנת 1801—תקס"א להסינט בבקשה, למהר ולחרוץ גורלו. הוא ספח לבקשתו זאת העתק מן התעודות, שבהן באה פקודת הרוממות, שלא להפריע בעד מנוחת החסידים 3).

אולם, כפי הנראה, מההרצאה הזורנלית של הסינט, לא הועילה בקשת הרב להחיש את קץ הדבר. רק אחרי ימים אחדים נאסף הקסר פאול הראשון אל עמיו (11 מרט 1801), וכשני שבועות אחרי מותו, אחרי אשר כבר עלה אלכסנדר הראשון על כסא המלוכה, והוא בסוף חודש מרץ, נתנה הרשות להרב לעזוב את עיר המלוכה ולשוב אל ביתו.

אבל עם כל התלאות האיומות, שעברו על הרב גם בפעם הזאת, עוד לא תמו כל יסורי הגוף והנפש שלו. ר' אביגדור לא חפץ עוד, כפי הנראה, להניח את הנשק מיד, והוא יחד עם

---

1) בין קבוצת הכתבים והתעודות של הצינזורה הריגית (שנתיבדה על ידי הקסר פאול בעלותו על כסא מלכותו, עיין בס' קריה נאמנה, עמוד 29), ושכל ספרי היהודים היו מתבקרים על ידה, נמצא כתב אחד משנת 1800, שבראשו כתוב: „לקוטים מהספר שנתחבר על ידי היהודי זלמן ברוכובין, ושנדפס על ידו". הלקוטים האלה הם מספר התניא (סוף פרק א', פרק ו' ופרק ה'), ושם מדובר על אדות ההבדל שבין נפשות ישראל ואומות העולם והבדל במדותיהן, כפי שהעירונו למעלה.

הסן משער בצדק, שהלקוטים האלה היו מצורפים על ידי ר' אביגדור, לכתב השטנה שלו שהגיש להקטגור הראשי, והקטגור שלח אותם להצינזורה הריגית בכדי להשוותם עם המקור העברי.

בהמקורים שבהם השתמש דובנוב נאמר, שבשנת 1798, כאשר נחקר הרב בפעם הראשונה לפני השופטים בפטרבורג, מוכרח היה לתת טעם להדברים הבאים במאמרים אלו.

2) קובלנא של ר' אביגדור מן הודש דיקאבר שנת 1800, ועיין לעיל עמ' 108.

3) בקשת הרב מן הודש מארט שנת 1801, המובאת הלאה.

מעלתו, כי נכנסתי במסתרים בחקירות ודרישות מדוקדקות, על דרכי חייהם ומנהגיהם של בני הכת הקרלינית ושל הנפרדים הרוסים. אולם כל דבר אָוֶן או מֶרִי להממשלה, לא לבד כי לא נמצא בהם, כי גם אי אפשר לחשוב עליהם כזאת כלל. כלם נתונים הם לכסא הדר כבוד הקסר באמונה חזקה כל תמוט, ובמשמעת אמתית לשלטונים, בלי כל תלונה, ובכל הכת שלהם לא יראה כל דבר הדומה לכעור, או המתנגד לשלום ולמנוחת הכלל. גם ראשם ורבם ברוכוביץ (הרב), שכפי תעודת ה„קהל" של פלך רוסיה־הלבנה נולד בעיר לאזני, לא עסק מעולם בדבר אחר, כי אם בלמוד ספרי־קדש ובתפלה; והוא מכנים את עצמו בדרך קצרה ביותר, בלי כל דברים שבכתב, על פי הסכמת שני הצדדים, בבירור סכסוכים שביניהם, שכפי שיעיד עליהם אותו הקהל, הוא מפשר ומפצה אותם באופן כזה, ששני הצדדים הם מרוצים תמיד, ומעולם לא הגישו שום קובלנא על זה"...

תוצאות החקירה והדרישה, הוכיחו לעיני חברי בית־פקודות־הסתרים, שאין כל אָוֶן לא במעשי הרב בכלל, ולא במעשיו בנוגע להממשלה בפרט.

בשבעה ועשרים יום לחודש נויאבר, הגיעה פקודת הרוממות „לבקר בהסינט, את המשפט שבין היהודים אבינדור חיימוביץ וזלמן ברוכוביץ, בנוגע לעניני הדת שלהם וכיוצא באלה, ולקבוע הקים שעל פיהם יתנהגו כתת החסידים ו„הקהלות" (העבריות) לעתיד" 1).

מיד אחרי זה נקרא להרב דרור ממאסרו, ששם בלה לערך שני שבועות, רק חופשה זו נתנה לו בתנאי, כי לא יעזוב את העיר פטרבורג עד גמר משפטו 2).

העברת המשפט הזה ממועצה הנעלמה להסינט, לא ישרה בעיני ר' אביגדור. ובחודש דיקבר שנת 1800—תק"ס, פונה ר' אבינדור עוד הפעם להקטגור הראשי במגלת ספר, מלאה שטנה ומלשינות על ספרו של הרב, והוא מע"ר שם שממנו „נראה ברור

1) „Дѣло между евреями Авигдоромъ Хаимовичомъ и Залманомъ Боруховичомъ, касающееся до ихъ религіи и прочаго въ сенатѣ разсмотрѣть и учинить положеніе, на какомъ впредъ основаніи быть сектѣ хасидовъ и кагаломъ"

2) כתב־בקשה של הרב מחודש מאי 1800.

החבירה, מפני שהיה מוציא מהם (מעות) בכפיה יתר על המדה, ומפני שהיו יודעים שהוא רגיל לשתות משקים משכרים, שכל זה נרשם בהחלטת הצבור, שנעשתה באותו הזמן, ונזכר מזה גם בהחלטת המגיסטרט של עיר פינסק, (שהעתקה ממנה נשלחה זה לא כביר לשר־הפלך שעל עניני אורח בפטרבורג, כדי להראותה להיימוביץ).

„ובכן אם לא תכרית מדת־הדין הקשה לחיימוביץ, להתחרט על שנאתו, אז נוע תנוע מנוחתי, וגדר לא יהיה לה מפני כל חורש רעה, ומלשינות ושנאה יפרו לרוב.

„בגלל זה הנני מבקש בהכנעה:

„שעל פי פתגם כבוד רוממות גדולתו של הקסר, תִּנָּתֵן פקודה להסינט השליט, לקבל בקשתי בהדיפרטימנט השלישי, ובשימו אל לב לכל הדברים המבוארים, ובהתבוננו שכת החסידים — שעבודת אלהיהם ותפלתם הן על פי סדרי מנהגי ישראל המסורים בידם מקדם — שומרים תמיד אמונת משמעת להשלטון היחידי, ולכן יתנהגו עם חיימוביץ, על דברי מלשינותיו הבדויים והמשוללים כל יסוד, כמצות החקים של כבוד רוממותו. ולאסור עליו בזה, להפריע אותי ואת יתר החסידים, בסדרי עבודת אלהים כמנהגנו מאז, ולפצות אותי על דבת השוא והנזק שהסב לי.

„קסר מלא רחמים! הנני מבקש מאת רוממותו הקסר, לתת פקודה על דבר בקשתי.

„מאי יום... 1801" 1).

ברור הדבר שגם ברוסיה־הלבנה עצמה, אירעו להרב מאורעות בלתי נעימים מאת שונאיו ואויביו, וביום השלשה־עשר לחודש יולי, מוסר שר־הפלך אשר לעניני אורח בחבל רוסיה־הלבנה, פיטר טירביוב להרב תעודה גלויה, וזו תמציתה: „כבוד מעלת... הקטגור הראשי אלכסנדר בן אנדרי בקלישוב, בספרו הגלוי אלי מן 29 מרץ שנה זאת, אחרי שבאר לי, כי על פי פקודת הרוממות נקרא דרור להעברי זלמן ברוכוביץ, מי שהיה בפטרבורג לרגלי ענינים שונים, ושֻׁלח חפשי לביתו, ומעתה נתנה לו חרות גמורה וזכות ישיבה במקום מגורו לפנים, הנה למען

1) כתב־בקשה זה, כמו אותו שאחריו, הואיל מר י. הסן מפטרבורג להמציאם לידי במקורם, והם לא נדפסו עדיין בשום מקום. כתבי־בקשה אלה במקורם, בשפת רוסיה, ימצא הקורא בסוף הספר, בין יתר התעודות והמכתבים המובאים שם.

בני סיעתו ויתר חבריו לדעה, הוסיף לנהל את המלחמה ההיא הלאה. ובחודש מאי מגיש הרב בקשה להסינט, שבה הוא מתאר את רוב תלאותיו ומצוקותיו שהסב לו ר' אביגדור, ומבקש להניאו בעד מעשיו הרעים.

ואלה דברי הבקשה:

„אם יהיה לרצון לפני הסינט השליט, לשום לב לבקשתי, בלי ספק יראה צדקתי, במשפטי שהוא עוסק בבירורו, על אודות מלשינותו של ר' אביגדור, המכנה את עצמו בשם רב־הכולל, שהלשין עלי ועל המון רב מבני ישראל, שהוא קורא אותם בשם „קרלינים"; מפני שכל דברי המלשינות שלו כנגדי, לא לבד שנתבטלו על ידי הזכחותי, אלא שהם לעצמם אינם ראויים להתבונן עליהם, מפני שאין בהם כל ממש.

„הוא, חיימוביץ, במלשינותו מלשינות־שוא, הוא סבת תלאותי, ואנכי לעת זקנתי, לוקחתי מביתי תחת משמר חזק, כאחד הפושעים הגדולים, ושולחתי לפטרבורג. פה אחרי אשר התעניתי שני שבועות עצור במאסר מסותר, עוד לאסוני הגדול נתדלדלתי כחמשה עשר שבועות, מבלי שהותר לי לצאת את העיר טרם גמר משפטי. במדה שיש לי הזכות להתאונן בדבר הזה על המלשין חיימוביץ, ולבקש ממנו פצוי, בה במדה איני יכול לעבור בשתיקה גם על זה, והוא: זה שתי שנים, לרגלי מלשינות שוא של אחד ממבקשי רעתי 1), הובאתי בבית־פקודות־הסתרים לחקירה ודרישה, ונמצאתי זכאי ויצאתי לחרות, ורשות נתנה לי להתנהג בסדרי עבודת אלהים כקדם. רק מדת הצדק לא מצאה תשלומים כראוי, מפני סבה זו יצא חיימוביץ במלשינות בלי כל מורא, ומוצא נחת־רוח בזה, כי עוד הפעם יסבב לי בקורת ותלאות הדשות בלי מפלט. הסבה המעוררת אותו לזה, היתה מקודם וגם עתה שנאתו להחסידים — שהוא קורא אותם קרלינים — מפני שהם בשבתם בעיר פינסק, במקום שחיימוביץ לקח בהכירה הכנסת הרבנות, לא נתרצו אחרי עבור הזמן המוגבל, לתתו לעמוד על

1) מזה נראה ברור, שתפיסתו של הרב בפעם הראשונה, 1798—תקנ"ח, לא היתה בסבת מלשינותו של ר' אביגדור, כמו שמשער דובנוב (עיין לעיל עמוד 112, הערה 3), רק בסבת מלשינותו של אדם אחר

על יסוד פקודת הרוממות, ובפקודה לשר־הפלך הליטאי, שנשלחה להודיע להמבקשים, נאמר בין יתר הדברים, שהמכונים בשם קרלינים, ראויים הם לסבלם, וכפי הנראה מן הרצוף פה העתק מתוך העתק, הַנִּתָּן מיד אותו שר־הפלך פריזיל, בפקודתו להפוליציה של עיר וילנה. ומפני שעתה נמצא דבר משפטי בסבת מלשינותו של חיימוביץ, בהדיפרטימנט של הסינט השליט, שנשלח בפקודת הקסר זכרו לברכה, לבירור עם יתר (עניני ?) הקהלות, ויען שכפי מה שהודעתי בזה, שאותו חיימוביץ מתעתד עוד הפעם, להטריח את הקסר המושל עלינו כעת, להחריד אותי ואת החסידים ממנוחתנו, ולהרוס אותנו הריסה גדולה, לכן ארהיב עוז בנפשי לבקש:

„כי תִּנָּתֵן פקודה מאת רוממות מעלת הקסר, להדיפרטימנט השלישי של הסינט, לקבל בקשתי זאת, ולהרוץ משפטי, ולצוות בכל מקום מושבות בני ישראל, כי לא ירהיב איש עוז בנפשו, להחריד אותי ואת החסידים, בדברי מלשינות שאין בהם ממש, למען אוכל לחיות במנוחה, ולבל יביאו אותי ואת משפחתי ובני הקטנים לעת זקנתי, לידי דלדול גמור, כמו כן לבל יפריע את החסידים מעסקיהם ומשלח־ידם, ולתת מנוחה להשלמון. ובגלל תעלוליו ודבותיו הריקות (של חיימוביץ), ועל הטריחו את הקסר זכרו לברכה להנם, יתנהגו עמדו על פי החקים, ויצוו להשיב לי את ההיזוקות שסבלתי, מה שאוכל לחוות ביושר לבבי ולישבע על זה 1).

„קסר מלא רחמים! הנני מבקש לחרוץ דבר על אודות בקשתי.

אווגוסט יום ... שנת 1801" 2).

---

1) בכל כתבי הבקשה חתם הרב את עצמו סתם „זלמן ברוכוביץ היהודי" אולם בכתב־בקשה זה, הוסיף הוא על שמו את התואר „ר ב" מלאזני, אחרי שכבר נתכנה בתואר זה מאת שר הפלך טירביוב, בהתעודה שמסר לו (עיין עמ' הקודם).

2) בתרגום התעודות מרוסית לעברית, התאמצתי עד במה שאפשר, לְהִשָּׁאֵר נאמן להמקור, ולזאת קשה היה לי לשמור את הרוח העברי בתרגומי, בפרט שהשפה הרוסית, שבה נכתבו התעודות, היא שפה עתיקה ונשחתה מאד, וסגנונה איננו כלל אותו הסגנון הרוסי של עכשיו.

מלאות אחרי הדברים הכתובים למעלה, הנני מוסר בזה את התעודה הגלויה על יד האדון הרב ברוכוביץ, למען יוכל להשתמש בזכותי חופש אלו בפלך רוסיה הלבנה בלי כל מפריע".

אולם כל אלה לא הועילו להציל את הרב מידי המתנגדים אויביו. עד מהרה נודע הדבר, שר' אביגדור יחמום מזמות הדשות על הרב ועל החסידים, להחריד אותם ממנוחתם, ובחודש אויגוסט שנת 1801—תקס"ב, עורך הרב עוד הפעם כתב־בקשה, דומה לאותו שכתב לפני זה, והוא מוסר אותו ליד העברי הירץ ישראלוביץ מפאלצק 1), בתתו לו הרשאה, להציג את כתב־בקשה ההוא למקום הראוי, וזה תוכן הבקשה:

„לא נעלם מהסינט השליט, דבר ההיזקות הקשים, שגרם לי במלשינות שקר אביגדור חיימוביץ, המכנה את עצמו בשם רב מפינסק, שהביא עלי דבת שוא, בחיי הקסר פאול פיטרוביץ זכרו לברכה, כאלו אני והחסידים, שקרא אותם בשם קרלינים, הננו מזיקים להמשלה, שמפני זה הובאתי לבית־פקודות־הסתרים, שחקר בדבר ונוכח, כי לא נמצא בנו כל דבר רע ומזיק להממשלה או לההברה, שמפני זה שלח הקסר, זכרו לברכה, (את הענין) להסינט השליט, ואותי הוציא לחפשי מן המשמר, בתנאי שלא אעזוב את פטרבורג, ואחרי מות הקסר פאול פיטרוביץ, שלהוני לחפשי לגמרי, והאדון הקטגור־הראשי אלכסנדר בן אנדריאוב ביקלושוב, הודיע את הדבר לשר־הפלך שעל ענינים האורחים ברוסיה־הלבנה, שבפקודת הקסר נעשיתי חפשי לגמרי, והכל נשאר כשהיה, שעל זה נתנה לי מיד האדון שר־הפלך תעודה, שהעתק ממנה אני מצרף בזה.

„זה שנים אחדות היתה גם כן מלשינות על החסידים, שקראום גם אז בשם קרלינים, כמו כן הובאתי לבית־פקודות־הסתרים, ונגלה הדבר שלא היה ממש בהמלשינות, שבגלל זה הורשה לי לשוב לביתי. אולם אחדים מיושבי וילנה לא שקטו, ויערבו את לבם בשנאתם, להטריח שנית את הקסר זכרו לברכה — בעת היות האדון אלכסנדר בן אנדריאוב ביקלישוב קטגור־ראשי — להשמיד את החסידים, שנקראים אצלם בשם קרלינים, ואשר השיב פניהם ריקם,

1) אולי הוא בנו של ר' ישראל מפאלצק, שהיה אחד מגדולי תלמידיו של המגיד, ועסקן גדול בעניני ארץ־ישראל.

ותנועותיהם מעידים על קטנות הנפש והמות, שהם קטנים ונשמותיהם קטנות, וכל שאיפותיהם והשגותיהם הן צרות, מצומצמות ומוגבלות. מצחו של הרב הרחב והמלא קמטים, עיניו היפות, מבטו הנעלה — מבט חושב והוגה־דעות — כל אלה נתנו לו הוד מיוחד, הוד של אדם עילאה 1). טפוסו בכלל הוא טפוס איש הרוח, ובעל רצון כביר, טפוס של איש אשר לו בעיון כמו במעשה, שיטה קבועה ומוצקה, שעל פיה הוא חי ועל ידה הוא מתנהג 2).

„פעם אחת — כך מספר רבי נחום מניזין, נכדו של הרב — באתי לריגא לקנות חלק מאחד היערות של הממשלה, שעמד אז לְהִמָּכֵר בפומבי. כפי המנהג, רשמתי את שמי בין יתר שמות האנשים, שבאו גם הם להתחרות בקניה זו. כאשר קרא הממונה על עסק הממכר, והוא איש זקן מאד, את רשימת המתחרים, וראה את שמי בתוכם, שאל: מי זה שניאורסאן? וכאשר הגדתי לו כי אני הוא זה, שאלני: האתה נכדו של הרב ברוכוביץ מלאזני? השיבותי לו: כן, אז פנה הזקן אל הפקידים שישבו סביביו, ויאמר אליהם: ראו נא אֲדוֹנַי, הנה זקנו של אדם זה — ובדברו זאת הורה באצבעו עלי — היה רב גדול ומפורסם מאד בין היהודים. בשנת 1798 הכרתיו בפעם הראשונה בפטרבורג. הוא היה אז תפוש במצודת פיטרה־פאול, בסבת איזו עלילה, ואנכי בעת ההיא פקיד בית־האסורים שם. הרב הזה עשה עלי אז רושם אדיר כל כך, בקלסתר פניו היפים, ובכל מנהגיו ותהלוכותיו, עד כי מיד בימים הראשונים לשבתו במאסר, קנה את לבבי לאהבה אותו ולכבדו. במשך כל ימי היותו במצודה, התאמצתי למלאות את חפצו בכל אשר אך שאל ממני. לא חשכתי מכל עמל נפשי להמציא למענו מאכלות כשרות, מפני שהיה זהיר מאד במאכלות

1) חרש־ציר אחד, גלובציבסקי שמו (Н. К. Гловачевскій), ראה את הרב בפטרבורג בשנת 1798—תקנ"ט, בהיותו שם לרגלי משפטו, וכל כך מצאה תמונתו חן בעיניו, עד כי נכסף מאד לצייר אותה על בד, ובכל כחו התאמץ למצא הזדמנות רצויה לזה, והדבר הצליח בידו. אחרי אשר נגמרה התמונה, ראה אותה הגרף טישקיביץ, שהיה לו בית־אוסף תמונות, והוטבה בעיניו, ויקח אותה במחיר שמונה מאות רובל. תעודה על דבר מוצאה של תמונה זו, ראיתי ביד ידידי ר"ש שניאורסאן בורשה, שהוא הוציא לאור העתקה ליטוגרפית ממנה לפני עשרים שנה. התעודה נכתבה ביד אחד מצאצאי הגרף טישקיביץ.

2) באחד מספרי תולדותיו מתואר הרב באופן זה: „כלי מוחו היו נפלאים. מבנה גויתו איתן מאד, העצבים שלו היו עבים ומוצקים"... (בית רבי, פרק כ"ג).

פרק שלשה עשר.

ימי מנוחה ושקט.

השפעתו של הרב במראהו ותארו. השקפותיו מוצאות חן בעיני שרי־המדינה בפטרבורג. הוא מושך אחריו את לב מכיריו בהנהגותיו ותהלוכותיו. הרב מתנגד למותרות. הוא מרגיל את בניו לחיים פשוטים. הוא מוכיח את אנשי־שלומו על שהם דורשים ממנו דברים המכוסים מבני אדם. הוא מעורר את אנשי־סיעתו להתרחק מן הפרנסות הבזויות. הוא מתאמץ לטובת האנשים. הרב עוזב את לאזני ומשתקע בלאדי.

מדת הצדק הכריעה, והאמת נצחה את השקר. השופטים אשר חקרו ודרשו את דינו של הרב, נוכחו סוף סוף לדעת, כי כל הדילטוריא שהביא עליו אויבו ר' אביגדור, מיוסדת על אדני שוא. הספרים אשר הוציא עליהם המלשין שֵׁם רע, לא ירעו ולא ישחיתו, והדעות אשר הראה עליהן כעל דעות נפסדות ומשחיתות, יש מהן שאינו כדאי להרעיש עליהן שמים וארץ, ויש אשר גם מצאו חן בעיניהם ותפקנה מהם רצון, והאיש אשר השיא עליו המלשין עון מרד ומעל, לא לבד כי לא מצאו בו שופטיו שמץ דופי, כי גם קנה את לבבם בהשקפותיו, הליכותיו ובמראה פניו, אשר העידו בו כי רוח נבון בקרבו, וכי נאמן הוא לתורתו ולדתו, לממשלתו ולארצו.

על פי הספורים המתהלכים בין החסידים בכלל, ובין בני משפחת הרב בפרט, עשה האיש הזה בפטרבורג, כן במראהו ותארו, וכן בהשקפותיו ודעותיו, רושם נעים מאד על השרים והפקידים, ובכלל מצא הרב חן בעיני כל האנשים, שנזדמן להם להכירו שם, ולבא אתו במשא־ומתן. ובאמת אם קלסתר פניו של האדם הוא אספקלריא של הנפש, — כאשר מחליטים זאת רבים — והחיצוניות מעידה על הפנימיות שבו, אז נקל היה להכיר, על פי שרטוטי פניו היפים של הרב, שנפשו אינה נפש פשוטה, כי אם נפש „משכלת באמת", „חלק אלוה ממעל ממש". טפוסו של הרב — עד כמה שאפשר לשפוט על פי תמונתו המונחת לפנינו — לא היה טפוס מצוי, מעין אותם הטפוסים הרגילים, שאנחנו פוגשים אותם בשוק החיים על כל שעל וצעד, שכל מעשיהם

המותרות, ואפילו על דברים שנראים כמותרות. „פעם אחת — מספר רבי נחום, נכדו של הרב — נכנסתי ביום חופתי אל אבי־זקני, ואני לבוש אדרת־שער עם צִוְרוֹן של עור שועלים ממעל. כראות אותי אבי־זקני, כעס עלי על דבר הַצִּוְרוֹן, ויקרא את אשתו, היא אמי זקנתי, אליו החדרה, ויצוה עליה למהר ולהסיר את הצורון מן האדרת, באמרו: הלא עיקרו של הצורון הוא רק משום נוי בעלמא, וכל דבר שאין להגוף צורך בו, ושעשוי רק לשם נוי והידור בלבד, יש בו משום מותרות, ומי שמתרגל במותרות, סופו שיצא לתרבות רעה 1)".

הרב התאמץ להרגיל את בניו לחיים פשוטים, לא לשאף להדר ותפארת ו„לא להתנהג בגדולות, בלבושי יקר ומרגליות ותכשיטין" 2). הוא היה מסור בכל רוחו ונפשו לחנוכם, ובגלל זה לא התרצה להפקיד את בניו בידי מורים ומלמדים להורותם, רק בעצמו היה מלמדם תורה ומוסר ויראת אלהים 3).

בתהלוכותיו עם בני האדם, נכר היה מעין צניעות ותומת־לב. לא ברעם ורעש. לא בקולות ולפידים הופיע לפני מעריציו, לתת פחדו ומוראו עליהם, למען יאמינו כי הוא בחוג שמים

---

1) את הדברים האלה ספר ר' נחום לרש"ש הנ"ל.

2) עיין במכתבו של רבי דוב ביר (אדמו"ר האמצעי) שכתב לאג"ש (בית־רבי, ה"ב, דף ג' בהערה).

3) להרב היו שלשה בנים: ר' דוב־ביר, ר' חיים־אברהם ור' משה. הגדול בהם היה ר' דוב־ביר (נולד בשנת תקל"ד, ט' כסלו אחר פטירת המגיד, ועל שמו הוא נקרא). הוא היה גדול בנגלה ובנסתר, וכל מה ששמע מאביו הרב בחסידות וסתרי־תורה רשם בספר. אחרי פטירת הרב מלא הוא את מקום אביו, ונהג נשיאותו ברמה (הוא מפורסם בין החסידים בשם האדמו"ר ה א מ צ ע י, מפני שזמן נשיאותו היה באמצע, בין אביו הרב ובין חתנו בעל „צמח צדק"). הוא עסק הרבה בישוב ארץ־ישראל. בשנת תקפ"ג יסד ישוב בעיר חברון. באותה השנה שלח מכתב־גלוי „לכללות אנ"ש בדבר תקוני הפרנסות לעניים שרבו למעלה ראש", ושבא להם „מחמת שמורגלים מנעוריהם בבטלה ושממון", והוא מייעץ אותם: „ללמוד אומניות עקריות, כמו מלאכת האריגה והטויה"... ל ע ב ו ד ע ב ו ד ה ש ב ש ד ו ת, ולהרגיל את עצמם דוקא לעבודה זו, ו ל א ש פ ו ע ל י ם י ע ב ד ו ב ש ב י ל ם. הוא חבר ספרים הרבה בדרך החסידות החב"דית, ומהם: ספר „תורת חיים", „אמרי בינה", „באורי הזוהר", „שערי אורה", „שערי אמונה", „עטרת ראש", „שערי תשובה", „קונטרס ההתפעלות", „קונטרס ההתבוננות" (עיין בית־רבי, שם; ועיין בס' „מערכת גדולים" בערכו).

גם שלש בנות היו להרב: פריידא, דבורה־לאה (אמו של בעל „צמח צדק"), ורחל. הראשונה היתה מלומדת וחכמת־לב, היא ידעה הרבה מתורת החסידות,

שלנו, האסורות ליהודים על פי דתם. אנכי אמצתיו כפעם בפעם באמרי פי, והבטחתיו כי יצא כנוגה צדקו, ושונאיו יראו ויבֹשו! — אף אמנם גם בלעדי זה לא נפל רוחו בקרבו, והוא לא חדל לקוות אף רגע, כי תשועתו קרובה לבא —. בצאתו לחפשי ברכני באריכות ימים, וברכתו זאת נתקיימה בי, כאשר עיניכם רואות היום 1)".

גם הרבה מהשקפותיו של הרב, על דבר עניני אלהות, הוטבו, כנראה, בעיני שרי המדינה, ששמעו את הוכחותיו ואת התנצלותו בשעת בירור דינו, בריבו עם המתנגדים. „פעם אחת — כך מספר ש. שניאורסון נכדו של הרב, בשם אביו — עבר אחד מגדולי שרי־המלך אשר בפטרבורג, על דרך העולה מוהילובה. בדרכו סר אל אחת התחנות של הבי־דוהר—תחנות רימונטירובקה— להנפש מעט, ולהחליף את הסוסים, ושם בית־מלון. כאשר נכנס השר אל חדר בית־המלון, וירא והנה איש זקן עומד בפנת החדר עטוף בטלית, ותפילין בראשו, פניו מוסבים אל הקיר, והוא מתפלל בהתלהבות עצומה וחרדת־קדש. השר עמד על עמדו בלי נוע, עד שסיים הזקן את תפלתו, בכדי שלא להפריע אותו מעבודתו, עבודת אלהים. לאחר שסיים תפלתו, פנה אליו השר בשחוק של חבה, והושיט לו את ידו לשלום, ויאמר: „מתוך תפלתך, אדוני, מכיר אני, שמכתת הרב ברוכוביץ (בן־ברוך) אתה", וכאשר שאל אותו הזקן משתומם, מאין יודע הוא את שמו של הרב ואופן תפלתו, השיב: איך זה לא אדענו, והוא ביאר לנו דבר „הארת אין סוף" 2).

ולא רק בקלסתר פניו ודעותיו קנה הרב את לב יודעיו, כי אם גם בהנהגותיו ותהלוכותיו משך אחריו אנשים רבים לאהבה אותו ולכבדו, הוא לא שאף להון, לא בקש עושר 3), בכלל היה משוך חוט של חן וענות־רוח על כל ארחות חייו. הרב לא בנה לו היכלות, לא התהדר בסוסיו ומרכבותיו, ותכלית שנאה שנא את ההתהדרות וההתיפות, את הקשוט והפרכום. הוא הקפיד על

---

1) זאת ספר לי רש"ש הנ"ל, ששמע את הדברים האלה מפי דודו ר' נחום בעצמו.

2) ובלשון זו אמר לו: „какъ же не знать его, онъ вѣдь намъ далъ понять свѣтъ безконечный".

3) רבי לוי יצחק מברדיטשוב אמר על הרב: „מחותני הוא עני, אבל תחת זה הוא קרוב לענוו".

פעם הם מביאים את האדם לידי המטרה, שהוא שואף אליה. ומהראוי אפוא לכל איש לעסוק במשא־ומתן באמונה, לנהל את עסקיו על פי כחו, ועל פי האמצעים העומדים לפקודתו, מפני כי אין מעצור לה׳ להושיע ברב או במעט 1).

אכן כל מה שהיה בכחו לעשות לטובת האנשים, זאת עשה בחפץ לבב. ביחוד היה מתאמץ לתמוך בידי העניים אשר הצטרכו לעזר חומרי; אנשים כאלה היה מקבל בכל עת בסבר פנים־יפות, וכשבאו לפניו עשיר ועני לבקש ממנו דבר, היה פונה בראשונה אל העני, ואחר כן אל העשיר. „כל צלותא דישראל צלותא — היו דבריו תמיד — וצלותא דעני עלאה מכלהו״. ובדבר זה „לא נשא פני איש, אף אם כגובה ארזים גבהו״ 2).

לא עברו ימים רבים למן היום ששב הרב בפעם האחרונה מפטרבורג, והנה פתאם עזב הוא וכל משפחתו עמו את לוזני (שנת תקס״ב), מבלי שוב עוד אליה עד עולם, ויסע לעיר לאדי 3) לגור בה. הסבה שהבריחה את הרב לעזוב את עיר מולדתו, ששם בלה כל ימי חייו, נסתרה מאתנו; אולם ישנם בין כותבי תולדותיו שמשערים, שמפני שבעיר מולדתו היו אויביו רבים, לזאת אפוא לא אבה לשבת את האנשים ההם יחד, ויבחר נדוד אל עיר אחרת, מאשר לשבת שם אל עקרבים 4). אולם בעינינו נראית ההשערה הזאת כרחוקה מן המציאות, מפני שבכל העת שהתלקחה המלחמה בינו ובין המתנגדים, לא נסה הרב אף פעם אחת, לעזוב את לוזני, ורק אחרי אשר כבר שקטה המחלוקת והסער שב לדממה, רק אז מצא נכון לפניו לברוח מפני אויביו.

---

1) כתב־יד שביד הרש״ש.

2) כתב־יד שביד הג״ל.

3) לאדי — עיר קטנה במחוז הוריץ (pow. horecki) פלך מוהילוב. היא יושבת על נהר מירה (nad Mereją). שלש מאות וארבעים ושמונה בתי מושב לה, ומספר יושביה — אלפים ושבע מאות וארבעים ואחת. העיר הזאת היתה לפנים עיר רוכלת, אחרי כן ירדה ממדרגתה (Słownik geograficzny król. polskiego, T. 5, Str. 62).

4) מה שהביא אותם לידי השערה זו הוא זה, ששר־הפלך שברוסיה־הלבנה, פימר מירביוב מסר להרב (בחודש יולי 1801), „תעודה גלויה״ שלא להפריע אותו ממנוחתו, בשובו אל עירו ואל ביתו. גם אופן התנהגות דירזאוין עם הרב, בשעת בקורו את לוזני, שהיתה בלי ספק פרי מלשינות אויביו — כפי שבררנו כל אלה למעלה — כל אלה מחזקים את השערתם (עיין למעלה עמוד 101).

יתהלך וסוד אלוה ידע; וכאשר החלו רבים מבני־סיעתו, לפנות אליו בשאלותיהם, זה בכה וזה בכה, וידרשו ממנו לגלות להם עתידות — „דברים המכוסים מבני אדם", לא עצר ברוחו, וישלח מכתבים לאנשי־שלומו, לבלתי הלאות אותו בבקוריהם התכופים 1), השוללים ממנו את עתו היקרה לו לשוא, ולבל יבזבזו כספם על הוצאות הדרך לחנם. גם בקש מהם שלא יפריעו את מנוחתו, בשאלות שאין ביד איש לפתרן, מפני שֶׁאִוֶּלֶת היא לדרוש מבן־תמותה דברים, הגלויים וידועים רק לנביאים וחוזי־יה. „ההיתה כזאת מימות עולם — הוא כותב — לשאל בעצה גשמיות, כדת מה לעשות בעניני העולם הגשמי, אף לגדולי חכמי ישראל הראשונים, כתנאים ואמוראים, אשר כל רז לא אנס להו, ונהירין להון שבילין דרקיע, כי אם לנביאים ממש, אשר היו לפנים בישראל, כשמואל הרואה, אשר הלך אליו שאול לדרוש ה' על דבר האתונות שנאבדו לאביו. כי באמת כל עניני עולם, לבד מתורה ויראת־שמים, אינם מושגים רק בנבואה" 2), ותחת „לכתת רגליהם מעיר לעיר לשאל עצות מרחוק, ישעו אל ה', לשוב אליו ברות נמוכה והכנעת הגוף. כי כמו אב רחמן המכה בנו, שאין לבן־חכם להפוך עורף, לנום למצא לו עזרה, או אפילו מליץ־יושר לפני אביו הרחמן... רק להיות ישר יחזו פנימו עם אביו פנים בפנים" 3), ככה על כל איש נבון וירא ה', להתנהג ביתוסו לאלהים.

הוא עורר את אנשי־שלומו להתרחק מענפי הפרנסות הבזויות, ולהתעסק בעסקים המותרים, לא להיות נבהל להון, ולהשתמש באמצעים בלתי הגונים, בכדי להתעשר בין לילה. אמצעים כאלה — היה אומר — מלבד שהם נגד המוסר, עוד לא בכל

ואביה הרב למד אתה תורת הנסתר. היא היתה מפורסמת מאד בין החסידים, ואגדות שונות מתהלכות ביניהם אודותה. בידי החסידים החבדיי"ם נמצא מכתב על דבר עניני קבלה וחסידות, שהם מייחסים אותו לה.

1) צרור־מכתבים מא"י, כתב־יד, שביבליותיקה של פרידלנד בפ"ב, עמוד 49 (Дубновъ. Ист. хасидск. раск.).

2) אגרת הקדש. על דרך זו כותב גם ר' אברהם מקאליסק: „ועל דבר הבקשה עבור בנים — הוא משיב לאחד מאנשי־שלומו — בושת פני כסתני, התחת אלהים אני?"...

3) שם.

פרק ארבעה עשר.

רחוקים נעשו קרובים.

הרב נוסע לגדולי המתנגדים להוכיח את צדקת החסידות. הוא מתקבל מהם בכבוד. החסידים והמתנגדים מתקרבים. היראים שבין המתנגדים מסרבים בכל זאת לאכול משחיטתם של החסידים, שנעשית ב„סכינים מלוטשים", וחוששים לגזרת הגאון. הם קובלים על זה לפני הרב. הרב מבאר להם את מעלת ה„סכינים המלוטשים", ומברר להם שגזרת הגאון כבר בטלה. תמצית מכתבו של הרב. שאיפת השלום מצד המתנגדים אם מתוך הוכחה הפשית, או מפני רפיון וחוסר איגינרגיה להמשיך את ,התקוממותם נגד החסידים.

הסכמת השופטים בפטרבורג על יושר החסידות, לא הניחה את דעתו של הרב. הוא חפץ להוכיח לגדולי המתנגדים בראיות והוכחות ברורות, את צדקת השיטה הזאת, ולכן התאמץ בכל כחו להתקרב אליהם, למען יוכל לברר להם פנים אל פנים, כי החסידות מיוסדת בעיקר על יסודי התורה, ושגם הם, כמו החרדים שבין המתנגדים, נאמנים לכל המסורות העתיקות, שיש להן שורש או ענף בהתורה הכתובה והמסורה. וכל תכליתו בזה היתה, להסיר את תלונת המתנגדים מעל החסידים, למען יתקרבו אלו אל אלו, ושלא תהיה האומה העברית נפלגת למפלגות שונות. והוא לא חס על שעתו ועמלו, ויסבב על כל הערים שהיו בעת ההיא למקום מושב לגדולי המתנגדים. ראשית דרכו היתה לעיר צאווס, לראות את פני הענק שבתורה התלמודית בימים ההם, את הגאון ר' משה חפץ. האיש הזה כבר היה בעת ההיא זקן מאד בימים, ונחשב לאחד מראשי הרבנים שבין המתנגדים. רמ"ח, אחרי אשר התוכח עם הרב על דבר שיטת החסידות, הודה בסוף שתורת החסידים היא תורה תמימה, ואין ליחס לה כל דעות חיצוניות. החסידים מספרים, שבשעה שנכנס הרב לרבי משה חפץ, לא חלק לו רמ"ח כל כבוד, ואף לא דרש בשלומו, רק עמד על רגליו ושאל מאת הרב שאלות שונות בגמרא ופוסקים, בכדי לנסותו אם יש לו בקיאות בתלמוד 1), והרב השיב לו

1) הוא שאל אותו „כמה הויות דאביי ורבא יש בש"ס" וכיוצא באלה (עיין בית־רבי, פרק ב').

לוא היתה באמת רק זאת הסבה האחת לעזיבתו את לוזני, כי אז בודאי היה עושה זאת עוד הרבה שנים לפנים, בשעת התפרצות המלחמה, שאז יכלו שכניו הרעים להיות יותר מסוכנים למענו, מאשר בעת האחרונה.

ונכבד מאד בין המתנגדים 1) . וכה עבר הרב על ערים רבות, ששם נמצאו גדולי המתנגדים, ובכל מקום בואו — כך מספרים החסידים — נתקבל בכבוד גדול, ושיטת החסידות החלה לאט לאט למצא מסלות בלב רבים מהם. כי בעת ההיא כבר נפקחו עיני רבים מהמתנגדים לראות, כי משגה היה אתם לרדוף את החסידים, ולדון אותם דין מינים ואפקורסים, בשביל דברים שאין להם כל ערך נכבד בחיים הדתיים והמוסרים של האומה העברית, כאשר גואלו בראשונה לחשוב. הם נוכחו ג"כ שלפעמים טפלו עליהם אשמות שונות גם בשביל השקפות ודעות, שבעצם הן השקפות המתנגדים ודעותיהם, אלא שהחסידים עשאו אותן לעיקר שיטתם, והכריזו עליהן בפרהסיא בקולי קולות 2) מה שקשה היה להמתנגדים לסבול, מפני שהם חשבו את הדברים ההם, לדברים שאסור לדרוש בהם ברבים 3) . ובאופן זה החלו בני המפלגות להתקרב איש אל אחיו, והתהום הרחב שהפריד בין החסידים והמתנגדים משך שנים רבות,

---

זו של הרב מצאה, לדברי החסידים חן בעיני צייטלין, ומאז החל להוקירו ולכבדו (בית־רבי, פרק כ', עמ' 78) .

1) החסידים מספרים, שכאשר ראה ר' יואל את הרב בא אל ביתו, מיד עמד מפניו ביראת הכבוד ויקרא אליו: „שלום עליכם, רבי ומורי", וכאשר שאל אותו הרב כמתפלא: וכי כלום רבו אני, השיב לו ר' יואל: „אמנם כן, כי פעם אחת היינו שנינו אני ואתם בויטבסק, ושאלתי מכם דבר קשה בגמרא, שלא ידעתי לכוון הדברים על בורים, ואתם ביארתם לי את הדברים כראוי, והלומד מחברו אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד".

2) על הדבר הזה מתרעם ביחוד הרב הגאון ר' מנחם מנדיל משקלוב, תלמיד הגר"א (עיין כנסת ישראל לשפ"ר ס"ג, עמ' 567) .

3) אפילו המאמרים „מלא כל הארץ כבודו" „ואתה מחיה את כלם", כפי שהם על פי ביאורם של החסידים (עיין למעלה עמוד 58,25) , הנה מאמרים דומים לאלה, נמצאים בעיקרם גם בתלמוד ומדרשות, כמו: „למה נגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה, ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה ואפילו הסנה" (שמות רבה, פ' ב') . „ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וה' עמם, הולכים לעבוד ע"ז וה' עמם" (פסיקתא עשר תעשר) . ועל דבר המבטאים החריפים של החסידים נגד ת"ח, שעושים תורתם עטרה להתגדל בה, או לקבל פרס (עיין להלן, חלק שני), הנה על דבר זה התרעמו גם התלמודיים היותר גדולים בעצמם. הר"י קארו בספרו „מגיד מישרים" כותב נגד בן זמנו ר' יוסף טאיאצק מסאלוניקו (שהיה רבו של ר' שלמה אלקבץ בקבלה, וגיסו של ר"מ קורדובירו בעל ה„פרדס") : „ולההוא גברא רבא דשלוניק הרי"ט, לא ממלין עמיה, בגין „להוטתא דאית ביה בתר ממונא ושררותא" (עיין במאמרו של ח"י הורוויץ „החסידות ותורת החקים", במאסף ה„אשכול", כרך ששי) .

תשובות נכונות על כל שאלותיו, עד שנתפעל ממנו רמ"ה, ויגש לו כסא לשבת, ואל אשתו אמר: „הגישי ממתקים, כי אורח הגון בא לביתנו, שראוי לְכָבוֹד" 1).

משם נסע הרב לרבי יהושע צייטלין. האיש הזה היה עשיר גדול ובעל נכסים, ונכבד מאד אצל הממשלה, שכבדתהו בתאר מעלת יועץ־החצר (האפראטה). מלבד זה נחשב רי"צ בזמנו לגאון בידיעת התלמוד ומפרשיו, ולבעל־מוח נפלא. הוא חבר ספרים אחדים שנתקבלו בין הלומדים 2). מקום מושבו היה באחוזתו „אוסציא", בין ציריקוב ובין קריצוב ברוסיה־הלבנה. ביתו היה בית ועד להכמים „ומשגב לכל גדולי הדור במדינתו" 3). בימי מלחמת המתנגדים עם החסידים, התאספו כפעם בפעם ראשי המתנגדים אל ביתו להתיעץ על דבר מעשיהם, ועל דבר התחבולות שעליהם לאחוז בהן, בכדי לעצור בעד התפשטות החסידות 4). גם על אודות הפגישה הזאת מתהלכים בין החסידים ספורים שונים, והפנטסיה החסידית מצאה לה גם במאורע זה מקום לשית זר־תפארה על ראש בחירה הרב, ולרומם את ערכו בתור גאון וחריף נפלא. לדבריהם נתפעל ר"י צייטלין מידיעותיו הרחבות והעמוקות של הרב בתלמוד ונושאי כליו, והלק לו כבוד רב 5). משם הלך הרב לעיר מציסלאוו לראות את פני הרב ר' יואל, שהיה גאון מפורסם

---

1) בית־רבי, פרק ב'.

2) צייטלין היה תלמידו של בעל „שאגת אריה". חבר הגהות חדשות על הסמ"ק וכמה שו"ת. הוא היה מוקיר רבנן ואוהב חכמה. בנו הגאון ר' משה, מלבד ידיעתו הגדולה בש"ס ופוסקים, ידע גם את חכמת ההנדסה והתכונה, והובא בס' „מגן ארץ" להגר"א (מערכת גדולים בערכו).

3) עיין קריה נאמנה עמ' 277, ווילנה תר"ד. לפי מכתבו של מ. נתנזון מצא המטיף והמוכיח ר' ליזר מקובנה מחסה בבית צייטלין, בברחו מפני מצוקת החסידים (עיין שם).

4) עיין למעלה, עמוד 40, 44.

5) בין השאלות שנשאל הרב מאת ר"י צייטלין — מספרים החסידים — היתה גם שאלה זו:

„מניין לכם חסידים, שלמוד התורה צריך להיות באהבה ויראה דוקא, ואם לאו אינו עולה למעלה?" (עיין לקוטי אמרים, פרק מ"א). והשיב לו הרב שזה מפורש בזוהר: „אורייתא בלא דחילו ורחימו לא פרחא לעילא" (תקונים). על זה אמר לו רי"צ, שאין לפסוק דבר מתוך הזוהר, אלא מהתלמוד בלבד. הרב התבונן רגע, אח"כ אמר: „אבל הדבר הזה נמצא גם בתלמוד (פסחים ג', ע"ב): „רבא רמי: כתיב כי גדול עד שמים חסדך, וכתיב כי גדול מעל שמים חסדך, ומתרץ: כאן בעושין לשמה כאן בעושין שלא לשמה". תשובתו

קהלות גדולות, ישרוב מנינן ורוב בנינן היו המתנגדים, הנהיגו ביניהן את אופן השחיטה ב„סכינים מלוטשים" על דרך שתקן הרב, דבר שהרעיש בזמנו את לב גדולי המתנגדים, ואשר היה לאחד הגורמים הראשים, להתלקחות אש המלחמה בין הגאון ואנשי סיעתו, ובין החסידים 1).

אולם בין המתנגדים היו יראים ותמימי־לב כאלה, אשר עם כל שאיפתם להתקרב אל החסידים, ולחיות עמהם בשלום, לא יכלו בכל זאת להסכים בדעתם לאכול משחיטתם, שנעשית על פי מנהגם ב„סכינים מלוטשים", בחשבם אותה לשחיטה אסורה (מאד אפשר שהמתנגדים לא מצאו באופן השחיטה של החסידים עצמה שום דבר נגד הדין והתורה, והם רק חששו משום גזרת הגאון, שאסר בזמנו את אופן השחיטה של החסידים 2)). לזאת אפוא פנו אחדים מהם בקובלנא להרב על החסידים שבקהלתם, שמכשילים אותם באופן שחיטתם באיסור טרפה ונבלה. על קובלנא זו השיב הרב במכתב מפורט, שם בירר להם בראיות והוכחות מש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, שמלבד שאין שום איסור בשחיטה על ידי „סכינים מלוטשים", עוד „דבר קשה הוא להנצל מספק שהייה בבהמה אם לא בסכין מלוטשת" 3). ונגד החשש לגזרת הגאון, ביאר להם במכתב מיוחד שכל הגזרה הזאת היתה רק מעין „הוראת שעה", „למגדר מלתא", לעשות סייג לבל יתקרבו המתנגדים אל החסידים, ושבזמן הזה אין עוד כל מקום לגזרה זו. וזוהי תמצית המכתב:

„מכתבם קריתי ושניתי ושלשתי, אבל לא פורש לי מהו המכשול שמכשילין את הרבים מאנשי קהלתכם... והרי בכל מדינות אוקריינא ופולין קטן ופאדאליע, ורוב מדינות וואלין אוכלים מסכינים מלוטשים וגם בדובנא רבתי, שאינם מאנשי שלומנו כלל, וכן באוסטרהא וקרימיניץ ולוצק ושארי קהלות גדולות, שאינם מאנשי שלומנו כלל, וגם בארץ הקדושה, ורבים מהספרדים. וחלילה להוציא דבת מכשול עון על רבבות אלפי ישראל, אשר כל השומע זאת תצילנה אזניו. והנה בהיות הרב הגאון מו"ה ר' חיים נ"י אבד"ק וואלאזין במדינתנו בשנת תקס"ג, שמעו מפיו כמה נגידי מדינתנו, שאינן מאנשי שלומנו כלל וכלל, שאמר בשם רבו מובהק הגאון החסיד

---

1) עיין למעלה עמוד 30, ועיין עמ' 35 ובהערה 3 שם.

2) זה יוצא מן המכתב המובא למטה.

3) עיין בתשובות הרב, תשובה ז'.

הלך הלוך וצר מיום אל יום. לאט לאט נעשו הרחוקים קרובים והאויבים נהפכו לאוהבים 1); וכבר החלו החסידים והמתנגדים להתערב זה עם זה ולהתחתן זה בזה, למרות החרמות והשמתות, שהוכרזו עליהם כפעם בפעם בשעת רעש המלחמה „להחרימם ולעקור שרשם בנפשם ומאדם... ולשלחם מן המחנה כדין צרוע וזב..." 2). ורבים מן המתנגדים, אשר נוכחו כנראה לדעת, כי אין כל סכנה נשקפת להדת מאת החסידים בכלל ומאת הרב בפרט, החלו גם לנהוג כבוד בהרב; ובעת אשר התאספו גדולי ישראל ברוסיה לעיר שקלוב — קן המתנגדים — לטכס עצה בדבר עניני הצבור, היה גם הרב אחד מן הנבחרים לאספה זו. שם ישב שני שבועות, בירר ולבן שאלות שונות הנוגעות לכלל ישראל, שעמדו אז על הפרק, ודבריו נתקבלו כנראה על לב הנאספים 3). „אני בעצמי — מספר בעל „מצרף העבודה" בשם חסיד אחד — הייתי בישיבת וואלאזין וידעתי נאמנה שהגאון רבי חיים היה מקרב מאד את החסידים, וכשעבר החסיד ר' ישראל יפה דרך וואלאזין, עכב אותו (ר' חיים) אצלו ושבת בביתו, והפציר בו שיאמר לו איזו דברים מהדברים ששמע מפי רבו הקדוש דלאדי, ואמר לו והוטב מאד בעיניו. ובנו יחידו הגאון ר' יצחק, היה מעיין בעומק הדעת בספרי החסידות". וכשנזדמנו פעם אחת ר' חיים מואלוזין עם הרב במינסק — מספרים החסידים — בקש ר' חיים סליחה מאת הרב על התלאות שבאו להם מצד המתנגדים, והצדיק את הגאון על כי לא נתן להרמ"מ ולהרב לבא לפניו ולהתוכח עמו, כי לא יכול לעבור על מצות כבוד אם, מפני שאמו של הגאון לא נתנה לו רשות להתראות עמהם 4). מאז החלו גם גדולי הרבנים והלומדים שבין המתנגדים להביט על תקנותיו של הרב וחדושיו בעניני איסור־והיתר, בעינים אחרות לגמרי, ומהם שמצאו את דעותיו מכוונות יותר לדעות הפוסקים, מדעותיהם של גדולי המתנגדים, והרבה

1) אפילו בניו של ר' אביגדור בעצמו — כך מספרים החסידים — נהפכו ממתנגדים לחסידים נלהבים, והם התרחקו מאביהם ולא דברו אתו דבר עד מותו. בעיר ליפלי גר אחד מנכדי ר' אביגדור, הוא היה דבוק מאד בהרב, ובסוף ימיו נעשה בעצמו לראש החסידים באחת העירות הגדולות ברוסיה (בית רבי, פרק י"ח, עמוד 68).

2) עיין לעיל, עמוד 40.

3) זה יוצא מאחד ממכתביו של הרב, ששם הוא כותב: „ערך שני שבועות הייתי בשקלאוו באספת המדינה בעניני הכלל" (בית רבי, דף מ').

4) פר"מ השחר שנה ו'. עמ' 97.

בלי דעת הם מתרגלים לאט לאט במדה ידועה, לדעות מנגדיהם, ומסגלים להם מעשיהם.

בינתים עושה גם הזמן את שלו, ומכיון שהוא מוצא את הלוחמים בעד הדעות הישנות, בלתי קשים כל כך, אז הוא הולך וסוחף אותם אתו בתוך הזרם הכללי, מבלי אשר אלה האחרונים מרגישים בזה כלל בשעת מעשה — הם תלויים ברפיון, ובא מבול העת ושוטפם — אחרי כן, כשהם מתחילים להתבונן בדבר, ורואים את עצמם פתאם מרוחקים כל כך מאותה הנקודה, שעמדו עליה איתן שנים רבות, הם ואבותיהם; אז תחת לנסות לשוב אחור, הם מביטים על זה בקר־רוח, ומדמים בעצמם — ולפעמים גם מכריחים הם את עצמם לדמות כך—שכל מה שנעשה עמהם, הנה הכל ברצונם החפשי נעשה, ומה שהם התרחקו כל כך מאותה המסלה, שדרכו עליה שנים רבות, הנה זאת נעשה מהם בכונה, בלי שום אונס או כפיה, ואפילו לא על ידי שום השפעה מצד מי שהוא . . . 1) . . .

---

1) עיין I. H. v. Kirchmann: „Briefe an Spinoza , etc." S. 204 Berlin 1872

המנות ז"ל, שאין שום איסור כלל בשחיטת סכינים המלוטשים על פי הדין השנוי בגמרא ופוסקים, רק אם יצא איסור מפיו ז"ל, אינו אלא משום הרחקה מאנ"ש, כמו שארי הרחקות וגזרות שיצאו בשגגה מלפני השליט בשנת תקל"ב... עתה ברבות השנים בהגלות נגלות לעיני כל ונודע האמת, ונראים בעליל שאין ־־ו שמץ מינות ולא שמצה דשמצה, אי לזאת הותרו השבטים לבא זה בזה, ומתחתנים עמנו תמיד, וכמו כן נתבטלו שארי הרחקות וגזרות קלות וחמורות דשנת תקל"ב שהיה בשגגה והעלם דבר מעיני העדה... ולזאת אינני מבין על מה זה יצא הקצף מלפני כבוד תורתם על סכינים מלוטשים משום גזרת תקל"ב, והרי נודע בשערים המצויינים בהלכה, דחרמים יש להם דין נדרים דנדרי שגגות מותרים, וגם נדר שהותר מקצתו..." 1).

מכל מה שהזכרנו למעלה ברור הדבר, שהמתנגדים שאפו לשלום; אולם אם היתה שאיפה זו תוצאת ה ה ו כ ח ה ה ח פ ש י ת, ובאמת נוכחו המתנגדים לדעת שהחסידים הם בנים וישרים, וכל מעשיהם טובים ורצויים, דבר זה אינו עוד מהודאיות הגמורות בעיני. ההיסטוריה מוכיחה, שבמלחמת הדעות מכריעות על פי רוב החדשות את הישנות, לא משום חדושן, אלא מפני שהזמן עמהן; כי אין דעה חדשה יוצאת לאור, אם לא שמורגש מקודם במקום ובזמן הִגָּלוֹתָהּ, מעין צורך מוסרי לדעה כזאת 2), והזמן הוא שמסייע להתהוותה. הוא מראה לבני האדם על ההכרח שבה, מכשיר את רוח בני־העליה אליה; מעורר את אנשי־הסגולה ללחום בעדה, וגם — למסור את נפשם עליה, כשהשעה צריכה לכך. לא כן הדעות הישנות, שהן לעצמן אין להתקיימותן עוד כל ערך, אחרי שנתישנו מרוב שנים, וכל הצרכים המוסריים, שגרמו בשעתם להביא את הדעה הזאת לעולם, כבר עברו ובטלו זה כמה, וכל זכות קיומן תלויה רק ב ה ר ג ל לבד. בעלי דעות אלו מכיון שהם רואים שמלחמתם עם מנגדי הדעה הזאת הולכת ומתמשכת, אז מתחלת האינירגיה שבהם להתרופף, כחה הולך ומתמעט, וההתקוממות מצדם נעשית בכל פעם רפויה יותר ויותר,

---

1) נעתק מבית־רבי (פרק כ"ב, דף מ').

2) עיין M. Hess, „Rom und Ierusalem", S. 219.

לערכם ולהגיהם, והנה הבהילתהו השמועה, כי אויבים הדשים חורשים עליו רעות, והם דוברים עליו סרה באזני אוהביו ובני־סיעתו להבאיש את ריחו בעיניהם. נקל לשער עד כמה יכלה הבשורה הזאת להדאיב את רוח הרב: עוד מחץ מכותיו טרם נרפא, עוד רשמי התלאות האחרונות טרם נמחו מזכרונו, והנה תלאות חדשות ומאורעות חדשים. עוד יותר נשבר לבו בקרבו בְּהִוָּדַע לו בשל מי הסער החדש הזה, ומי הם היוצאים היום חוצץ נגדו לנבל את שמו. לא ממפלגת המתנגדים הגיה עליו הפעם האויב, כי אם ממפלגת ה ח ס י ד י ם אנשי־שלומו, ואוהביו הם שנהפכו לו לאויבים, והם שולחים בו לשון אפעה לעולל בעפר קרנו. ביחוד התקומם בעת ההיא נגד הרב רבי אברהם מקאליסק, והוא התאמץ להעטות עליו חרפה ולהמיר בבודו בקלון.

רבי אברהם מקאליסק היה מתלמידי רבי ביר ממיזריטש, ויחד עם הרב שמעו „תורת אלהים חיים” מפי המגיד. בהשקפותיהם ודעותיהם נבדלו איש מרעהו; השקפותיו של הרב בעניני אלהות ואמונה היו עיוניות ביותר, השקפות שבא אליהן מתוך ה ת ע מ ק ו ת ו ה ת ב ו נ נ ו ת, מתוך הסתכלות פ נ י מ י ת בפעולותיו של היוצר, ולדעתו תבא הארה אלהית לידי גילוי בפנימית המוח והלב דוקא 1), ו„בכדי להיות יראת־אלהים, צריך [האדם] ל ה ע מ י ק דעתו ולהתבונן בגדולת ה׳” 2), ובלי התבוננות אי אפשר שתהיה האמונה בהבורא שלמה כל צרכה, ו„כשם שאי אפשר להוליד בנים בלא אֵם, כך אי אפשר להיות ירא־אלהים בלא התבוננות” 3). אבל השקפותיו של רבי אברהם בענינים אלו היו במדה ידועה ש ט ח י ו ת, ה צ ו נ י ו ת. לדעתו אין האמונה צריכה „להיות נתפסת במות ושכל דוקא”, ואין לו לאדם לחדור אל תוך פ נ י מ י ו ת ם של הענינים העיונים האלה, וגם על ידי התפעלות ח צ ו נ י ו ת אפשר לו לאדם לבא לידי השתלמות הנפש והתדבקות באלהים 4). ואפשר שבשביל זה לא נתן ר׳ אברהם

1) לקוטי תורה, במדבר.
2) זה יוצא ממכתבו של הרב לר׳ אברהם מקאליסק (נדפס בסוף הספר).
3) שם.
4) זה יוצא ממכתב הנ״ל.

פרק חמשה עשר.

קרובים נעשו רחוקים.

רבי אברהם מקאליסק מתמרמר על הרב. הבדל־הדעות שבין רא"מק והרב. התיחסותו של רא"מק להרב עד שנת תקנ"ח. רא"מק מתקרב שנית להרב. סכסוכים שביניהם בדבר מעות ארץ־ישראל. הסבה לזה. רא"מק מתקומם נגדו בגלוי. הוא קובל עליו במכתבו לפני רבי לוי־יצחק וטופל עליו אשמות שונות. רבי לוי־יצחק משיב לו על מכתבו ונולל מעל הרב כל האשמות. הרב בעצמו פונה לרא"מק במכתב נמרץ. הרב עוסק בלי הפסק בעניני הכלל. על פי פקודת הקסר אלכסנדר הראשון מגורשים יהודים רבים מן הכפרים. הרב נוסע לקבץ מעות בשבילם. רבי ברוך ממיזבוז מתמרמר עליו בשביל זה. הסבה לזה. הרב מתוכח עמו. תלמידי רבי ברוך מפיצים שמועה שהרב יצא מרבם מנוצח. הרב מספר במכתב־גלוי את כל פרטי המשא־ומתן שהיו בינו ובין ר' ברוך. הסכסוכים שביניהם מתחדדים. אהבתם נפסקת לעולם.

כאשר הונח מעט להרב מאויביו המתנגדים, החלה התקוה לשעשע את נפשו כי כבר חלפה שנאת משנאיו, והאיבה השמורה לו בלב אויביו כבר ספה תמה, ויחשוב מחשבות להסיח דעתו מענינים הארציים, להקדיש את שארית ימיו אך לאלהים בלבד, להיות קרוב אליו בכל עת ברוחו ונפשו, וליהנות מאורו „אור החיים הנצחיים". אולם לדאבון לבו נוכח שתקותו זאת היא תקות שוא, וכאלו נגזרה עליו גזרה שלא תהיה לו מנוחה בעולם הזה, התקוממו עליו בכל פעם אויבים חדשים להשבית מנוחתו. ובעודנו עושה כה וכה לפנות לבו לתלמידיו הרבים, שנהרו אליו לשמוע תורה מפיו 1) ולהכין את יתר ספריו לדפוס, לסדרם,

---

1) התלמידים היותר מפורסמים של הרב היו: רבי אהרן הלוי משטראשילה (מחבר ס' „עבודת הלוי", „שער היחוד והאמונה" ו„שער העבודה"), רבי יצחק אייזיק הלוי אפשטיין מהומיל (חבר ספרים אחדים על דרך הקבלה), ר' נחמיה מדוברובנה (בעל „דברי נחמיה" — ספר שו"ת על ארבעה חלקי השו"ע), ר' זלמן מדוברובנה (הנקרא ר' זלמן זועלקעס), ר' זלמן זוזמיר (שהיה רב בעיר קריסלאבה), ר' איסר קיסים משקלוב, ר' בנימין קלצקיר, ר' שלמה פריידים משקלוב, ר' זלמן ריבלין משקלוב, ר' צבי הירש מאולה, ר' יצחק מיאנוביץ, ועוד תלמידים רבים שהיו מפורסמים מאד בזמנם (עיין בית רבי, פרק כ"ו).

מלקרב את לב שלומי אמוני ישראל להודיעם בינה ודעת את ה׳ ..." והוא מכנה אותו בכל מיני כנויים של חבה ושל כבוד: „חמדת לבי", „רב רחומאי" „אור מופלג", פלג אלהים". ובבדי לחבב את הרב על החסידים, שלח ראמ"ק מכתבים תכופים לאנשי סיעתו שבחוץ־לארץ, שבהם הוא מפליג מאד בשבחו של הרב, ומכנהו בתארים מופלגים מאד: „פלא יועץ", „אור הגנוז", „קדוש א׳", „איש אלקים" וכיוצא באלה, והוא מעורר את החסידים בכל מקום שהם להתדבק בהרב בכל רוחם ונפשם „להיות נזונים על ידיו מזיו השכינה"... „כי הוא מלא כבוד ה׳ ברוח חכמה ובינה ודעת את אלהים, והוא רק הוא ידע להורות להם הדרך ילכו בה". וּבְהִוָּדַע להראמ"ק, שהרב מונע את עצמו בכל זאת מהיות לראש על החסידים, והוא רוצה „ליפטר מהם וליסע לארץ הקדושה" 1), התאמץ להניאו מחפצו זה, והוא כותב אליו בין יתר הדברים: „והאמת אגיד לו... לו הייתי שוקל במאזני השכל קודם נסיעתי לארץ החיים מה המצוה הזאת, ומה טעם יש בה, אפשר היה מכריע..." ומסיים: „ואתה לך ונחה את העם" 2).

ככה עברו שנים רבות.

ואולם בינתים קרה מקרה שעל ידו נשתנו פני הדברים, והתיחסו של ראמ"ק להרב קבלה בפעם אחת צורה אחרת מזו שהיתה לה עד אז. וכעין התקררות נראתה באהבתו של ראמ"ק להרב, שהתבלטה מתוך מכתביו שכתב אליו בשנת תקנ"ח. התרחקות הדעות בין הרב וראמ"ק, שלא הפריעה שנים רבות בעד התקרבות הלבבות, הביאה סוף סוף לידי סכסוך בין שני החברים הללו. בעת ההיא (ראשית שנת תקנ"ז), נשלמה הדפסת ספר ה„תניא" של הרב בפעם הראשונה. בספר הזה מצא ראמ"ק דברים שהיו לא לפי רוחו והשקפותיו. דרכו של הרב בביאור המאמר „וצדיק באמונתו יחיה" על דרך התבוננות והתעמקות ב„מהות אחדותו של הקב"ה" 3) לא הניחה את דעתו של רא"מק. הרא"מק גם הוא בנה בנין גדול על מאמר זה, ויסד עליו את שיטתו בחסידות. ועוד בשנת תקמ"ט הוא כותב לאנ"ש כדברים האלה: „עוד כלל אחר אמרו: לרדוף אחר דברים פשוטים... כי ה׳

---

1) זה יוצא מִמכתבו של הרב לרא"מק.

2) מכתבו של ר׳ אברהם מקאליסק (נדפס בפרי הארץ).

3) עיין תניא, פרק ל"ג.

ערך גדול להעסק בתורה, ובשעה שהרב מזהיר על למוד התורה „שהיא גדולה מכל המצות" 1), באותה שעה נהגו בני־סיעתו של רבי אברהם קלות־ראש בלומדי תורה 2).

אולם למרות הבדל הדעות שהיה ביניהם, היה הרב והראמ"ק מחבבים זה את זה ונוחים זה לזה, והאהבה שהכתה שורש בלבם בימי עלומיהם, מצאה לה מקום לשגשג ולהתפתח במשך הימים, כי דבר שהיה קרוב מאד ללבו של כל אחד מהם, הוא שקרב את לבותיהם זה לזה. למן השעה שבא ראמ"ק לארץ ישראל (שנת תקל"ז), התרכז כל עיקר עבודתו בדבר „חזוק הישוב" שם. בראשונה התעסק בדבר זה יחד עם רבי מנחם מנדיל מויטבסק, ואחרי פטירתו של הרמ"מ, היה הוא העסקן היחידי בענין זה. אבל עם כל יגיעתו הגדולה והשתדלותו הנמרצה, לא היה בידי הראמ"ק כח לעשות תושיה, לולא מצא לו בחוץ־לארץ איש כלבבו, בעל פעולה ומעשה שהשפעתו רבה על כל סביביו. איש מוכשר וראוי לעבודה נעלה כזו היה הרב. הוא היה אדם חרוץ ומסור בכל רוחו ונפשו לטובת ארץ־ישראל, והרבה מאד פעל ועשה, לעורר בלב אנשי סיעתו „את האהבה הישנה וחבת ארץ הקדושה להיות בוערת כרשפי אש" 3). הוא „תקן קופות רבי מאיר בעל־נס מיוחדות עבור אנשי שלומו שבארץ הקדושה, לבל יהיו נכנעים תחת יד האשכנזים ולבל יהיו להם רדיפות" 4). גם סבב בעצמו בהרבה ערים, להעיר את לב הנדיבים על הערך הגדול שיש בחזוק הישוב בארץ־ישראל, ועל ידו נקבצו „סכומים גדולים ועצומים" לתכלית זו, שעל פי דברי אויבו ואיש ריבו ר' אביגדור, עלו בימיו „למאה פעמים יותר מאותם הסכומים שהיו מקובצים עד אז" 5). העבודה המשותפת הזאת, הועילה הרבה להגדיל את האהבה בין הרב ובין רבי אברהם מקאליסק, ובמשך קרוב לעשרים שנה היתה אהבתם עזה ועצומה מאד, ובכל העת ההיא היו מריצים ביניהם מכתבים מלאים אהבה ואחוה. באחד ממכתביו (משנת תקמ"ו), מפציר הראמ"ק בהרב לקחת עליו את ההנהגה על החסידים, ושלא „ימשוך ידו

1) תניא, כ"ג.
2) עיין במכתבו של הרב לרא"מק.
3) אגרת הקדש.
4) מכתבו של הרב.
5) ר' אביגדור בהקובלנא שלו (עיין לעיל, עמוד 108).

הקדוש זלה"ה בתורה ויראה" 1). אולם לרבי אברהם קשה היה לסבול את אפוטרופסותו של הרב בעניני ארץ ישראל „ולא היתה דעתו נוחה שתהיה הנהגת ארץ ישראל מסורה בידו", והתאמץ בכל כחו להשתחרר מתחת השגחתו בדבר „קבוץ המעמדות".

כפי הנראה ממכתביו של הרב היתה בזה גם יד „אנשי־בליעל שהביאו לשון הרע באזניו" שכל מגמתו של הרב בהשתדלותו בשביל ארץ ישראל, אינה כלל „לטובת חזוק הישוב בארץ הקדושה", רק בכדי שיתפרסם על ידי זה שמו בעולם, וממילא תתרחב גם השפעתו על בני האומה העברית (ובאמת היתה השפעתו של הרב על היהודים שברוסיה־הלבנה, ליטא ואוקריינא, בימים ההם גדולה ומסוימת מאד).

ובכן נעשה פרץ רחב בין רבי אברהם מקאליסק ובין הרב, שהתרחב והתעמק בכל פעם יותר ויותר. ובחורף שנת תקס"ג באו אל הרב משולחי ארץ ישראל „הני נחותאי" מבני סיעתו של רבי אברהם, ובקשו ממנו בְּשֵׁם רבם „לבטל כל השלוחים מכל המעמדות הישנים, רק שהם יסבבו בעצמם ויעשו להם מעמדות חדשים מאוהבים אמתים, שאינם מכונים בשם חב"ד..." ומפני שהם נתמעטו במספרם, אמרו, די להם בשליש ממה שמקבצים שלוחיו של הרב, והוסיפו „שיש להם הבטחה נאמנה מהצדיקים דוואלין ואוקריינא (שכנראה היו גם הם בעצה אחת עם רבי אברהם), על סך שיספיק להם בערך הנ"ל, ואינם צריכים כלל להיות נכנעים לחב"ד" 2).

בעיני הרב קשה היה הדבר הזה, כי מתיירא היה „שלא תתרבה על ידי זה מחלוקת בישראל", לזאת אפוא פנה להשד"ר מהרי"ס 3), כי ישתדל להחזיר את שלוחי רבי אברהם מדעתם, ושהם יתרצו לקבל גם להבא את המעות שנקבצו על ידי משולחיו,

---

1) ש. א. הורודיצקי (השלח, כרך ט').

2) מכתבו של הרב לרבי אברהם מקאליסק.

3) בלי ספק כונתו על ר' יואל סמילייניר, שהיה אהובו ומקורבו של דא"מק, ובאחת מאגרותיו משנת תקמ"ט הוא כותב לאג"ש: „ועל תשובה לדברי קבלה (על מעות א"י) דאשתקד... כבר יצאו המכתבים על ידי שד"ר ידיד ה' וידיד נפשי עוז הרבני המופלג בתורה ויראה וחרדת אלקים כבוד מו"ה יואל סמילייגער" (כתב־יד שהזכרתי למעלה).

שמה יותר ממה שילך בגדולות ונפלאות ממנו למעלה בשכלו ... שהנה אמרו רז"ל בא חבקוק והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחיה, כי האמונה היא היותר פשוטה וקרובה אלינו יותר, ואין הקדושה שורה כי אם על ידי האמונה, ובתוכה מתלבשים כל השכלים... ובה תחזה בנועם ה', כי האמונה אין לה סוף, בה מתחיל בה מסיים" 1), ולכן כאשר הגיע לידו ספר התניא וראה בו דברים המבארים את המאמר הזה בעצמו בדרך מתנגד לשיטתו לגמרי, וכי לדעת הרב „אין די לאדם באמונה פשוטה" „ולרדוף אחרי דברים פשוטים", רק להפך, ראוי „שיעמוק מחשבתו ויצייר בשכלו ובינתו ענין יחודו ית' האמתי" היה לו הדבר הזה לא לרצון; ובלי ספק לא מצא רא"מק קורת־רוח גם במאמרים אחרים הדומים לזה שמצא בספר התניא, והוכית על זה את הרב במכתביו משנת תקנ"ח. אולם למרות כל אלה לא עוררה אז, כנראה שיטתו של הרב חשד בלב רבי אברהם על דבר דעותיו בעניני הדת והאמונה בכלל, ואנחנו רואים שבשנת תקנ"ט הוא שב וכותב אליו „מכתבי חבה ורעות כבשנים קדמוניות ביתר שאת ויתר עז" 2), וגם שנים אחדות אחרי כן לא חדל ביניהם מרוץ המכתבים.

אבל מה שלא יכלו הסכסוכים בדבר „מלי דשמיא" לעשות, זאת עשו אחרי כן הסכסוכים בדבר „מלי דארעא".

אחרי פטירתו של רבי מנחם מנדיל, היה רבי אברהם מקאליסק המפקח היחידי על קופת כסף החלוקה בארץ־ישראל, וכל הענינים הללו היו נחתכים רק על פיו — כפי שהזכרנו למעלה —. גם אמנם נמצאו אנשים שחשדו את רבי אברהם שאינו מתנהג כשורה בחלוקת הכסף המגיע לידו. הרב התאמץ לגול מעל רבי אברהם את האשמה הזאת, ובמכתבו לאנשי־סיעתו הוא מתרעם על כל אלו האנשים „המעוררים מדנים חנם על הנהגת אדונֵם הרב הכהן הגדול", והוא מפליג מאד בשבחו של רבי אברהם, שמשתדל הרבה „במצות חיזוק ישיבת ארץ־ישראל", והמחזיק בידי „עובדי ה' בקדושה וטהרה, המתקדשים והמטהרים מקדושת וטהרת הקדש הרב הקדוש אדמו"ר מוהר"א הכהן הגדול מאחיו, הממלא מקום קדושת רבינו

---

1) מכתבו של רא"מק לאנ"ש משנת תקמ"ט (כתב־יד). —
2) זה יוצא ממכתבו של הרב לר' אברהם מקאליסק.

יחיה" 1) ושדרכיו ושיטתו מביאות לידי בטול תורה ומצות. וזהי תמצית מכתבו:

„———לא נאבה בשום אופן שתהיה הנהגות מעמדותינו על ידו. כי באמת לא היה דעתנו נוחה מעולם שתהיה הנהגת ארץ־ישראל מסורה בידו, אך הוא פעל ועשה עד שהעביר כל הנהגותינו ומעמדותינו על ידו, והייתי מוכרח למלאות רצוננו במכתבים שלא לפי דעתי ורצוני, גם לכתוב לו קבלות יתר על כדי דמיהן, למען חיות נפשות אביוני הארץ המסורים בידו. ועתה הני שלוחי מהימנא שליחותאי קא עבדי, אחר שראו והבינו שלא יש תיקון עמו עוד אמרו כן בשמי כאשר צויתים. היטיבו אשר דברו, כאשר סופו מוכיח על תחלתו, איך הסיר רחמנותו מכל אחינו היושבים בקדש, להפקיר נפשות רבות זקנים ונערים יתומים ואלמנות ותינוקות של בית רבן לפסוק חייתם זה שנתים בקרב הארץ. הנשמע כדבר הזה? ובמדינתנו הוציא קול ששלח מעות משתי שנים על ידי הש"ץ דפיקסאן ועל ידי חיים משרת, ולא שלח על ידי שניהם כי אם בערך ר"נ אדומים משתי השנים, וגם זה ברשימה ליחידים המקורבים אליו, וצוהו לחיים משרת לחתום קבלה על סך עצום, ששמעו בכל המדינות שהוא מוליך מעות ארץ־הקדושה משתי השנים, וצוהו בפירוש לומר לכת"ר בדברים האלה, כי ירא בהתוודע לכת"ר שלא שלח, בודאי ירעיש כת"ר העולם על פתגם דנא. ומאד יפלא בעיני על כת"ר שהיה עמו יחד אצל הקדוש אדמו"ר אור עליון הרב המגיד זצלה"ה, וראה ושמע הרבה מדבריו דברי אלקים חיים והנהגותיו הקדושים, איך יסכים כת"ר על הנהגות מחותנו הנ"ל, שלא שמענו ולא ראינו כזאת מרבותינו הקדושים, ובפרט מאור הגנוז מו"ר נ"ע... וכאשר יכוון כת"ר דעתו הקדושה, דעת אלהים השכיל כל דבר קושט אמרי אמת, בטחוני בה' אור לי, כי ידע ויבין ברוח בינתו על כל מוצא פי דבר ה'. אמת מארץ קושטא קאי, ואנן בדידן ת"ל אנחנו נקיים אנחנו בה'. יסכר פי דוברי שקר..." 2).

---

1) הדברים האלה מובאים במכתבו של הרב, הנדפס בסוף חלק שני מספרי.

2) את המכתב הזה העתקתי ממאמרו של ט. א. הורודיצקי (השלח, כרך ט').

כפי שהדבר נהוג עד הנה, „וברוב התאמצות פעל מהרי"ם אצלם שיקבלו בשנה הזאת על כל פנים, עד שיקיימו הצדיקים הבטחתם". בזה נפרדו השליחים מן הרב בשלום. אבל בהיותם בדרך והנה פתאם היתה אתם רוח אחרת „ושלחו מכתב חרוץ באזהרה נוראה" בשם רבי אברהם, שלא יוסיפו שליחי חב"ד לאסוף ממון בשבילם „והשמיעו קול בכל העיירות שאותן הדמים שינתנו לשליחי חב"ד לא יקובלו בארץ־ישראל".

בינתים עשו שליחי הרב את שלהם, והם קבצו את סכום הכסף הקצוב כשנה בשנה. הרב מסר את כל הכסף הנקבץ ליד מהרי"ם, כי לא אבה לשלחם לארץ־ישראל, פן לא יקבל אותם רבי אברהם, כאשר הגידו זאת משולחיו בשמו, ושבאופן זה יכולין המעות „לירד לטמיון".

מהרי"ם, אחר קבלו את המעות מיד הרב, פנה במכתב, על פי פקודת הרב, לרבי אברהם. בו הודיע אותו, כי כל המעות שנאספו על ידי משולחיו של הרב נמסרו לידו, והוא „הלוה אותן לבטוחים גדולים", ואם יתרצה לקבלן יודיע חפצו זה במכתב, ומיד תשולחנה כל המעות אליו.

אבל רבי אברהם עמד על דעתו, ולא חפץ לקבל מעותן אלו, לא ממה שנקבץ על ידי משולחי הרב בשנה זו ולא מה שנקבץ על ידיהם בשנה שאחריה. והחמה העצורה בלבו של רבי אברהם על הרב, התלקחה בו בכל פעם יותר ויותר, עד שבשנת תקס"ה לא יכול עוד רבי אברהם לכבוש את כעסו, ויצא נגד הרב בגלוי, ומסר דעתו לשלוחיו — שלא נמנעו לפרסם את דבריו ברבים — לבקר את השקפותיו ודעותיו בעניני אמונה ודת „למצא חשבון נכון במילי דשמיא, ולהתנהג עמו כפי ראות עיניהם" 1). גם כתב עליו מכתב מלא מרורות למחותנו רבי לוי־יצחק מברדיטשוב, כי שחת רחמיו זה שנתים מהאומללים הרבים שבארץ ישראל, אשר רק לדמי המעמדות עיניהם נשואות, והוא חדל לשלוח שמה כסף, וכי הוא מעל מעל בכסף הקדשים, מעות ארץ־ישראל, „והעמ"מ הכספים". אגב חזר על דבריו משנת תקנ"ה, ועל האשמות שהאשים אותו בעת ההיא, שדעותיו בעניני אמונה אינן על פי דרך המגיד, והוא כותב ש„כמה יגיעות יגע במכתבים שונים להעמידו על אחת וצדיק באמונתו

---

1) מכתבו של הרב לרא"מק.

אותם. ומאד הוא למותר את אשר מפליג בשבחם לומר עליהם „מופלגים ויראים אנשי־אמת". הלא כמה שקרים אמר לפני צבי המר 1), ואם הוא מופלג איני יודע מי עם־הארץ.

„ואת אשר כתב אודות המעות, מאד תכוה בעיני עליו על תרעומתו, הלא הוא בעצמו שלח שלוחים לקלקל השורה, והרבה המחלוקת, ופערו פיהם לדבר על צדיק עתק כמוהו — יסכר פי דוברי שקר — ואמרו בשמו שאינו רוצה כלל המעות שלנו, ואיך היה יכול לעשות אופן אחר? אדרבה יפה עשה.

„ואודות חיים משרתו, לא ידענא מה אוזן ביה, כי בוודאי הוא שקר, כי לא אמר חיים לפני שום דבר. ואת אשר ביקש בלשונו: „יסכר פי דוברי שקר", הנה אין קללה כפי אשר קלל א"ע. ומי יתן ויקויים זאת ויחולו על ראשם".

גם הרב בעצמו ערך מכתב לרבי אברהם מקאליסק כתוב בסגנון עז ונמרץ. בו יוכיח אותו על קלות דעתו ואמונתו במוציאי דבה „אשר שננו כחרב לשונם משך שנים רבות... על ידי רכילות ולשון הרע", ועל אשר נפתה לדבריהם „לכתוב מכתבי עמל להתעולל ולהתגולל בעלילות שוא, ולעשות פלסתר את כל המכתבים שכתב שתים ועשרים שנה..." 2).

אבל המאורעות הבלתי נעימים שאירעו הפעם את הרב, לא הפריעו אותו מעבודתו עבודת הכלל, והוג פעולתו לא הצטמצם רק בעניני ארץ־ישראל לבד, אלא עסק הרבה גם בשאר עניני הצבור וצרכי הכלל 3). בשנת 1807—תקס"ז יצאה פקודה מאת הקסר אלכסנדר הראשון, האוסרת על היהודים להחזיק בתי־יין בכפרים ובמושבות, ולגרש משם את כל אלה היהודים שאינם מתעסקים בעצמם בעבודת האדמה. הגזרה הזאת היתה גזרה קשה על היהודים. על ידה ניטלה בפעם אחת האפשרות מאת

1) כפי הנראה הוא השד"ר ר' צבי הירש הורקיר, שראמ"ק כותב עליו במכתבו (משנת תק"ן): „שלוחינו ידיד עליון ויראיו, רחימא דנפשאי המופלג בתורה ויראה, הותיק מו"ה צבי הירש הארקער" (כ"י). לכך מכנה רל"י את ר' צבי המר, מחמת שעיר מושבו הורקי נקראת ברוסית Горки, שנדמה בהברתה להמלה Горькiй, שפירושה מר (ע"ז העירני ידידי רצ"ה יפה).

2) הרב במכתבו לר"א מקאליסק (בסוף הספר).

3) עיין לדוגמא שו"ת הרב, תשובה י"ב בתחלתה; תשו' כ"ב.

אולם רבי לוי יצחק אשר הכיר היטב את תכונת רוחו של הרב, וידע שכל מעשיו ומפעליו לטובת ארץ־ישראל הם בנים וישרים, וכמו כן לא נעלמו ממנו דעותיו והשקפותיו בעניני אלהות ואמונה, הוא לא שם לב לכל דברי רבי אברהם, ובתשובתו אליו הוא מבטל את כל טענותיו ועלילותיו ומעיד על ישרו של הרב ותום דרכיו; ונגד האשמה שהוא טופל עליו במניעת משלוח המעות הנקבץ על ידו לארץ־ישראל, הוא מוכיח לו שרק הוא בלבד אשם בכל זה.

ואלה דברי המכתב:

„הנה מאשר מתרעם מעלתו על הנהגותיו (של הרב) ואומר שאינו כפי אדמו"ר המגיד זלה"ה נ"ע, הנה קודם כל אישתמיטתא ש"ס ערוכה בכמה מקומות שלאחר מעשה אינו נאמן להעיד. אך אחר זה מאד יפלא בעיני איך יעלה על הדעת להיות מתרעם על הנהגות של אדמו"ר אשר כל עסקיו ללמד לעמו תורה ומצות, וזהו עיקר העבודה כפי אשר קבלנו ממורנו נ"ע, והנהגותיו הוא גם כן על דרך זו, וזהו דרך הקדש תורתנו הקדושה, ולזה הדרך ישכון אור ה', והלואי ומי יתן והיה כל עמו צדיקים שינהגו כלם כן. ואדרבה מי שאינו נוהג על פי דרך זה, אינו לפי דרך מורנו נ"ע, וכל המתרעם על זה הדרך כאלו מתרעם ח"ו על כבוד אדמו"ר נ"ע, כי עבודתו והנהגתו היו על דרך זה. ומאד יפלא בעיני עליו אשר היה באמנה אתו אצל אדמו"ר שיפלא ממנו דרך זה.

„ואת אשר כתב אלי בשם המנוח מ' מנחם מנדיל זלה"ה אשר היה יקר בעיני מורנו נ"ע, הנה את זה לא שמעתי. אך את זה אני מעיד בעדות גמורה, שמאד היה יקר כבוד הרב הגאון נ"י בעיני מורנו נ"ע, והיה מפליג אותו תמיד עד אין שיעור מאד. ומה אשר כתב שזהו לערך כ"ה שנים, מאד תמיה בעיני שזה זמן רב לא כתב אלי שום דבר מזה. ואם האמת אתו היה לו לכתוב אלי, ולכתוב מילתא בטעמא על מה ולמה הוא דובר שום דבר מזה. כי לפי דעתי הוא דרך אדמו"ר המגיד נ"ע, וזה דרך ישכון אור ה'. אך ורק אנשים רעים בני בליעל הביאו לשון הרע באזניו ותלויה בדבר הוא, כאשר סופו מוכיח על תחלתו שהאנשים ריקים בלי דעת תורה כאשר ראיתי

לומר: הלא נכדו בחיים חיותו, יבא ויתרץ כל הקושיות שהקשו עליו 1). אחרי כן שאל אותי: „למה אתם צריכים לכל זה, הלא יכול להמתיק הדינים בהעברת היד על המצח ועל הפנים?”, ואמרתי לו: הלא יעקב אבינו בודאי היה יודע להמתיק הדינים ועל כל זה אמר: „אכפרה פניו”. והאמת שצריך המתקת הדינין וגם מנחה שלוחה לעשו. ואחרי כן שאל אותי: „וכי זהו לפי כבודכם לסבב בעיירות רחוקות כאלו?” והשבתי לו: וכי גדול אני מרבי פנחס בן יאיר שסיבב כל ימיו על פדיון שבויים? ואחרי כן שאלתי אותו: האמת הוא שאומרים לי משמו, שאמר על ספר בינונים שלי (הוא ספר תניא) שהוא ספר מוסר השכל? והודה לדברי. ושאלתי אותו אם כן למה חרה אפכם עלי? והשיב לי: „למה באתם למדינתי”? והשבתי לו שתי תשובות בדבר, חדא „לה' הארץ ומלואה” כתיב. השנית שלא יכולתי לסבול הצער והיסורים מאנשי הכפרים אשר גלו ממקומם לעיירות ומושלכים בחוצות נפוחי כפן ומתים ברעב. והשיב לי: „מה איכפת לכם שהם מתים?” ואמרתי לו: נכרין הדברים שקבלתם לשון הרע עלי מהנהו בני מערבא 2). כי עד שנת תקס"ב היינו אוהבים נאמנים, והנהו בני מערבא דברו עלי לשון הרע, וקבל דבריהם כמו שקבל שאול על דוד, לכן אני אומר כמו שאמר דוד אל שאול: „ישפוט ה' ביני ובינו” 3).

---

1) כי הקטרוג של ר' אביגדור בפעם השנית היה בשביל ס' „צואת הריב"ש”.

2) בלי ספק הכונה על רא"מק וסיעתו.

3) לדעת החסידים היה עיקר הסבת להתרחקות שבין הרב ורבי ברוך, הבדל הדעות שביניהם, שהיה מעין אותו הבדל הדעות שבין ר"ג וראב"ע בזמנם (ברכות, כ"ח). ר"ג היה מכריז: „כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית־המדרש”, ועל פי פקודת ראב"ע „סלקוהו לשומר הפתח, ונתנה רשות לכל התלמידים לכנס”. דעתו של הרב היתה דעת ראב"ע: כלומר: „לעולם ילמוד אדם תורה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה”, ומפני טעם זה היה הרב דורש תורתו ברבים. ודעת רבי ברוך היתה, שאסור לשנות לתלמיד שאינו הגון (חולין, קל"ג), ולמסור „רזין דאורייתא וסתרי קבלה לאנשים דלאו אינון הגונין”, ו„זכאה חולקהון דצדיקייא דידעין מלה ומכסיין לה” (זוהר, אמור; רעיא מהימנא, פנחס).

גם הח' שיכטר משער, שהסבה להתרחקות הרבנים שבין החסידים מאת הרב בפעם הזאת, היתה בשביל שנויי־הדעות בעניני אמונה. (Die Chassidim, S. 86. Berlin 1904)

הרבה משפחות בני ישראל להחזיק מעמד במלחמת החיים, ורבים מיושבי הכפרים „מושלכים היו בחוצות נפוחי כפן ומתים ברעב". והנה נכמרו רחמי הרב על האמללים ההם, וכאיש בעל פעולה ומעשה לא יכול לשבת בקר־רוח ולראות בצרת אחיו, ויסובב בערים רבות בתחום מושב בני ישראל, לעורר את לבב אחיו לרחם על האמללים ההם ולהושיט להם יד עזרה, למען יוכלו לאחוז בענפי פרנסות אחרות, ולהחיות את נפשותיהם ונפשות משפחותיהם. בדרכו עבר הרב דרך עיר טולטשין (פלך פודוליה), ששם קבע רבי ברוך ממיזבוז „איתן מושבו" עוד בחיי רבי מנחם מנדיל מויטבסק 1). רבי ברוך שחשב שכל מה שהרב עושה רק לכבוד עצמו הוא עושה, בְּהִוָּדַע לו שהרב בא בשכונתו, התעורר בלבו חשד, שכל תכלית נסיעתו היא בכדי לדחוק את רגליו, ולאחוז במושבות ההנהגה על החסידים הכפופים תחתיו. רבי ברוך היה איש נוח לכעוס ותקיף בדעתו 2), ולא יכול כלכל בקר־רוח את הדבר הזה, וידבר את הרב קשות על ש„הוא בא למדינתו". הרב באר לו את סבת נסיעתו. אולם למרות כל אלה לא מצאו דברי הרב מסלות בלב רבי ברוך, והוא נפטר ממנו מתוך כעס.

אחרי הפגישה הזאת שהיתה בין הרב ורבי ברוך, הפיצו תלמידיו של רבי ברוך מכתבים בין בני־סיעתם, שבהם הודיעו אותם שרבם התוכח עם הרב, וזה האחרון יצא מנוצח.

הרב לא שת לבו לכל אלה, וכדרכו היה מן הנעלבים ואינם עולבים; אולם בניו ותלמידיו, שהיו חרדים מאד על כבודו, לא יכלו לראות את שֵׁם הרב מחולל, ויפצירו בו להשיב חורפו דבר. הרב בטל דעתו מפני דעתם, ויערוך מכתב־גלוי לבני־סיעתו, שבו הוא מספר את כל פרטי המשא־ומתן שהיה בינו ובין רבי ברוך ממיזבוז:

„הוכחתי אותו (את רבי ברוך) על פניו — כך מספר הרב במכתבו — למה הוא כפוי טובה. הלא השני פעמים שהייתי בפטרבורג היה בשביל זקנו הבעש"ט 3), והייתי יכול

1) מכתבו של רבי ברוך לרבי מנחם מנדיל לא"י (כתב־יד)

2) עיין „לקורות החסידות" להורודיצקי (השלח, כרך ט'). מרגלא היה בפומיה של רבי ברוך: „להוי אנא פקירא בגו צדיקיא, רוצה אני להיות פקיד על כל הצדיקים" (בוצינא דנהורא).

3) רבי ברוך היה נכדו של הבעש"ט.

פרק ששה עשר .

הרפתקאות חדשות .

נפוליון הראשון ברוסיה. חלוקי־דעות אודותיו. רוב היהודים בפולין נוטים אחריו. הסבה לזה. יהודי רוסיה טראים אותות שנאה לבונופרטי ואותות אהבה לאלכסנדר. הסבה לזה. הרב מצמיין בשנאתו לנפוליון. הוא משתדל למשוך את לבב אוהביו לאלכסנדר. מכתבו לר' משה מייזילש. תמצית מכתבו של רבי דוב ביר להנ"ל. נפוליון עם חילו מתקרבים ללאדי. הרב ומשפחתו בורחים מפניו. שרי חיל רוסיה מקרבים את הרב. הוא מתאמץ לדעת את מצב המחנות ומהלך המלחמה .

בימים ההם ונפוליון הראשון קיסר הצרפתים עלה על רוסיה להלחם בה (1812—תקע"ב). הגבורות הגדולות שהראה נפוליון במלחמותיו הרבות, ונצחונותיו הכבירים שנצח את כל מלכי אירופה, כל אלה שתו עליו הוד נורא, וכמעט שעשאוהו בעיני ההמון ליציר אגדי. בכחו ותבונתו הרבה בעניני מדינה ותכסיסי־מלחמה, משך עליו בונופרטי את תשומת־לב כל יושבי תבל, וכל אדם, אם אך התחשב לאדם מן הישוב, כמעט שלא הסיח דעתו ממנו. כל אחד התאמץ לעמוד על סוף דעתו של חכם מדיני זה, לחקור עד תכלית השקפותיו במקצוע הפוליטיקה, להבין ארחותיו ותהלוכותיו, ולנבא לפעמים מראש את תוצאותיהן. אולם כגורל כל האנשים המצוינים, שהם למטרה לחצי מבקרים, כן היה גם גורל נפוליון. דעותיהם של בני האדם על אודותיו, היו שונות ונבדלות מאד זו מזו; זה הגביה עד לשמים שיאו ולבן־אלים נתנהו, וזה עולל בעפר קרנו ולמטה זעם חשבהו. גם היהודים, אפילו אלו אשר על פי הוכחותיהם והשקפותיהם, לא יכלו להביט על כח האגרוף כעל סמל התפארת שבגבורה, גם הם כאלו נתפעלו התפעלות טבעית מתקפו וגבורתו של „חולש על גוים" זה, והיו עסוקים בו תמיד, והוא היה מעינם כל היום. כיתר תושבי הארץ, נפלגו גם היהודים בדעותיהם ביחס למעשי נפוליון ועלילותיו. מהם שמצאו אותם טובים ורצויים להמדינה וההברה, ולבם נטה אחריו ושמו היה מהולל בפיהם, ומהם שמצאום למקולקלים ביותר, ולא יכלו נשוא אותו. ביחוד מורגש היה אותו

„והנה מתחלה אמרתי — כותב הרב הלאה — שלא לגלות המכתב לאנשי שלומנו, בכדי שלא יהיה חלול־השם לפני המתנגדים, ואחרי כן נחמתי אדרבה להעתיק המכתב ולשלוח לכל אנשי־שלומנו בכדי שידעו הכל השקר שלהם. כי בהמכתב (של תלמידי רבי ברוך) היה כתוב, שבקשתי מרבי ברוך הסכמתו על נסיעתי לפטרבורג, והוא אמר לי שכל מי שנוסע לפטרבורג צריך ללבוש בגדי רוסיה ולגדל בלורית, וקבלתי עלי לעשות כן בשביל טובת ארץ ישראל 1), וזה השקר ידוע ומפורסם במדינתם, כי רבים הם הנוסעים ממדינתנו לפטרבורג ואינם צריכים לכל זה. גם מה צריך לי הסכמתו, הלא יש תחת ידי כתב־חרות מהקיר"ת על כל הנהגותי" 2).

המכתבים האלה לא יכלו כנראה לפשר את הסכסוכים שהתחדדו בכל פעם יותר ויותר, ומאז חדל כל מרוץ־מכתבים בין הרב ובין הרבנים ההם, ולא קרב עוד זה אל זה כל ימי חייהם.

---

1) מזה נראה שהרב היה בשנים האחרונות לימי חייו בפטרבורג, וכן יוצא ממכתבו שכתב לר"מ מייזילש המובא להלן בפרק ט"ז.

2) דעתו של רבי ברוך היתה בלי ספק, על החק שהוציאה הממשלה בימי אלכסנדר הראשון (שנת 1804), שרשות ליהודים לנסוע אל כל ערי רוסיה שבפנים המדינה, ואפילו לערי המטרפולין, פטרבורג ומוסקבה, לשבת בהן זמן קצוב, על פי תעודת מסע מן שרי הפלך; אך בתנאי שכל היהודים הבאים שמה, הם ונשיהם ובניהם, ילבשו „בגדי אשכנז" (нѣмецкая одежда), ולא יבדלו מתנוצרים במלבושיהם, והעובר על הפקודה הזאת ישולח מן העיר (В. О. Леванда. Сборникъ законовъ . . стр, 57). אבל הרב, כנראה, מצא שאין צורך כלל בכל אלה, ועל ידי אמצעים שונים אפשר להשתמט מזה. בפרט אדם שכמותו — היה סובר — שיש לו „כתב חרות מהקיר"ה", בודאי שאינו זקוק לשנות מלבושיו.

אחרי התקופה הנוראה הזאת, באו במדה ידועה, ימים יותר טובים לישראל, בעלות על כסא המלוכה המלך סטאניסלב אויגוסט פוניאטובסקי (1764—תקכ"ד). הוא נטה חסדו ליהודים, ויהי להם למשגב מפני חמת אויביהם, אשר שאפו לעשות עמהם כלה ולאבד כל זכר למו. היהודים לא היו כפויי טובה למושלם הישר הזה, והם ידעו לערוך את מעשיו הטובים למענם, ולהכיר לו תודה בעד מפעליו, וכפעם בפעם הראו לו אותות אהבה וחבה, ויקדמו פניו בכבוד בכל המקומות אשר עבר שם 1). גם חורי הארץ רבי־המדינה, החלו להכיר עותתם, כי הביאו את ארצם לידי הרס וכליון, יען לא שמו לבם לגורל נתיניה, שבזה נתנו ידים לאויביהם לסכסך יושביה איש באחיו ולפרוע פרעות בארץ, ויאמרו לתקן דרכיהם, ותהי ראשית מעשיהם להטיב את מצב כל מפלגות העם, ובתוכם גם מצב בני ישראל. סופרים גדולים חכמי־לב: טשאצקי, בוטרימוביטש, סטאשיץ, קאלונטיי (Kołłątaj), ערכו הצעות שונות על דבר תקון מצבם. גם המלך סטאניסלב אויגוסט בעצמו, ערך על אודות זה הצעה מיוחדת, ותכלית כל ההצעות ההן היתה, להרים גם את קרן היהודים, שהיו מעונים ומדוכאים יתר משאר מפלגות העם, ולתת להם חקים טובים ומשפטים ישרים 2). גם היהודים מצדם, ובראשם הרב ר' צבי יוזיפוביץ מחילם, בראותם כי לב המלך והשרים טוב להם, השתמשו בשעה מוכשרת זו, ויתאמצו להשיג מאת הממשלה זכיות כיתר אורחי הארץ, והבטיחו בעד זה להביא לאוצר הממשלה עשרים מיליון זהב 3), ומהם שהתנדבו ללחום יחד עם יתר התושבים, להגן על ארץ מולדתם נגד הממלכות אשר באו לקחת אותה מידם 4). אבל כל עמלם עלה בתהו: ארץ פולין נקרעה לשלשה קרעים

1) Nussbaum. Historyja żydów w Polsce, str. 352.

2) Ibid.

3) Ibid. 358.

4) מבין יתר היהודים שלחמו בעת ההיא בעד חרות ארצם, הצטיין היהודי ביריק יוסילוביץ, שהיה שר־צבא בחיל פולין. הוא הראה את גבורתו ואמץ רוחו בלחמו את האויב. בשעת מלחמת פולין עם אוסטריה (שנת 1809—תקס"ט), עמד ביריק עם לגיונו בעיר סירקומלי (Serekomli), ויהי בהודע לו כי בעיר קוצק, הרחוקה ממקום תחנותו כארבע ווירסטאות, התראה האויב, חבש את סוסו וימהר לבא שמה עם מחנהו. אולם סוסו הדוהר הפיל אותו אחור, ואז הקיפו אותו חיל האויב, וידקרוהו בחרבותיהם וימת. הממשלה ידעה להוקיר את ערך האיש הזה ומעבדיו, וקצבה שכר קבוע לאשתו רבקה ובנו יוסף, אלף ושמונה מאות זהב לשנה כל ימי חייהם (5 יולי 1810). כמו כן נתנה להם רשות (?

הבדל הדעות של בני האומה העברית, בשעה שעבר נפוליון את הנימן ובא בשערי רוסיה, המרובה באוכלסי ישראל יתר משאר הארצות. בני ישראל נפלגו אז לשתי מפלגות, לאוהבי נפוליון ולאויביו; מהם שבקשו בנצחונו ומהם — במפלתו. בארץ פולין התרכזו בעיקר הדעות הללו, בעד נפוליון וכנגדו, בתוך הצדיקים, הם ראשי החסידים ומנהליהם, שמרביתה של כנסת ישראל בעת ההיא התנהגה על פיהם. רובם של גדולי הצדיקים שבתקופה זו, נמשכו אחרי בונופרטי, כמו רבי יעקב יצחק מלובלין, רבי אלימלך מליזנסק, רבי מנחם־מנדיל מרומינוב ורבי יעקב יצחק מפרשיסחה; רק רבי ישראל מקאזניץ, או כפי שהוא נקרא בפי החסידים בשם „המגיד מקאזניץ" 1), ורבי נפתלי רופשיציר, רק הם לא נטו אחריו 2).

בכדי להבין סבת הנטיה של מרבית האומה העברית בפולין לנפוליון בעת ההיא, דרוש בראשונה לשום עין בספר תולדות ישראל, לדעת מעמדה של האומה ומצבה שם בתקופה זו, ואז בקל יהיה לבאר את החזיון הזה. אחרי התקופה הארוכה והחשכה ליהודי פולין, שנמשכה מיום מות יאן סוביסקי (1696—תנ"ו) עד ערך שנת 1770—תק"ל, שאז היו היהודים לבז ולמשסה בידי הכהנים הישועיים והגזירים הקנאים, שהעלילו עליהם כפעם בפעם עלילות נוראות מאד: „עלילת דם", חלול הקדש וכיוצא באלה 3).

---

1) גם המגיד מקאזניץ — כך מספרים החסידים — היה בראשונה מאוהבי נפוליון, רק באחרונה נעשה על פי השפעת הנסיך אדם טשארטוריסקי (?) לאויב לו.

2) על דבר התיחסות הצדיקים בפולין לעניני מדינה בכלל, מתהלכים בין החסידים ספורים שונים (עיין לדוגמא בס' „עשר אורות", „התגלות הצדיקים" וכיוצא באלה).

החסידים מספרים, שבין רבי מנדיל מרומינוב ור' נפתלי רופשיציר היה פעם זכוח על אודות נפוליון.

— ראש־השנה בתפלת מוסף — כך אמר רבי מנדיל לחסידיו — תזכרו את נפוליון, ותתפללו בעד נצחונו.

רבי נפתלי, שהיה שם בעת ההיא, היה מתמה:

— וכי כלום להתפלל אנו צריכים על נצחונו של נפוליון, בכדי שתתגבר הכפירה בעולם?

— ולדעתך — שאל אותו רבי מנדיל — לא ינצח?

— איזו זכות יש לו לנצח? הוסיף רבי נפתלי לשאל.

ר' מנדיל הרהר מעט, ויאמר:

— אמנם כן, הוא צריך לנצח; שרו של נפוליון גדול מאד...

3) עיין גרץ כרך ח', עמוד 432—438.

אולם שונה תכלית שנוי היתה התיחסותם של היהודים ברוסיה לבונופרטי. הערים והמחוזות שבפולין, שהיו למקום מושב לחלק גדול מהיהודים, נקרעו מהארץ הזאת ועברו תחת חסות רוסיה, בזמן שקנאת הדת ותלאות היהודים עלו למעלה ראש. תחת ממשלת רוסיה, ביחוד מיום עלות אלכסנדר הראשון על כסא מלכותו, החלו היהודים לשאף רוח מעט, אחרי הצרות הנוראות, שסבלו מאת שכניהם הרעים במשך שנים רבות, ומצבם שם הוטב במדה ידועה. הקיסר אלכסנדר נטה חסד לישראל ותקנות טובות תקן בעדם 1), — ואפילו בהתקונים שלא היו לפי רוחם, כמו תקון בתי ספר וסדרי הקהלה וכיוצא באלה, גם בהם מצאו היהודים

אויבי היהודים בפולין, שצרה עינם בזכיות הפוליטיות שנתנו ליהודים על ידי בונופרטי, השתדלו בכל כחם לדחות את מתן הזכיות ההן לעשר שנים. בגלל הדבר הזה פנו ראשי עדת ורשה: מיכל יצחק ראבסקי, משה אהרן פירשטינברג, נתן צידירבוים, יוסף לאנדסהוטיר, ברוך הירצפלד, בראשונה אל המלך (30 ליסטופאד 1808), ואחרי כן אל הסינט (17 מרץ 1709), בבקשה שלא למנוע מהם את הזכיות שזכה אותם בהן בונופרטי. בבקשות האלה, הערוכות ברות כביר ובשפה נמרצה — כאנשים אשר בטחונם חזק במדת הצדק והיושר — נזכרים פעמים רבות שם „נפוליון הגדול“ והוקיו הישרים. „בעת אשר משפטי נפוליון, הגדול המחוכמים — יאמרו מגישו הבקשות בין יתר הדברים — אינם מוציאים מן הכלל את היהודים הפולנים, מליהנות מהזכיות הנתונות לארץ מולדתם, והנותנים רשות לכל תושביה לקחת חלק בהן... בעת הזאת, עת תחית הארץ על ידי משפטים צדיקים, הואילו נא ופנו להיהודים הפולנים, ותנו לדמעותיהם ובקשותיהם מסלות ללבבכם... האם טוב וישר הדבר — כותבים הם הלאה — לתת לאלפי משפחות להיות אובדות בענין, להשמיד לנצח את כל כבוד האדם, אשר צדקת אלהים, ומשפטי נפוליון הגדול, וגם ישרת לב מלכנו הרחמן פותחים גם להיהודים את הדרך אליו?... הננו מגישים לפניכם דמעות אבות ובנים, ודמעות הדורות הבאים, כי תואילו לקחת אותנו תחת חסותכם, להצליח אותנו בתת לנו חלק במשפטים ובזכיות אשר חלק נפוליון הגדול לכל יושבי הארץ הזאת“.

הבקשות האלה לא השינו את מטרתן, ולהפך עוד יצאו הגבלות חדשות נגד היהודים (עיין במאמרו של הסן Въ эфемерномъ государствѣ, שם). אבל קרוב לשער, שלמרות כל אלה לא חדלו היהודים לקוות, כי סוף סוף יגיעו להם ימים טובים מאלה על ידי נפוליון, שאחת משאיפותיו היתה לחונן את בני האדם בזכיות החופש והדרור, ואנחנו רואים אמנם שהמשה חדשים אחרי כן, פנו היהודים עוד הפעם אל המלך (24 שירפיען), בבקשה לבטל את ההגבלות שהסינט הושב להנהיג בשבילם, ולתת להם את הזכיות הראויות לכל אזרחי הארץ.

1) על דבר החקים שיצאו בעת ההיא מאת הקסר אלכסנדר הראשון על אודות היהודים, עיין В. О. Леванда. Сборникъ законовъ... стр. 50—160

אשר נסבו לשלש הממלכות: רוסיה, פרוסיה ואוסטריה (1793—תקנ"ג).

מצב היהודים תחת ממשלת שלש הממלכות האלה, כמעט שלא נשתנה ממה שהיה; אולם בשנת 1807 — תקס"ז, נעשה שנוי גמור במעמדה הפוליטי של ארץ פולין, ועם זה גם במעמד האומה העברית שבארץ הזאת. בשנה ההיא, אחרי ברית השלום שנעשה בטילזיט (9 יולי 1807), נקרע מממשלת פרוסיה החלק מארצות פולין שנפלו לה בחלוקה השניה (1793), גם כל הארצות שבאו לידה ממנה אחרי החלוקה השלישית (1795), ומהן כונן בונופרטי נסיכות ורשה (Księstwo Warszawskie), שעליה הזרו ונספחו אחרי כן, אחרי שלום וינה (14 אקטובר 1809), פלכים אחדים מארץ פולין, שהיו עד אז תחת ממשלת אוסטריה.

הממשלה החדשה, שהיתה מתנהגת על פי חוקי הקונסטי־טוציה שתקק למענה נפוליון, נמסרה על ידו תחת שלטון המלך הסכסוני פרידריך־אויגוסט, ועל פי כתב הדת של בונופרטי (מן 22 יולי 1807), נתנה כל זכיות אזרח לכל יושבי ארץ פולין, בלי הבדל דת ואמונה.

היהודים רצוצי־המשפט יתר משאר אזרחי הארץ, היו שמחים במתנה הטובה הזאת, שבאה להם על ידי נפוליון בהיסח הדעת, והיו מקוים לעתידות טובות למענם; ואין כל פלא אפוא אם בני האומה העברית בפולין, התיחסו לנפוליון בהתיחסות טובה ורצויה 1).

יאנואר 1812), לגור בכל רחובות עיר ורשה בלי שום מפריע, דבר שהיה אסור אז על פי החק (מן 4 אקטובר 1809), ליתר היהודים יושבי העיר הזאת (עיין Ю. И. Гессенъ. Въ эфемерномъ государствѣ. Еврейская Старина 1910, Январь-Мартъ, Стр. 27; Nussbaum. Hist. żydów w Polsce str. 365).

מלבד בּיריק יוסילוביץ היו בצבאות הפולנאים עוד פקידי־חיל מבני ישראל והם: יוסף גוטקיביץ, מרדכי רוזינפלד, פיליפ לובילסקי, ביר חבאס ויוסף ויסבלום (Łuninski. Borek Ioselowicz i jego syn, str. 36).

את נטית היהודים לממשלת פולין נוכל לראות גם מזה: אחרי מות קוסציושקי, שר־היל הפולנים, חברו היהודים שיר קינה, שבו הם מדברים בשבחו של גבור היל זה שהקריב את נפשו לטובת ארץ מולדתו (Евр. Старина, 1909, I, стр. 116).

1) עד כמה גדולה היתה נטיתם של היהודים בפולין לנפוליון, ועד כמה היו מלאים תקוה לְהִוָּשַׁע על ידו, זאת נראה מתוך תעודה אחת, שנתפרסמה זה מקרוב על ידי הסן (Еврейская Старина, 1910, Январь-Мартъ, стр. 36—38) ואשר קטעים אחדים ממנה, נביא פה לפני הקורא:

לקחו חלק „במרד", ועל גמלם טוב לצבאות הקסר 1). אחר תום המלחמה פרסם אלכסנדר הראשון ספר־גלוי, שבו הוא מדבר בשבחם של היהודים על אמון רוחם למלכם וארצם.

מלבד זה היתה עוד סבה אחרת להתיחסות היהודים שם באיבה גלויה לנפוליון: הוא נחשב בעיני כל החרדים, לבעל דעה חפשית, לאיש פורק עול, שכל מגמתו להרוס את מוסדות הדת, ולהפיץ כפירה ומינות בעולם; לזאת אפוא הביטו עליו היהודים — ביחוד היהודים אשר ברוסיה, שהיו חרדים מאד על דתם, הרבה יתר משאר היהודים שבמדינות אחרות — בשנאה וחרדת־לב, מיראתם לבל תבולע לדתם על ידו 2).

ביחוד הצטין בשנאתו העצומה לנפוליון, ובאהבתו היתרה לאלכסנדר, הרב רבי שניאור זלמן. הוא ראה בנפוליון אויב נורא ומסוכן ליהדות: „שטן המנגד בכל התנגדות אל הטוב, ושכל תיותו לפעול רק רע", וחשב אותו לזד יהיר וגס־רוח „התולה הכל בכחו וגבורתו, בעוצם החכמה בהנהגת ההילוך וסדר בעניני המלחמה, ובעוצם הצלחתו, ואשר בגאונו וגובה לבבו מתלוצץ באמונת ה'... ומסלק ההשגחה ואמונה ובטחון באלקים", והיה מתירא אפוא „שאם תגבר יד צרפת ותרבה האפקורסות בישראל... ולא ישאר אחד ביהדותו". אולם תחת זה היה הקיסר אלכסנדר בעיניו לסמל האמונה, הענוה והשפלות, שאינו בוטח על חילו וזרוע כחו, רק ישים אלהים מעוזו. ואפילו בשעה שהוא „הגדיל והפליא לעשות ומצליח, אינו תולה בכח עצמי כלל וכלל, אדרבה ברור לו כשמש, שאין זה כח עצמו, כי יודע ומכיר היטב, שלא בכח יגבר איש, ולא בגבורת הסוס... ולא בכח שכלו, רק לה' המלחמה והעוז והכח, בחכמה ובגבורה ועצה... ושכל בטחונו בה', שידריכנו בדרך השכל וההנהגה הנכונה, וכטוב בעיניו יעשה להרים ולהשפיל..." ולזאת אמנם התאמץ הרב בכל כחו, להיות

---

1) Korzon: Wewnętrzne dzieje Polski, 1897 r. str. 233.

2) לא היהודים בלבד ראו בנפוליון סמל מפלצת להדת, אלא גם שלומי אמוני הנוצרים חשבוהו לאויב מסוכן לדתם, ועוד טרם יצא נפוליון בתנופת יד קשה נגד הכנסיה הקתולית, כבר התקומם נגדו הפאבסט פיוס השביעי, ויתאמץ למגר לארץ כבודו ולהכריעהו. ובשנת 1809 (10 יוני) החרים אותו ראש־הכנסיה באלה וקללה. בכלל פחדו אז כל החרדים מפני רוח החופש שחדרה מארץ צרפת במשך המאה השמונה עשרה, בראשונה על ידי החכמים וולטיר, מונטיסקיו ורוסו, ואחרי כן על ידי האינציקלופודיסטים: דידירה, ד' אלימברט וחבריהם. הם השבו את הרוח הזה לרוח משחית ומחבל, שבכחו לחתור תחת יסודי האמונה.

שְׁכִּנְתּוֹ של אלכסנדר רצויה, אף על פי שמעשיו אינם רצויים, ושאין רצונו בזה „להעבירם על דתם״, אלא שכך מצאם ראויים למענם על פי השקפותיו — והיהודים נוכחו שלב הקיסר טוב להם ויאהבוהו ויכבדוהו מאד. ולזאת אפוא, כאשר בא נפוליון להתגרות מלחמה באלכסנדר, התאמצו היהודים להיות לו לפוקה ולמכשול. סופרי דברי ימי הימים ההם מספרים, שבמשך כל ימי מלחמת נפוליון ברוסיה, הראו היהודים את אהבתם ועוז אמונתם למלכם וארצם, ואותות שנאה ומשטמה לנפוליון. בשקלוב ובעוד ערים אחרות זולתה, ענו היהודים בצום נפשם, ויתפללו בעד נצחון הרוסים ומפלת בונופרטי. אחד היהודים — כך מספר סופר הדור ההוא — בא אל שר־הצבא מילוראדוביץ, שעמד על יד בורודינה, ויגד לו כי הוא נכון בכל לבבו ובכל נפשו, להתמכר אליו ולהיות סר אל משמעתו, בכל אשר אך ידרוש ממנו. מילוראדוביץ קבל את הצעת היהודי הזה ברצון, וישלחהו במלאכות שונות, ולמען לרכש את לבבו יותר, נתן לו מכסת כסף; אולם היהודי מאן לקבל מידו מאומה באמרו: „אדוני! עתה הגיעה השעה גם ליהודים לעבוד את מלכם וארצם לא על מנת לקבל פרס״. ואמנם קיים האיש הזה את מוצא שפתיו, ובמסירות־נפש מלא את פקודת אדוניו 1). בעת ההיא — כך נמצא כתוב באחת התעודות המתיחסות לקורות הימים ההם — תפשו יהודי יאנוביץ מרגל צרפתי שהלך לתור את מחנה הרוסים. המרגל הזה, בכדי להנצל מידי תופשיו, הציע לפניהם כסף רב כופר נפשו; אולם היהודים לא אבו לקחת ממנו דבר, והסגירו את המרגל בידי הממשלה 2). את אנשי־החיל הרוסים הנפצעים במלחמה, אספו היהודים אל בתי־החולים אשר להם, ויכלכלום בכל ימי מחלתם. כאשר עזבו הצרפתים את גבולות רוסיה, היתה שמחה וששון ליהודים 3), והיהודים אשר בליטא זכו להכרת טובה מצד המצביא על חיל רוסיה הנסיך ריפנין, על שלא

1) Сѣверная почта 1812, № 104.

2) Ibid. № 64

3) בעיר ברדיטשוב עשו בעת ההיא נכבדי העיר (7 ינואר) משתה ושמחה. אחרי אשר ערכו היהודים תפלת הודיה בבית אלהים, קרא הרב תפלה מיוחדת בעד שלום הקסר וביתו, ובעד שלום רוסיה כלה, וכל נכבדי העיר הלכו אל ביתו ומנגנים הלכו לפניהם, ומדי עברם בחוצות העיר, חלקו נדבות הגונות לעניים. אל המשתה באו גם הנשיא ראדזיויל ונכבדים שבין הרוסים, לשמוח עם היהודים. ידי (עיין קריה נאמנה, עמוד 279, וילנא תר״ך, ועיין בס׳ דברי ימי רוסיה למאגדליקין, ח״ג, עמ׳ 32).

נפוליון, ממכתבו של רבי ביר, בנו של הרב, שכתב אחרי מות אביו לר' משה הנ"ל 1). בין יתר דבריו הוא כותב:

„— — — ומעתה אהובי ידידי, אחר שראת ראינו בראיה הושיית עוצם מסירת נפשו (של הרב) ממש בדבר הצלחת הקיר"ה, וכל שעה היה מעתיר בכל לבו ועומד בכל כחו עד שנתן נפשו... מה מאד מהראוי לכל אשר מקושר בעבותות חבלי התקשרות הנפש באור תורתו ורוח קדשו, לימשך אחריו בכל לב ונפש, והיתה נפשו צרורה וקשורה בנפשו ורוח קדשו כל הימים גם בעולם האמת, כי זה חלקנו וגורלנו וכל מגמת נפשנו, שלא להפרד ולא ידח ממנו נדח ח"ו. ולזאת העיקר כוונתי במכתבי זה... להודיע לו נאמנה מאמיתיות נקודת לב אדוני אבי מורי ורבי ז"ל בחיים חיותו, כדי שידבקו כל האנשים המסתופפים בצלו בדרכיו. והגם שכבר נקבע בשורש ויסוד מוסד בלב כל אחד ואחד מישראל, בחבלי התקשרות אמיתית אל הקיר"ה, כאשר נראה בעליל מפרי מעשיהם במסירות נפש ממש, וכידוע גם כן להקיר"ה דבר ברור, על כל זה צריך חזוק והתקשרות יתירה, ובפרט לאיש כמותו, אשר למשמע אזן שמעתי שמתעסק באמונה בדבר הזה, ונתן נפשו בדבר הזה ולא בשביל ממון וגדולה, כי ידעתי לבבו הנאמן על פי אמתית קבלתו מבעלי החכמה והאמת ומאאמו"ר ז"ל, אך פן ואולי בצוק העתים כי יגבר עליו טורח המשא, או איזה מסירות נפש או איזה פיתוי ח"ו, שמבלבל נקודה השרשית גם כן, לזאת אמרתי לחזק לבבו בחוזק נאמנה שכל הרוחות לא יזיזוה. וה' אלקי אבי ז"ל יהיה בעזרו להצליח לו בכל אשר יפנה, לעשות פרי למעלה ולמטה, שיבא על ידו רב טוב לתכליתו, להיות בנין נצחי לעולם, ורב טוב וחסד נצחי יעשה לכל ישראל בהשתדלותו לטובת הקיר"ה, שהיא טובת אחינו בני ישראל ממש, כי אב ליהודים הוא, לבנות בנין ויסוד לטובתם לעולם, להסיר מעליהם שנאת ההמון לגמרי כל הימים. ולזאת היתה כל מגמת נפש אאמו"ר ז"ל סמוך לפטירתו בדבר פיקוח נפשות ישראל. ואמר שבשירחיב ה' להקיר"ה ויפלו כל שונאיו תחתיו, בודאי זכור יזכור על

---

1) את המכתב בשלמות ימצא הקורא בחלק שני, בסוף הספר.

למכשול לנפוליון ולתועלת לאלכסנדר, וכל אשר אך אפשר היה לו לעשות לטובת מלכו וארצו, זאת עשה בחפץ לבב, ואפילו „כל התאמצות בשלוחי שפיאנעם בלב ונפש עשה" 1).

כמו כן השתדל הרב, למשוך את לבב אוהביו ואנשי סיעתו אחר ממשלת רוסיה, לחבב עליהם את קסר הרוסים, ולהכנים שנאה בלבם על נפוליון; וכאשר נודע לו שאחד מאוהביו, ר' משה מייזלש מוילנה 2), נוטה שלום לבונופרטי ומתאמץ לטובתו, הפציר בו במכתביו לסור מדרכו זאת ולהיות נאמן למלכו ולארץ מולדתו, מפני ש„אורח ארעא למשבק אינש גולפא ומשכא לאושפיזיה" 3)... ובאחד ממכתביו אליו הוא כותב:

„ביום א' דראש השנה קודם מוסף, הראו לי אם ינצח באנאפארטא יורבה העושר בישראל ויורם קרן ישראל, אבל י ת פ ר ד ו ו י ת ר ח ק ו ל ב ן ש ל י ש ר א ל מ א ב י ה ן ש ב ש מ י ם; ואם ינצח אדוננו אלכסנדר, אם כי ירבה העוני בישראל ויושפל קרן ישראל, אבל יתקשרו ויתחברו ויתעקדו לבן של ישראל לאביהן שבשמים, וזה לך האות שבקרב הימים יוקח מחמד עיניכם, ובקרב הימים יתחילו ליקח לאנשי חיל מאחינו בני ישראל 4); והוי זכור במה שנתפרדנו בפטרבורג בהביאור „שרים רדפוני חנם ומדבריך פחד לבי"... ולמען השם לדון את האגרת הזאת בשרפה".

אבל עוד יותר מתבלטת התיחסותו של הרב לאלכסנדר

---

1) כל זה יוצא ממכתבו של רבי ביר (בנו של הרב), שכתב לר' משה מייזלש, אחר פטירת אביו (עיין חלק שני בסופו).

2) עיין לעיל, עמוד 31 הערה 3.

3) יומא י"ב, ועיין ב"ר פע"ט.

4) כפי שאפשר לשער, חפץ הרב להוכיח בזה לר"מ מייזלש, שיותר רצוי הוא בשביל היהודים שינצח אלכסנדר, מאשר תנצחנה אותו ממשלות אחרות, מפני שבארץ רוסיה, היה בטוח, לא ילקחו בני ישראל לעבוד בצבא, מה שלא יהיה כן אם יכנסו היהודים תחת הסותן של ממלכות אחרות. ובאמת יצאה בעת ההיא (11 מארט 1812—תקע"ב), פקודה מאת פרידריך־וילהעלם מלך פרוסיה, לקחת את בני ישראל לעבוד בצבא, ובשנת 1813—תקע"ג יצא החק הזה אל הפועל; גם ממשלת צרפת התחילה אז לדקדק מאד עם היהודים, שימלאו בדיוק את חוקי עבודת הצבא. בארץ רוסיה התחילו לקחת בני ישראל לצבא בשנת 1827—תקפ"ז, 26 אווגוסט (Леванда. Сборникъ законовъ... № 154). והדברים: „בקרב הימים יתחילו ליקח לאנשי חיל מאחינו בני ישראל", הם לדעתי פירוש להדברים הבאים קודם זה: „בקרב הימים יוקח מחמד עיניכם" כלומר: בניכם.

לב ורפה כל ידים. נשמו המסלות, שבת עובר אורח; בעלי־העגלה וכל המושכים בקרון, הסתתרו בבתיהם ויפחדו לצאת לדרך, כי בשעת חירום זו היו כל הדרכים בחזקת סכנה, רק אחר עמל ויגיעה רבה נעתר אחד מבעלי העגלה אל הרב לנסוע אתו. הרב וכל בני משפחתו הרבים, מוכרחים היו להסתפק רק בשתי עגלות לבד; ומהחפזו לנוס, לא שם הרב לב אל כל רכושו אשר רכש לו בזעת אפים „ורק החפצים הקלים שהיו ביכלתו ליקח לקחו, וכל החפצים הכבדים, כמו תבואה, בהמות עצים וכלי בית 1)", שמחירם עלה לערך אלפים רובל, השאיר בביתו בלי כל שומר ומשגיח, ויגס. הם אך הרחיקו מן העיר, והנה ראה הרב, להרדתו, כי נפקד אחד מנכדיו, ילד בן שתי שנים. מיד שבו כלם על הדרך אשר עברו לחפש את הילד, וימצאו אותו לא רחוק מעיר לאדי, מונח על אם הדרך ובוכה, אז לקחוהו וישאוהו אל תוך העגלה ויסעו הלאה 2).

ראשית דרכו של הרב היתה לעיר קראסני, כי שם חנו הגינירלים ניבירובסקי ואוליאנוב, מפקדי המלחמה לפני שערי העיר ההוא, תחת יד הנסיך בוגראטיאן. אוליאנוב כבר הכיר את הרב פנים אל פנים עוד מימי היותו בלאדי, בעברו שם עם מחנהו, כי אז התאכסן בבית הרב; הוא ידע עד כמה הוא מסור בכל לבו ונפשו לממשלת רוסיה, ולזאת כאשר אך בא הרב לעיר קראסני, הציג אותו אוליאנוב לפני הגינירל ניבירובסקי, והוא קרבהו מאד, ויתן לו ולכל בני משפחתו תעודות מגידות ישרם, למען תהיינה בידם לעד כי אנשים כנים וישרים הם.

פתאם הגיעה השמועה, כי נפוליון בראש מחנהו העצום מאד הולכים וקרבים לעיר קראסני, למען לבא דרך שמה אל סמולינסק. כל חיל הגינירל ניבירובסקי היה אז רק שמונת אלפים איש, לזאת עשתה השמועה ההיא רושם מחריד מאד על כל יושבי המקום. כלם נבהלו נחפזו ויבקשו תחבולות איך להמלט מן העיר. הגינירל ניבירובסקי, אשר כפי שאפשר לשער, קוה למצא חפץ בהרב, חרד לשלומו וימהר בעצמו אל הרב, ויאמר אליו: „ישיש

---

1) מכתבו של ר' דוב ביר לר' משה מייזלש.

2) הילד הזה היה ר' ליב, בנו של בעל „צמח צדק", שהיה אחרי כן לאדמו"ר בקאפוסט ואת ספר לי רש"ש נכדו של הרב).

היהודים להרים קרנם ביסוד מוסד בין ההמון בכל מיני תרות נצחי . . . ועוד הזמן למועד להרחיב הדברים בזה . ואמנם כעת לא באתי רק לחזק לבבו , ולהודיעו נאמנה על אודות רצון ונקודת לב אאמו"ר ז"ל בחיים חיותו , בכל רגע ושעה לא פסק פומיה מלהעתיר לה' בזה . וה' יוציא רצונו הטוב הפנימי וכל עיקר מסירת נפשו בקרב הימים . . . ואני מאמין ומצפה שבכ"ד טבת הבא , שהוא יאהרצייט שלו (של הרב) , יוגמר „עיקר ושורש מפלת השונא בארצו , כי זה היה כל מגמתו על אותו האיש נאפאליאן ימ"ש שיאבד . . . ובלעדי זה אין שלמות הישועה . . . ומרגלא היה בפומיה של אאמו"ר ז"ל שיקשרו עליו אנשי מדינתו דוקא . . ."

„והכלל ועיקר היה מרגלא בפומיה על אודות יסוד נקודת של דת יהודית , כי אין לו קיום חזק רק תחת ממשלת אדוננו הקיר"ה דוקא , כי הוא מאמין באחדות ה' , ותפיך בעבדי ה' באמת ובתמים , ורוצה להחזיק דתי יהודים , ומכל שכן שלא להזיזם מדתם אפילו זיז כל שהוא . . ." 1) .

כאשר נודע להרב כי הגיע האויב עם מחנהו עד בוריסוב , ויבן כי עוד מעט ויתקרב ללאדי עיר מגורו , החליט לברוח , באמרו : „טוב לי מות מחיים תחתיו , ולא אראה ברעת עמי . . ." וימהר ויקח את אשתו וכל משפחתו , בניו , בנותיו וחתניו , הם וילדיהם , עשרים ושמונה נפש , ויושיבם בעגלות , וברעש ובהלה יצאו כלם את העיר .

תרועת מלחמה הפילה חתת אלהים על כל גרי החבל ההוא . יושבי הערים ששערו , שדרך שם יעבור נפוליון עם מחנהו , באו חדר בחדר להחבא מפני פחד האויב , כי לשמו וזכרו נמס כל

---

1) כנראה הצליח הדבר ביד הרב להטות את לב ר"מ מיזלש לממשלת רוסיה , ומאז היה רצוי להקסר אלכסנדר ולגדולי שרי המלוכה . וכאשר דרוש היה אחרי כן להשתדל לפני הרשות להשאיר את „הבית־עלמין" דעיר האדיץ על מקומו , שנמצא בתוך יער של הממשלה , פנה רבי ביר להרמ"מ „שיתן לבו היטב לדבר גדול כזה , ולא יקטן בעיניו לבקש מהקיר"ה בעצמו , שבנקל מאד להזכיר אותו בדברים בעלמא אודות זה . . . ואין לנו עצה אחרת כי אם ילך להמיניסטער . . . ועליו מוטל חובה לעסוק בכל לבו ונפשו בדבר גדול כזה" (עיין במכתבו של רבי ביר לר"מ מיזלש , בית רבי , עמוד 102) .

תוצאות התנגשות המחנות במקומות שונים. לפעמים מסר הרב לממשלת רוסיה בלחישה, ממה שראה או שמע על דרכו מדבר תהלוכות מחנה נפוליון, ומן התחבולות אשר הוא רוקם בסתר 1).

1) כל זה יוצא מן המכתב שכתב רבי ביר לר"מ מייזלש (נדפס בסוף החלק השני). גם בשעת מלחמת רוסיה עם פולין (1793—1795), גם אז — כך מספרים החסידים — התפלל הרב בעד נצחון הרוסים.

והסיד, ברח לך אל סמולינסק חיש מהר, כי השונא חילו כחול הים, [ואתו] קרוב לשלש מאות קאנאנען" 1).

כשמוע הרב זאת, מהר ויברח הוא וכל משפחתו מאת העיר, ויסע בדרך העולה סמולינסקה. ויהי כאשר הקריבו אל סמולינסק, ובהיותם הרחק שלשה עשר וירסטאות מן העיר, והנה נשמע קול רעש אופנים, קול גדול מאד, ויירא הרב מאד וימהר להחבא באחד היערים אשר על אם הדרך עם כל משפחתו. שם שכבו למעצבה כל הלילה בחרדת מות עד אשר האיר הבקר, ואז נסעו הלאה סמולינסקה.

גם יושבי סמולינסק חרדו לרגעים מפני פחד האויב ההולך וקרוב שמה, לזאת אפוא מוכרח היה הרב למהר ולעזוב גם את העיר ההיא. לעת ערב עזב הרב את סמולינסק, ואף כי הלילה ההוא ליל שבת היה, בכל זאת לא עצר הדבר הזה בעדו מלעשות דרכו הלאה, באמרו „היתר הוא [גם] מצוה להציל את עצמו מן המזיקים".

למחרת היום ההוא הגיע הרב למקום תחנות הגינירל טולסטוי, שגם הוא היה ממכבדי הרב, ויחד עמו ברח לעיר ויאזמי. משם נסו למוזייסק, ממוזייסק באו לטרויצי־סירגי (Тройца-сергія). דבר מנוסת הרב ממוזייסק היה בסוף חודש אלול, לזאת אפוא החליט הרב להשאר בטרוצי־סירגי עד אחר ראש־השנה. אחר החג נסע הוא ומשפחתו לעיר יוריב (Юрьевъ-Польскій) הרחוקה מפלך ולדימיר ערך שבעים וירסטאות, ובערב יום הכפורים באו כלם ולדימירה. בעיר הזאת לא יכול הרב לשבת הרבה, ומיד אחר יום הכפורים מוכרח היה לעזוב את העיר, ויסע לעיר אסא (Оса) שעל נהר אקא. משם עברו את הערים: ריאזן, טאמבוב, אריול, כאלף ומאתים וירסטאות, עד בואם לעיר קורסק.

במשך כל עת המלחמה, התאמץ הרב על ידי אמצעים שונים, להשיג ידיעות מפורטות מכל מהלך הקרב, ומכל הנעשה שם בין מחנות הצבא. הוא חקר לדעת כמה מספר אנשי הצבא אשר לשני המחנות, מצבם ומעמדם ואופן התכסים שכל אחד מהם מתנהג על פיהו. ולזאת אמנם ידע להגיד לפעמים מראש

---

1) מכתבו של ר' ביר לר"מ מייזלש.

זמקץ החדש השמיני, הוא חודש חשון, כבר היה קור חזק בכל ארץ רוסיה, שהתגבר כפעם בפעם ועלה עד למעלה מעשרים מעלות. הרב אשר היה כבר זקן בעת ההיא, לא יכול נשוא עוד את כל אלה, ויחלה במחלה כבדה ואנושה מאד — מחלת המרה.

חמשה ימים התהפך הרב בחליו על משכבו. שני ימים לפני מותו קרא אליו את נכדו רבי מנחם מנדיל (בעל „צמח צדק"), שאותו אהב מאד, ושאל אותו: „הרואה אתה את הקורה ?" בעל „צמח צדק" התפלא על השאלה המוזרה הזאת, ולא השיב דבר; אז אמר לו הרב: „אני אינני רואה עתה דבר זולת החיות והרוחניות שבכל עצם, הכח האלהי המחיה ומהוה את כל . . ."

עד רגעיו האחרונים היתה דעת הרב מיושבת עליו. הוא „התפלל תפלת ערבית והבדלה בחונן הדעת 1) בדעה צלולה, ובדבקות נפלאה" 2). אחרי כן פנה אל בניו, בנותיו ונכדיו, אשר הקיפו את מטתו, ויאמר אליהם: בני, עוד מעט ואני הולך בדרך אשר לא אשוב עוד, והנה אל ישיאכם לבכם לאמר: שלום יהיה לנו אף אם בשרירות לבנו נלך, כי אבינו יגן עלינו, ויהיה לנו למליץ יושר לפני אלהים. בני, אל נא תחשבו כן ואל תשעשעו נפשכם בתקות־שוא. ידוע תדעו כי המתים אינם יודעים מאומה, מכל הנעשה פה בעולם התחתון, והנפש האלהית שמתגעגעת תמיד למעלה, מיד כשהיא מתפרדת מן הגוף ועוזבת את בית חמרה „להתדבק בשרשה ומקורה בה' חיי החיים", מאותה שעה ואילך, נפסק כל החבור בינה ובין העולם הגשמי, וכל הקשר שביניהם נפרד לגמרי; וזה לכם האות: כי לוא ידעו המתים מכל הנעשה פה בארץ, כי אז בלי ספק הפריעו בעד דברים הרבה, שבחייהם היו להם למורת רוח, ואבותינו נוחי־נפש, בודאי לא הניחו שעל מערת המכפלה, במקום הקדוש והנורא הזה, יתנוסס בית מסגד לישמעאלים. לזאת אפוא, בני, התחזקו ודאגו בעד נפשכם; לכו בדרך אלהים, דרך התורה והמצוה, ולא תסורו ממנו ימין ושמאל, כי אז תצליחו בכל אשר תעשו, וה' ישמרכם מכל רע וייטב לכם כל הימים 3).

1) זה היה במוצאי־שבת.

2) הקדמת בני הרב לשו"ע או"ח.

3) את הדברים האלה ספר לי גיסי, מר יוסף ליב שניאורסון מלודז, נכד הרב, ששמעם מפי ר' נחום מניזין, שעמד אז לפני מטת אבי־זקנו הגָוֵעַ, ושמע את הדברים האלה באזניו.

אופי הוא מה שמספרים החסידים: בשעה שרצה ר' שלמה מקרלין לקבוע

פרק שבעה עשר.

מות הרב.

ענויי הרב וטלטוליו הקשים. הוא מרגיש שכחותיו מתמעטים. מחלתו. דבריו לבניו לפני מותו. הוא כותב את דבריו האחרונים. מות הרב. מקום קבורתו. נוסח מצבתו.

כל הימים אשר התענו הרב וביתו בדרכו, סבלו מחסור נורא מאד. כל מאכלם היה „לחם גם ומים". בדר כם לא היה להם מקום ללין, ולזאת אפוא מוכרחים היו כפעם בפעם לסור אל בתי האכרים הפראים למחצה לנוח ולהנפש מעמלם וטלטולם, למען החליף כח, בבתי חומר צרים ואפלים, מלאים צחנה ובאשה, נאלץ היה הרב לבלות לפעמים ימים לא מועטים, הוא ומשפחתו הגדולה, לישן על הארץ או על התנור, לשאף אל תוכם אויר מחניק, עשן וקיטור, שכל בתי האכרים שם מלאים מהם. הרב נשא הכל במנוחת לב, בלי שום תלונה והתמרמרות, ויעודד את בני משפחתו לבל תכול רוחם בהם, כי קץ שם ה' לחשך ועוד מעט וכל צרותיהם כליל תחלופנה. לפעמים כאשר עבר הרב דרך הכפרים, שבע חרפה ובוז מאת האכרים יושבי הכפר, „והיו חורקים שן ומחרפים ומקללים". בחמשה עשר יום לחודש כסלו (תקע"ג), הגיע הרב ומשפחתו עד כפר „פייאיני" 1).

הרדיפות התכופות והאיומות, הנדודים והטלטולים הרבים שסבל הרב, חתרו חתירה עמוקה תחת מוסדי גויתו, כפי שמתאונן על זה בעצמו 2), והוא החל להרגיש בימים האחרונים, איך כחותיו מתמעטים והולכים ואומץ לבו יעזבנו לאט לאט; גם רוחו הכביר הלך הלוך ורפה בתוכו, כי לדעתו „נפש האדם, אפילו השכלית והאלהית, מתפעלת ממאורעי הגוף וצערו" 3).

נוסף על כל התלאות האלה הקדים החורף לבא בשנה ההיא,

---

1) פייאיני — כפר במחוז סום (Сумскій уѣздъ) פלך קורסק.
2) עיין בכתב הבקשה שהגיש הרב להקסר אלכסנדר בחודש אוגוסט 1801.
3) תניא, פרק ב'.

היושבת על נהר פסול (Psól), הקרובה לעיר פולטבה והרחוקה מכפר „פייאיני” מהלך שמונים וירסטאות 1). שם נבנה בית גדול על קברו, ומכל אפסי ליטה ורוסיה־הלבנה ינהרו שמה אנשים נשים וטף, המון גדול מאד לתנות על צרותיהם, ולשפוך שיח על קברו.

על מצבת הרב חרותים הדברים האלה:

פה נגנז ארון הקודש,
הרב הג׳ האלהי, חסיד ועניו,
קדוש וטהור, ראש גולת אריאל,
כתר תורה, מעין החכמה,
צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל,
ורבים השיב מעון,
אדמו״ר שניאור זלמן במהור״ר ברוך נ״ע.
נכסף אל קדשו, ושבה אל ה׳ נפשו
ביום ראשון בשבת כ״ד לחודש טבת
שנת התקע״ג ליצירה 2).

אלפים ועשרים ושתים נפש. היא רחוקה מעיר המלוכה פטרבורג מהלך 1195 וירסטאות, ומפולטבה 111 וירסטאות. (Słownik geograficzny królestwa polskiego, Tom 5, str. 7).

1) החסידים מספרים, שההדר שבו יצאה נשמתו של הרב, קדוש הוא בעיני בעל הבית הזה, והוא עומד סגור עד היום.

2) את הכתבת הזאת העתיק למעני גיסי מר יוסף ליב שניאורסון, מעצם המצבה.

אחרי כן התחזק הרב מעט וישב על המטה, ויצו לתת לו עט ונייר ובידים רועדות מרפיון, כתב את הדברים האלה:

„נפש השפלה באמת לאמתו בשרשה, עבודתה היא תורה גשמיות, בין לה בין לאחרים ובין ג"ת גשמיים, על ידי קירוב הדעת ועצות מרחוק בכל עניני וצרכי בני ביתו, אף כי רובם ככלם הם דברי שקר. אי אפשר שיעשו בענין אחר, שיעשו חסד של אמת; כי אין אמת אלא בתורה, ואמת אמר אל יברא... וחסד אמר יברא, שכולו מלא שקרים וחסדים. והשליך אמת ארצה ועולם בחסד שאינו של אמת יבנה, ובדורות הראשונים שעיקר העבודה היתה התורה, היה רוב החסד נכלל באמת, דהיינו גדול המעשה; דכופין וממשכנין על הצדקה, על פי תוקף תורת אמת האמוראים, מה שאין כן בעקבות דמשיחא, שנפלה סוכת דוד עד עפר בבחינת עשיה, והעבודה העיקרית בבחינת עקביים לבדם, בלי תורת אמת משנה ובריתא, שהן גופין וירכין, אזי רוב החסד בכולו הוא שלא על פי תורת אמת גם בגדול המעשה, כי אם בהתקרבות לדעת העשה ורצונו הטוב הרחוק מהאמת, כי סוף סוף מעשה במחשבה תחלה, ונעוץ תחילתו בסופו, וגם אין כן דרך האמת והיא שפלה, אזי לנחמו לקבל באהבה, או לעוררו לפשפש במעשיו, ולשוב אל ה' בצר לו וירוח לו ריות" 1).

במוצאי שבת פרשה שמות, ארבעה ועשרים יום לחודש טבת שנת תקע"ג, גוע הרב ויאסף אל עמיו, בן ששים ושש שנה, ויקברו אותו בנין ומשפחתו בעיר האדיאץ 2).

דירתו בעיר בישינקוביץ (פלך ויטבסק), בקש על זה הסכמתו של הרב. הרב נעתר לזה רק בתנאי, שלא יאמר „שהצדיק צריך לישא את הצאן", ושעליו לדאג להחסידים הן בחומריות והן ברוחניות. להפך, הוסיף, ראוי להבינם, שכל אדם מוכרח לדאג לעצמו ולנפשו, לסגל לו מצות ומעשים טובים, ולא לסמוך על שום בשר ודם בעולם, ודברי הלל צריכים להיות חרותים תמיד על לוח לבם „אם אין אני לי מי לי".

1) הדברים האלה, שהם דברי הרב האחרונים, למרות שבסקירה הראשונה הם סתומים מעט, צפון בהם רעיון נעלה, והם מבוארים כל צרכם על ידי ידידי החכם ח. י. בארנשטיין ב„מלואים" שלו (סוף חלק שני).

2) העיר האדיאץ, או כפי שהיא נקראת בפולנית Hadiacz ובמאלורוסית — Hadjacz, היא עיר מחוזית בפלך פולטבה. מספר יושבי עיר ההיא — תשעה

מבלי העיר על זה כלל; אבל במקום שהסגנון הנשחת מעמעם את הכונה כל כך, עד שאי אפשר להחליט ברור מה מגמת המחבר, תרגמתי כפי הבנתי, ובשולי הגליון כתבתי את דברי המכתב כפי שהם ברוסית, למען יוכל כל איש לשפוט על פיהם עד כמה תרגומי מכוון אל האמת. את הדברים שהוציא ר׳ אביגדור מספר „צוואת הריב״ש", העתקתי כצורתם, כפי שהם במקורם בספר הזה, ולא כפי מה שנתרגמו רוסית, שלא בדיוק ובסגנון מוזר ומשונה, ורק במקום שר׳ אביגדור מוסיף שם דברים מדיליה, הצגתי את דבריו בתוך חצאי מרובעים.

כתב־הבקשה של ר׳ אביגדור על שֵם הרוממות.

קסר אדיר ורחמן!

בעבדות והכנעה הנני מתנפל לפני הדום כסא מלכותך הגדול, קסר אדיר, והנני מבקש למחול לי בעין חמלה על עזותי שלקחתי לי להטריח את הוד מלכותו ברוב דברי. אנכי תבלתי אותם בדברי תורה, בכדי שלא לגרום לו טרחה גדולה כל כך. חוץ מזה הצרות הגדולות שאני סובל בפינסק מאת כתה חדשה שנולדה שם מקרוב, נותנות לי תקוה לחכות לרחמי כבוד הדר מלכותו המרובים, מפני שבעת צרתי הייתי חושב כמו שאמר דוד לפנים — בזמן שהוטל עליו לבחר לו תשובה על חטאו — הוא השיב אז: „אפלה נא ביד ה׳ וביד אדם אל אפולה", כי כגדלו כן גודל חסדו. כמו כן גדולה בקשתי שימחול כבוד הדר מלכותו בחסדיו הרבים, לקרא את המכתבים הרצופים בזה; כי ברצון אלהים משפטי מסור ביד רוממותו. ומאושר אני בזה, קסר נאור ואדיר, לכנות את עצמי: עבד נכנע אביגדור בן חיים, לפנים רב־הכולל בעיר פינסק.

מתורגם מעברית (изъ еврейскаго): עבד נכנע פיטר בירנגרד. תרגום מלה במלה.

פתיחה.

להוכיח ולבאר חרפת הפושעים

תורת ה׳ תמימה משיבת נפש,
עדות ה׳ נאמנה מחכימת פתי (תהלים י״ט ט׳).

לדעתי כל אלה שאינם מינעים את עצמם לדעת את תוכן

הוספה.

אחרי אשר נגמר החלק הזה בדפוס, יצא לאור הכרך הראשון מהזורנאל הרוסי, Еврейская Старина 1910. Выпускъ I. Январь-Мартъ ובו מצאתי מאמרו של מר ש. דובנוב: „Вмѣшательства русскаго правительства въ антихасидскую борьбу (1800-1801)" המכיל את כתב־בקשתו של ר' אביגדור להקסר פאול הראשון כלו כצורתו. ואם אמנם תמציתו כבר הובאה ממנו בספרי (פרק י"א), בכל זאת מצאתי נכון לפני להביאו פה כמעט כלו בתור השלמה.

כתב־בקשה זה נכתב בעצם וראשונה עברית (או אולי בשפת יהודית המדוברת), ותורגם רוסית על ידי פיטר בירנגרד. על דבר טיבו של התרגום הזה כבר העיר דובנוב, שבמקומות רבים אין דבריו מובנים, והם מגומגמים ומתמיהים בסגנונם המתנגד לחוקי הלשון; אולם מלבד חוסר ידיעתו של המתרגם בשפה הרוסית, נראה שלא הבין הרבה פעמים גם את תוכן הדברים כראוי. למי שידוע הכלל שאמרו חכמים במתרגמים: שכל מתרגם צריך לדעת על בוריה את השפה שהוא מתרגם ממנה, ואותה שהוא מתרגם אליה, ואת הענין שהוא מתרגם, נקל יהיה לו להבין מראש מה משפט התרגום של כתב־הבקשה המובא למטה, אשר למתרגמו היו חסרים כל שלשת התנאים האלה יחד. אבל גם כתב־הבקשה במקורו העברי, כפי שיצא מתחת יד ר' אביגדור בכבודו ובעצמו, גם הוא אין ספק שלא היה כליל השלמות; מלבד שטענותיו כשהן לעצמן אין בהן שום ממש, וריח של במלנות ו„קטנות דמותין" נודף מהן, הנה אופן הרצאת דבריו הוא בלי משטר וסדר, מחוסר כל קשר הגיוני, ואינו אלא גבוב דברים בלבד. על פי מה שאמרתי מובן מאליו, שתרגום כתב־הבקשה הזה — שהיה כתוב בעצם וראשונה בסגנון בלתי מנופה כלל, והורק אחרי כן לכלי שני בידים שאינן ראויות למלאכה כזו. והחזרת הדברים למקורם העברי — אי אפשר שיהיה מדוקדק כל צרכו ומכוון עם המקור. אנכי בתרגומי השתדלתי כפי כחי לתרגם את התעודה באמונה: במקום שהסגנון סובל את חוקי הלשון אפילו בדוחק, תרגמתי את הדברים כפי סגנונו; במקום שהסגנון הוא כנגד חוקי הלשון, או שאינו מדוקדק כראוי, אבל הכונה ברורה — תקנתי את הסגנון לפי רוח השפה,

ישראל את המנחה בכלי טהור ... וגם מהם אקח לכהנים וללוים אמר ה׳״ (ישעיה ס״ו, כ״א).

וה׳ הקים שופטים בארץ, בכדי שעל פיהם יהיה העולם מתנהג בצדק ומישרים, והוא העמיד מלכים ומושלים בארץ, כדרך שהוא מושל בשמים, ובשביל זה נתן למלכי ארץ חקים מיוחדים שעל פיהם יוציאו משפט; מפני שכחו של מלך בשר ודם הוא ככחו של מלך מלכי המלכים הקב״ה. בלעדי זה צוה אלהים, כי במות המלך יירש בנו את כסאו אחריו, למען לא יצטרך לשאל דבר סתר מאיש; וכל מה שכתוב שם בפרשת המלך (שמואל א׳ ח׳), מלך מותר בו, וכל איש מעבדיו אשר ימרה את פיו אחת דתו להמית, ושבשביל זה ראוי הוא למלך לבלתי למחול על כבודו, כי אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו; כדרך שאנחנו מוצאים בימי שפוט השופטים, בכל פעם שיסופר על דבר התועבות שנעשו אז בישראל, נתוסף שם בכל פעם: „בימים ההם אין מלך בישראל״ (שופטים י״ח).

ואנחנו נוכל לחשוב את עצמנו אלפי פעמים למאושרים, כי הכל־יכול הצליח אותנו להעמיד עלינו למושל את מלכנו האימפירטור פאול הראשון האדיר, אשר יוכל גם לכנות את עצמו ראש וראשון בחכמה ותבונה ודעת על כל מלכי ארץ — כשלמה המלך שעליו נאמר: „ויחכם מכל האדם״ — כמו כן ענו הוא כמשה, שכתוב עליו: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה״ (במדבר י״ב ג׳). כי הענוה היא למעלה מכל המדות, מפני שבה ישנן סגולות כל המעשים הטובים. אותות ענותנותו של מלכנו האדיר אנחנו רואים יום יום, מלבד המחוקה על המטבעות על פי פקודתו המחוכמת: „לא לנו, לא לנו כי לשמך; לי הכסף ולי הזהב נאם ה׳ צבאות״, הנה עוד ראיה אחרת לגודל ענותנותו: כי אנכי השפל והדל מאושר הייתי זה פעמַים, שיקובלו על ידי הוד מלכותו כְּתָבַי שהגשתי לפניו, והענק העניק אותי מיד בשבילם בנדבת רוחו. הדבר הזה הראני בעליל כי חסדי ה׳ חופפים עליו כל היום. כיוצא בזה אנחנו מוצאים אצל הבורא, שבשעה שאדם מרבה להתפלל אליו, באותה שעה הוא מראה את ענותנותו, כמה שכתוב: „כי ה׳ אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד״ (במדבר י׳ י״ז); ואין אנחנו מוצאים בשום מקום בתורה, שיהיו שבחיו של הבורא מרובים כל כך כמו

הדברים שבתורה הקדושה לאמתם, רק קוראים אותם בשויון־נפש, מבלתי הכנים את עצמם בעמקו של כל דבר המרומז בה, כל אלה טועים טעות גדולה! כי איך אפשר להם לכנותה נאמנה תמימה, מבלי שים לב שתוכן דבריה הוא על פי רוב ספורי מעשיות בלבד. ביחוד נראים הדברים שבספר בראשית כמתמיהים מאד, מפני שהם כוללים בתוכם תולדות בני אדם בלבד. ביותר תמיהה תחלתו של הספר, המכילה ספור על דבר אדם וחוה עם הנחש; מעשיות כאלו הלא אפשר לו לכל מליץ לבדותן מלבו; אבל ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, וכל מה שכתוב בתורה הכל נאמר ברוח הקודש, בחכמה ודעת ובמשטר. באופן זה היא צריכה להיות נכונה ומיוחדת כראוי, ושיהיו הליכות עולם מתנהגות על ידה כהוגן, ושעל פיה גם לב נמהרים יבין לדעת כי חפץ ה׳ לבלתי ידח ממנו נדח, כמו שמצינו באיוב (?): שאל שדי הוא בעזרת כל איש 1).

על ידה (על ידי התורה), ברא אלהים בראשית את כל הבריאה ואת האדם יש מאין, ויפח באפיו נשמת חיים, למען יהי האדם לנפש משכלת, להכיר גדולתו של הבורא מתוך מעשיו, ובכדי שישתבח הקב"ה עם בריותיו כשם שהשתבח לפנים עם אבותינו אברהם, יצחק ויעקב, באמרו: „אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב" (שמות ג׳ ו׳). ועל דרך שאנחנו מוצאים אצל אברהם, שאלהים הבטיח אותו כי „היו ידיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ; כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח, י"ח). וכמו שהבטיח ליצחק: „ואהיה עמך ואברכך... והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך... עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי, מצותי חקותי ותורותי" (בראשית כ"ו, ד׳). סוף דבר, אבותינו כבר זכו להכמה מאת אלהים עוד קודם מתן תורה, שנתנה לישראל אחרי כן על ידי משה. וכל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו, כמה שכתוב: „כל הנברא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" (ישעיה מ"ג, ז׳). ונאמר „כאשר יביאו בני

---

1) Какъ мы находимъ (Іовъ) — что Всемогущій каждому человѣку ищетъ помощи. פסוק כזה לא נמצא בכל כתבי הקודש.

בפולין, הביאו בני הכתה ההיא על ידי אחרים את הדבר לידי כך, שניטלה מהם הזכות למנות מביניהם ראשים ושופטים, כאלו היה טוב יותר שיהא כל אחד מתנהג על פי דעת עצמו. בשביל זה יסדו להם אגודה חדשה, והפיצו בין בני סיעתם פירושים של דופי וגלוי פנים בתורה שלא כהלכה; החליטו שיודעים הם דעת עליון, ויהי נקל בעיניהם להדמות ליוצרם, כי גם התירו בינם לבין עצמם את כל הדברים האסורים על פי הדת, ובקשו להם היתר במקרא: „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״ (תהלים קי״ט קכ״ו), ובשביל זה התירו לעצמם לעבור על מצות לא תעשה ד„לא תגנוב״ „לא תשא שם ה׳ אלהיך לשוא״, ומהם עברו בהפקרות ופריקת־עול גם אל שאר העמים.

אחרי כן נפלגו בני הכתה בדעותיהם, מהם שהחליטו כי אמנם יש בורא כל יכול השליט בעולם, אבל תכלית בריאת האדם הוא למלאות כל מה שיצרו דורש ממנו, ובלבד שיקיים מצות „ואהבת לרעך כמוך״; ומה שנוגע לקדושת התורה, הנה זו משה מדעת עצמה כתבה — שבזה הם נגד כל האומות שקמו אחרי משה, מפני שכלן מחליטות שאפילו אם יבטל כל העולם כלו הנה אות אחת מן התורה לא תבטל — ומהם שהחליטו להפך, שאין כל בורא, רק כל מה שיש בעולם הכל מאליו נתהוה.

והנני להשיב על דעות האחרונים ראשונה, כדרך שאנחנו מוצאים זאת גם בכתבי הקודש. כי ידוע שכל הדברים שנתהוו מאליהם אי אפשר שיהיו במשטר נכון, ואין אנחנו מוצאים שיהא הטבע מוצא דבר משוכלל כל צרכו בתכלית היופי, רק הוא משתכלל תמיד על ידי אומנים. אכן אם נתבונן נראה איך בחכמה נברא העולם, ואיך לא חיסר הקב״ה בעולמו דבר שיש לבני אדם צורך בו, כפרי עץ ותנובת שדי וכל הדרוש לבני האדם לאכלה, ואיך ברא בו כל הדברים הנצרכים למאכל לחיה ובהמות הארץ.

כמו כן אם נשים לב לכהה, יפיה וגבהה של השמש, ושבכל זאת לא תוכל לסול לה בעצמה דרך, באופן שתשקע במזרח ותעלה במערב, רק מוכרחת להתנהג על דרך שהתוה לה הבורא, כידוע לכל איש, הנה בהכרח עלינו להאמין שיש לעולם מנהיג. ולמרות כל אלה רוצים בני הכתה להוכיח שהעולם מתנהג בלי כל מנהל, והכל נעשה מאליו! או אפשר שהם מדמים בדעתם שבשביל שפלותם אין הקב״ה משגיח עליהם כמו שהוא משגיח על השמש? אבל הדבר הזה מתנגד אל הדעת: כי גם השמש לא

במקום הזה, והנה שם שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו, כי מה כתוב למטה מזה: „עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה", כי לא יעזוב אותם ה' אם אין להם על מי לְהִשָּׁעֵן. כך גם מלכנו האדיר בכל גדלו ותפארתו לא השליך אותי, גר ונדכה כמוני מלפניו, אשר אין לו בכל הארץ כל מכיר ומודע, וזה הוא שעורר אותי להשתטח לפני כסא מלכותו עם בקשתי הנכנעת.

שלשים ומאת שנה עברו למן היום שקם בארץ תוגרמה איש מבני ישראל ושמו שבתי־צבי, שחפץ להוכיח כי הוא המשיח, ותחת חוקי התורה הקדושה, הוציא הוא חוקים חדשים שבדה מלבו, והזהיר שכל מי אשר לא ישמע לקולו ונכרתה הנפש ההיא מעדתו. אכן כאשר שם השלטון התוגרמי באחרונה לב למעללי המתעתע הזה, חרץ עליו משפט מות, ואת בני סיעתו הוציא לחרות, אחרי אשר הזהיר אותם באזהרות נמרצות. כעבור ששים שנה קם עוד הפעם איש שהתאמר לנביא 1), וגם הוא משך אחריו אנשים רבים, וכאשר נודעו מעלליהם נענשו בענשים קשים. עברו עוד כחמשים שנה ותחת ממשלת מלך הפולנים והנסיך הסכסוני אויגוסט השלישי, יצאו אנשים אחדים מתוך הכתה ההיא שכנו את עצמם „אנשים יודעי נסתרות", והם יחד עם חבריהם עשו מעשים אשר לא יעשו.

ומפני שבעת ההיא היו בפולין, בפקודת הממשלה, שופטים ממונים מעדת ישראל, כפי שהיה הדבר הזה נהוג שם משנים קדמוניות, שמו את הפושעים ההם במאסר, וכאשר הקריבו אחרי כן את דבר משפטם אל המלך, שממנו נגלה פשעם, נתאשר פסק־דינם, וקבלו עליהם את הדת הקטולית; אולם עד היום הם מכונים בשם „בני כת שבתי־צבי". מהכתה הזאת נשארו אז רק שלשה (שהשתמטו מהמרת הדת) והם: רבי ישראל ממיזבוש (הבעש"ט), רבי ביר ממיזריטש — שחברו מחברת קטנה, שהעתקה קצרה ממנה רצופה פה — ור' יעקב (יוסף) מפולנאה, שהם התחבאו בשעה שנאסרו חבריהם, ויכנו את עצמם אחרי כן אנשים שיכולים להבחין בין כל מיני הרוחות על פי שמותיהן.

באחרונה כאשר עלה המלך פוניאטובסקי על כסא המלוכה

---

1) אולי כונתו על דניאל ישראל בינאפּוּס (Bonnafoux), או אברהם מיכאל קרדוזו שקמו אחרי שבתי־צבי והתעו את עם בני ישראל אחריהם (עיין גרץ, חלק ה', עמוד 351).

אחת כמה וכמה אדם בדורות אלו, „אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז" (איוב י"ד), שאי אפשר לו לעמוד בנסיון. ולזאת צוה ה' את ישראל בהוציאו אותם ממצרים מבית עבדים, טרם עוד הביאם אל הארץ אשר נשבע להם „לעשות את החקים האלה, ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים להיותנו כהיום הזה" (דברים ו'). גם אומות העולם שבאו אחריהם, גם הם אמרו: „הלא אב אחד לכלנו, הלא אל אחד בראנו" (מלאכי, ב' י'). אבל מפני שחשבו שכל המצות החמורות לא נאמרו אלא לישראל שיצאו ממצרים, ולזרעם אחריהם; ולעומת זה היו מתיראים שאם יהיו בלי מצוה לא תהיה להם תקומה בארץ, לפיכך החליטו ביניהם לדקדק בשמירת עשרת הדברות, ועוד במצות אחרות, כדי שיוכלו ליראה את ה' ולעבדו, כי בטוחים היו, שאם יקיימו רק את המצות האלה, אפילו אם לא כלם, צדקה תהיה להם לפני ה'. לאות על זה אנו מוצאים (בראשית י"א), שהקב"ה אמר לנח: „כי אותך מצאתי צדיק לפני", אף על פי שלא קיים נח אלא שבע מצות בלבד. ובזה מובנים דברי דוד המלך: „תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי", שאפשר יהיה לכל אדם להוציא משפט על פי אמונתו, כי רצונו של הקב"ה הוא, שכלם ישמרו חקיו למען מצוא חן בעיני אלהים.

על פי האמור למעלה, אי אפשר להשוות את בעלי הכתה החדשה עם בעלי הדעות החפשיות שבאומות אחרות, כי אלה האחרונים עושים מה שעושים מפני שהם מסופקים באמתת התורה ולכן הם הולכים אחרי דעת עצמם, אבל אינם סוברים שאותו שממנו יצאו המצות יהיה כמוהם (!), כ"א חושבים אותו לחכם יותר מהם 1).

אלה מבני האומה העברית שמראים את כל השכלתם החפשית רק במה שהם הולכים אחרי שרירות לבם, המעט להם כל הרעה הזאת שאינם עושים דבר כי אם מתענגים על רוב

---

1) „Но они не думаютъ, чтобы тотъ отъ кого заповѣди происходятъ, таковъ же былъ какъ и они, а почитаютъ же умнѣйшими (умнѣйшимъ?)“.

להדברים האלה אין כל קשר הגיוני. ואולי כונתו שבעלי הדעות החפשיות מבני אומות העולם אינם מאמינים בתורה, אבל מאמינים הם שהבורא הוא נשגב ונעלה מבני אדם, מה שאין כן בעלי הכת החדשה, שנותנים כבוד אלהים לאדם, וקוראים את רבם בשם „אלהים" (כמו שמובא בסמוך).

נבראה אלא בשביל האדם, כמו שמצינו בכתוב: „והיה למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ" (בראשית א' ט"ו), וכמו שמצינו במשלי: „צדיק יסוד עולם" „כל פעל ה' למענהו" (משלי י' כ"ה; ט"ז ד') 1). ובכן אם נתבונן על השמים והארץ וכל אשר בהם, אז נראה כמה גדולים מעשי אלהים, ושהוא מקור חיים ותבונה; אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ומכל שכן שאין לו לא שעור ולא מדה, ואין לו צורך בכל הדברים שברא בעולם; כי כל מה שברא לא ברא אלא בשביל האדם, ליהנות ממנו כרצונו, ולהכיר מתוכו שרק אלהים הוא בורא העולם. ואם אי אפשר לבני הכתה להשיג זאת בדעתם, יוכלו למצא זאת במה שאמר דוד (תהלים ק"ד): „מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קניניך".

ואפילו הראשונים המחליטים שהקב"ה הוא בורא העולם, אבל אין דבר שיהיה אסור לאדם לעשותו, וכל אחד יוכל להתנהג בדרך שהוא רוצה, אף על פי כן הם מצווים ועומדים על הדברים שבין אדם למקום, להשתדל לקיימם, לירא מפני ה' לשבחו ולפארו. ובכדי לבטל דעת בני אדם אלו, התורה מתארת מיד בתחלתה את מעשה אדם וחוה עם הנחש (בראשית ב'): „ויקח ה' אלהים את האדם (אשר ברא) ויניחהו בגן עדן" — שכל אדם מצפה לו לאחר מותו — „ויצו ה' אלהים על האדם לאמר: מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו" — שלזה קראו חז"ל נסיון מעושר, — אבל הוא לא יכול לעמוד בנסיון, וכשאמר הנחש לו ולאשתו: „כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע", אז שמעו בקול הנחש, מחפצם להיות כאלהים. אכן אחרי אשר בגלל עונם גרש אותם אלהים מגן עדן ויקלל אותם: „בעצבון תאכלנה כל ימי חייך", — שחז"ל קראו לזה נסיון מעוני — אז חדלו לבקש עוד להיות באלהים.

והנה הדברים קל־וחומר, ומה אם אדם הראשון שנברא על ידי הקב"ה בכבודו ובעצמו, לא יכול בשעתו לעמוד בנסיון, על

---

1) Богъ сказалъ (Притчи Солომоновы): „разумный есть твердь міра, его ради сотворилъ Я оный".

ר' אבינדור לא ציין מקום הפסוק הזה, רק כתב משלי סתם, ובלי ספק כונתו לשני חצאי פסוקים שהבאתי פה למעלה, ושהוא הרכיבם לפסוק אחד ונשתנו בתרגומם.

אלה גורמים לחוצפה יתירה ולמעשים רעים.

ב). בסימן השני הם רוצים להוכיח, שאין לבני אדם להתיירא מפני כל נגיד ומצוה, מפני שאלהים עמהם בכל עת, אבל לא כן אנחנו מוצאים אצל אבותינו, להפך כאשר הבטיח אלהים ליעקב (בראשית כ״ה ט״ו): „והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך״, עוד היה מתירא. כי אם אמנם ראוי לכל איש לבקש שיהיה אלהים עמדו בכל עת, אבל להחליט בבירור שה׳ הוא תמיד עם בני האדם — דבר זה לא יתכן.

ג). ובנוגע לסימן השלישי. הנה ברור הדבר לכל שאין להבורא גוף ואין לו דמות הגוף, והוא עצם שאינו נראה לעין, ואיך זה אפשר להסתכל בו? אין שום עצם בעולם שיוכל להתפאר שהשיג בחכמתו את מהות האלהות, ואפילו במשה אנחנו מוצאים שהיה מתפלל (שמות ל״ג, י״ח): „הראני נא את כבודך״, מזה נראה עזותם של הפושעים ההם, המתהללים בשקר שהם מסתכלים בכל שעה בהבורא, כאלו יש לו דמות, או צורה. והם מכחישים בזה בתורת משה, שכל אומות העולם מאמינים בה. — ונמצא שהם נגד כל האומות.

העתקה מספריהם של בני הכת ההיא:

אם רואה אדם דבר שיש לו פחד ממנו יאמר: א) מה יש לי לירא מפני דבר זה, [אם הוא אדם הלא הוא אדם כמותי; ב) אם היא חיה רעה [מה יש לי לירא מפני החיות], כי מהיכן באה כאן היראה, הלא הכל ממנו; ג) מפני שהבורא יתברך הנורא מתלבש בדבר זה.

סתירה לדבריהם.

על דבריהם שאין להתיירא מבני אדם, מפני שכלנו בני אדם אנחנו—אוי לו למי שמרשה לעצמו ליתן מקום בנפשו לדעות דומות לזו, כאלו אין באדם כח לצוות על חבירו, והלא גם בתורה הקדושה נאמר (דברים י״ז ט״ו): „שום תשים עליך מלך״ [שתהא אימתו עליך], נמצא שגם האדם צריך להתיירא מחברו.

בכתבי הקודש נאמר (שמואל א׳ ט״ז): „ויאמר ה׳ אל שמואל... מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי כי ראיתי בבניו לי מלך; ויאמר שמואל: איך אלך ושמע שאול והרגני; ויאמר ה׳: עגלות בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה׳ באתי״. והנה מזה נראה, שכל איש צריך להתיירא מפני מושלו, כי אף על פי ששמואל הלך למלאות אחרי פקודת ה׳, בכל זאת היה מתיירא מפני שאול, נמצא שאין הדבר כמו שמחליטים בני הכתה, שאין להתיירא מפני שום אדם שבעולם.

שמחה, כי עוד קוראים את רבם ובחירם בשם אלהים; מתאמצים בתחבולות ערמה ומרמה לצודד אנשים צעירים בחרמם למען הרבה מספרם. אנשים כאלה הם לדעתי הרעים מכל האדם אשר על פני האדמה.

ומפני שעל ידי זה תוכל לצאת תקלה לעמים אחרים, לזאת אפוא ארהיב עוז בנפשי, מדעתי את חכמתו ואת אהבתו להאמת, להגיש בזה בהכנעה את הלקוטים שהוצאתי מתוך אחד מספרי מינים שלהם — שלא נתרגם עוד עד היום — עם הערותי. ולתשובת כבוד הדר מלכותו הנעלה אני מחכה, ובה שמתי מבטחי.

העתקה מן הספר צוואת ר' ישראל ממיזבוש, ותורת אמת מאת ר' ביר ממיזריטש.

בספרם כתוב בין יתר הדברים:
א) יזהר האדם שיהיה תמיד בשמחה; ב) יחשוב ויאמין באמונה שלמה שהשכינה אצלו ושומרת אותו; נ) ושהוא מסתכל על הבורא יתברך והבורא יתברך מסתכל בו.

גילוי דעותיהם המשובשות.

את מאמרי קראתי בשם זה, מפני שמחבר הדברים הרצופים בזה, מתכון להסיר את לב האנשים מדרך ה' וממצותיו, ולמען לא יפתה לבבם אחריו, הנני מביא את תשובותי בצדם, שמהן יוכח כל איש עד כמה אין בדבריהם נכוחה.

א). מן הסימן הראשון נראה שהם לא למדו את כתבי־הקודש, מפני שאנחנו מוצאים (קהלת ז' ה'): „לב חכמים בבית אבל, ולב כסילים בבית שמחה", כי איככה יוכלו בני ישראל להיות תמיד שמחים, בשעה שאנחנו מוצאים, שבזמן שישראל היו שרויים עוד על אדמתם ובית המקדש היה קיים, צוה אלהים על ידי משה לאמר (דברים ט"ז): „ושמחת לפני ה' אלהיך; ושמחת בחגך... שלש פעמים בשנה", וכדרך שאנחנו מוצאים (ישעיה ס"ו י'): „שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה", שמזה אפשר להבין, שבזמן הזה אסורה כל שמחה לישראל, ואפילו בשעת התפלה, כמו שמצינו בדוד (תהלים ב' י"א): „עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה".

כזאת אנחנו מוצאים גם בספרי גדולי ישראל וגם בספרי הקבלה. היוצא לנו מזה שמעשי בני הכתה ההיא, השמחים ועליזים תמיד, מוכיחים עליהם שהם מבני כת „שבתי־צבי". באספותיהם אינם עושים דבר רק מרבים לאכול ולשתות, מה שמעורר אותם לפריקת־עול מיוחדת וליסוד אגודות סתרים, שכל

כמו כן מה שהם כותבים בסעיף ד' הוא נגד הכתוב בכתבי הקודש (ויקרא י"ט י"ח; דברים י' י"ט): „ואהבת לרעך כמוך"; „ואהבתם את הגר", ואיך יכולים הם להתנגד לדברים שכל אומה מכבדת אותם.

מה שהם כותבים, שאין לירא חוץ מהבורא! — דבר זה הוא נגד הדעת, מפני שאנחנו מוצאים שאבותינו ורבים שכמותם, היו מתייראים מפני מושליהם ומבני אדם אחרים, כאברהם בשעה שהלך מצרימה; כיצחק בלכתו לגרר, וכיעקב בשובו עם משפחתו אל בית אבותיו, וכמו שאנחנו מוצאים במשה בברחו ממצרים; ואיך זה יכולים בני הכת להחליט, שאין להתיירא מפני שום אדם רק מלפני אלהים בלבד? 1)

ומה שהם מחליטים ו') כשאדם מדבר הבורא מדבר בו! — זה הוא דבר שאי אפשר, כי בשעה שהאדם מדבר שקר או לשון הרע האם אפשר שבאותה השעה מדבר בו הבורא? — בקצור, על פי דעותיהם אי אפשר לי להבין מה אמונתם, אחרי שדעותיהם שונות מאד; לפעמים מחליטים הם, שהדבור הוא הבורא, ולפעמים — שבמחשבותיו של האדם יש הבורא. — אי אפשר באופן אחר, רק שהם חושבים את עצמם לאלהים, ולזאת הם משתמשים במכתביהם שהם כותבים לראשיהם, במלת אלהים 2).

העתקה מספריהם של בני הכת ההיא:	סתירה לדבריהם.
[בשעה שהאדם מתפלל, הוא מדבק את עצמו בהשי"ת 3), שבשביל זה ראוי לו להתפלל בשמחה], וידבר בכל כחו, כי בזה נעשה אחדות עמו יתברך, כי כחו בהאות, ובהאות שורה הקב"ה, נמצא שהוא מתפלל באחדות עמו יתברך.	החלטתם שבשעת התפלה מתדבק הבורא באדם — היא דמיון שוא, מפני שאין אנחנו מוצאים זאת לא במשה, ומה גם אצל יתר גדולי הנביאים שיאמינו שהתדבקו בהבורא בשעת תפלתם, להפך — אנחנו מוצאים (דברים

ג'): כאשר התחנן משה אל ה', ויאמר ה': „רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה".

לדעתי כונת המחבר בדברים סתומים אלו היא על המלאכים, כדרך שמציגו שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו', ב'); „קרבית על חד מן קאמיא" (דניאל ז', ט"ז) ועל אופן זה תרגמתי.

1) עיין בפנים הספר, ח"א, עמוד 106, הערה 3.

2) עיין שם, עמוד 108, הערה 3.

3) שבאותיות מתלבש השי"ת (צוואת הריב"ש).

מה שנוגע לסימן השני והשלישי, שלא להתיירא מפני חיה רעה, מפני שבשעה שהיא מזקת, באותה שעה מתלבש הבורא בה! — הנני להוכיח עד כמה הם מגאצים בזה את עם אלהים, כי איך נוכל להאמין שבזמן שהכלב או חיה רעה אחרת מזיקים בדרך הלוכם, באותה שעה נתגלגל בהם הבורא.

חוץ מזה, אלו היה הדבר כדעת בני הכת, שהבורא מתגלגל בכל דבר המזיק, הנה לשוא צוה אלהים (בראשית ט' ו'): „שופך דם האדם באדם דמו ישפך", כי אם כדבריהם, שהקב"ה מתלבש בעושה הרע, ברוצח, הרי הדבר הזה נעשה ברצון אלהים, ובכן הם מתנגדים לכל החקים שבעולם, ומתירים את הרציחה, דבר שמענישים עליהם בכל מקום.

העתקה מספריהם של בני הכת ההיא:

א) ראשית דבר צריך להיות הבחירה, ואחר הבחירה צריך להיות פיו ולשונו שוין. להאמין באמונה שלמה, ב) שמלא כל הארץ כבודו, ג) ובכל דבר יש חיותו; לפיכך כל אהבה ויראה וכל שאר מדות הכל הוא ממנו, ואפילו דברים רעים שבעולם, לכן ד) אין רשאי לאהוב ה) ולירא ולהתפאר... חוץ ממנו, וכן ו) כשמדבר אל יחשוב שהוא המדבר אלא החיות שבו, הוא הבורא יתברך, המדבר בו, והוא המעלה הדבור אל שרשו — [נמצא שרוח אלהים מדברת בו].

סתירה לדבריהם.

דבריהם בסעיף הראשון סותרים את דברי עצמם. הם מחליטים שהקב"ה מתלבש אפילו בעושי רע, נמצא שאין כל בחירה לאדם. מיתר דבריהם נראה שאינם משיגים כלל, מה הוא כבוד ה'; הוראת כבוד ה' היא רק על כבוד נברא לשעתו אבל לא עצם הבורא. ראיה מוכחת לזה אנחנו מוצאים בתורה (ויקרא ט' ד', ו' כ"ד), ששם נמצא גם פירוש לזה 1).

מה שהם אומרים בסעיף ג' — היא דעה משובשת מאד, כי בכל דבר יש כח נאצל מהבורא, אבל לא חיותו של הבורא בעצמו, שאי אפשר שתמצא אלא בעומדים לפניו (המלאכים), אבל לא באנשים שיש תכלית וקצבה לחיותם 2).

---

1) עיין על זה במורה נבוכים כ"ז לראשון.

2) הדברים האלה בהתרגום הרוסי הם: 3-е, что они изображаютъ— есть весьма неправедливая мысль, ибо при каждой вещи есть сотворенное Богомъ, а не жизнь самого Бога, ибо иная есть токмо въ тѣхъ, которые преставились и для того имѣютъ они вѣчную жизнь; но не въ другихъ, которыхъ жизнь имѣетъ цѣль.

וצריך האדם שלא להשגיח על זה, שלא לגרום לו עצבות... כי הבכיה היא רעה מאד, שהאדם צריך לעבוד בשמחה.

ואנחנו רואים ביעקב (בראשית כ"ח, י"ג, י"ד ט"ו; ל"א, ג'), שאף על פי שהבטיח אותו הקב"ה, היה מתירא, כמו שנראה... (פה מביא ר' אבינדור שורה שלמה של פסוקים מכתבי הקודש).

ויש עוד הוכחה שהאדם צריך להתירא תמיד, אף על פי שלא עבר עברה, נגד דעת בני הכת האומרים שעצם היראה אינה באה אלא על ידי היצר הרע. לדעתי, כך סובר אני, שאפילו כשהיצר הרע מבטיח את האדם שלא עבר עברה, בכל זאת אין צריך להאמין לו, כי אלה דבר ה' (ירמיה ב', ל"ד — ל"ח): „כלכם פשעתם בי... ותאמרי כי נקיתי, אך שב אפו ממני; הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי". וכמו שאנחנו מוצאים (יחזקאל י"ח) ושבימיו היה הבית חרב וישראל בגולה, שזה מורה כי רשעים היו, ורק היצר הרע התעם לאמר אל אלהים: לא חטאנו ולא הפרנו את בריתך 1).

בהחלטת הכת, שהבכיה בשעת התפלה היא רעה, בזה דבריהם סותרים את האמת, מפני שאנחני מוצאים (תהלים ו' ז'), את דברי דוד: „סורו ממני כל פועלי און כי שמע ה' קול בכיי", ונאמר: „יגעתי באנחתי אשחה בכל לילה מטתי, בדמעתי ערשי אמסה". נמצא שאין הבכיה בשעת התפלה סימן רע, וכפי שאנחנו מוצאים במקום אחר (יואל ב' י"ז), נראה שהיא גם חובה: „בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה', ויאמרו חוסה ה' על עמך". ואנכי לא אוכל לבאר לי את דבר מנהגם של בני הכת, לחיות בשמחה תמיד, ולא לחשוב על דבר העצבות, אלא שהם נוטים להוללות ולמעשים מגונים 2).

יכול הייתי על פי חבוריהם ואגודותיהם בינם לבין עצמם, להוכיח עוד יותר, אלא מפני חוסר מקום מוכרח אני לקצר. את הוכחותי נגדם בארתי במתכוין באר היטב בכדי שיהיה קל הדבר

---

1) ברוסית: Также находимъ мы (Іезекіиля, 18 гл.): и въ оно время храмъ разворенъ, и они выгнаны изъ жилищъ своихъ,— сіе доказываетъ, что они были грѣшники, и что сіе было токмо внушеніемъ ихъ злыхъ мыслей, что они рекли къ Богу: неповинны есмы, не согрѣшихъ — המראה־מקום מיחזקאל מוטעה הוא.

2) עיין לעיל עמוד 96.

מזה נראה ברור, שהם לא היו מדובקים בהבורא בשעת תפלתם. למשל, כשאדם פשוט מדבר עם שר או רוזן, האם יכול לתאר בנפשו שהתדבק בו לגמרי? מלבד זה אלמלי היה הדבר כך כמו שמחליטים בני הכת, שהם מדובקים לגמרי בהבורא, הלא ראוי היה להם לחיות לעולם.

העתקה מספריהם של בני הכת:

לכל דבר שאדם מתאוה, יהיה הדוד מה שיהיה, יש בודאי שייכות עם אותו הדבר הנצרך לו להשתלמות נפשו 1).

סתירה לדבריהם.

מזה שהם אומרים, שבכל הדברים שהאדם מתאוה אליהם, יש שייכות עם השלמת הנפש שבו — נראה ברור שהם בני כת מיוחדת לגמרי.

כי הכל יודעים, שהאדם צריך להחזיק את נפשו בטהרה, ולקיים את כל הדברים הנצרכים להשתלמות הנפש, נמצא שהכל צריכים להתאמץ לשמרם ולעשותם — ולפי דעת הכת, שבכל דבר שהאדם מתאוה לו, יש שייכות עם השלמת הנפש שבו, נמצא שהם מכחישים בעשרת הדברות, ולדעתם מותר לאדם לקחת רכושו של חבירו שלא ברצונו, כשמתאוה לזה, אחרי שיכול לומר שיש בזה שייכות להשלמת נפשו; גם רציחה, גזלה, גנבה, נאוף, שבועת־שוא 2), ועדות שקר מותרות. ואחרי שהם מתירים ליטול ממונו של חבירו כשמתאוה לו, באופן זה אין שום אדם בטוח ברכושו. עתה מי זה יוכל לראות את מעשיהם הרעים ולבלתי האשימם?

העתקה מספריהם של בני הכת:

לפעמים מטעה היצר־הרע לאדם ואומר לו שעבר עבירה גדולה, אף על פי שאינו אלא חומרא בעלמא 3)...

סתירה לדבריהם.

בנוגע לאלו הדעות הזרות, מוצאים אנחנו בכתבי־הקודש, דברים שהם בתכלית ההיפוך.

---

1) את המאמר הזה זייף ר' אבינגדור מתחלתו ועד סופו, וכפי הנראה עשה זאת בכונה, בכדי להראות להקסר על הכעור שבספר צוואת הריב"ש. שם כתוב: „כל דבר שאדם לובש או אוכל או משתמש בכלי, הוא נהנה מהחיות שיש באותו הדבר... ויש שם ניצוצות קדושות השייכים לשורש נשמתו". ועיין בפנים הספר יח"א, פרק י"ב עמוד 107 הערה 1.

2) במקום זה נמצא במקור: „Ложную борьбу", באיזה אופן בא המעתיק לידי טעות זו קשה לדעת.

3) את המלות „חומרא בעלמא" מתרגם המתרגם! „мірское запрещеніе".

עדותם של עדים, ולחייב שבועה, כשהדבר דורש זה. מפני שהמושלים דנים על דעת עצמם אפילו בלא עדים, בכדי שייראו מפניהם ולא יוסיפו לעשות הרע. וכדרך שאנחנו מוצאים (מלכים א'; ג' כ"ח): „וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט".

בגלל זה צוה גם משה (דברים י"ז, י"ב): „והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן העומד לשרת שם את ה' אלהיך, או אל השופט, ומת האיש ההוא"; על זה סמך דוד באמרו: „משפטי ה' אמת צדקו יחדו" (כלומר: שני משפטים), משפט אחד לשופטים, ומשפט אחד למלכים ומושלים, הדנים על פי דעת עצמם.

כמו כן יסד מלכנו האימפירטור האדיר והרחמן, חקים צדיקים וישרים לכל עבדיו, ויתן אותם להשופטים לשפוט את העם על פיהם, ולהנחותם בדרכי אמת; אכן כל מי שחפץ להיות רשע יוכל להשתמש בהם לרעה. ראיה לזה אנחנו מוצאים בהדברים שדבר אלהים אל משה (דברים ד' ה'): „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים". גם הנביא הושע (י"ד, ו') אמר: „מי חכם ויבן אלה, נבון וידעם, כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם", שפירוש הדברים הוא, שהפושעים יכולים לעַוֵּת משפט, ולהפוך לרעה את המשפטים הטובים שנתנו להם. ולזאת צוה משה (שמות י"ח כ"א): „ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים", וזאת הבין גם דוד המלך באמרו: „יראת ה' טהורה... משפטי ה' אמת", זה מורה, שאז יכולים המשפטים להיות אמתים בשעה שיש יראה 1).

יודע אני עד מאד, שאין בכחי לכתוב כאשר יאתה לכבוד הדר מלכותו, מלבד זה בהעיזי פנים להטריח את כבוד מלכותו בדברי מכתבי הרבים, הנה ברב דברים לא יחדל פשע. רק בעזר ה' הנני נשען על חסדי מלכנו האימפירטור הגדול פאול הראשון, שהוא מלך על כל מלכי ארץ, ודומה למלאך ה'; הוא יבין שדברי יוצאים מלב טהור. ואחרי אשר יחנני ברוב חסדיו, אז לא אירא אדם עלי ארץ. — כמו כן לא חברתי את המכתב הזה

---

1) במקום זה תבא הרצאת ר' אבינדור על דבר תולדות התמנותו לרב בפינסק, ואיך התנגד להחסידים והוציא עליהם דבה לפני הגאון, ושתוצאת הדבר היתה כי נשרפו ספריהם בפומבי, ואיך באחרונה הורד על ידי החסידים מכסא רבנותו. כפי שנמצא כל אלה מפורט למעלה (פרק חמישי, עמוד 35—38).

להבינו. את הלקוטים שהבאתי מתוך ספרם לראיות על דברי, ציינתי על גליוני הספר בסימן כזה *.

בצדק מבואר הדבר על ידי קדמונינו, שבשעה שאדם בא לבקש חסד מאת המקום לא יציע את בקשתו מיד, רק בראשונה יספר בתבונה ודעת שבחו של הקב"ה, את כחו וגבורתו, ומה שעורר אותו לבקשתו זו 1). ראיה לזה אנחנו מוצאים (דברים ג', כ"ג, כ"ד, כ"ה), בעת שהתחנן משה אל ה': „אדני ה' אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה, אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה במעשיך וכגבורותיך; אעברה נא ואראה את הארץ הטובה". נמצא שאם משה היה מתפלל באופן זה, איך אוכל אנכי הדל והנקלה להעיז פני להגיש את בקשתי לפני מלכנו, מלך המלכים, האימפירטור פאול הראשון האדיר! רק חסדיו הגדולים, שהייתי מאושר זה פעמים, להתענג לפניו בידיעותי הדלות, רק הם מביאים אותי גם הפעם להגיש את בקשתי הנכנעת לפני כבוד הדר מלכותו, עם שמץ מה מתורתי.

„יראת ה' טהורה עומדת לעד, משפטי ה' אמת צדקו יחדו" (תהלים י"ט י'). — בזה חפץ דוד להוכיח שבמקום שיש יראת ה' שם גם משפט אמת, כמו כן הוא מורה בדברים אלו, שיש שני מיני משפט נתונים מאת ה' — אחד בשביל השופטים, ואחד בשביל המלכים, בכדי שיוכלו בחכמתם הגדולה, שנתנה להם על ידי הקדוש ברוך הוא, להתנהג בכל דבר כרצונם, לשפוט שלא על פי עדים, למען ישמעו עמים וייראו ויכנעו מלפני מלכיהם המושלים עליהם. דבר זה אנחנו מוצאים במלך דוד (שמואל ב' י"ב)... (במקום זה מביא ר' אביגדור דברי נתן הנביא על דבר כבשת הרש). מפסק דינו של דוד נראה שגזר על האיש לוקח הכבשה עונש חמור יותר ממה שצותה התורה. מזה אפשר להוכיח, שהמושלים יכולים לדון על פי שקול־דעתם, ביחוד את בעלי המדות הרעות, בכדי שיהיה הדבר הזה לתועלת לאחרים. דוגמאות כאלו אנחנו מוצאים (מלכים א', ג', כ"ז, כ"ח), ועל פי רוב בהמלכים דוד ושלמה, שמזה נראה שהמושלים יכולים לשפוט לפי ראות עיניהם בלא עדים ובלא שבועה, דבר שלכל הדיינים, המנויים מטעם המושלים, אסור לעשות כן, ועליהם מוטלת חובה לשמוע

---

1) בלי ספק כוונתו על מאמר חז"ל (ברכות ל"ב): „לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל".

הערות נוספות.

עמוד 5 הערה 1 שורה א', אחר המלות: „..גלת התפלה בכונה היתה גדולה מאד בעיני הרב", להוסיף: כמו אצל מרבית החסידים—המקובלים, מחמת שלדעת האר"י „אין שום תפלה שלא יתחדש אור ושפע הדעה" (ש"ע של האר"י, כוונת התפלה, סי' א').

עמוד 8 שורה 6, אחר המלות: „יחד עסקו בחכמת הנסתר ובחסידות", להוסיף בתור הערה: „כנראה למד הרב את תורת החסידות גם מפי ר' אברהם מלאך, מחמת שבאחד ממכתביו לר' אברהם מקאליסק (כ"י) הוא כותב בין יתר דבריו: „לא בקשתי ממנו שום הסכמה על מילי דחסידות להיותם אמרי פה קדוש רבינו זלה"ה ובנו נ"ע ממעזריטש".

עמוד 16 הערה 3, אחר המלות: שו"ת הרמ"א, סי' ז', להוסיף: ועיין בס' מנחת קנאות לר' אבא מרי משה, אחד מחכמי לוניל, עמ' 8 (פרסבורג 1838).

שם, בסוף הערה 3 להוסיף: כיוצא מכלל גדולי שלומי אמוני התורה בהשקפותיהם על חכמת הטבע, נראה לנו רבי יצחק ב"ר ששת (הריב"ש) שלדבריו: „ספרי הטבע המפורסמים... ראוי לימנע מהם, מפני שהם מתאמצים לעקור עקרי תורתנו הקדושה... חדוש העולם והשגחת השם יתברך בפרטי המין האנושי" (עיין גרץ, חלק ו', עמ' 33).

עמוד 17 שורה 7. אחר המלות: „שמכל זה יתגלה אלהות בבחינת עשיה..." להוסיף בתור הערה: דעה זו ממש היא דעת ספינסיר, המחליט ש„הכרת ערך כל היצורים מביאה לידי הכרת ערך יוצרם ומחוללם" (החנוך, עמ' 64).

עמוד 18 שורה 4, אחר המלות: „והיא נצרכת לחכמת התורה" להוסיף: הרב חשב את ידיעת הדקדוק לחכמה. „יש בחינות ומדרגות שונות בחכמה — כך מביאים בשם הרב — יש בחינת חכמה במעשה... ויש בחינת חכמה בדבור... כגון חכמת הדקדוק, שהיא החכמה איך לבטא בשפתים הקריאה בצורתה בדקדוק המלות" (כתב־יד, ד"ה: ביאור ענין השתלשלות).

שם. בסוף ההערה השייכת לעמוד 17 הקודם, להוסיף: אצל החסידים היה אמנם העסק בדקדוק הלשון העברית חזון לא נפרץ, אבל לעומת זה גדולי התורה שבין המתנגדים בפולין וליטא, התעסקו הרבה בדקדוק השפה העברית (עיין די"י לגרץ, ת' שמיגי, עמ' 425).

עמוד 18 הערה 3. להוסיף בסופה של הערה זו: הריב"ש לא נתן כל ערך לחכמת הרפואה להכריע על ידה בהלכות טרפות (שו"ת הריב"ש, מ"ה, קי"ה, תע"ד).

למען לַפֵּד דעת את כבוד מלכותו, כי איככה יכול אני לעשות זאת, אחרי היותי שפל שבשפלים, כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי. אנכי לא למדתי חכמה, ודעת קדושים (לא) אדע. לזאת אפוא אין אני יודע איך לערוך מכתב כזה. — ואם לא התנהגתי כפי הראוי לקסר אדיר כל כך, הנה על דבר תהלתו הגדולה כבר נאמר כמו שאמר דוד אל אלהים (תהלים ק"ו, ב'): „מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו!", באופן זה אי אפשר למלל תהלתו ותפארתו הגדולה של כבוד הדר מלכותו.

נתחבר בשפת עברית על ידי עבד נכנע אביגדור, לפנים רב־הכולל בפינסק, בן חיים, רב דעיר קאליץ; בפטרבורג, ששם הוא מקוה לראות אור חיים. כי עמך מקור חיים; מקור חיים פי צדיק ובאורך נראה אור.

המתנגדים (העתק מכ"י שבר פושעים, שמובא במאמרו של הורודיצקי „ר' יעקב יוסף הכהן").

שם, הערה 2. להוסיף בסוף ההערה: עיין לדוגמא תולדות יעקב יוסף, פקודי, ויצא, וישלח.

עמ' 49 הערה 1. להוסיף בסוף ההערה: ועיין בפרי הארץ במכתבים, מכתב אחרון.

שם, הערה 2 בסופה להוסיף: (פרי הארץ, במכתבים).

עמ' 50 הערה 1. בסוף הערה זו להוסיף: במובן זה כותב גם המגיד ממיזריטש: „כל צדיק יש לו כללות מכל העולם ומכל בני האדם, וכל אחד החלק שלו רואה בהצדיק" (מגיד דבריו ליעקב, דף ל' ע"א (לבוב, תקנ"ב).

עמ' 70 הערה 2. אחר המלות: „למספר הרומאים" להוסיף: כוונתו לחשבון החדש של גריגורי, האפיפיור הרומאי, שלחשבונו חל 10 אקטובר 1797 ביום ג', ד' דחוה"מ סכות תקנ"ח, שמחרתו הוא יום הושענא־רבה (העירני ע"ז ידידי רצ"ה יפה).

עמ' 125 הערה 3. הנני מעיר שם בין יתר הדברים, שבת אחת היתה להרב ושמה פריידא: „היא ידעה הרבה מתורת החסידות וכו' ובידי חסידי חב"ד נמצא מכתב על דבר עניני קבלה וחסידות, שהם מייחסים אותו לה". בשעת כתיבת החלק הראשון מספרי, לא היה המכתב הזה תחת ידי, רק אחר גמר הדפסתו, הואיל מר ירמי' הילמאן מליאובה לשלוח אותו אלי, והנני להעתיקו פה בין ההוספות:

„אהובי אחי (המכתב הזה כתוב לאחיה הרד"ב).

„מה שכתבת אלי כי רציתי לגלות את הקץ, לא כן אהובי, כי איך אפשר לגלות הקץ כל זמן שאין עדיין התחלה. כי תכלית ירידת הנשמה למטה בגוף ונה"ב היא ירידה צורך עליה, לאהפכא חשוכא לנהורא ומרירא למתקא; אמנם מי יעלה בהר ה' למקום גבוה ומדרגה נפלאה כזאת, להיות מאיר בו בחינה זו בבחינת פנימיות וחצוניות הלב ממש בהשואה גמורה, שזהו נקרא קץ כל בשר בא לפני, כמ"ש ובא כל בשר להשתחוות לפני וכו'. שגם הבשר יגיע לבחינת ביטול אמתי והשתחויה פנימית, שיבטלו המסכים המבדילים, כמ"ש והסירותי לב האבן וכו' ונתתי לכם לב בשר וכו' כי אבנים הן אותיות, שתי אבנים בונות שני בתים וכו' ולב האבן פי' בינה לבא הנמשך על ידי אותיות מחו"ד לבד, להתבונן בגדולת הוי"ה עד שיתפעל מזה לבא לאוי"ר וכ"ז עבודתנו בזה"ז. אמנם לעתיד כתיב ונגלה כבוד ה', שיהיה התגלות ל"ב נתיבות חכמה, שנקרא כבוד ה', וראו כל בשר ממש שגם הבשר הגשמי יזכה לבחינת ביטול דחכמה כ"ח מ"ה, שנקרא ראיה, איזה חכם הרואה את הנולד מאין ליש, וזהו יחו"ע ממש, וזהו שארז"ל ביקש יעקב לגלות הקץ, שהיה ברצונו להמשיך לבניו בחינה זו דקין כל בשר, ונסתלקה ממנה שכינה בינה עילאה, פי' שהמשיך מלמעלה מהבינה. ועל זה אמרו השבטים, כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד, שאין לנו מחשבה ורצון אחר בלתי לה' לבדו. לא כן אנחנו לא נוכל עדיין לגלות למדרגה זו בלתי ע"י אתכפיא לבטל רצוננו מפני רצונו, וזהו נקרא התחלה בעבודה, ומי שמעמיק דעתו ומחשבתו פועל בנפשו את האתכפייא, שגם זה הוא דבר גדול לגבי נפשותנו הנמוכות, ועל ידי זה אולי נזכה ביגיעת בשר לבחינת קץ כל

עמוד 19 סוף הערה 3 להוסיף: ועיין קונטרס פירוש המלות, דף ע"ב ע"א.

עמוד 20 שורה 7. אחר המלות: „ושיר הגלגלים", להוסיף בתור הערה: עיין תורה אור בשלח, ד"ה: „כל בחינת ברכה והמשכה" ועוד במקומות הרבה בספריו של הרב.

עמוד 21 שורה 13. אחר המלות: „עצמות אין סוף" להוסיף בתור הערה: ע"ד הסודות והכונות שמצאו המקובלים בשיר ונגון, עיין גם בתקוני הזהר, תיקונא תליסר, דף כ"ח ע"ב; שם, דף נ"ח ע"ב.

עמוד 23 הערה 3. הנני מעיר שם „שמנוי הרבנים בימים ההם נעשה על פי אדוני האחוזות" להוסיף: אולם בכדי להראות עד כמה גדולה היתה בכלל, השפעת האצילים הנוצרים ביחס למצב הקהלות הישראליות והסתדרותן בימים ההם, הנני מוצא ראוי להביא פה דברי אחד האצילים (1744—תק"ד), שבהם פנה אל היהודים: „את רשותכם וחירותכם במלוי המצוות היהודיות, אתם חוכרים מאת האצילים הנוצרים. אפילו לרב אין אתם יכולים למנות אלא את מי שקנה לו את הרבנות לכל ימי חייו או לזמן קבוע מאת אציל נוצרי. משרת פרנס הקהל, עולמית או זמנית, אף הוא עולה בכסף לא מעט. רק אחרי שאתם משלמים לאוצר המלכות, לשרים ולסגניהם ולפקידים ולאצילים שונים, מתירים לכם לבנות בתי אלהים ורשאים אתם לחיות כדת משה וישראל"... (דובנוב. „מבוא לתולדות החסידות", העתיד כרך ג', בשם Organizacya Zydów w Polsce, str. 43 לשור).

עמוד 26 שורה 16 אחר המלות: „ורוח פיו מחייהו ומקיימהו" להוסיף: „ואפילו בקליפות יש חיות האלהית" (פרי הארץ, במכתבים).

שם, שורה 19 אחר המלות: „העלאת הנצוצות מן הקליפות" להוסיף: „כי אין לך דבר גשמיות בעולם שיהא לו חיות בלא נצוצות קדושות מעולמות העליונים" (נועם אלימלך, תולדות, ועיין אור תורה ל"ו, ועוד במקומות רבים בספרי החסידים).

עמוד 27 שורה 10. אחר המלות: „ולא נתקבלו אצל הגאון" להוסיף בתור הערה: לדעת קצת יש רמז בזהר לשיטת הצמצום (עיין ח"ב פרק צמצום, ובהערה שם). הרה"ו בס' אוצרות חיים מתאמץ למצא גם את השיטה של „העלאת הנצוצין" בזהר, ולדעתו נרמזה על השיטה הזאת בהרבה מקומות שם (עיין שם, דף מ"ט ע"ב).

עמוד 30 שורה 4 (מלמטה למעלה), אחר המלות: „עד אשר פרצה באחרונה (בשנת תקל"ב ראש חדש אייר) מלחמה גלויה בין החסידים והמתנגדים" להעיר: בצד 61 בס' „אליהו מווילנא" ליצקן כתוב. שהחרם הגדול על החסידים הוכרז בווילנא ביום ח' ניסן תקל"ב, וטעות היא, כי ח' ניסן חל בשבת, ואיככה יתקיימו דבריו שאמר שם, שאז הדליקו אלפי נרות בביהכ"ס הגדול בצהרים? טעות זו נמצאת גם אצל הורודיצקי (עיין מאמרו „ר' יעקב יוסף הכהן", עמ' 10).

עמוד 36 שורה 7. אחר המלות: „בלי הסכמת גדולי הדור עליהם" להוסיף בתור הערה: כונתו של ר' אביגדור היא בלי ספק על הס' תולדות יעקב יוסף שנדפס בלי הסכמה, כאשר מתאונן על זה אחד

תעודות, כתבי חרם ואגרות.

בשר הנ"ל, כמ"ש בזוה"ק מאן דקטיל לחויא יהבין ליה ברתא דמלכא. פי' שבתחלה צ"ל מחה תמחה את זכר עמלק, ולבסוף יהיה מלחמה לה' בעמלק, כמו ששמענו מאאמו"ר שיחי' כ"פ בביאור ומחיתי את כל היקום וד"ל... ובלתי אפשר לגילוי רב כזה הנקרא קץ כל בשר להגלות כי אם מלמעלה כשיערה עלינו רוח ממרום. פריידא בת אאמו"ר יחי'".

עמוד 133 הערה 1. להוסיף בסוף ההערה: יש משערים שגם ר' יהונתן אייבשיץ הקפיד על ההשתוה שתהיה כדרך החסידים (עי' כרתי ופלתי סי' ו'; סי' י"ח).

עמוד 140 שורה 6. אחר המלות: „בה מתחיל בה מסיים" להוסיף בתור הערה: ככה ממש היתה גם דעת ר' נחמן מברצלב, בן דורו של ר' אברהם מקאליסק: „עיקר היהדות — כך כותב ר' נחמן — הוא רק לילך בתמימות ופשיטות, בלי שום חכמות" (לקוטי מהר"ן תנינא, י"ב). ובין התפלות הרבות שחבר ר' נתן תלמידו של הר"נ על פי השפעת רבו, נמצאת תפלה אחת המתחלת: תומך תמימים, שבה הוא מתפלל אל האלהים: „וזכני לעבוד אותך באמת בתמימות ובפשיטות גמור בלי שום חכמות כלל. שמרני והצילנו ברחמיך הרבים מחקירות וחכמות חצוניות וזרות. רחם עלי ועל כל ישראל, וזכני בחסדיך העצומים לתמימות באמת" (לקוטי תפלות, ח"ב, סי' י"ד; ועיין במאמרו של הורודיצקי „רבי נחמן מברצלב").

עמוד 155 שורה 12. אחר המלות: „ביחוד הצטיין בשנאתו העצומה לנפוליון... הרב רבי שניאור זלמן" להוסיף בתור הערה: שנאתו של הרב לנפוליון עברה בירושה גם לרבים מנכדיו, והם הרגישו שנאה עצומה להנפוליונים בכלל. ככה מספרים, שבשעת מלחמת הפרוסים עם הצרפתים בשנת 1870, כשנכבשה מצודת שטראסבורג על ידי הפרוסים (27 סיפטימבר), מצאו ר' שמריה־נח ואחיו קורת־רוח בזה, והם קוו ש„יהיה לנפוליון מפלה גדולה מאד" (כתב־יד). אעפ"י שנטיתו של נפוליון השלישי ליהודים היתה יותר רצויה מזו של וילהלם הראשון.

עמוד 156 שורה 2 (מלמטה למעלה). אחר המלות: „שרים רדפוני חנם ומדברך פחד לבי" להוסיף בתור הערה: לדעת החסידים היתה דעת הרב בביאור הפסוק הזה כך: הרדיפות שיש לי מאת השרים הוא בחנם, כי אין כל אָוֶן בי, ואין לי אפוא מה להתיירא מהם, רק מדברך, כלומר מגזרתך אלהים, שהנני רואה שנגזרת עלי להיות נרדף על ידיהם, מזה פחד לבי.

עמוד 163 בסוף הערה 3. אחר המלות: „אם אין אני לי מי לי" להוסיף: ככה היתה גם דעת ר' יעקב יוסף הכהן, וגם הוא מוצא שיותר רצוי לאדם להתאמץ בעצמו להגיע לידי השתלמות הנפש מאשר לסמוך על הצדיק; טוב ל„עם שאינו סומך על הגבור — הוא כותב —, רק הוא עצמו יודע תרועת מלחמה" (תולדות יעקב יוסף, אמור; ועיין בס' נועם אלימלך, לך).

עמוד 168 שורה 9. אחר המלות: „לבדותן מלבו" להוסיף בתור הערה: בדברים אלו מרמז ר' אבינדור כנראה על מאמר הזהר: „אי (הא אורייתא אתא) לאחזאי מלי דעלמא אפילו אינון קפסורי דעלמא אית בינייהו מלין עלאין יתיר, אי הכי נזיל אבתרייהו ונעביד מנייהו אורייתא..." (ויקרא, קמ"ט ע"ב; שם, קנ"ב ע"א).

אותם הדברים עצמם אנחנו מוצאים גם אצל אוריגינוס, אחד מאבות הכנסיה הנוצרית (עיין בס' הקבלה לפראנק, ח"א, עמ' 83).

תעודות.

לפני שנתים, אחרי שנגמר החלק הראשון מספרי זה בדפוס, נתפרסמו על ידי מר ש. דובנוב בז׳ורנל הרוסי Еврейская Старина 1910. Выпускъ I. II. Январь-Мартъ, כתבים שונים שנמצאו בארכיו של עיר־המלוכה פטרבורג, המכילים הקובלנות והדילטריות של ר׳ אבינדור על הרב ועל מפלגת החסידים, כמו כן פרטי החקירת והדרישה שנעשות לרגלן על ידי השלטונים, על דבר מהותה של מפלגה זו ותכליתה. והנה חלק מִכְּתָבִים א׳־ו׳, עוד הספיקה לי השעה להכנים בתור הוספה אל תוך החלק הראשון, ולהשאר שנדפסו שם בחוברות המאוחרות, אני מוצא ראוי לתת מקום בהוספה זו. הכתבים האלה מפיצים אור על פרטים אחדים, הנוגעים למלחמת המתנגדים והחסידים במשך שנת 1800, שלא נתבררו עוד עד עכשו כל צרכם.

וכמו בהכתבים הקודמים, שתרגמתי מרוסית לעברית (מובאים ממני בחלק ראשון עמוד 118—121, 167—182), זהיר הייתי לְכַוֵּן כפי האפשר את התרגום אל המקור, כן גם בתרגום הכתבים האלה השתדלתי עד כמה שהיה בידי לְהִשָּׁאֵר נאמן להמקור הרוסי, אף על פי שעל ידי זה נעשה לפעמים הסגנון העברי לקוי, בפרט שהלשון הרוסית שהכתבים הללו כתובים בה, היא עתיקה ונשחתה, כפי שהזכרתי למעלה, ובנין המאמרים וקשורם אינם מתאימים תמיד אל חוקי הדקדוק.

א.

(דרישת הגינירל־פרוקורור אבולינינוב מאת הגוברנטור הליטאי גולונישצב־קוטוזוב להמציא לו ידיעות על דבר כת שבתי־צבי, ועל מה נוסדו תביעותיו של אביגדור).

אדון רב־תסד מיכאל בן אִלְרִיֵנוֹב!

לרגלי פקודת רוממות מלכותו לעיין בקובלנא של מי שהיה רב־הכולל בפינסק חיים (בן חיים ?) המצורפת לזה, על דבר הלחץ שבני כת שבתי־צבי לוחצים אותו, הנני מבקש מאת כבוד מעלתו, לצוות למי שהדבר מסור בידו, לברר את כל אותו הענין—

ד.

(תשובת גולונישצב-קוטווזב לאבולינינוב, שהקובלנא של אבינגדור נשלחה לשר-פלך מינסק, ששם מקום מגוריו).

אדון רב־חסד פיטר בן כריסנופוב!

אחרי אשר קבלתי מכתב מאת רום מעלתו № 4722 עם הצעת פקודת רוממות הקיסר, בדבר בירור הקובלנא של מי שהיה רב־הכולל בפינסק חיים, המצורפת לו, על דבר הלחץ שבני כת שבתי־צבי לוחצים אותו. בסבת השערתי, שמקום מגורי המבקש הוא פינסק, השייכת למינסק ולא לפלך ליטא (כי המבקש אינו מודיע בהקובלנא שלו איה מקום מגורו), שלחתי הקובלנא הזאת עם כל הנוספות שנלוו אליה, להגוברנטור שעל עניני האזרחים במינסק קרניוב, להוציא על פיה את פקודת הרוממות אל הפועל.— בהודיעי את כל אלה לרום מעלתו, אתכבד להיות עבד נכנע לאדוני רב החסד

מיכאל גולינשציב־קוטזוב.

№ 1268 — וילנה, 19 יוני 1800.

לרום מעלתו פ. כ. אבולינינוב.

ה.

(דרישות אבולינינוב מאת גולונישציב-קוטוזוב, לבקש ולמצוא את הענין הקודם של בני הכתה בוילנה, שאז על פי פקודת אליהו (הגאון) מוילנה, נשרפו ספרים אחדים מספריהם).

אדוני רב־החסד מיכאל בן אַלַריונוב!

אחרי שהודיע אותי כבוד מעלתו, שמצא ראוי לשלות את הקובלנא של רב־הכולל חיים, שהמצאתיה לידו, להגוברנטור שעל עניני האזרחים קרניוב למינסק, מפני ששם נזכר שם העיר פינסק, אמצא לי לחובה לבאר לכבוד מעלתו, שמטעם זה נשלחו הכתבים לכבודו לחוות דעתו, מפני שבפי שיוכל לראות מתוכם, הציג המבקש את הענין על דבר הספרים החצונים של הכת שבתי־צבי לפני אחד מיושבי וילנה אליהו, שבקש אותו להודיע מזה להשלטון הגבוה, שלפניהם נתבררה הצעת המבקש, והספרים נשרפו בפומבי לפני בית־הכנסת בוילנה, ושמעללי הכתה הזאת נגלו לפני מי שהיה שר־הפלך בוילנה, ודרש שראש הכתה הזאת שלמה (Соломонъ) מלווני יבא אליו. בסבת הדבר

מה היא בעצם כתה זו, ומה הן תביעותיו של היהודי חיים עליה, ואם אפשר למלאותן ועל איזה יסוד — ולא יחדל להודיעני זאת.
בכבוד גדול הנני ...

לגולונישציב־קוטוזוב.

4722 № — 7 יוני 1800.

ב.

(פקודה להפרוקורור שעל חבל ליטא לחקור הדבר הזה).

לרגלי פקודת רוממות מלכותו, לעיין בהקובלנה של מי שהיה רב־הכולל בפינסק חיים, על דבר הלחץ שבני כת שבתי־צבי לוחצים אותו. שלחתיה להאדון הגוברנטור שעל צבא ליטא, להגינירל שעל חיל הרגלי גולונישציב־קוטוזוב שיצוה למי שהדבר מסור בידו, לברר מצב כל אותו הדבר — מה היא בעצם כת זו, ומה הן תביעותיו של חיים עליה, ואם אפשר למלאותן ועל איזה יסוד, ואשחר את כבודו, לשום לב שתצא החקירה הזאת אל הפועל בדיוק ולהודי׳עני תוצאותיה...

לבריסקורן.

4723 № — 7 יוני 1800.

ג.

(תשובת הפרוקורור שעל חבל ליטא לאָבולינינוב, שבפלך ליטא לא נודע דבר על אודות כל שבתי צבי, ושהענין נוגע בודאי לפלך מינסק).

לכבוד רום מעלתו... גינירל־פרוקורור פיטר כריסַנופוב אָבולי͏ַנינוב.
מאת הפרוקורור של חבל ליטא.

הרצאה.

על דרישת רום מעלתו מן 7 חודש זה № 4723, שנשלחה לי לרגלי פקודת רוממות הקיסר, הנוגעת לחקירה בדבר המועקות שנעשו מאת כת שבתי־צבי להרב הכולל חיים בפינסק, אתכבד להודיע לרום מעלתו, שבפלך זה לא נעשית מעולם שום חקירה דומה לזו, גם לא הגיעה לאזני השלטון כל ידיעה על אודות זה, ואני חושב אל נכון, שהדבר הזה נוגע לפלך מינסק, שהעיר פינסק היא עיר המחוז שבו.—

פרוקורור של פלך ליטא...

99 № 21 — יוני 1800.

מתי, רק כנראה בימי ממשלת פולין—הוא מעריך את נזקו על עשרת אלפים אדומים, אבל אינו יכול להוכיח הדבר על ידי שום תעודות, אלא מקיים זאת בשבועה, ומבקש שרק הקיסר בעצמו ולא אחר יחרוץ משפטו; ומפני שההיזק הזה אינו בדרך גזלה או מעשה אלמות, אלא מניעת הֶרֶוַח מהכנסת הרבנות הכוללת, שהוא על פי אומדנא בלבד, לכן הוא דבר של ספק; — ועל הסעיף ג׳, שרק גדולי חכמי ישראל בלבד ישפטו כל דיני ישראל ולא בני דת אחרת — בקשה כזו מתנגדת לסדרי חוקי הממשלה. בהסכם עם חות־דעת הגוברנטור המינסקי בהחלט, הנני מוסיף מצדי, שכל שלשת הסעיפים שבבקשת המבקש, אינם מיוסדים על שום חוק המתאים אל המשטר הכללי, ואדמה שאי אפשר בהחלט למלאותם, בכל אופן אני משיב בזה כל התעודות שנשלחו לי, והנני מציג אותן וכל הכתוב על אודות הענין הזה, לחות־דעת מעלתו.

ככבוד גדול הנני מתכבד להיות עבדו הנכנע

מיכאל גולונישצוב־קוטוזוב.

1419 № — וילנה, 12 יולי 1800.

לכבוד מעלתו לאבוליַנינוב.

ז.

(הודעת הגוברנטור הליטאי קוטוזוב לאבולינינוב, שנמצאת כתה של קרלינים מעונה ומורדפת, והממשלה הכירה לבלתי מזקת, ותוצאות החקירה והדרישה על אדותיה בשנת 1798).

אדוני רב־החסד כריסנפוביץ!

אף על פי שכבר הודעתי לכבוד מעלתו ביום 12 לחודש זה ברור־דברים על אודות הקובלנא של מי שהיה רב־הכולל בפינסק חיים, בדבר המועקות שנעשו לו על ידי בני כת שבתי־צבי, כפי הידיעות שקבלתי מאת שר־הפלך המינסקי — עתה, לרגלי הערתו בהצעתו אלי № 5859, אספתי גם אנכי מצדי ידיעות שונות, ולא מצאתי שום דבר שנעשה בגליל הזה בימי ממשלת רוסיה הנוגע להכתה הנזכרת ולעצם בעל הקובלנא, כפי שיואיל לראות זאת מתוך הדברים הבאים למטה, שהם כעין מלואים לאלו שבאו לפניהם. הכתה היהודית הנזכרת

הזה חושב אני למשפט, שבתוך כתבי מי שהיו לפניו, יש בודאי ידיעה מסוימת על אודות הכתה הנזכרת, הנני מבקש מאת אדוני רב־החסד, לתת פקודה לחפש ולמצא הענין הזה, ואחרי שיקבלם ממי שהדבר מסור בידו, יבקרם באופן מתאים אל פקודתי הראשונה ולכבדני בתשובתו, ולספות אל זה גם מה שעלה ביד הגוברנטור המינסקי לגלות, על פי דברי מעלת כבודו אליו.

בכבוד אמתי הנני...

לקוטוזוב.

1800 № 5859 — 9 יולי

ו.

(הודעת הגוברנטור הליטאי קוטוזוב, על אודות הידיעות שקבל מהגוברנטור המינסקי, שכת שבתי־צבי או קיטייבית, מתנהלת במנוחה והשקט).

אדוני רב־החסד פיטר כריסנפוביץ!

בתשובה על מגלת־ספר של מעלת כבודו אלי מן 7 יוני, עם הצעת רוממות הקיסר בדבר בירור כל ענין הקובלנא של חיים, מי שהיה רב־הכולל בפינסק, הנני מתכבד להודיעו, שאחרי תקירותי אין בפלך ליטא אנשים מאנשי כת שבתי־צבי, ומפני שפינסק היא בפלך מינסק, וכפי שאני סבור שבני הכתה הזאת נמצאים שם, פניתי על אודות הדבר הזה לשר־פלך מינסק, בדרישה לבאר ענין הקובלנא של חיים, שעל אודות תביעתיו הוא מודיע אותי: על סעיף א), שתכנו להשמיד את הכתה, שבלשון למודי תקרא כת שבתי־צבי ובלשון פשוטה קיטייבית, מפני שאין מנהגיהם בסדרי התפלה ובחיים מתאימים אל מנהגי היהודים הקדומים, יען הם מרחיקים כל מורא ועצב ומשתדלים לעשות מעשיהם בשמחה ובמנוחת־נפש, תחת שאלו שקדמום מתנהגים בפחד ורעדה, שבשביל זה הוגשו דלטריות רבות מצד רב־הכולל לוילנה בימי ממשלת פולין, וספריהם נשרפו שם באש — אף על פי שבעצם מתנהלת הכתה הזאת הנמצאת בפלך מינסק, כמו יתר היהודים, במנוחה והשקט, והיא נושאת בעול כל מסי־המלך יחד עם יתר האזרחים והם עורכים תפלותיהם וכיוצא באלו בלי שום מעצור מצד מי שהוא — על סעיף ב), שלרגלי דתיהם ממשמרת רב־הכולל על שלשים ערים — לא נודע

פרוקורור למי שהיה גוברנטור, בולנקוב, נאמר, שבהצעתו הנכנעת לפני הקיסר על דבר מעמד כל הענין, כפי שנתברר על ידי החקירה והדרישה שנעשית על דבר כתת היהודים שנקראת קרלינית ואחרי בירור דבריו של רבי זלמן בן־ברוך „לא מצא הקיסר בדרכי היהודים השייכים לכתה זו שמץ סכנה להממשלה, ולא להשחתת המדות והפרעת המנוחה הכללית, וברוב חסדיו הואיל לצוות להוציא אותם לחרות, אם אך לא יתגלה שמץ חשד במעשיהם או דבר בליעל נגד הממשלה, אבל להשגיח עליהם ועל כיוצא בהם בהשגחה נמרצה, אם אין להם משא־ומתן או חליפת־מכתבים נעלמה עם אלה הדוברים סרה בממשלה ובאופן הנהגתה". ובכן יצאו בני הכתה הזאת, שלא נמצא בהם חשד, מבית האסורים.

ימים מועטים אחרי כן, ביום 7 דיקבר של השנה העברה, הודיע הגינירל־פרוקורור בקלישיב לשר־פלך ליטא, על דבר הבקשה שנשלחה לו על שם רוממות הקיסר, מאת ראש הקהל מוילנה משה אשרוביץ וחברו, שנדחו ממשמרתם, להשמיד את כתת הקרלינים, ועל דבר דרישות אחרות, לתת מנוחה לכתת הקרלינים, בדיוק כפי פקודת הקיסר המבוארת למעלה.

ראש הכתה סלומון (Саломонъ), שרב־הכולל חיים מזכירו בהקובלנא שלו, לא יוכל להיות לדעתי אחר זולת אותו הרב זלמן בן־ברוך מלוזני, שהוא הראש לכתת הקרלינים ושהיה נקרא לפטרבורג, אבל על דבר איש ששמו סלומון אין פה שום זכר.

מה שנוגע לאליהו[1], שעל אודותיו מדבר חיים, היה האיש הזה בוילנה זקן מופלג, שבידיעתו בתורה, בנכליו ובקנאת דתו הצליח בידו לרכש לו כבוד ואמון מאת האומה הישראלית ולהתפרסם לקדוש. כמעט כל היהודים, מלבד הקרלינים, האמינו בדבריו וברוח קדשו כמו בנביא. כלכלת ביתו הנהדר ומלוי משאלות לבבו עלו ליהודים בדמים מרובים. הוא, אחרי אשר מצא כתת הקרלינים מתנגדת לדעותיו, חשב אותה לכתה משחיתה, והרגיש אליה שנאה נצחת, ורדף אותה בכל מיני רדיפות.

בשעת מיתתו בשנת 1797, אמר לכל היהודים הסובבים

1) כונת הכותב על הגאון מוילנה.

שהיתה נקראת בראשונה כת שבתי־צבי, על שם מיסדה שגר בתקופה שעברה במדינת טורקיה בגליל סמירנא, וכעת היא נודעת ביותר בשם אדום, לא הגיעה מעולם עד לגבולותינו, ולא היתה לה לא קודם לזה וגם עתה, שום חברים ומעריצים, אם לא נעלמים ביותר, שגם זה אי אפשר, מפני שהיהודים בכלל מרגישים גועל־נפש להכתה הזאת, המתקיימת גם עתה בגלילות אפינבאך, דיסלדורף ודודירשטט, שהובאה שם על ידי יעקב פראנק הנודע, שישב זמן רב תפוש בפולין בעיר צינסטיכוב, רק מן הדברים הנאמרים בקובלנא של רב־הכולל חיים אפשר להחליט, שבשם שבתי־צבי כונתו על כתה יהודית הנודעת פה בשם קרלינים, אלא מעט מהם נמצאים בפלכי ליטא, מינסק, פודוליה ורוסיה־לבנה; על אודות הכתה הזאת הגיעה בשנת 1798 החולפת, להגינירל־פרוקוראר הנסיך לָפּוכין שהיה לפניו, דילטוריא מאת אדם אחד ששמו הירש בן־דוד מוילנה, ששם לא נמצא איש בשם כזה מעולם, על מעללי רבן של בני הכתה הזאת, זלמן בן־ברוך תושב עיר לוזני שבפלך רוסיה־הלבנה, שהם מסוכנים להממשלה, ולרגלה באה פקודת הרוממות להגוברנטור שעל עניני האזרחים בלימא בולגַקוב, על ידי הגינירל־פרוקורור הנזכר, לעשות תקירה ודרישה, ולשלות את ראשי החברים שבאגודת הרב בן־ברוך, הנמצאים שם, לפטרבורג במשמר חזק, שעל דבר המשלוח הזה, ועל דבר משלות הרב בעצמו שמה, באה פקודה לשר־פלך רוסיה־הלבנה; ותוצאות הדבר היו, כי נאסרו בוילנה וסביבותיה שנים ועשרים יהודים שנהו אחר כתת הקרלינים, מהם שנרו בוילנה ומהם בערי המחוז, שבעה מהם שנחשבו לראשי המשתתפים במעשי מנהלם ומנהיגם נשלחו פטרבורגה, והנשארים נאסרו פה (וילנה) במשמר, אחרי שנחקרו ונדרשו היטב. החקירה והדרישה לא גלתה שום דבר מזיק להממשלה. בינתים, בשעה שנעשה הדבר הזה, והרב בן־ברוך ראש כתת הקרלינים שנשלח מרוסיה־הלבנה לפטרבורג, ברר בשפת עבר כל מה שנוגע להקרלינים, ומפני שלא נמצא שם מתרגם היודע את השפה העברית, נשלחו דבריו הנה לתרגמם; מפה חזרו ונשלחו ביום 1 נויבר שנת 1798 להאדון הגינירל־פרוקורור בתרגום צרפתי.

שבעת היהודים שנשלחו מפה לפטרבורג, קודם שהגיעו לשם, הושבו מדרכם מעיר ריגא, ובספר ששלח האדון הגינירל־

שעלו בזו האחרונה, דבר שנודע זה כבר לרוממות הקיסר מן המעשים שהודיעו לו על אודותם.

סוף דבר, אחרי שקבלתי הצעת מעלתו עם בקשת חיים, חשבתי שכת שבתי־צבי היא אחרת לגמרי מכתת הקרלינים, ומפני שלא נתגלו לי פה אנשים המחזיקים בה, פניתי בדבר הזה לשר־פלך מינסק; אבל עתה אני רואה, שבשם שבתי־צבי כונתו של חיים על הקרלינים, שעל אודותם כבר נעשתה חקירה ודרישה, ושהיתה נגד עיני הרוממות ודינה נגמר. מה שנוגע ליתר תביעותיו, כבר נתבאר על אודותן בהצעתי הקודמת, שמפני שתביעותיו הן מדומות אינן ראויות לתשומת לב.

בכבוד ובהכנעה אתכבד להיות עבדו הנכנע

מיכאל גולינישצוב־קוטוזוב.

.1865 № — וילנה, 30 יולי 1800.

לכבוד מעלתו לאבוליַנינוב.

ח.

(הודעה לאבינגדור בדבר החקירה והדרישה על אודות תביעות דמים שלו).

... אחרי הקובלנא שהושיט מי שהיה רב־הכולל חיים, על דבר ארבע מאות אדומים, שהכנים לקופת הקהל העברי, כדי להשיג את המשרה שאבד לו אחרי כן באשמת הקרלינים, ושהדבר הזה הסב לו חוץ מזה עוד הפסד — הואיל רוממותו לצוות על הגינירל־פרוקורור: לפנות בזה להגינירלים של צבא־הרגלי למנהל פלך ליטא גולונישציב־קוטווב, ולמנהל פלכי מינסק, ואָלין ופודוליה רוזינבֶרג, כמו כן לשר־הפלך שעל עניני האזרחים במינסק קרניוב, שאם בהפלכים העומדים תחת רשותם, נתקבלו ממנו על ידי הקהל מעות אלו, עליהם לפצות את המבקש, כן ביחס לדבר זה, וכן בדבר ההיזק שגרם לו אבוד משרתו. על דבר רצונו של הוד רוממותו, הודיע הגינירל־פרוקורור לראשי הפלכים הנזכרים, ביום 3 לחודש אקטובר (1800), ועל אודות זה מודיעים להמבקש.

אותו, שהמות קשה עליו רק בשביל זה, בשביל שלא עלה בידו בחיין להשמיד כליל את הקרלינים, ודרש מהם, שאחרי מותו יוציאו הדבר אל הפועל, ואז ינות על משכבו בשלום. קיום צוואתו נתקבל על קברו באָלה ובשבועה, בשביל הדבר הזה, וביותר, בשביל חסרון הדעת השורר בין היהודים, נולדו רדיפות חדשות על הקרלינים, שלתכלית זו נוסד בי"ד של חמשה, שנתקיים עד ראשית שנת 1799 שעברה, שאז על ידי דחיית ראשי קהל וילנה ממשמרתם, נתבטל הבי"ד הזה, שבראשם עמד משה בן־אשר, אחד מגדולי הקנאים שבתלמידיו ואנשי־סיעתו של אליהו. אבל אין זכר בשום מקום שכל המעשים האלו הגיעו לאזני הממשלה, רק אז נתגלו, בשעה שהרדיפות של הבי"ד שרדפו את הקרלינים, נתפרסמו על ידי קובלנות של האחרונים, ושהממשלה עשתה להן קץ. גם בין כתבי מי שהיו לְפָנַי, לא נזכר מזה שום דבר, וגם הפקידים שהיו אז בפלך אינם יודעים כלום, שבידיעתה ופקודתה של הממשלה נשרפו בפומבי ספרי הכתה של שבתי־צבי בוילנה לפני בית־הכנסת, כפי שמודיע זאת חיים. רק עתה, אחרי חקירה ודרישה, נודע, שבאמת נשרפו בוילנה בחיי הקדוש אליהו ובגזרתו ספר של אחד מכתת הקרלינים הנקרא בשם „צוואת הריב"ש", שפירושו צוואת רבי ישראל, בבית־הכנסת במעמד יהודים רבים. הרב הזה היה מיַסד כתת הקרלינים, ונקרא בשם ישראל בעל־שם, שהוראתו בעברית מקובל. הספר הזה, המכיל דינים חדשים של הכת החדשה שלו, חבּר בשביל תלמידיו. ראשית התיסדות הכתה הזאת היתה, כפי שמתליטים, בין שנות 1760—1765 בפודוליה, בעיר מדזיבוז, ששם היה מקום מגורי רבי ישראל. אחרי מותו הלכו ויסדו להם אחדים מתלמידיו בית־מדרשם בקַרלין פרור פינסק, פלך מינסק, ובגלל זה נקראים בני הכתה הזאת קרלינים.— בפלך מינסק הם נקראים גם קיטייבים, מפני שגדולי החכמים שבתוכם, אינם לובשים שום מלבוש אם לא שנארג ממטוה פשתן, ועל פי רוב עשויים בגדיהם מאטון הבא מארץ קיטיי (ארץ הסינים).

מן האמור למעלה יראה כבוד מעלתו ברור, שכאן אין בני כתת שבתי־צבי מצויים כלל, כפי שהוא לדבריו של חיים בהקובלנא שלו, ואם כונתו בשם זה על הקַרלינים, אז לא לבד שאין בכתה הזאת כל דבר המתנגד להממשלה, כי אם גם לא לדת ישראל, זולת שהם מרחיקים קצת שבושים וטעיות

ביותר, כפקודה יוצאת מרוממות מלכותו, ולהודיע לשלטן הפלך בכל חודש על דבר פרי עבודתו, שעל זה נתתי פקודה לשלטן הפלך להשגיח על זה. בכבוד...

זכר קרֶנֶיב.

№ 2922. 15 אקטובר שנת 1800, מינסק.

יא.

(תשובת שר-פלך ליטא על דבר תביעות אביגדור).

אדוני רב-החסד פיטר כריסנפוביץ!

לרגלי פקודת מעלתו הנכבדה על פי הצעת פקודת רוממות מלכותו, על דבר חזרת ארבע מאות אדומים לרב-הכולל חיים, שהכניסם לתוך קופת הקהל, ועל דבר פיצוי ההפסד שגרם לו אבוד משרתו, הוריתי לשר-הפלך שעל עניני האזרחים בליטא, לעשות חקירה נמרצה בקהל וילנה, אם לקח חלק בשלילת משרת רב-הכולל של חיים, ואם הוכנסו שם ארבע מאות אדומים, ואם היו לו (להקהל) נגיעה אם מעט ואם הרבה בדבר זה או באחר, יתן לפי ערך דמי פיצוי לחיים, על זה קבלתי אתמול מאת האדון הגוברנטור הנזכר תשובה, שמי שהיה רב-הכולל חיים, נבחר למשרה זו בפלך מינסק מקהלות פינסק וקרלין, ומפני שלקהל וילנה אין שום יחס לזה, וכשם שלא היה להם שום חלק בבחירתו של חיים, כך לא היה להם שום חלק לא בארבע מאות האדומים שהכנים, ולא בשלילות משרתו. מזה יצא בבירור, שעל קהל וילנה אין כל חובה מוטלת למלאות תביעותיו של רב-הכולל חיים. בהודיעי זאת לו, אדוני רב-חסד, הנני בכבוד גדול עבד נכנע לו...

מיכאל גולונישציב-קוטוזוב.

12 נויבר 1800.

לכבוד מעלתו הגנירל שעל היל הרגלי אבולֿנינוב.

יב.

(הגנירל-פריקורור אבולינינוב מודיע דבר פקודת הרוממות, למסור ענינו של אביגדור והרב להסינט).

כבוד רוממות מלכותו הואיל לצוות: הענין שבין היהודים

ט.

(הודעה לאבינדור מאת הגינירל-פרוקורור על אודות הנ"ל).

מאת הגינירל־פרוקורור למי שהיה רב־הכולל חיים, שהטריח את רוממות מלכותו בהקובלנא הנכנעת שלו, שהוא הכנים ארבע מאות אדומים לקופת הקהל העברי, כדי להשיג משרה שאבדה לו באשמת הקרלינים, ושהדבר הזה הסב לו חוץ מזה עוד הפסד, מודיעים שעל אודותיה באה פקודת הרוממות, והודיעו להגינירלים שעל חיל־הרגלי ולמנהלי הפלכים ליטא — גולונישציב־קוטוזוב, פלכי מינסק, ואָלין ופודוליה—רוזינברג, כמו כן לשר־הפלך שעל עניני האזרחים במינסק—קרניוב, שאם בהפלכים העומדים תחת רשותם קבל הקהל העברי מעות אלו, אז עליהם לפצות את המבקש, כן בדבר זה וכן בדבר ההיזק שגרם לו אבוד משרתו.

7 אקטאבר 1800.

Въ Акад. № 9315. Универ. № 9316.

[15 נ:יבר 1800 נתקבלה הודעה מאת הגינירל רוזנברג מקמניץ־פודולסק מן 20 אוקטובר № 911, שמתאים אל אותה הפקודה של הרוממות, הורה להאדונים שרי הפלך שעל עניני האזרחים שתחת רשותו, איך להתנהג].

י.

(תשובת שר־פלך מינסק על אדות תביעותיו של אבינדור).

אדון רב־החסד פיטר כריסנפוביץ!

פקודת מעלתו עם הצעת רצון רוממות מלכותו, לגבות מאת הקהל העברי ארבע מאות אדומים, שהכנים שם מי שהיה רב־הכולל חיים לתכלית השגת משרה, ועל דבר פיצוי ההפסד שנרמה לו שלילת משרה זו, נתכבדתי להשיג ביום 3 לחודש זה. ומפני שאין אני יודע לאיזה קהל הכנים דמים אלו, והרב בעצמו לא נמצא פה עכשו, ורק זה נודע שהוא תושב פינסק, לכן הצעתי לפני המגיסטרט העירוני בפינסק, לדרוש ממנו או מבא־כחו תעודה על דבר הכנסת דמים אלו, ולברר ממי יש לדרשם, ולהוציא פסק־דין גם על דבר פצוי ההפסד, שנרמה לו שלילות משרתו, ולהשתדל לחרוץ הדבר במוקדם האפשר,

היהודים. כמו כן הודעה מאת הגוברנטור וחות־דעתו, אחרי החקירה והדרישה על דבר הנהגת כל הקרלינים בכלל, בהציעי לפני כבוד מעלתו לצרף כל אלה אל הענין העתיד להתברר בהסינט.

22 דיקבר 1800.

(המתרגמים היהודים מודיעים את תוכן הכתבים שנמצאו בבית הרב).

שנת 1800... יום לחודש דיקבר.

אנחנו החתומים מטה, בקרנו את הכתבים השייכים ליהודי בן־ברוך, ואנו מעידים בזה, שבהשק החתום נמצאים כתבים המכילים כתבי־פשרה ושטרי־התחיבות שנתנו לבן־ברוך למשמרת, כדי שלא יצמחו עוד סכסוכים בקיומם, כי מפני כבודו של בן־ברוך יתביישו לעבור עליהם, ולכתבים אלו מצורפת רשימה אלפא־ביתית. מלבד (כתבים) אלו וחבור קצר על דבר מנהגי דת ישראל, שמלוקט מספרי ישראל הקדמונים, לא נמצא שום דבר אחר, ומה גם דבר המתנגד לדת ישראל וטובת הארץ — שעל זה אנו באנו בחתימתנו: מתרגם מעברית היהודי ליב בן נת 1). מתרגם מעברית היהודי יהודה בן פיביש.

(תוכן המכתבים):

א) מכתב בן־ברוך ליהודים דוד ואבא, שישלחו בכתב תמצית הסכסוכים שביניהם, כדי לעשות את הפשרה המבוקשת, מפני שמכתבם הראשון נאבד.

ב) מהנ״ל להיהודי דוד, לקיים הבטחתו בדבר המעות ליהודי מגדל החולה.

ג) מהנ״ל להיהודים ליב ובינוש, שישתדלו בכל כחם לפשר בדרך שלום בין היהודים נת והירש, ובאין ברירה אם ירצו להציע טענותיהם לפני בי״ד בוררים, יעשו זאת בבית המשפט כדין.

ד) פסק בי״ד של בוררים על דבר נכסי יתומים.

ה) מסירת רשימה מיהודי לחברו על דבר חובות אביו.

ו) מכתב מיהודי הירש ליהודי בינוש על דבר קיום הפשרה.

ז) שאלה שנשאלה מאת בן־ברוך בדבר ענין הנוגע לדין ישראל, בבקשה לחוות דעתו בדבר.

---

1) על דבר האיש הזה, עיין ח״א עמ׳ 105 הערה 3.

אבינדור בן־חיים וזלמן בן־ברוך, הנוגע לדתם וכיוצא בזה, לברר בסינט ולהוציא משפט על איזה יסוד יתקיימו כתת החסידים והקהל מכאן ולהבא, ולהמציא לתכלית זו השאלות והתשובות הכתובות עברית יחד עם תרגומן.

על גוף הכתב חתום הגינירל־פרוקורור אבוליַנינוב. נשמע באספה הכללית 27 נוֹבר 1800.

יג.

(ועד זמן לשטוע ענין אבינדור והרב בסינט בדיפרטימנט השלישי).

בזורנַל של הסינַט השליט מן 22 להודש נויבר 1800 נרשם:

פקודת רוממות מלכותו, שהובאה להסינַט על ידי האדון הגינירל אשר לחיל הרגלי גינירל־פרוקורור... פיטר כריסנפוביץ אבוליַנינוב ביום 27 נוֹבר זה, על דבר בירור הענין שבין אבינדור בן חיים וזלמן בן ברוך הנוגע לדתם וכיוצא בזה, ולחוק חק על איזה יסוד יתקיימו כתת החסידים והקהל מכאן ולהבא.— צוו: להציג הענין הזה בהדיפרטמנט השלישי של הסינט, לשמוע אותו יחד עם יתר הענינים הנוגעים ליהודים הנמצאים שם, ולתכלית זו נתנו אל פקידות המשלוח (אקספידיציה) העתקות מסעיף זה.

על גוף הכתב חתום הסינַט השליט.

יד.

(הודעת אבוליניגוב להקטגור של הסינט אֶלינין, שהוא שולח לו ספרים וכתבים שנלקחו מביתו של הרב).

להאדון הקטגור הראשי של הדיפרטימנט השלישי מהסינַט אֶלינין.

בשלחי בזה על פי פקודת רוממות מלכותו, שעל אודותיה הזדעתי בכ"ז לחודש נויבר, את הכתבים על דבר היהודים אבינדור בן חיים וזלמן בן ברוך, הנוגע לדתם וכו', הנמצאים בבית פקידות משלחת הסתרים והנכון להתברר בסינט, על איזה יסוד תתקיים כתת החסידים והקהלות לעתיד — הנני מצרף לזה ספרים ומגילות שונות שנלקחו מביתו של בן־ברוך, ושנשלחו לי אחרי כן מאת הגוברנטור אשר לעניני האזרחים ברוסיה־הלבנה, עם תרגום קצר על דבר תכנם, שנעשה פה על ידי המתרגמים

אדם", מוסר.— "לקוטי פרדס", דינים.— ס' "הגיון" להרמב"ם.— "אבן העזר", שו"ע.— "שו"ת מהר"י",— "מגן אברהם".— "תורת הבית".— "שטה מקובצת".— "ראשית חכמה".— "תקוני זהר".— "קצור של"ה". — "שבילי אמונה". — "שערי ציון", תפלות. — "כרתי ופלתי".— "מדרש רבה".— "שו"ת רשב"א",— ועוד חלקים מתנ"ך, תלמוד בבלי, דובליקטים מהנ"ל וכו'.

טו.

(דילטוריא נוספת מאת אבינדור על החסידים ועל הרב).

כבוד מעלתו אדון רב־החסד!

אל בקשתי הנכנעת, שהגשתיה אל מעלתו על יסוד פקודת הקיסר, על ראש הכתה זלמן בן־ברוך, נלוו שאלות הנוגעות לכתה הזאת. בתור מלואים אליהן, ארהיב עוז בנפשי, להציג בזה לפני כבוד מעלתו קטעים מהספרים בשפת עבר מאת בן־ברוך זה, הנועדים בשביל הכתה הנזכרת בלבד, בבקשתי הנכנעת כי יואיל לצוות לתרגמם רוסית. ולמען האמת להרשות שיהיה (באותו מעמד) בא־כחי שאני נכון להצינו. מתוכם יתראה הדבר, שלא לבד שאותה הכתה מתנגדת לדת היהודית, עוד היא מסוכנת לשלום הממשלה. ומביאוריו של בן־ברוך על שאלותי, אבקש לתת לי העתק בלשון עברית עם תרגום רוסי, בדי שאוכל להביא הוכחות על אמתת דברי, ולדרוש מאת בן־ברוך פנקסו, ששם רשימות בתור הכנסה המעות שהוציא מיד היהודים, ובתור הוצאות משלוח המעות לחוץ למדינה, לחברי הכת שלו בארצות נכריות. כמו כן לצוות להביא הנה את יתר ראשי כתת הקרלינים שבפלכים אחרים שבמדינת רוסיה, עם פנקסיהם, כפי שאני מורה עליהם, מפני שעל ידי זה יתברר כמה סכומים, שאינם קטני־ערך כלל, נשלחו מרוסיה לחוץ־לארץ, מלבד זה יש לי להודיע למעלתו גם זאת, שאלה ראשי הכתה, שידיעתם בדיני היהודים מועטת, מדיחים (את העם) מאחרי הדת האמתית אל כתתם המקולקלת, ויותר מזה מתעים הם ילדים צעירים, ומביאים אותם לבלתי שמוע בקול אבותיהם ולקחת רכושם. בתקותי לחסדי מעלתו, הנני עבדו הנכנע...

אביגדור בן חיים רב־הכולל בפינסק.

דיקבר יום... שנת 1800.

ח) רשימה על דבר סילוק חובות.
ט) רשימה על דבר החובות הנוגעים להסכסוכים הנזכרים בסימן ג'.
י) רשימה על דבר חובות כאלה.
יא) פסק על דבר חובות אלו ועל דבר כל הסכסוכים בענין הנזכר.
יב) שאלה ששאל אחי הרב מאת אחיו בדבר הנוגע לדין ישראל.
יג) חבור קצר על דבר דיני ישראל, מלוקט מספרי קדמונים עם שאלות ותשובות.
יד) תפלה בעברית על דבר הצלחת הקיסר ושלומו.

(רשימת הספרים):

„פרדס רמונים" לרמ"ק, דפוס ישן.— „שבות יעקב", שו"ת.— „זבחי צדק" להרמב"ם (?). „חושן המשפט".— ס' „מצות הגדול" (סמ"ג). תלמוד ירושלמי. — „עין יעקב". — תלמוד בבלי: מסכתות חולין, זבחים, בבא קמא, ברכות.— ספר הרמב"ם. — „מקראות גדולות".— „כנסת הגדולה".— „עמק המלך", קבלה, דפוס אמשטרדם.— חומש ס' בראשית.— „לחם משנה" על הרמב"ם.— שו"ת „בית חדש".— „ראש יוסף", פוסקים.— שו"ת רמ"א. — „זית רענן"—פירוש על התורה. — מדרש תנחומא. — „ריטב"א".— „מגיני ארץ".— „פרי מגדים" על הש"ע.— „תולדות אדם", להרשב"א.— ספר יקורב (ספר יצירה?) בקבלה.— שו"ת „פנים מאירות".— „כל בו".— „תשב"ץ".—„תורת חיים".— „ושב הכהן" להרב מהמבורג.— שו"ת „תורת אמת".— ס' „הערוך".— מדיני (מגיני?) שלמה.— „פני יהושע" להרב מלבוב.— „הלכות גדולות".— „פרי עץ חיים" בקבלה.— „מכלול" לרד"ק.— „באר יעקב".— „של"ה".— „הלכות קטנות".— „טל אורות" על הלכות שבת.— „רמב"ם".— ס' „הנוך".— „פאר הדור", שו"ת.— „עץ חיים", קבלה.— „כתם פז" על התפלות.— „אלים" לישר מקנדיה.— „זהר".— „תנ"ך".— „שו"ת רש"ל".— „ערוגות הבשם", דקדוק.— „ברכת הזבח".— „חדושי קדושין".— „תנא דבי אליהו".— „צידה לדרך".— „יסוד עולם" בתכונה.— „משאת בנימין", שו"ת.— „שו"ת הר"ן".— „תכונת השמים" בח' התכונה.— „אבודרהם".— „כוזרי". — „שער השמים". — „מקדש מלך", קבלה. — „תורת

הרבנות כמה שנים, וגם הודעתי להקיסר הנ"ל בקובלנא הנ"ל אודות הספר שלהם ששרפוהו בווילנא מחמת שכתוב שם נגד הדת שלנו ונגד דת המלוכה הנ"ל. והנה להיות כי נשאתי חן מאד בעיני הקיסר פאוויל ע"ה כידוע ומפורסם לכל מחמת הקארמלין (?) שישרו בעיניו, שלח משפטי ודיני אודות מעות הנ"ל להגוברנאטור דמינסק; ועל אודות הספר הנ"ל מילא בקשתי ושלח אחר הרב של הכת הנ"ל שבמדינות רוסיה לבן, זלמן בן ברוך ולהביא לעיר מלוכה פטרבורג למקום משפט הכעליו (כי עליו ?) לעמוד עמדי פנים בפנים. ויהי כאשר דברתי עמו פנים בפנים לא הבינו שרי מקום משפט את לשונינו, וציוו לי בפקודת הקיסר ע"ה לכתוב כל טענותי על הספר הנ"ל וגם שאר טענותי על הכת הנ"ל לברר שקרותם, הכל בכתב עברי, ומסרו להרב שלהם בן ברוך הנ"ל, שיכתוב תשובה על כל דברי גם כן בכתב עברי.

ואחרי כן מסרו לי השרים הנ"ל השני מכתבים הנ"ל, שלי ושלו, לשני יהודים מעתיקים אחד מצידו ואחד מצידי, והעתיקו שני המכתבים הנ"ל בלשון רוסיה לפני הקיסר ע"ה. והנה תיכף כשגמר בן ברוך הנ"ל מכתבו בלשון עברי קודם שמסרו השרים מכתבו להמעתיק, צעקתי אז לפני השרים הנ"ל להראות לי תשובותיו שבלשון עברי, כי אוכל לברר באיזה בירורים שכל תשובותיו הן שוא ושקר. ולא השגיחו עלי ודחו אותי בדיחויים, ולא הראו לי תשובותיו של בן ברוך הנ"ל קודם שהראו לפני הקיסר פאוויל ע"ה. לזאת נתקבלו תשובותיו ויצא לחירות וכאי ממקום משפט הנ"ל, ולא פסקו עליו ולא על כת הנ"ל שום דין מורד נגד הדת והמלוכה. והנה לפי הנשמע נשלח כל הענין וכל המכתבים הנ"ל אל הסענאט הנ"ל כעת.

ולזאת אני מפיל תחינתי לפני כבודם הרם ונשא, להראות לי תשובותיו של בן ברוך הנ"ל וליתן לי איזה הרחבת זמן, אולי אוכל לברר שהן שוא ושקר ואין בהם ממש, ויעשו זאת שרי הסענאט אנשי אמת למען אהבת האמת שיתעלה האמת אשר אתו והשקר של כת הנ"ל. וכאשר יתברר האמת אשר אתי אז ימחלו על כבודם הרם ונשא וישלחו מאתם מכתב הודעה נאמנה להגוברנטאר דמינסק, להודיעו גם כן האמת אשר אתי והשקר של כת הנ"ל, כדי שיפסוק עליהם שישלמו לי כל הסך

טז.

(אבינדור מבאר לפני שופטי הסינט תמצית הדברים שעברו בינו ובין החסידים והרב. המכתב הזה נמצא במקורו בעברית, בלשונו וסגנונו של אבינדור, ואנו מוסרים אותו כמו שהוא מלה במלה בדיוק עם שבושיו).

לכבוד השרים הגדולים הפרתמים ואצילי הארץ, יושבים על מדין וכסאות למשפט בסענאט פריטאמענט השלישי לכל אחד ואחד לפי מעלתו ומדרגתו הרמה.

ראשית דבר אבקש מחילה וסליחה ממעלתם הרמה על׳ ריבוי דברים אשר לא כדת נגד כבודם הרם והנשא, כי אהבה מקלקלת השורה, היא אהבת האמת אשר לי מנעורי, והיא גרמה לי לצאת חוץ לגדרי ומדותי הטובים והמפורסמת. הגם כי החכם שלמה המלך ע״ה אמר: יהללוך זר ולא פיך, אך חכמים בתלמוד פירשו ואמרו דבאתרא דלא ידעו שרי לאינש לשבוחי נפשיה, אבל באתרא דידעין ומכירין אותי ואת משפחתי הרמה שם יודעת כל המעלות ומדות טובות שלי המפורסמות שם, ואיך שבנעורי הייתי לומד היטב בתלמוד ומפרשים ופוסקים, ואחרי כן נעשיתי רב בעיר לעסלי במדינות פולין, ואחרי כן הייתי בווארשא עיר מלוכה בפולין יוצא ונכנס בחצרות שרים גדולים, והייתי נושא חן בעיניהם מאד כמה וכמה שנים. ואחרי כן שכרתי לי הרבנות דפינסק בליטא בכסף מלא לשר העיר על עשר שנים וגם הלואה להקהל סך ארבע מאות זהובים אדומים בלי רווח משך זמן הנ״ל.

ויהי כאשר קמו עלי כת המכונים בשם חסידים או קרליגר וגרשוני מהרבנות הנ״ל קודם כלות משך זמן, וגם לא סילקו לי כל סך הארבע מאות אדומים הנ״ל, והכל בעלילות שוא ושקר, שהוציאו עלי אשר אין כדאי להעלות לפני שלחן השרים הגדולים בזיונות גדולות כמוהם ושקרים גדולים. והנה כדי לקרת (לברר?) שקרותם של כת הנ״ל נסעתי לווילנא הגדולה בליטא, להיות כי ראשי הקהל שם רובם הם שונאים ורודפים של כת הנ״ל, והם שרפו את הספר שנתחבר מהרב שלהם, ולקחתי שם כתב מכל המעשים שעשו הראשים לכת הנ״ל, ובפרט מגדון הספר שלהם ששרפו שם. ונסעתי ליער מלוכה לפטרבורג ונתתי קובלנא להקיסר פאוויל ע״ה על כת הנ״ל שיסלקו לי כל סך הנ״ל וגם גרם היזקות ממניעות הכנסת

אבותינו למען הגן על ארצם הזדיינו בכלי־קרב ושפכו את דמם, כן יודיעו לנו דברי הימים לבני ישראל, ולזכר המאורעות הרעים, שאירעו בשתי החורבנות של ירושלים, קבעו צומות שעד היום אנו מקיימים אותם ומדקדקים בקדושתם. עתה בא נפוליון קיסר צרפת עם מלכי בריתו, להחריב את רוסיה ארץ מולדתנו האהובה. הוא עובר בכל מקום חרבו בידו וחלקות על לשונו; וכל העמים שתחת ממשלת רוסיה, יוצאים למלחמה נגדו מבלי דרוש מאתנו להשתתף בה בגופנו. מעולם לא עבדו אנשים מישראל בצבא הרוסי, ואפילו במלחמה הכבדה הזאת, אין קיסר רוסיה דורש מאתנו לעמוד בשורת אנשי הצבא, מה שעל ידי זה לא לבד שאי אפשר היה לנו אז לשמור את השבת ולהזהר במאכלות האסורות, אלא אף היינו זקוקים לעבור על כמה מצות, שאנחנו בני ישראל מדקדקים בהן בכל חומר, והנשים היו לאלמנות מבעליהן והבנים ליתומים אחרי אבותיהם הנופלים בחרב נפוליון. ובשעה שנפוליון משתדל לעשות חונף לעמים, בהבטחות שוא על דבר חיים של אושר ושל שלוה, דואג אני, אהובי אחי, פן ינטו רגלי אחד מכם מדרך האמת, וכמורכם ורבכם הנני מעיד בכם בשם ה׳, ומשביעכם בכל דבר הקדוש והאהוב לכם — היו נאמנים לקיסר רוסיה ולעזור ולסעד בכל כחכם לשרי צבאותיו, בהודיעכם אותם בסוד ובזריזות איש על ידי אחיו, על דבר חיל האויב, מקום תחנותם, מספרם וממרתם, בקיצור, כל דבר שיכול להסיר מכשול ופגע מאדוננו הקיסר אלכסנדר הראשון האהוב לנו וממלכתו הנשאה, ולהיות לעזר ולהועיל לארץ מולדתנו. השפה העברית הנודעת רק לנו — אם אך תשארו נאמנים איש אל אחיו, מה שאין אני מסופק בדבר— תהיה לנו לסתר מפני אויבנו, אשר בתאות בצעו החריב את אירופה כולה, והגיח באחרונה גם בלב רוסיה ארץ מולדתנו האהובה. אלהים יושיע את מלכנו מלך רוסיה, ויכניע את אויביו ואויבנו, כי צדיק הוא, ולא רוסיה קראה למלחמה רק נפוליון, והעד על זה התנפלותו הנועזה עם חילו על אדמתנו. ואנכי בעצמי, מורכם ורבכם. מפני מסירות נפשי להקיסר אלכסנדר ולמדת צדקתו, הרחקתי נדוד טרם בוא חיל האויב אל ארץ רוסיה פנימה, ובמדה שעשיתי זאת בשבילי, בה במדה עשיתי זאת בשביל להשיג האפשרות לאמץ את רוחכם בעצותי. התאוששו והתאמצו, והשתדלו בכל כחכם להיות לעזר לשרי

שהפסידו לי. נא ונא לרחם עלי בחסדם הגדול ולשמוע זעקת דל כי אני (עני?) ואביון אנכי.

מן הכתבים האלה אנו למדים:

א) שנטיית הממשלה היתה לצד החסידים.

ב) שגם מעשי החסידים לא היו תמיד נקיים מדופי, וכדי להפיק תועלת לעצמם השחירו לפעמים את פני המתנגדים בעיני הממשלה במדה נפרזה (עדים על זה דברי קוטוזוב לאבולינינוב על אודות הגאון מכתב ז'. שאינם מכוונים אל האמת המוסכמת).

ג) שהידיעות שבאו לידי הממשלה, ממקור החסידים יצאו.

ד) שעיקר תכלית ר' אביגדור במלחמתו עם החסידים, לא היתה לשם שמים, לקנא קנאת הדת המחוללת על ידיהם, אך טובת עצמו היה דורש, וזאת היתה עיקר מטרתו.

ה) שהרבה מעשים מקולקלים נעשו על ידי ר' אביגדור על דעת עצמו, שלא בידיעת טובי המתנגדים כלל.

(קול־קורא של הרב רבי זלמן בן ברוך לכל היהודים המתגוררים ברוסיה הלבנה).

אחרי שנשבתה בימים מקדם ממלכת ישראל, נעשו לנו הארצות ששמה באו אבותינו לגור לארצות מולדתנו. אנחנו החוסים תחת ממשלת קיסר רוסיה יר"ה, לא זו בלבד שלא סבלנו צרות כאלה, שעברו עלינו בשאר הארצות וגם בצרפת עצמה — אין לי צורך לפרטן כי שמען מלאה הארץ ולא נכחדו גם מכם — אלא אף זו, כי כלום חסרנו דבר בארץ מולדתנו רוסיה האהובה? שקידתם וחריצותם של אנשי־מעשה, הספיקו אמצעים הגונים לפרנסת בני ביתנו, ומלבד שהיינו נאותים מן החוקים יחד עם אזרחי רוסיה, עוד הורשה לנו לזכות בהנחות ומשרות, והיינו נהנים כבוד וחופש בעניני אמונתנו ועבודת אלהינו. גם בעיר המלוכה פטרבורג, גם שם נמצאים בני ישראל ולהם בית תפלה. אַיֵה ממלכה שבה נהנים יהודים מרוָחה כזאת? באמת לא באחת, מלבד ברוסיה היחידה.

לא היו בנויים כהלכתם, והסגנון היה מסוכסך ומורכב משברי פסוקים שלא כדרכם, לפי טעם הימים ההם, ומצד אחר אין סגנון הלשונות בכלל ומליצות לשון הקודש בפרט, נוחים להתרגם כל צרכם לשפה אחרת, אפילו בשעה שהדברים במקורם כתובים וערוכים כמשפטם, לא כן הדבר בקול־הקורא אשר לפנינו, מלבד מלים אחדות שנשתנו מעט בתמונתן במשך מאת השנים האחרונות, כולו ערוך בסגנון אירופי, כפי מה שסיגלוהו להם גאורי הרוסים בזמן ההוא, בשפה מתוקנת כראוי; גם נראה בו דבר מתמיה מאד, שבכל קול־הקורא לא ימצא גם פסוק אחד ואפילו מאמר כל שהוא מדברי חז״ל, אשר מדרך כל רב וחכם בתורה בכלל ודרכו של הרב בפרט, לתבל בהם את דבריו (עיין לדוגמא באגרת הרב סי׳ ב׳), וביחוד בענין שלפנינו שנקל היה להרב למצא לו מאמרים כאלה בשפע רב מאד, ולא תתנוצץ מתוך שורותיו אף מלה אחת כזו, שתתמלט מפי חכם תלמידי מדעתו ושלא מדעתו, ולהפך נמצאו בו דברים שהם נגד רוח איש יהודי, ואינם מכוונים כלל עם הלך־דעתו ומחשבותיו. די לנו להעיר רק על המאמר שבסוף קול־הקורא: „עשרת הדברות מצוים אתכם על כך״ (Десять заповѣдей Господнихъ вамъ то повелѣваютъ), צווי שאינו נמצא שם לגמרי, ובכלל הוא סגנון מיוחד לאיש אשר לא מבני ישראל הוא, לבעלי הברית־החדשה הנותנים לעשרת הדברות חשיבות מיוחדת, אבל מוזר הוא לאיש ישראל שבעיניו קדושה אחת לכל התורה כולה, ואלו באמת יצאו הדברים מפי הרב, כי אז אין ספק שהיה אומר: תורתנו הקדושה מצוה אתכם על כך, שהיה נקל לתרגם רוסית: „Нашъ священный завѣтъ. . . ״. לכן ברור בעינינו שהדברים הם בהיפוך ממש, הקול־קורא הרוסי אשר לפנינו אינו תרגום מלשון הקודש כי אם המקור בעצמו, והקול־קורא העברי שלא בא עד עתה לידינו, היה תרגום ממנו על פי הנוסח שנתן להרב בשפת רוסיה, וקרוב לשער שזו היא הסבה שאבד מאתנו בלשון הקודש, מפני שהיהודים הביטו עליו לא כעל דבר שבקדושה שיש לו ערך קיים, כי אם כעל דבר של חול שאינו אלא צורך שעה, ומכיון שעבר זמנו בטלה מטרתו וחשיבותו, ולכן לא דקדקו בשמירתו ונאבד.

גם הדברים: „במורכם ורבכם הנני מעיד בכם... אנכי בעצמי מורכם ורבכם הרתקתי נדוד...״ מאשרים דעתנו

צבאות רוסיה, אשר לא ימנעו מלהודיעני דבר עלילותיכם לשמח בהם את לבבי. בזכות המעשים האלה יכופרו לנו עונותינו אשר כאדם חטאנו לאלהים. קבלו עליכם תעניות כפי כחכם, הרבו תפלה לאלהים בעד נצחון חיל רוסיה את האויב הכללי, ולהיות באופן זה לעזר לארץ מולדתנו ולהשיב את המנוחה כבראשונה. אז נשוב ונהיה מאושרים ואהובים ביותר למלכנו ולרוסיה האהובה. מהרו להעתיק דבר פקודתי זאת ולמסרה מאיש לרעהו, למען תתפרסם חיש מהר בכל המקומות ולמנוע בעד חורבן האומה העברית. אל שדי יחזק אתכם בכל מעשיכם לתועלת דורשי טובתכם, ובכחו יעזור לכם לסייע להגנת ארץ מולדתנו. עשרת הדברות מצוים אתכם על כך וגם אני דורש זאת מכם בכל לב.

קול־קורא" זה נמצא בשפת רוסיה בארכי של השטב הראשי אשר לצבא בפטרבורג, בין החומר השייך למלחמת שנת 1812, שנאסף בשנות השלשים למאה החולפת בהשתדלות מ. י. מיכלובסקי־דניאלבסקי, ומאושר על ידי שר־הפלך אשר לעניני האזרחים בפולטבה בעת ההיא, פ. מוגילבסקי, ונתפרסם עתה בדפוס בפעם הראשונה על ידי מר ס. מ. גינזבורג, בספרו החשוב „Отечественная Война 1812 г. и русскіе евреи" עמוד 59—61 שממנו לקחנו הדברים.

מר גינזבורג מתפלא, שאף על פי שחסידי חב"ד הרבו להוקיר ולנצור כבבת־עין כל מלה שיצאה מתחת עטו של הרב, לא נשאר אפילו אכסמפלר אחד של קול־קורא זה במקורו העברי, והוא חושב למשפט שמיד אחר קריאתו דנו דינו לביעור מפחד אויב ומחשש סכנה. אבל לדעתנו תתישב פליאת גינזבורג, אם נשים אל לב, שבכלל משונה מאד ה„תרגום" הרוסי הזה מכל התרגומים האחרים, שהגיעו לידינו מכתבי הרב ומכתבי ר' אביגדור, בכל התרגומים האלה סגנון הלשון לקוי מאד (כפי שהערנו על זה במקומם), עד כי קשה היה לנו בהשיבנו את הדברים למקורם, לתת להם צורה ראויה לכסות מעט על המגרעות הנמצאות בתרגום הרוסי, ואלו באנו לתרגם כל פסוק ופסוק כצורתו, כי אז יצא תרגומנו העברי בשפת עלגים. סבת הענין ברורה ומובנת, מצד אחד לא היו הדברים נקיים ממומי הלשון גם במקורם העברי, תמאמרים

זה, שבשנת 1812, שבה ימלאו לנפוליון שלש וארבעים שנה תבא מפלתו, וגבול שלטונו יתם.

(„Наполеонъ I и Апокалипсисъ", Русск. Старина 1883 г. Декабрь, стр. 651—652), מביאו ס. מ. גינזבורג בספרו „Отечественная Война" עמ' 56 בהערה.

זאת, מפני שאין אנו מוצאים בשום מקום, שישתמש הרב במבטאים כאלה, שיש בהם הרבה מזחיחות הדעת והכרת ערך עצמי, אפילו שם שנכרת שאיפה מיוחדת מצדו להטות את לב אנשי־סיעתו אחריו.

לדעת מר מ. ס. גינזבורג (בספרו הנ״ל עמוד 55), לא נתחברה הנבואה על דבר מפלת נפוליון על ידי ר׳ אביגדור — על פי צרופי צ״ו אותיות שבספר דברים, קפיטל ל״ב פסוק מ״א, מ״ב — כהשערת הסן (עיין ח״א עמ׳ 92 הערה 2, הוצאה שניה), אלא על ידי הרב, והיא נמצאה בין שאר כתבי־ידו שנלקחו ממנו בשעת החיפוש שנעשה בביתו על ידי הממשלה בשנת 1798—תקנ״ח, בעת מאסרו הראשון[1].

מה שראוי לציין בדבר זה הוא, שבשנת 1812 פנה הפרופיסור של האוניבירזיטט הדורפטי, פרידריך גֶצֶל, במכתב למינסטר־הצבא בעת ההיא, ברקליי די־טולי, שבו מעירו על חשיבות הדבר בשביל תוצאות המלחמה, לעורר בלב אנשי הצבא הרוסים את ה„בטחון שההשגחה בחרה בהם לשים על ידיהם קץ בשנה הזאת, שנת 1812, לכל הצרות והתלאות שהביא נפוליון על אירופה כולה״, „בטחון כזה—מוסיף הפרופיסור—אפשר שיוָלד בלבם אם נבאר להם שני מקומות בספר „ברית החדשה״ ב„חזון יוחנן״ (פרשה י״ג פסוק ו׳, י״ט). גֶצֶל רואה בשמו של נפוליון, בחלוף האותיות למספרים בדרך נוטריקון וגימטריאות הנהוג אצל היהודים, אותה החיה בעלת „שבעה ראשים... שֶׁמַּרְאֶהָ כנמר ורגליה כרגלי דוב ופיה כפי אריה... ואשר בפיה חרפות נגד אלהים לחרף את שמו ואת משכנו ואת החונים בשמים״, כחזון אשר חזה יוחנן, ושמספרה „שש מאות וששים ושש״, ומפני ש„שלטן נתן לה להלחם ארבעים ושנים״, יוצא לו על פי

---

1) מר גינזבורג אינו מחליט בבירור, אם נבואה זו שנבא הרב על מפלת נפוליון היתה עוד בשנת 1798, אלא משער שכך היה הדבר, אבל בעינינו קרוב יותר שהנבואה הזאת: אם אך היא פרי רוחו של הרב, התנבא שנים אחדות אחרי כן, אחרי שכבר נקרא לו דרור בפעם שנית ממאסרו, כי לוא היו מחשבות הרב על דבר נפוליון גלויות וידיעות להממשלה עוד קודם לכן, כי אז בלי ספק לא שמה לב כל כך להדילטריות של ר׳ אביגדור וסייעתו, שהוא דורש טובת נפוליון. אגב ראוי להעיר שעל פי מכתבו של הקטגור אבוליַניגוב לאַלינין מן 22 דיקבר 1800, נראה שהספרים והכתבים של הרב נלקחו ממנו רק בסוף שנת 1800 (עיין למעלה מכתב י״ד).

באסיפה גדולה ולאזור גבר חלצים ואיש אל אחיו יאמר: חזק ונתחזק בעד כבוד ה׳ ועמנו, ראו חלול השם נורא מאד, אשר נתחלל בעונותינו הרבים, רדו לעמק יהושפט לעומקא דדינא, לבער הקוצים מכרם ה׳ צבאות כל בית ישראל, להדפם ולרדפם ברדיפות מלאות הזעם, להחרימם ולעקור שרשם בנפשם ומאודם, לעקור אותם ולשרש אתהם כדין ע״ז, צא תאמר להם הכנם אל תאמר להם, המה בקהל מורידין ולא מעלין, לדכאם ולמוגגם כמוץ לפני רוח, ולהתאמץ להפרידם איש מאחיו, לבל יתחברו ויתקשרו יחד חבר בוגדים ומנגדים נגד דת תורתנו הקדושה, ובכל מקום שהם מצוים לשלחם מן המחנה כדין צרוע וזב, את כל אלה יאות לון למעבד להון, וכך הוא חובותינו ויפה לנו, אך מחמת טרדת הזמן וגלגול יומא דשוקא, אשר כל אחד לעסקיו פונה, ואי אפשר לאספם באספה רבה ושלמה, וכאשר שמענו כן ראינו התחלת היציאה יצאו חלוצי צבא ללחום מלחמת ה׳ בשפר, הלא המה ראשים ורוזנים קציני נגידי אלופי מנהיגי דק״ק ווילנא יע״א, בצירוף כבוד הרב הג״און אב״ד והר״מ דק״ק הנ״ל, ובצירוף כבוד הרב הגאון החסיד המפורסם מו״ה אליהו נ״י דק״ק הנ״ל, אשר אזרו חיל לצאת כנגדם בחצים שנונים, וקול תרועת שופר והדלקת נרות, כאשר עינינו ראו ולא זר את כתבם, והמכתב פתוחי חותם קודש לה׳ בק״ק הנ״ל, וכל דבריהם נאמרים בפלס מאזני האמת והצדק והמשפט, וגם על זה פקחו עיני רוזני קציני ונגידי ראשי ק״ק הוראדנא בצירוף כבוד הרב הגאון המפורסם אב״ד ור״מ דק״ק הנ״ל והגלילות, ליתן תוקף אומץ והרמנא, וחזקו ואמצו את הכרוז של רוזני גאוני ק״ק ווילנא, והחרימו כת הבורות החסידים הנמצאים בכל עיר ועיר, פלך ופלך בבתי כנסיות, ופה ביומא דשוקא דזעלווע בפרסום גדול בקהל עם רב ובמושב זקנים וישישים, בשערים הללו בהלל הגדול את תפארת מעשיהם ויושר קנאתם, המקנאים קנאת ה׳ צבאות כפינחס ואליהו נביאי ה׳, בכן אף ידינו תכון עמהם, וזרועותינו תאמצם לשית סיג וגדר גדול, שחלילה וחלילה לשום אדם בעולם מסביבות כל גלילותינו הסרים למשמעתנו, לבלי ישים לדרך פעמיו לכת חבורתם להתחבר עמהם ולעמוד בקהל עדתם או לאכול משחיטתם ולבא בברית עמהם, וגם שלא לשנות מנוסח אשכנזים למנהג ספרדים, ולא באנו לשאל אלא להזהיר, אף שאין דרכי לצאת חוץ מגדרי על

כתבי־חרם*).

א.

מכנף הארץ זמירות שמענו קול ענות, והקול הולך וסוער כפעמון חזק ונשמע בערי העברים חיל ישורון שה פזורה; היות זה ימים לא כבירים קמו ונתחברו כת חסידים ואנשי השם כלא היו, חכמים הם להרע ולהטיב לא ידעו, ההולכים בדרך לא סלולה בתפלות עם ה׳ עד חצי היום משונים ממנהג קדמונים ז״ל, נסתר נסתרה דרכם מה׳ ומאלוה משפטם יעבור, פונים את עצמם לכל צדי ההרחק והולכים למרחוק להביא עצה ולעשות המזמתה לצוד נפשות נקיים בחלקת לשונם, וינאמו נאום לדרוש אל האובות והידעונים, המה רביהם המצפצפים והמהגים באין הבין וילכו בדרך ממנתה, ורבים חללים הפילה, ברגליהם תעכסנה; כגן רוה היתה ארץ יהודה וישראל לפניהם, ואחריהם מרה כלענה, ומחמת זה נתפרצו בארץ וגרמו לנו חלול השם גדול ובטלו כבוד התורה ולומדיה בעונותינו הרבים; התורה חוגרת שק על לומדיה כי תמו ועל הוגיה כי הפנו עורף ללכת בשרירות לבם הרע; ששים ושמחים לעשות רצון רבם מורה אויל לו, הוא וכל מסעדיו יצאו להר המשחית, כולם פנו יחדיו באלהו, אשר בפרישות כפיהם סופקים לאל בשמים, פורשים ובוכים בכיה של חנם ושבע תועבות בלבם, ובכל יום כמה פרפראות לכבוד רבם, והאי מעיקרא הויא גופא סריקא והשתא גופא מליאה, ואין איש שָׂם על לב להרגיש הכאב, כי בעונותינו הרבים תורתנו הקדושה באו זרים ויחללוה; רבתה המספחת ועלתה הקרחת בבני עמנו למרבה, ובודאי ראוי ונכון וחוב מוטל על כל מי שנגע יראת ורוח ה׳ בלבו ויש לאל ידו לקנא קנאת ה׳ צבאות, ומה גם בקהלות הראשיות במדינתנו, ועל אנשים העומדים על הפקודים וגודרים גדר פורצת, המתפרצים בארץ לקדש שם שמים בהתאמצות גדולים ונוראים, לאסוף

*) את כתבי־החרם העתקתי מס׳ שלום על ישראל לרא״צ צויפל, ח״ב.

ג.

הן היה למראה עינינו, כתב נבחר ולשון צדיקים מרוזנים נגידים ומופלגים דק"ק ווילנא בצירוף כבוד הגדולים ומנהלם בראשם ה"ה אב"ד ור"ת דק"ק הנ"ל, ה"ה הגאון החסיד המפורסם מוהר"ר אליהו דק"ק הנ"ל, בנדון כת החסידים ימ"ש, חסד הוא ימ"ש, שנתחברו זה מחדש, חבורות חבורות, אגודות אגודות, ומכנים את עצמם בשם חסידים, ואנשי השם כלא היו, כי רוב מעשיהם אין רוח חכמים נוחה מהם, שמשַנים נוסח התפלה שלנו מנהג אשכנזים, לנוסח ספרדים, ומתקבצים אליהם אנשים פרושים, פרוש מקופאי, פרוש קוזאי, פרוש מאהבת ה', פרוש מיראת ה', מבַלי ומבַלי עולם, עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס, ותבקע הארץ לקולם, והמה חצבי תיורי דמליין קיטמא, שאין תוכן כברן, ובק"ק הנ"ל נמצא איזה שורש פורה ראש ולענה מהכת הנ"ל, המה הולכים ורַבים מיום ליום, והתורה והדת הולכת ודלה, אי לזאת אזרו חיל לעמוד בפרץ עזה כזה לתקן המכשלה, שלא ירבה המספחת ונגע בקירות בית ישראל, וכל עיני עדתנו מאנשי קהלתנו, למינדר מילתא ולמשוך ידיהם מהכת הנ"ל, נזרו אומר בחרם הגדול יב"ן, ובחרם המבואר בספר כל בו, ובכל ת"ת ושמתות וארורים ונדויים וקללות שבתוה"ק יחולו על ראשם, ועל כל מי אשר לא ישמע לפקודתנו, אשר גזרנו אומר על כל אדם, שלא יתחבר עמהם ושלא יחזיק בידיהם, ושלא יסע שום אדם מקהלתנו למקום החסידים להתחבר עמהם, ולא יעמוד בתוך ארבע אמותם ומכל שכן לראות פני הרשע כהן עדתם, המכהן ללא אלקים, ולאלילי זהב יקרא אלה אלהיך ישראל, ובודאי היטיבו אשר דברו הרוזנים והגְאונים, שכל דבריהם שקולים בפלס ומאזני צדק על פי דת תורתנו הקדושה, כפי שמבואר בספר הגדול, ספרן של רשעים (?) ת"ת אלות ושמתות על המשַנה מנוסח התפלה, או יעבוד לאלקיו כמוהם וכמעשיהם, והתגודד בבשר ולהכות כף כנביאי הבעל ועקרי אליל, והאלקים אנה לידם מגלגלין זכות ע"י זכאי, זכאין אינון וזכאין עידיהון, כמעשה הכרוז קל קרנא משרוקיתא, יריע אף יצריח, אוי לנו מה עלתה בימינו, ראה ישראל מה עלתה בך, לכן אף אנן נענה בתריהון, לעשות גדר וסייג שעשו חכמים הנ"ל למיגדר מילתא, גם בעד

כל זה לעת הפרו חוק התורה עת לעשות לה'. — באתי עה"ח יום ה' מנחם אב שנת תקמ"א לפ"ק.

נאום אלי' במה"ו שלמה זצ"ל ה"ה בווילנא.
ונאום שמואל החונה פה ק"ק ווילנא יע"א.

ב *).

מחמת גודל חובת מצות קנאין אשר חבבו וחזקו רוזנים נגידים וגדולים דק"ק ווילנא בענין זה כאשר נראה בעליל, בודאי נשמט מידי הסופר מעשיהם של כת החסידים ימ"ש, שמנהגם דוקא לאכול דבר הטעון שחיטה בחלפים חדים ומלוטשים, שלא כדין תורתנו הקדושה, בכן באנו מן המודיעים כי כל החרמות והשמתות יחולו על ראשי השוחטים, והאוכלים מבשר טרפה הנשחטים בסכינין וחלפים כאלו, וכל מי שיעבור על דברינו ענש יענש מן השמים, ועל ראשו יחולו כל האלות והשמתות והקללות הכתובים בספר הקנאין, ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו לכלות מנפש ועד בשר, כל אלה קנאת ה' צבאות תעשה זאת, אשר נתחלל בעונותינו הרבים על ידם, ומעתה בל ירעו ובל ישחיתו עוד בכל ערי מעוזנו, ויהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו מעתה ועד עולם, ועין בעין נראה בשובו אל נוהו וירם קרן מושיע ורב וכבוד והדר תעטרהו.

כה דברי אנחנו אלופי ומנהיגי רוזנים קצינים ונגידים ראשים דק"ק סלאצק הנמצאים פה ביומא דשוקא רבה זעלווע.

נאום ישראל בן א"א הגאון הרב מוהר"ר אייזיק הלוי מטיקטין זצלל"ה.
ונאום יהושע העשיל בלא"א הגאון מו"ה יואל זצלה"ה.
ונאום שמואל במה"ר זוסיא.
ונאום חיים פייויל בלא"א הרב הגאון כמר דוד מבריסק.
ונאום דוד בלא"א הרב המאוה"נ אבלי נ"י.
ונאום בנימין במ"ה יחיאל מיכל זצלל"ה.
ונאום אהרן זלמן כמ"ר גרשון זצלה"ה.

*) הנני קובע כאן מקום לכתב־חרם זה על פי הסדר שנתן רא"צ צוייפל לכתבי־החרם.

מקרה טהור, טהור גברא רברבא מק״ק ווילנא יע״א, ה״ה הרבני מו״ה דוד נ״י מו״ץ דק״ק הנ״ל, וחד דעימיה בדומה לו מו״ה זעליג נ״י, והן הראוני כתב תועפות אשר העיר ה׳ ממרום רוח קדושים של אבירי הרוזנים דק״ק הנ״ל בצירוף כבוד הגאון אב״ד ור״מ דק״ק הנ״ל, ובצירוף כבוד הגאון החסיד המפורסם מו״ה אלי׳ נ״י, אשר לנכשלים אזרו חיל לקנא קנאת ה׳ צבאות, ונדרו גדר הכרוז שרבו המתפרצים בפרץ מרובה על העומד עמודי יסודי העולם, אשר כל אלה מבואר באריכת שפתים שפת מישרים, ואמת יהגה חכם, בודאי היטיבו אשר דברו, שיהי׳ תורה אל כלנו כאחד אחודים ואגודים בקשר של קיימא לקיום העולם האמת, בכן אף ידינו תכון עמהם, וזרועותינו תאמץ בכל תוקף עוז ותעצומות, את כל הדברים והחזיון הניתן לכתוב מאת רוזני נגידי קציני ק״ק ווילנא בצירוף הגאונים הנ״ל, וכפי אשר יצא מפיהם ומפי כתבם הנ״ל כן יקום, ראוי ונכון לירא‍ים ושלמים, לאמר איש אל רעהו חזק ונתחזקה להחזיר עטרה ליושנה, שלא יפרדו איש מעל אחיו, רק להיות חברים באיש אחד לאחדותו של עולם כמאז, ובכן אשרנוהו וקיימנוהו כל תוקף החרם והכרוז, ועלינו בהסכמה לתוקף החרם הגדול והנורא, הניתן בקריה עליזה ומפוארה דק״ק ווילנא, לדבר שנאמר ונשנה ביריד זעלווע ביומא דשוקא רבה, והשומע ישמע והחדל יחדל להיות בדול ומובדל מעם ה׳ אלה, לפסל את הראשונים אשר מאז ומקדם הולכים בנתיבות עולם, אשר המה מיוסדים על כל אבני האמת מראשונים ואחרונים תוקף עוז ותעצומות.

באנו עה״ח אנחנו אלופי רוזני נגידי ומנהיגי דק״ק פינסק הנועדים תוך עם ה׳ בעיר זעלווע, ביומא דשוקא רבה, היום יום ג׳ אלול שנת תקמ״א לפ״ק פה ק״ק הנ״ל.

נאום צבי הירש במ״ר דובער מפינסק.

ונאום נחמן במ״ר אליעזר זצללה״ה מפינסק.

ונאום נחום במ״ר יהודא ליב מפינסק.

ונאום תנחום חיים במ״ר יחזקאל.

ונאום יעקב במ״ר אברהם מפינסק.

ונאום דוד במ״ר משולם פייויל מבערציטשין.

ונאום יהודא ליב במ״ר אלחנן מכינסק.

גלילותינו הקרובים והרחוקים לקיים עליהם ועל זרעם, תוקף הכרוז שהוכרז פה ברמה, במעמד כל העדה כלם קדושים, אנשי השם מעולם, ומלכם בראשם, הרב דגליל המושל בכל ערי ישראל ציוה לתקוע בשופר גדול לפרסומי רבה שתוף גזרתו, על כל ערי בני ישראל מגלילתו הסרים למשמעתו, ששום אדם בעולם לא יסע מקהלתנו למקום שישנו שם כת החסידים ימ"ש הארורים והמתועבים בכדי להתחבר לטמא, ובפרט שלא לשנות בק"ק אמדור דבר אחד אשר גזרנו עליהם, ובנוסח התפלה לא ישנו דבר ממנהג אבותינו האשכנזים, ומי שיעבור על זה, לבד הקנסות אשר נובל לקנום, עוד יהולו עליהם כל הארורים והשמתות והקללות והנדוים, ויהיו מוחרמים ומובדלים מקהל העדה, ומשני העולמות, ולא יהי' להם שם ושארית בישראל קהל ה', ויתר פתשגן כתב הד"ת ותוקף הכרוז ופרטיו וכלליו, הלא הוא כתוב ומפורש בספר הזכרונות הפינקס הגדול.

הכ"ד הבאים על הגלוי ועל החתום, רוזנים ונגידים, ראשים וקצינים ומנהיגים דקהלתנו, בצירוף כבוד הרב המאוה"ג הגאון המפורסם נ"י אב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל והגליל, והרב הגאון דק"ק הוראדנא, וב"ד הצדק הנמצאים בפה יחד ביומא דשוקא רבה זעלווע. היום יום ר"ח אלול שנת תקמ"א לפ"ק פה זעלווע.

נאום הק' אליעזר ההונה בק"ק הוראדנא והגלילות.
ונאום שלמה בהרב מו"ה חיים בהגאון בעל מגדל צבי.
ונאום זאב וואלף בהגאון אריה ליב דק"ק הוראדנא.
ונאום שלמה זלמן במ"ר יהושע.
ונאום הק' שאול ליב במ"ר שמואל אב"ד דקלויז ווילנא.
ונאום אהרן זעליג במ"ר נפתלי הערץ סג"ל מטיקטין.
ונאום שמעון במ"ר דוב בער כ"ץ מארשין.
ונאום אליעזר במ"ר מרדכי סג"ל.
ונאום משה במ"ר אהרן סג"ל.
ונאום שמחה יעקב במ"ר זלמן.
ונאום יעקב בהגאון מור"ל תנחום.
ונאום שלום בהרב ר' יהושע כ"ץ.
ונאום אברהם אבלי במו"ה צדוק.

ד.

הנה פה ק"ק זעלווע ביומא דשוקא רבה הוקרה לפנינו

לספר גנותם, ואפס קצהו ממעשה התהו וההבל שאין בו יראת חטא, והנה היטיבו אשר דברו הרוזנים והנגידים המופלגים המפורסמים והגאונים דק"ק ווילנא והורדנא, בצירוף כבוד הרב הנזכר מעלת רב דגלילות, ומחוקק במשענותם משענת שיש בה סמיכה וקשר של קיימא לגלות נבלותם לעין כל, פשוטה ועורה עד חלצים, והמכתב מכתב אלקים הוא, אך קובל אני עליהם פרושים, כי לא הועילו במכתבים הנזכר מעבר לדף ובכרוז שלהם הנזכר שמה, כי לא שמו לאסור איסר על נפשות הרשעים, בחרמות ושמתות שלא ישחטו שום דבר הטעון שחיטה בחלפים וסכינים המלוטשים שלהם, וכמו כן נעדר האיסור הזה במכתב עוז רוזנים וקציני ק"ק ווילנא בצירוף הגאונים המפורסמים דשם, והוא אומר השכות מעיקרא דמילתא, אשר מסורת בידינו מאבותינו הקדושים מימות משה רבנו עה"ש, והם נתנו מכשול בכשיל וחלפות שלהן, להיות שחיטתן נבלה בלי שום חילוק בעולם, אשר לזאת אף ידי תכון ויסדה אתם ביתר שאת ויתר עוז, לכל חומרי חרמות ושמתות וקללות ארורים ונדוים על כת הנ"ל ימ"ש, ועל כל העוברים על הפקודים וצוויים בהלכות דתנו המסורה לנו מחז"ל, ככל הכתוב בספר הנ"ל, ואף יותר ממה שכתוב לגזור בחרם ולגזור בנידוי ושמתא על האוכלים משחיטתן, ומשמשים בכל פיגוליהן כלי חרם עץ ואבן או מחתות האנשים החטאים האלה בנפשותם, וביותר על השוחטים בחלפים שלהם, וכל מי שנגע יראת ה' בלבו, יאזור כגבור חלציו לצאת לקראת נשק בכל כלי קרב וחצים שנונים בלב ישכונו, משוחים בשמן החרם ולחרפם בחירוף מלא, עד שיד ה' מגיע לישראל ובחרם יב"ן, על כל קהלה וקהלה, עדה ועדה, מקום אשר דבר המלך מלכו של עולם ודתו מגיע, אשר נתלקטו שם האנשים הריקים והפוחזים תלמידי ימ"ש בעש"ט עוכר ישראל, ונתקשרו קשר רשעים לעשות להם מנין מיוחד כמנהגם הרע, אזי רשות נתונה מאתנו קהל ומנהיגי עדת ה' להקהל ולעמוד על נפשם, ואף להומם ולאבדם, להחרימם ולעקור שרשם, בנפשם ומאודם, שקץ ישקצום ותעב יתעבום, כי שקץ הם, ואלה הדברים צוה לנו משה עבד ה' לשרש ע"ז ממקומה ולשרפה ולפזר אפרה אנה ואנה כמוץ אשר תדפנו רות, לקנא קנאת ה' צבאות ותורתו הקדושה, לבל ירעו ולא ישחיתו עוד בעדת ה' ובזכות זה נראה מהרה בתפארת עינינו ומחמד נפשנו משיח צדקנו, ולהעביר ממשלת זדון מן

ה.

שמעו נא הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ, הביטו והתמהו תמהו, היש מכאוב כמכאוב הזמן הזה, אשר עולל לנו מידי הרקים והפוחזים כת החסידים ימ"ש, הבוגד בוגד והשודד שודד, וכל המרבה להרוס חומת הדת הרי זה משובח; אוי כי עת רעה לנו, הזמן הזה הולך וסוער בהסתערות והתאבכות גאות עשן, כי בבית ישראל ראינו שערוריה ואין איש שָׂם על לב; פשתה המספחת נגע הצרעת בקירות ישראל, כי קמו תרבות אנשים רעים וחטאים למעול מעל בה' ובתורתו, הלא המה ערב־רב אנשי כת החסידים ימ"ש, תיפח רוחם ונפשם אשר הֻבדלו לרעה מכל שבטי ישראל ולקחו את עצמם לצד מינות, כת שבתאי צבי שם רשעים ירקב ואפיקורסות, ובטלו כבוד התורה וזיו החכמה ואין מרגיש כי רעה הם מבקשים. אי לזאת יחרד כל לבב אנוש, וכל בית ישראל יבכה להחירוף והגידוף, כאשר מודעת זאת בכל הארץ מהוכות אשר הוכחתי ליצחק בעיר זוארשע 1) ריש בריוני, על אודות באר חפרוה שרי התורה כרוה גדולי המדע אבירי השכל ה"ה רבותינו הקדמונים, הציבו לנו ציונים, הקימו לנו אותות התורה במנהגים ישרים וחוקים טהורים צדיקים ומשפטים נכונים, והמה הרשעים אטמו און משמוע, סרו מהר מן הדרך אשר הורו לנו קדמונים, ויתפאו על ה' דברים לא שמעון אוזן מעולם, חברותא כלפי שמיא, וכאשר התווכחתי עם הי"ש הנ"ל, עמד כאלם בל יפתח פה, אשתקל מילוליה ונסתמו שפתותיו, והי' כאיש לא ידע דַבֵּר דבר וכאבן דומם, נבהל ומשתומם, כאשר פרסמתי קלונו ברבים בקהל המון חוגג, ויתגל בתוך אהל ה' בבהכ"נ דעיר פראגע, וכאשר ביארתי וערכתי דברים בנעימים, אמרי אמת חקקתים בספר בפרק מלחמות ה',

1) עד כמה שאפשר לשער מתכון כותב הטורים האלה בדברים אלו לרבי לוי יצחק מברדיטשוב, כי לפי דברי בעל „זמרת עם הארץ" היה ויכוח בין שני דבגים אלו בשנת תק"ם בפראגא פרור ורשה, שנה אחת קודם כתיבת החרם הזה (עיין ח"א עמ' 24 הערה 1), וגם בעל המכתב כותב שהוכות היה „בביהכ"נ דעיר פראגא", ומפורסם הדבר שרבי לוי יצחק היה באמת בזמן ההוא בורשה. ובכדי להלביש דבריו במהלצות של „מליצה", כדרך רוב בעלי התורה גם בימינו, השתדל בעל האגרת להשוות דבריו לדברי המקרא: „אותה הוכחת... ליצחק" (בראשית כ"ד, י"ד), ומפני טעם זה מוכרח היה להעמיט את השם „לוי" שלא לקלקל את תפארת המליצה.

מכל המדינות, שיתנו לו׳ תוקף על מלאכתו מלאכת שמים, אשר יצא לשטן להכת הנ״ל וישם נפשו בכפו וחפץ ה׳ בידו יצליח, ולהיות בידו לסניף ראיה ולעד קצת מקהלתנו.

באתי עה״ח היום ב׳ ב״ב מנחה תקנ״ז לפ״ק, פה ק״ק פלוצק יצ״ו.

שמשון בא״א מו׳ הרבני מו׳ משה זצלה״ה.

הארץ, ולא יהי' שריד ופליט לבית הרשעים, בני בליעל קוץ מונד כולהם, ונזכה לתקן עולם במלכות שדי אלקינו. — הכ"ד המדבר והמקנא לאלקיו, הכותב וחותם ביום ה' כ' אלול, כל העולה יקפץ פיה לפ"ק (תקמ"א), פה ק"ק זעלווע ביומא דשוקא רבה.

נאום אברהם קאצין אלין בויגין חונה פה בריסק דליטא עיר ואם בישראל.

ו.

מדי עברו פה קהלתנו ה"ה הרבני המופלג מ' ישראל מוכ"ז כמלונה במקשה, בבקשת החיפוש בכתבי ויכות שחבר להתוכח עם הכת החדשה שיצאו מכלל עמב"י הקדושה[1], ומחדשים ובודים מלבם דרך לעבודת השם אשר לא דרכו בו אבותינו ואבות אבותינו הקדושים אשר בארץ המה מימות עולם, מיום אשר בחר בנו השם ב"ה לעם קדוש, ובכל עת ובכל פנות ישראל המה צודים נפשות בשפתי חלקות שלהם, אשר שפתותיהם נופת תטופנה להעומדים על פי דרכם והולכים לתומם, שמראים להם זה הדרך שלהם ישכון אור, וכל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים, ומדי עברו פה מהר"י הנ"ל והראה לפנינו מלאכתו וטרחתו בזה ויפה כוון, ומה גם לעד נאמן וליתד שלא תמוט הראה לפנינו תוקף על דבריו, דברי הגאון החסיד הישיש מו' אלי', כמבואר בדבריו בנייר הזה משני עבריהם, השם ב"ה יאריך ימיו ושנותיו בנעימים, שיעשו דבריו פירות, שיהיה גמר וסוף למבוכה הזאת בישראל בחייו של הגאון הנ"ל, שלא תצודדנה נפשות מכאן ולהבא, ונפשות הנצודים יהיו לפורחים מידיהם, ולא יתחלל שם שמים ושאָרי רעות קשות ומרות אשר לא יסופר היוצאת ממבוכה הזאת, ובהיות שבעז"ה במחננו לא באה מבוכה, מי יתן והיה זה כל הימים, וכאשר נראה כתב חותם ידי הגאון הנ"ל ע"י מוכ"ז מהר"י, והוא בא על שעה חדא ובעת שלא היתה עת האסף הרועים שבקהלתנו ליתן לידו כתוב וחתום, ואם בא לידי זה כמעט איש לא היה נעדר, אך שלא בא בזמן גרמא לזה, והאיש מוהר"י אץ לדרכו ליריד זעלווע לבא בזמן האסף

---

1) על אודות ר' ישראל זה ותכלית מלאכותו ודבר תוכן ספרו „ויכוח" עיין ח"א עמ' 58, 59 ובהערה 1 שם.

ביד חזקה ותלו עצמן באילן גדול הגאון החסיד נ״י, ובאמת אנו דנגוהו לכף זכות, והיות כי כבר נחלט הענין אצלו בהחלט גמור בלי שום ס״ם בעולם, ונגמר הדין אצלו ע״פ גביית עדות רבים וכן שלמים, המוחזקים בכשרות לאדם הרואה לעינים, ועל פי זה כששמע איזה ד״ת מהסרסור הידוע אשר יפרש את כ״ז, לא השקיף בהשקפה לטובה ולהפוך בזכות, כי אולי הסרסור שינה בלשון קצת, וידוע כי בשינוי לשון קצת, ישתנה הענין מהיפוך אל היפוך ממש, וכ״ש שלא עלתה על דעתו כי אולי יש אתם דבר ה׳ ע״פ אליהו ז״ל, להפריש ולהפשיט הגשמיות שבזה״ק בדרך נסתרה ונפלאה ממנו, רק שצריכה קבלה פה אל פה, ולא על ידי סרסור הנ״ל; ומפני שלמדרגה גדולה כזו צריכה קדושה רבה ועצומה, בהיפוך ממש ממה שנתאמת לו על פי עדים נאמנים בעיני כבודו, וכולי האי לא טעו אינשי מהקצה אל הקצה ממש, ולזאת לא רצה לקבל מאתנו שום טו״מ ותירוץ בעולם, וביאור על ד״ת ששמע ולא שום דבר בעולם, ומה נשתנה היום, כי הנה גם עתה הפעם לא נשמע משמו שום חזרה וחרטה מימי קדם לאמר, שעכשיו נולד לו איזה ספק אולי טעות היא בידם, ואדרבה הדמים מעידים מה שבקש ב׳ אלפים אדומים לצדקה או למצוה אחרת, והיינו שלא רצה לאטרוחי בכדי, כי ידוע להם כי אצלי בודאי מתורצים כל הקושיות ידיעות ומפורסמות במדינתנו, אך הם לא קבלו התירוצים, כאשר ראינו בעינינו בק״ק שקלאוו וא״כ למה זה הבל אינע? כי הנה מודעת מאמר רז״ל „כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר וכו׳״ וכל דבריהם כגחלי אש, ובמשלי אזהרות רבות ונוראות על זה למשכילים. ובר מן דין, הנה מודעת זאת מארז״ל: „ת״ת שמורה הלכה ובא וכו׳״, אם לאחר מעשה אמרה אין שומעין לו, ואע״פ שאמרה בשם רבו חיישינן דמשקר, וכ״ש וק״ו בנידון דידן דלא חיישינן לשקרא ח״ו, אלא דהיא מילתא דתליא באובנתא דלבא, שיהי׳ הלב שומע ומקבל דברינו, ואם בשנאה אמרו, דלא חזא ליה זכותא אף שאינו אויבו ומבקש רעתו כלל, כמ״ש בח״מ סי׳ ז׳, עאכו״כ בנד״ד לאחר מעשה רב ועצום, רעות רבות ועצומות שנעשו לאנ״ש במדינתינו ליטא ורייסין, על פי גילוי־דעת הגאון החסיד, ביחוד לתלמידיו, והברא חברא אית ליה; ואני ראיתי בעיני אגרת אחת מאחד שבתלמידיו שבק״ק ווילנא בשם רבו, דברים שלא רציתי להעלות על הכתב מפני כבו

אגרות הרב*).

א.

אהובי אחי ורעי העומדים על התורה ועל העבודה:
אנ"ש המנין דק"ק ווילנא, ה' עליכם יחי' נס"ו.

אחדש"ש, פתח דברי יעיר און שומעת קושט אמרי אמת לאמתו, בדבר הויכוח עם שכנגדנו, אלו הי' באפשרי לבא לידי גמר נכון עמהם, בודאי אין לך מצוה גדולה מזו לעשות שלום בישראל, ואת מי אין כמו אלה? אך מה לנו לעשות ולא עשינו, והרבה מאד טרחנו בזה, ולא עלתה בידינו, נקיים אנחנו מה' ומישראל; הנה מראשית כזאת הודענו, והלכנו אל הגאון החסיד נ"י לביתו, להתוכח עמו ולהסיר תלונותיו מעלינו, בהיותי שם עם הרה"ק המנוח מוהרמ"מ זצלה"ה, וסגר הדלת בעדנו פעמים. וכאשר דברו לו גדולי העיר: רבנו! הנה זה הרב המפורסם שלהם בא להתוכח עם כתר"ה, וכאשר ינוצח בודאי הנה בזה יהי' שלום על ישראל, דחה אותם בדחויים, וכאשר התלו להפציר בו מאד, תלף והלך לו, ונסע מן העיר ושהה שם עד יום נסיעתנו מהעיר, בידוע לזקני עירם ואח"כ במדינתנו. נסענו לק"ק שקלאוו גם כן לויכוח, ולא עלתה בידינו, ועשו לנו מעשים אשר לא יעשו, ושינו מעמם והבטחתם, אשר הבטיחו תהילה שלא לעשות לנו מאומה, רק כראותם שאין להם מה להשיב על דברינו, באו

---

*) על פי תוכן המכתב הזה אפשר לשפוט, שהיה כתוב בראשית שנות השלשים, כי בו מתאמץ הרב להשקיט את רוח אנשי־סיעתו בוילנה, שלא „יעוררו מדנים" על דבר שרפת הספרים על ידי המתנגדים, וכפי שנראה מתוך דברי ר' אביגדור יצא הדבר הזה אל הפועל קרוב אחרי עלותו על כסא הרבנות בפינסק, היינו מיד אחר שנת תקל"ב. אכן אם נסכים להשערת דובנוב, שהספר הראשון שעלה עליו הגורל להשרף, היה הס' תולדות יעקב יוסף, אז ראוי לאחר את זמן כתיבת המכתב הזה לשנת תקמ"א או לאחריה, מפני שהספר הנ"ל יצא לאור בפעם הראשונה בשנת תקמ"א (עיין ח"א עמ' 35, 36 ובהערה 2 שם). כפי הנראה ממכתבו של קיטזוב לאבולינוב, נשרף בוילנה הס' „צוואת ריב"ש" (עיין למעלה עמ' 240), אבל אי אפשר לדעת בדיוק מתי נדפס הס' הנ"ל בפעם ראשונה, כי בהוצאה הראשונה חסרה שנת ההדפסה (אוצר הספרים לבן־יעקב). לדעת בעל בית רבי נשרף הס' תולדות יעקב יוסף בגליל פראג, בהשתדלות בעל נודע ביהודה (ח"א עמ' 40 הערה ב. שם, דף פ"ט).

מאמין בקבלת האריז"ל בכללה, שהיא כולה מפי אליהו ז"ל, רק מעט מזעיר מפי אליהו ז"ל, והשאר מחכמתו הגדולה, ואין חיוב להאמין בה כו', וגם הכתבים נשתבשו מאד כו', ולאיש אשר אלה לו, לו משפט הברירה לברור לו הטוב והישר מכל כתבי קה"ק האריז"ל, לאמר שמועה זו נאה והוא מפי אליהו ז"ל, וזו אינה מפי אליהו ז"ל. מה נאמר ומה נדבר ומה נצטדק לפניו, וגם אם יאמר איזה פירוש בכתבי האריז"ל שלא כפירושינו, כל מי שיש לו מוח בקדקדו יבין וישכיל, שכל מי שאינו מאמין באיזה דבר, לא אדון הוא בדבר זה לדון ולהכריע, רק המכריעים יהיו גדולי ישראל המפורסמים באמונת קבלת האריז"ל בכללה, שהיא כולה מפי אליהו ז"ל, כחכמי הספרדים ודומיהם כו', ואף גם זאת משנה שא"צ היא, כ"א כשיהיו התובעים והטוענים עלינו ג"כ מאמינים בקבלת האריז"ל בכללה כמונו, והם גדולי ישראל בנגלה ונסתר, אשר צריך למכריע ביניהם ובין גדולי ישראל מאנ"ש המפורסמים בפולין ואשכנז, אך עדיין לא שמענו כזאת.

ואודות השרפה אשר שרפו ספר הידוע, לא לכם לריב את ריב הבעש"ט זצלה"ה ולעורר מדנים ח"ו, לא זו העיר, ולא זו הדרך אשר חפץ בה ה', ובעיניכם זה דבר חדש, אך כבר הי' לעולמים. זכרו ימות עולם, כי מי לנו גדול ממשה בדורו, ה"ה הרמב"ם ז"ל אשר בארצו בספרד גדל בשם טוב, הלוך וגדול מאד, עד שבחייו היו אומרים בנוסח הקדיש „בחייכון וביומיכון ובחיי מרנא ורבנא מ ש ה, ובחיי דכל בית ישראל כו'", מפני שראו כבודו וקדושתו וחסידותו, אך בארצות הרחוקות אשר לא שמעו ולא ראו את כבודו, החזיקוהו למין וכופר בתורתנו הקדושה, ושרפו ספריו, דהיינו ספר הראשון מספר היד, ברחובות קריה, על פי חכמים גדולים בעיניהם, שקראו מה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה, ולא עלתה על דעתם לתלות בקוצר ידיעתם והבנתם בדברי קדשו, כאשר נתבאר לבסוף על ידי הרמב"ן והרד"ק ז"ל, אך כאשר חלפו ועברו ימים רבים כו', גם שנאתם כו', ותצמח אמת מארץ, וידעו כל ישראל כי משה אמת כו', וכה יהי' לנו בב"א.

התורה; והנה מכותל מכתבם של מע"ל ניכר ומובן אלי, שכל זה לא נעלם ממעלתם, נוכח פניהם היה, רק שעיקר סמיכתם על שני אנשים חשובים, שיהי' מכריעים הדין עם מי וכו', ולא מחכמה שאלו על זה, דודאי חשיבותם כלא ממש חשיבא קמיה, להכריע נגד דעת הגאון החסיד, אשר ישים בפי שלוחו ר' סעדי', אשר יאמר הכל בשם רבו ודאי לא מדעת עצמו, ובפרט בביאור ס' לקו"א ודומיו אשר יסודתם בהררי קה"ק בהאריז"ל, ולפה"נ אין במדינת ליטא מי שירים לבבו שלא לבטל דעתו מפני דעת הגאון החסיד, ולאמר בפה מלא אין בפיהו נכונה ח"ו, כי אם במדינות הרחוקות כתוגרמא ואיטליא, ורוב אשכנז ופולין גדול וקטן, ובזאת חפצתי באמת, ובפרט בענין האמונה, אשר לפי הנשמע במדינתנו מתלמידיו אשר זאת הוא תפיסת הגאון החסיד על ס' לקו"א ודומיו, אשר מפורש בהם פי' ממלא כל עלמין, ולית אתר פנוי מיניה כפשוטו ממש, ובעיני כבודו הוא אפיקורסות גמורה לומר, שהוא ית' נמצא ממש בדברים שפלים ותחתונים ממש, ולפי מכתב מע"ל ע"ז נשרף הספר הידוע; ובפי' מאמרים הנזכרים יש להם דרך נסתרה ונפלאה, ומלא כל הארץ כבודו היינו השגחה וכו'; ומי יתן ידעתיו ואנחהו ואערכה לפניו משפטנו להסיר מעלינו כל תלונותיו וטענותיו הפילוסופיות, אשר הלך בעקבותיהם לפי דברי תלמידו הנ"ל, לחקור אלקות בשכל אנושי, וכאשר קבלתי מרבותי נ"ע תשובה נצחת על כל דבריו; ואם יקשה בעיניו לחזור מדרכו אשר גדל בה מנעוריו, ולא יתקבלו דברי בעיני כבודו, אז במקום גדולתו תהי' ענותנותו, לבאר היטב כל טענותיו עלינו בנידון אמונה זו, חרות על הלוחות בכתב, על ידי חד מן קמיא דקיימין קדמוהי, ויבא עה"ת בכבודו ובעצמו, ואני אבא אחריו ומלאתי את דבריו, להשיב על כל טענותיו, ג"כ כתוב וחתום בחתימת ידי, וינדפסו וישלחו לכל חכמי ישראל הקרובים והרחוקים, שיחוו דעתם בזה, כי לא אלמן ישראל מאלקיו, וימצאו רבים וכן שלמים בדעת תורה ודעת נוטה להכריע, ולא ישאו פני כל איש, ואחרי רבים להטות, ובזה יהי' שלום על ישראל.

ואודות לקו"א ודומיו, בענין ביאור העלאת ניצוצין מהקליפות כו', הנה עיקר ענין העלאת מ"ן זה של העלאת נצוצין, לא נזכר אלא בקבלת האריז"ל, ולא במקובלים שלפניו, וגם לא בזה"ק בפירוש, וידוע לנו בבירור גמור שהגאון החסיד נ"י אינו

שאינו מתוקן כו׳, ונא שלא לעמוד על דעתם בזה, כי אם יבטלו רצונם ודעתם ואליו תשמעון וישמע אליכם אלקים.

ומדי דברי זכור אזכרנו עוד לטובה אות את הדבר הזה, אשר נדברנו על אודותיו להרבות מוהר ומתן אדם ירחיב לו, גם כי הוכפל הדבר שלחתי אליכם אל יהיה להם למשא, כי אין מזרזין כו׳ ואין זירוז אחר זירוז כו׳, נא ונא למהר להחישה פעמיו למסועות נוכח ה׳ דרכו, כי מה שיעשה הזמן כו׳. ומגודל במחוני, שדברי אלה המועטים יחזיקו המרובה, קצרתי ואומר שלום מאדה״ש כנפשם ונפש או״נ מלב ונפש

ש״ז במו״ה ברוך נ״י.

ד *).

לרוזני נגידי קהל גובערניא מאהליב, תהלות ה׳ יתבשרו במקהלות, ברוכי אלקים עם גבורי ישראל, שרי האלופים אשר לצבא צבאות ישראל, קדמו שרים הרודים בעם ה׳ צדקת פרזונם בישראל, צדקת ה׳ עושים ומשפטיהם עם ישראל, כל קבוצי קהל אשר בקריאה יקדישו לשם ה׳ אלקי ישראל. במותבנא רבה במקום הועד שמה בעלי אסופות, לשים חק ומשפט בישראל, המתקדשים והמטהרים על השלחן הטהור אשר לפני ה׳ אלקי ישראל ומלכיהם בראשיהם, ראשי אלופי ישראל הם העומדים על הפקידים, פקודי העדה עדת ישראל, לרעות צאן קדשים בתם לבבם ובתבונת כפם לחוק בדק ולעשות משמרת לבנין ישראל, המה רוזני אלופי ישראל מנהיגי עדת ישורון דק״ק מאהליב.

יתברכו בברכת רחמים וחיים ומשמרת שלום; ייטיב ה׳ להם ויעשה להם בתים מלאים כל טוב הארץ, ויקרא להם ה׳ שלום, ויאריכו צבאם על ימי חלד, וחלקם בחיים ושלום

*) בחלק הראשון (עמ׳ 62 הערה 1), הגבלנו את זמן כתיבת האגרת הזאת לשנת תקנ״ז, היינו אחר הכרזת החרם האחרון של הגאון וקודם פטירתו, נגד דעת דובנוב שמקדימה לשנות תקמ״א—תקמ״ד (במכתבו הפרטי לרש״ש משנת 1890) ונגד דעת בעל „בית רבי״ שמאחרה לאחר פטירתו של הגאון, כמו כן הערנו שם שמספר השנה „תקמ״ד״ שנרשם בשולי המכתב הזה בהוצאת ר׳ ברוך יפית (אגרות השלום, פטרבורג תרמ״ג), נכתב בדרך השערה בעלמא, ולכן לא נמצאו בו שם היום והחודש (עיין שם).

ב *).

לכבוד הרב המאוה"ג המפורסם ערוגת הבושם חכם השלם מו"ה ישראל הכהן נ"י ויזרח ורוב שלום עד בלי ירח.

אחד"ש כמשפט האמור למעלה למשכיל, תהלות ה' ידבר פי ויברך הטוב והמטיב על שמועה טובה תדשן עצם, אשר הגיעה לאזני על ידי איש טוב מארץ טוב, ואל בשורה טובה יבוא בשורת שלום ואמת, ויהי כשמעי הרמותי קולי ואקרא, ברוך ה' אשר נתן כזאת בלב מעלת כבוד תורתו, והעיר ה' את רוח נדיבה ונדיב על גדיבות יקום, לפתוח בשלום הוא וכל העם אשר אתו ואחוזת מרעהו איש מעל מקומו יבוא שלום; כה יתן ה' את רוחו עליהם, רוח חכמה ובינה, וכה יוסיף דעת ויראת ה' בלבבם הנאמן, לגמור בכי טוב בכל מילי דמיטב מנפש ועד בשר. וגם אנכי חלילה לי מה' מחדול מהושיע ידי להם, יד כותבת יד חותמת יד שלוחה אל כל האנשים השלמים אתי, אשר בכל גבולי סביב להשב לבבם אליו באמת ותמים בכל לב נשפך כמים הפנים כו' להיות בריתם נאמנת אתו באמת ואמונה, וה' יגמור בעדנו וישים בינינו אהבה ואחוה שלום וריעות כנפש או"נ ש"ז במוהר"ב נ"י.

ג.

אהובי אחי ורעי אשר כנפשי העומדים על התורה ועל העבודה יושבי בשבת ק"ק ביחאב, יצו ה' אתם את הברכה חיים עד העולם.

חין ערכי יערב לפני מעלת כבוד תורתו בתפלה קצרה זו, אשר נשאתי לשמוע עצת ה' היא תקום במועצות ודעת ביד ה' השכיל, על האי טהור נברא ידיד ה' וידיד נפשי חסידא ופרישא מזכ"ז שיחיה, ולמראה עיניו ישפוט איך להשקיט הריב, איש על מקומו יבא לשלום של אמת ויציב ונכון וקיים לעד, כי שפת אמת תכון לעד, ומובטחני בו שלא יצא מתחת ידו דבר

*) זמן כתיבת האגרת הזאת, כמו אותה שאחריה קשה לקצוב בדיוק, בכל אופן ברור שנכתבו קודם שנת תקנ"ה, כי באחת מתשובותיו משנת תקנ"ה, מוסיף הרב בחתימתו אחר שם אביו ברכת המתים „ז"ל" (שו"ת הרב, תשו' כ"א), ופה הוא כותב עוד „נ"י".

והאיך יכולים להכחיש את החוש באומדנות והוכחות הרשומים במכתב?.

ובר מן דין. הנה נודע בשערים, שערי ציון המצוינים בהלכה, דבדיני נפשות הולכין אחר וכו' לכ"ע לא אזלינן בתר אומדנא כי אם בעדי ראיה, ואף גם זאת הנה התורה חסה על ממונם של ישראל וצער בעלי חיים, ואמרינן: יבא בעל השור ויעמוד על שורו, ואין מקבלין עדות כלל שלא בפני בעל דין, ואף ר' יעקב לא פליג כי אם בשור דלאו בר טענה הוא, אבל בבעלים דבני טענה נינהו מודה, כדאיתא בב"ק דף מ"ה, ואיך לא חסו ולא חמלו שלא להחיות עם רב, וטרפו נפשם לירד לחייהם ולגמור דינם שלא בפניהם, לבלתי שמוע מהם שום טענה ומענה ופתחון פה והתנצלות, אלא בתר דעבדין מתמלכין, ושלחו אחרי להושיט ידי להם לאשר כבר עשוהו, וסמכו זקני העדה ראשם ורובם על גביית עדות אשר לכל מסורה, ולגבות שלא בפני בעל דין שלא ברצון חכמים, כי אם בפני בי"ד הדיוטות, דמדמין מלתא למלתא, בראותם כי המנהג פשוט בקרב ישראל לגבות עדות שלא בפני בעל דין בעסק ממון, מפני שאי אפשר בענין אחר משום נעילת דלת והפקר ב"ד הפקר, או בקטטות ומריבות כדי להשקיט הריב על פי פשר בלבד, ולא לפסוק הדין על פיהם, כמ"ש הרש"ל בתשובה סימן ס"א וסי' ל"ג, אבל להוריד אדם מחזקת כשרות ואפילו לאפרושי מאיסורא, ואפילו כשאי אפשר בענין אחר אין מפרישין על פי עדות שהועד שלא בפני בעל דין, ואפילו בדיעבד לא מהני, משום דהוה כדיני נפשות ממש, כמ"ש הרמ"א בתשובה סי' ק"ב, וכן פסק בסי' י"א דלא כהרשב"א, הביאו הב"י בחו"מ סי' שפ"ח. וכש"כ בנידן דידן שהוא דיני נפשות ממש ושפיכות דמים, תרתי משמע, אשר נשפך דמינו כמים על פי סהדי דלא אברי אלא לשיקרא. מי שמע כזאת, או מי ראה כאלה? שאל אביך ויגדך וקניך ויאמרו לך, כי תמנו חפש מחופש ולא מצינו כן בש"ס ופוסקים כי אם במסור מוחזק ומפורסם, ואף גם זאת שלא יסכון לכל בר ישראל, כמ"ש במוח"מ סי' שפ"ח בשם אביו הרא"ש ז"ל, אבל אם אינו איניש עלמא ובעל זרוע אף במסור אין מקבלים אלא בפני בעל דין כמ"ש הב"י שם מהודש ד' בשם הריב"ש. ואם אמור יאמרו שהשעה צריכה לכך למיגדר מילתא שמקבלים עדות שלא בפני בעל דין, כמ"ש בחו"מ סי'

ויצינו בשער משפט אוהבי האמת והשלום, ויתן ה' שארית ישראל לאמר: הן גאלתים גאולת עולם; וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות.

ה' עליהם יחיו חיים עד העולם.

אחד"ש כמשפט לאוהבי שמו, עתה באתי להודיע קושט דברי אמת, להשיב אמרי אמת לשולחי דבר אחרי ולעמוד לפני העדה, ולא שמעתי בקול קורא באזני: ה' יודע וְעֵד שלא במרד ובמעל ח"ו עשיתי זאת, אם לא מדאגת האגרת השלוחה ואויבנו פלילים, להביאני בחזקת היד כאלו כבר נגמר דיני כאחד הריקים והמורדים והפושעים ח"ו; כי נוראות נפלאתי! מה ראו על ככה לפסוח על שתי הסעיפים? לזאת סעיפי השיבוני, אין זאת כי קראו אחרי להסכים עמהם את אשר כבר עשהו ולהיות אף ידי תכון עמם במכתבים ולענות אמן בעל כרחי.

כי אם לכו נא ונוכחה יאמר ישראל, ולשלות אחרי ביום הכניסה, בטרם יצא הקצף מלפניהם, וכתוב וחתום ונשלות ספרים ביד הרצים, בפקודות ואזהרות נוראות ולומר מה היה לבא ולצעק על העבר, וגם אני מהראוי היה שלא להשיב תשובה נצחת זו, אמנם אמרתי בא היום עת וזמן קהלה לכל, למען ישמע כל הקהל בדברי, וידעו כל הקהל כאיש אחד כי ה' אתנו, ואין פרץ ואין יוצאין ח"ו, והעולה על רוח הקמים עלינו היה לא תהיה ולא נהיתה מעולם.

והנה לא איש דברים אנכי להרחיב פה ולשון מדברת גדולות, אך בקצרה נקמה נפשי בשאלתי, ועמי בבקשתי, כי חיים נמכרתי אני ועמי ולא בכסף יגאלו, כי אם ברחמים ותחנונים, אשר אנחנו מפילים לפני הדרת קדשם לבלתי ידח ממנו נדח, להרחיק מעל לגבול ישראל בהרחקות שונות אשר יצאו מקצת חכמי שקלאוו, כשגגה היוצאת מלפני השליט, לדון בדיני נפשות עם רב, להבדילם מעדת ישראל, ולכנותם בשם מלעיגים על דברי חז"ל, מה שהוא שקר גלוי ומפורסם לכל יודעם ומכירם, אשר מגודלים אתנו מנעורינו ועד היום הזה, כי אנחנו מאמינים בני מאמינים, ותורה אחת ומשפט אחד לכלנו, ומה יקרו מאד בעינינו דברי חז"ל, וערבים עלינו דברי סופרים יותר מיינה של תורה, וגם יש בנו זהירים וזריזים לקיים דקדוקי סופרים ביתר שאת ויתר עז, ויראים את ה' מרבים וכן שלמים,

ובאמת יחידאה הוא ולנרמיה הוא דעביד, ואין היחיד מכריע את הרבים אשר אתנו חבירי, תלמידי הרב הקדוש המ"מ מהור"ר דובעד נ"ע ממעזריטש, כי מי לנו גדול מרבי אליעזר הגדול, שאם היו חכמי ישראל בכף שניה מכריע את כולם, ואף על פי כן נמנו עליו וברכוהו וד"ל. ואף אם יש בכם החכמים הנ"ל ובשאר מדינות המלך עוד רבים ונכבדים כמוהם שאין תולין בדעת אחרים כלל, שמדעת עצמם, דעת תורה ודעת נוטה, נטתה רוחם לכתוב עלינו מרורות בהחלט, בלי שום ספק וספק ספיקא בעולם שאנו מלעינים על דברי חז"ל, מכמה אומדנות והוכחות שהוכיחו שלא במישור, הלא נודע לכל כי אנשים גדולים כאלה, אשר הניעו לפרק הזה להגים לבם לסמוך על דבר זה בהוראה זו הם מיעוטא דמעוטא נגד הרבים אשר אתנו, יודעם ומכירם מנעורינו ועד עתה, ועד היום הזה לא זזה ידינו מתוך ידם. שאף אם היו גם הם מעמידים אותנו בחזקת כשרות מאומדן דעתן בלא ראות כמוכם, הא קיימא לן דבאומדנא אזלינן בתר רוב דעות, ולא אמרינן תרי כמאה, כדאיתא בסוף פ"ת דיומא, על אחת כמה וכמה, שהרבים אשר אתנו רואים ויודעים ומוכנים להעיד על פי תורת עדות על פי שבועה חמורה דאורייתא, על ראותם אותנו מגודלים מנעורינו באמונה אתם, ככל שלומי אמוני ישראל, מה שאין כן הקמים עלינו אינם אלא כגוזרי גזרות, ופוסקים עלינו דיני אפיקורסים משיקול דעתם — רחמנא ליצלן מהאי דעתא — אבל לא יוכלו להעיד על זה, וכל שכן שלא ישבעו על זה; אמנם אנחנו לא הזקקנו לעדותן לגבות בב"ד להגיד לאדם ישרו, כי האמת עד לעצמו, ואין צריך חיזוק כלל, כמו שאמרו רז"ל: לא אברי סהדי אלא לשקרא.

והנה על חכמים הנ"ל יוספים אנחנו להפליא, איך מלאם לבם לפסול עדות לאלפים ולרבבות עם, השלמים אתנו בכל עיר ועיר בכל מקומות מושבותנו שאינם מכונים בשם „חסידים", ולא שלחו אחריהם לדרוש ולחקור ולגבות עדות בב"ד, וכל האנשים יתנו עדיהן ויצדקו צדקותינו ויגידו על ישרנו וכשרון פעולתנו, ואחרי כן היו שוקלין כף זכות נגד כף חוב; אמנם הם פתחו בחובה תחלה וסוף, ואין להם חפץ כלל לצדקנו במשפט.

חדא ועוד קאמינא, כי אם עבר עליהם רוח קנאה לקנאות לה' ולתורתו, היה להם למחול על כבודם הרמה ולעבור בעצמם

ש"כ, היינו דוקא היכא דחזינן שהדור פרוץ בעברות, וכדי לגדור פרצת הדור כי ברע הוא עונשין את העובר, אף על פי שהוגד עליו שלא בפניו, כיון שעינינו רואות שהדור פרוץ, וגם היום אם היו ח"ו עינינו רואות כי רבו המתפרצים בדור להלעיג על דברי חז"ל, היה לאל ידם של אנשים הנ"ל וישר חילם וכחם לאורייתא ולשפוך הזעם על כל מי שהוגד עליו שהוא מן המלעיגים, אבל ח"ו לא תהיה כזאת בישראל ולא נהיתה כזאת מעולם אף בכל הקמים עלינו, שנהיה אנחנו מוכים ולוקים בהרחקות אלו ולגדור פרצתן.

ואף אם היה נראה שהדור פרוץ ח"ו, אין אנחנו וכל אנ"ש נתפשים בעון הדור ח"ו מפני עדי שקר שהעידו עלינו שלא בפנינו, מאחר שגם לנו יש עדים כשרים ונאמנים למאות ולאלפים מהמוני עם, המגודלים אתנו מנעורינו ועד היום הזה בכל מקומות מושבותינו במדינה זו ובשארי מדינות המלך הראוים ומוכנים להעיד באמת ואמונה, שעיניהם ראו ולא זר כי נקיים אנחנו מעון הזה אשר תשדונו חכמים הנ"ל, ויתנו אותנו כמלעיגים על דברי חז"ל, וח"ו לא מיניה ולא מקצתיה ולא שמץ מנהו, כי עיניהם לנוכח יביטו כאשר גדלנו באמונה אתם מנעורינו ועד היום הזה באמונת חכמים, ווהירים לקיים כל דקדוקי סופרים ביתר שאת ויתר עז מרבים משלומי אמוני ישראל, וכל דרכנו לנוכח פניהם, כי לא בסתר דברנו ולא במחשך מעשינו, והמה ראו כן תמהו על חכמים הנ"ל מה הניע אליהם להכחיש חוש הראות, כי רואים בעיניהם מדי יום ביומו, שאנחנו מחזיקים בתורת ה' שבכתב ושבעל פה בכל נופנו ומאודנו יותר משאר העם הכשרים ונאמנים בעיני החכמים הנ"ל, והאיך יתהפך כחומר חותם תעודי חכמי הנ"ל?.

לא תוכל הארץ להכיל גודל חילול שם שמים ובזיון התורה בעיני המון עם לאמר: זו תורה וזו שכרה, וכי כך היא דרכה של תורה אשר בה מלכים ימלוכו, להיות מושלים ומקשיבים על דבר שקר גלוי לכל העם אשר סביבותינו? כי גם אם נמצא בם דוברים עלינו סרה, אין זה כי אם קנאת איש מרעהו, אשר פגעו בכבודו ולא בדעת ידברו, וכי אין מעמידין על דעתם כי אם תולים בדעת אחרים, והמה הנקראים זקני העדה, וגם הזקנים לפי הנשמע שתולין באילן גדול הגאון החסיד מהו"ר אליהו מווילנא, כמפורסם לרבים שיחיד בדורו הוא,

מחכימית ועין בעין יראו, שאין כל חדש תחת השמש, ואין לנו תורה חדשה ח״ו, רק הכל כאשר לכל נמצא כתוב בספר את אשר כבר עשוהו גדולי הראשונים והאחרונים ז״ל.

והנה לעת כזאת, בהקהל את כל העם שרי קודש ושרי האלפים, מעתה להם להושיע ידם להם, ועליהם הדבר מוטל להגביל זמן ומקום מוגבל וממוצע לשניהם ואנשי שם קריאי מועד הממוצעים לשנים, וינקבו בשמותם לבא ליום המועד למקום ועד, וכאור תהיה צדקנו ומשפטנו כצהרים, והיתה מנוחת שלום והשקט ובטח, ולא יהיה שום פירוד בין הדבקים בה׳ אלקינו.

ועתה אתם ברוכי ה׳, עד אשר יקים לאור משפטנו, יצא דבר מלכות מלפניהם, לקרב המרוחקים בהרחקות שיצאו מפי החכמים חנ״ל, ומהם ראו וכן עשו המוני עם להרע אותנו, ויתנו אותנו לבליעל וכאפיקורסים גמורים, שכל הקודם להרגם זכה ומזכה את הרבים, וזכות הרבים תלויה בו, ואלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו וצדקה תחשב לו; ובהצנע לכת כבר נעשו מעשים אשר לא יעשו, והותרה הרצועה לירד לחייהם ולקפח פרנסתם במה דאפשר, ונודע מה שאמרו רז״ל, שכל הגוזל פרוטה מישראל כאלו נוטל נשמתו, נפשו ונפשות ביתו, מלבד הלבנת פנים ושפיכות דמים אשר נשפך דמינו כמים, כי נשאנו חרפה בגוים ובושת פנים כסתני בקרב אחינו בני ישראל.

ארץ ארץ אַל תכסי דמנו! ויהי מקום לזעקתנו, עד אשר ישקיף ה׳ וירא מן השמים, ויתן אותנו לרחמים לפני אחינו בני ישראל הרחמנים בני רחמנים, לעורר רחמים המרובים עלינו ועל עוללינו וטפינו להחיותנו כיום הזה, וליתן לנו שֵׁם ושארית על פני האדמה, ויתן בלבם לשמוע אל הרנה זו תפלה ובקשה השטוחה ופרושה לפי הדרת קדשם, שלא ישליכו דברי אחרי נווּם, כי אם יכנסו דברי באזניהם ויפקחו עיניהם להשקיף עלינו בהשקפה לטובה ועין חמלה וחנינה, כי אחינו בשרנו הם: ומי שהשלום שלו ישים בלבם שלום ואהבה, אחוה ורעות אתנו, והיה לבבם ישר עם לבבנו כאשר לבבנו עם לבבם, ויסכר פי דוברי שקר ונרגן המפרידים בינותינו, ולא תהיה כזאת בישראל ולא נהיתה מעולם, כי אף אם יש איזה יחידים אשר הוציאו מפיהם דבר והטיחו דברים שלא כהוגן, ה׳ יודע וָעֵד כי לא בדעת ידברו, וכמארז״ל אין אדם נתפס על צערו, ואם לדבר

ובכבודם משער לשער במחנה אשר אנ"ש חונים שם, כי אז עין בעין יראו וידעו, כי באמת תורת ה' אתנו וכנים אנחנו ועליה אנחנו מומתים. העת לכם לשבת ספונים בבתיכם, וכמתלהלה יורה המורה זיקים וחצים חץ שחוט לשונם יתהלך בארץ, וימלאו דם מפה לפה וישלחו את האדם איש באחיו ואיש ברעהו?, הזאת היא שימת שלום על ישראל?, שומי שמים על זאת! ואף אם לו היה כדבריהם, שנמצא בנו איזה איש שיש בו עון אשר חטא, הוא רשע בעונו ימות ואנחנו את נפשנו הצלנו, ומי זה הוא ואי זה הוא אשר ימלאהו לבו ללמוד ממי שיצא מן הכלל על הכלל כלו?, אין זה כי אם רוע לב ולא מחכמה שאל על זה. כי אם מחכמים חדשים אשר מקרוב באו אשר לא שערום אבותינו, ונותן יד לפושעים על כל ישראל לתת חרב בידם להרגנו, באם שהמצא תמצא גנבה ביד אחד מישראל לאמר: הן כל חביריו יבושו, שכל ישראל חברים לעיני אומות העולם יותר מחברת אנ"ש לעיני הקמים עלינו לרעה; ירא ה' וישפוט.

ועל כל אשר ישובו יתפלאו עלינו, הן בנדון הספרים שנדפסו מחדש הן בנדון שארי פרטי דברים, אשר קצרה היריעה מהכיל פרטי עניניהם, כי איככה אוכל וראיתי בלב כל אחד ואחד ולהביא במכתב את כל דבר הקשה ותשובתו בצדו?, לכן בזאת העצה היעוצה נאות להם, שים כה נגד אחי ואחיך ויוכיחו בין שנינו בפלך שלנו, או בפלך שלכם או בין שני הפלכים, לפני האנשים מאצילי הארץ החורים והסגנים יודעי דעת ומביני מדע, ואליהם תטיף מלתי להשיב בפניהם אמרים אמת אל כל אשר ישאלוני משפטי צדק; כי האנשים הנקראים זקני העדה וכיוצא בהם, עקימת שפתם הוה מעשה ולא יוכלו לחזור ולהגיד, כדאיתא בגמרא: כל ת"ח שמורה כו' אם לאחר מעשה אין שומעין לו, וכיוצא בו כתב הש"ך בחו"מ סי' שע"ט בשם הרשד"ם ע"ש, דחשיבו כנוגע בדבר לשאר העם, אף על פי שעשו מעשה על ידם הרי הם תלויים בב"ד, וגם כל דבר הקשה בעיני חכמי הנ"ל הנמצא כתוב בספרים הנ"ל, עלי לבארם באר היטב לפני קציני הארץ יודעי דתוה"ק והנגלות לנו ולבנינו, אף שאין להם יד ושם בנסתרות לה' אלקינו, אף על פי כן נכון לבי במוח בה' שיתן לי לשון למודים להבינם ולהשכילם בהנראות להם, מוצא כל דבר ומקורו בספרי הקדמונים, כי אותיות

פתחון פה לבעל דין לחלוק ולקטרג לבטלם מעבודתם שבלב לגמרי, וכמארז״ל: אם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כו׳, אם תעזבנה יום כו׳. והטעם על פי מה שכתוב „שפת אמת תכון לעד״, ומכלל הן אתה שומע לאו, כשלא תכון לעד רק בדלוג ולעתים; אך מה עושה הקב״ה החפץ בהצדקנו ורוצה בקיומנו? הוא מעמיד עליהם מקטרגים למטה, המקטרגים עליהם בשקרים גדולים, עד שלגבי השקרים ההם נקרא שפת אמת, ואז תכון לעד. ולזאת יש להם לקבל באהבה ובשמחה רבה, כי נכון יהיה לבם בטוח בה׳ כי לא יעזוב את חסידיו כו׳. ואי לזאת שישו ושמחו בה׳ בכל לב ונפש, ולעשות יום משתה ושמחה בח״י אייר הבעל״ט, יום הלולא דרשב״י, אשר אנו שותים טפה דתמצית כו׳, להלל ולרון בשירות ותשבחות לה׳ מספר תלים, כגון תהלה לדוד וכהאי גוונא, אך לא בהוללות ושכרות ח״ו, ונכון יהיה לבם בטוח בד׳ אחד האמת.

ו*).

לרבי אברהם הכהן מקאליסק.

ראשית הידיעה מודעת זאת מאמר רז״ל, ברית כרותה ללשון־הרע אם אינו מתקבל כולו מתקבל מקצתו, ובמשך שנים רבות אשר שננו כחרב לשונם מדי שנה, הני נחותאי דנחתי מהתם להכא ומהכא להתם, נעשה כעבותות העגלה, והסאה נתמלאה וגבה טורא, ובפרט כאשר שמעתי בשם הרב המנוח מוהרמ״ה זלה״ה, אשר המקום גורם, שהיה מוהיר מאד שם להזהר משנאת חנם, כי החורבן היה בעבור שנאת חנם ונשאר הרשימו כו׳, ותוספות ביאור נתבאר יפה בטיב טעם ודעת בשבת נחמו העבר, ואין שנאת חנם אלא על ידי רכילות ולשון הרע, כי אין טבע האדם לשנוא חנם ממש לרעהו, אם לא עשה לו שום רעה לא במעשה ולא בדבור. והנה מי לנו גדול משאול בחיר ה׳ ומשיחו, ועל ידי קבלת לשון הרע, הרג נוב עיר הכהנים מעולל עד יונק פ״ה כהנים נושאי אפוד וכהן גדול בראשם. ואפילו

*) המכתב הזה נערך אחר שנת תקס״ג, כי בו מזכיר הרב דבר חליפת המכתבים שהיה בינו ובין ר׳ אברהם מקאליסק בשנה ההיא, אבל אם נכתבו בברים אלו ימים רבים אחר שנת תקס״ג או מיד לאחריה אי אפשר לברר.

הזה יסלח ה׳, אתם גם אתם הדבקים בו ובמדותיו באמת ובתמים, יאתה לכם הסליחה בדבר הזה. ואל תשאו עלינו חטאת, וגם ה׳ יתן הטוב ויכפר בעדנו ויתן אותנו לרחמים לפני כל שובינו, כשמארז״ל כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, וימהר ויחיש לגאלנו בקרוב, כנפשם ונפש אוהב נפשם מלב ונפש

ש״ז במוהר״ב ז״ל מלאזנע (שנת תקמ״ד לפ״ק).

ה*).

לאנ״ש!

עליכם לקיים עצת ה׳ בפי עבדיו, דום לה׳ כו׳ שומעים חרפתם כו׳ ואף שפערו פיהם עלי ועל כל הנלוים, הנה אם הייתי זוכה להיות מעבדי ה׳ באמת, הרי כבר אמרו דיו לעבד כו׳, ומכש״כ וק״ו ביודע את עצמו ומכיר מקומו, ואדרבה בזאת תתנחם נפשם, כאשר שגם אני נתתי שמחה בלבי, מעת אשר שמעתי שהם מגמגמים בשקרים גדולים יותר מכפי שהדעת טועה, בהוציאם עלינו שם „כת ש״ץ ימש״ו״, וכהאי גוונא, אשר כל השומע יצחק להם, וכל בית ישראל מקטן ועד גדול מכירים כי שקר בימ׳נם, רק שפתם אתם כו׳ יכרת ה׳ כו׳. ובזאת נראה בעליל כי האמת אתנו וחפץ ה׳ בנו, לצדקנו ולקיים בנו כמה שכתוב „שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר״, אשר אין לו רגלים ויפול במהרה אי״ה. והענין כי ידוע לנו שבכללות אנ״ש השומעים מילי דחסידות בעירנו, יש מהם הרבה אשר אינם מקיימים מה ששומעים כראוי ונכון כדבעי, כמו שאפשר להם לפי מוחם ולבם הטהור, מחמת עצלותם למרוד ולהטריד מוחם בעיון תפלה מעומקא דלבא ערב ובקר מדי יום ביומו, רק בדילוג יום או יומים כו׳. ומודעת זאת שעל זה נאמר „והגד לעמי פשעם״, ששגגתם נעשו להם כזדונות, מאחר שטעמו והתבוננו בגדולת אין־סוף ב״ה ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין כו׳, ובמה שכתוב בלקוטי אמרים באריכות. והנה מזה נתעורר עלינו מקטרגים למעלה, וכאשר נתנה רשות לקטרג יש

---

*) לדעת בעל „בית רבי״ נכתב המכתב הזה בתחלת קיץ תקנ״ח, מחמת שאז היה עיקר הרדיפות על החסידים, בכל אופן ברור שנכתב אחרי שנת תקנ״ז מפני שבו נזכר ס׳ לקוטי אמרים שיצא לאור בראשית שנת תקנ״ז.

האגרות האחרונות מבטלות הראשונות, ועניתי להם הרי שכנגדם אומרים שהם רק לפנים, וזעקו מרה איך אפשר לחשוב זאת על אדם גדול כמותו שבשביל דבר שבממון יפקיר אלפים נפשות מישראל ח"ו. אלו לא היה הדרך ישר בעיניו ח"ו וגם היא שפלות גדולה לארץ הקדושה להיות יסודה על ענין כזה ח"ו, והתאמץ בכל לב ונפש להכנים ולאמת בלבי כדברים האלה, וגם קבלו אצלי מכתבים ובקשו להיות כתוב בהם כדברים האלה דוקא. וגם בסבבם בכמה עיירות במדינתנו, השמיעו קול ברמה כדברים האלה מעומקא דלבא, כידוע ומפורסם לכל, וגם בחורף תקס"ג לא עמדו לנגדי רק במילי דארעא קדישא, לבטל המשולחים דמדינתנו, שיסבבו הם בעצמם לבד במדינתנו, ולא באו בחשבון עמי במילי דשמיא, כי אינם ממארי דחושבנא ואינם בקיאים בחשבונות, ובאמת הכניסו בלבי דבריהם בחורף תקס"ב מלבד שניכרים דברי אמת כו'. ואף גם זאת איך יעלה על דעת כל איש ירא ה' לעסוק בגנבות דעת ומרמה גדולה, לכתוב מכתבי שלום חבה ורעות מדי שנה כ"ב שנים, להוציא סך אלפי אלפים ובקרבו ישים ארבו ח"ו, כי אלו היו יודעים רוב אנ"ש כי הם כנגדנו, כאשר נראה ממכתבים דהאידנא, בוודאי לא היו נותנים ביד מלאה ורחבה הן דבר מועט באפשר כנהוג מקדם, ויותר היו נותנים לצדיקים שבחו"ל, ונמצא כי לא אותנו הוא מחרף ומגדף במכתבו כי אם עצמו וכבודו וח"ה בעיני ההמון, ה' יכפר. גם מה שכתב למחותני הנ"ל, שכמה יגיעות יגע במכתבים שונים להעמיד על אחת וצדיק באמונתו יחיה, מלתא דעבידא לגלויי על ידי מכתביו מדי שנה הנמצאים תחת ידי, כי לא כתב אלי מזה רק פעם אחת לבד. שנת תקנ"ט כתב אלי במכתביו טוב, גם בשנת תקס"ג בא מכתב טוב, רק שכנגדו לא הגיע לידי. והנה ביאור הפסוק וצדיק באמונתו יחיה, נתבאר יפה בשבת נחמו דהאי שתא, ונרמז במקצת בלקוטי אמרים פל"ג, אבל לפי תפיסתם מאמר זה „בא חבקוק כו'" כפשטא, להיות די באמונה פשוטה כו', כמו שכתב במכתב דשנת תקנ"ח, ואישתמיטתיה מאמר רז"ל, גנבא אפום מחתרתא רחמנא קריא, שאין לו דמים מפני שבא להורגו בעוה"ב אם ימצאנו כו', אלא כדי להיות יראת ה' צריך להעמיק דעתו ולהתבונן כו', וכמ"ש בלקוטי אמרים. וכידוע לכל בכל מדינת וואלין ואוקריינא, לכל מי שהריח ריח תורה מה"ק הבעש"ט ולה"ה

למאן דאמר לא קיבל דוד לשון הרע, משום דדברים נכרים חזי ביה, אפילו הכי לא כיון אל האמת, וכן יכול להיות בנידן דידן. ברם כגון דא צריך לאודועי, וחסדי ה' אזכיר ותהלות ה' החפץ למען צדקו יגדיל כו' להוציא כאור צדקי, להיות נראה בעליל לארץ כי אמת ה' אתנו. אי לזאת הסב לבם אחורנית כשנגה שיצא מלפני השליט, והשיב אחור ימינו, להרים ידו לכתוב מכתבי עמל, להתעולל ולהתגולל עלינו בעלילות שוא הנראה בעליל לשנות הידוע ומפורסם במילי דשמיא, לעשות פלסתר כל המכתבים לכללות אנ"ש ואלי ביחוד זה כ"ב שנה, לחזקני ולאמצני פתח פיך ויאירו דבריך כו' וכהנה דברים רבים, ונכרים דברי אמת היוצאים מעומקא דלבא, ולא כדי למלאות רצוני, כמו שכתב במכתבו למחותני הגאון החסיד אב"ד דק"ק ברדיטשוב, כי מעולם לא בקשתי ממנו שום הסכמה על מילי דחסידות, להיות אמרי פה קדוש רבנו ז"ל ה"ה ובנו נ"ע ממעזריטש, ואדרבה בקשתי ליפטר מהם בשנים קדמוניות וליסע לארץ הקדושה, ועל זה השיבו לי הרבנים במכתבם דשנת תקמ"ו, ומי פתי לא יבין את זאת, כי אלו היה מבקש למלאות רצוני בלבד, היה לו לכתב רק לכללות אנ"ש בלבד ולא אלי ביחוד לחזקני ולאמצני, וכל מכתביו אשר כתב אלי ביחוד לחזקני ולאמצני, וכל מכתביו אשר כתב אלי ביחוד יעידון ויגידון כי הם באמת לאמתו מקרב איש ולב עמוק ובפרט במכתב אשר הועתק מקרוב¹), וגם מעיד עלי בהם אשר ה' בוחן לבות כו' והרבה נאבדה ממנו. והנה איך אפשר להעלות על הדעת שכל מכתביו מכ"ב שנה היה רק לפנים, בשביל חזוק ישוב ארץ ישראל, ולא באמת לאמתו, ואם כן אפוא כל שכן שיש לומר, כי אלו המכתבים דהאידנא הוא רק בשביל ישיבת אה"ק, לעשות כרצון איש ואיש מווילנא ומלובאוויץ ומעזביז, וככה אני חושב. גם מה שכתוב למחותני הגאון הנ"ל, בראותו שלא הועיל מעשה המכתב שלח אליו משולחים לבא עמי לחשבון נכון במילי דשמיא כו' הנה מפורסם לכל, כי אדרבה ואדרבה תיכף הביא אלינו בחורף תקס"ב דברים רק טוב ונחומים לנחמני על מכתביו דשנת תקנ"ח, ויפה עשיתי שדניתי בגניזה, ובקשו ממני לשרפם בפניהם, יען כי

---

1) על דבר הכבוד שחלק ר' אברהם מקאליסק להרב ועל דבר התשבחות שפזר לו, עיין בספר פרי הארץ במכתבים.

נשתלחו לזה כלל ועיקר רק להוציא מלבי לבד, ולהכנים בלבי שאגרות האחרונות מבטלות הראשונות והם עיקר. וגם באגרת תקס״ב, אחרי נסיעת מאיר לארץ הקדושה, שלחו אלי מכתב חבה ורעות כשנים קדמוניות, ביתר שאת ויתר עז על ידי חיים משרת, וקרוב הדבר כי מחמת שנגע בו יד ה׳ כנודע, שכח מה שעשו ידיו שנת תקס״ב, כי אלו היה זוכר, לא היה נותן אמתלאות אלו שנראה לעין שהם שוא, והנני מוסיף להפליא, איך יכול החי להכחיש הידוע, אשר נסעתי עמו יחד לק״ק ראוונע לרבנו הגדול נ״ע בקיץ תקל״ב, והיה מתיירא מפני רבנו נ״ע ליסע בתוך העיר ממש, ועמד לו בקצה העיר, ואותי בקש להתראות עם הרב המנוח מוהרמ״מ, אשר היה שם מכבר בק״ק הנ״ל, לבקש מלפניו שימליץ טוב עבורו לפני רבנו נ״ע, ועיני ראו ואזני שמעו, אשר דבר אתו קשות על רוע הנהגתו לאנ״ש במדינת רוסיא (כי הרב המנוח היה אז בק״ק מינסק), אשר כל היום שיחתם בהוללות וליצנות, וגם להתלוצץ מכל הלומדים, ולבזותם בכל מיני בזיונות בפריקת עול וקלות גדולה, וגם להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה (קולין זיך) בשווקים וברחובות, ונתחלל שם שמים בעיני ערלים, וגם בשאר מיני שחוק והיתול ברחובות קאליסק. ובחורף תקל״ב, אחר הוויכוח שהיה בשקלאוו, לא מצא מענה על זה, וכתבו חכמי ק״ק שקלאוו להודיע להגאון המנוח דווילנא, עד שהכניסו בלבו לדין דין מורידין ח״ו, וכדין אפיקורס מבזה ת״ח, ועל ההיפוך ברגלים אמר שהוא מן פעור, וכתבו כן מווילנא קונטרס זמיר עריצים בקיץ הנ״ל, והיתה מזה צרה גדולה לכל הצדיקים דוואלין, ולא יכלו לישב בבתיהם, ונאספו כולם לק״ק ראוונע בעת ההיא לרבנו הגדול נ״ע לטכס עצה, ולזאת היתה יראתו לנסוע תוך העיר שלא יצא הקצף עליו ח״ו מרבנו הגדול. וגם המגיד מזלאטשוב היה שם בעת ההיא, אך הה״מ הנ״ל המליץ טוב עבורו אצל הה״מ נ״ע כידוע לי הכל, ומילתא דעבידא לגלויא היא. והנה מודעת זאת כי כל צוק העתים שעברו עלינו בשנת תקנ״ט, היה על פי בי״ד שסמכו ראשם ורובם על חתימת יד הגאון דווילנא בשנת תקל״ב, כמפורסם שם, ואיך נשכח כל זה מהרב ?, ואיך הסיר מסוה הבושה מעל פניו, ורם לבבו לכתוב עלי למתותני כו׳, שאני אינני הולך בדרך רבנו הקדוש והוא הולך בדרכיו כו׳. ובהיותו במדינתנו היה הרב המנוח אז בק״ק מינסק, ובשחזר ממינסק

ותלמידיו, שהביאור למ"ש בזוהר הקדוש דבינה היא אם הבנים, והבנים הם אהבה ויראה, ויראה נקראת נוקבא, כמ"ש: „אשה יראת ה'", והאהבה וחסד נקראים זכר חסדו, והמילדת אותם היא ההתבוננות בעומק הדעת בגדולת ה', כל חד לפום שעורא דיליה, וכמו שאי אפשר להוליד בנים בלא אם, כך אי אפשר להיות ירא אלקים בלא התבוננות, ויפה כיון במכתבו דשנת תקס"א לכללות אנ"ש, ובפרט בענין ההתבוננות, איך יעלה על הדעת לחלוק על זה?.

והנה לפי דעתו במכתבו למחותני הגאון נ"י, ששלח אלי למצוא חשבון נכון במילי דשמיא, ולהתנהג עמי כפי ראות עיניהם וחשבונם הנכון, ומסר להם דעתו לומר בשמו כאשר יוכשר בעיניהם, נמצא קלים היו רודפינו הני נחותאי, לפ"ד הקלה, רק שמסר דעתו להם מפני שהם מופלגים בתורה ויראה בעיניהם; אבל אנחנו, מכיריהם ויודעיהם מנעוריהם ועד עתה, דלא ידעי בצורתא דשמעתא בנגלה ולא בנסתר, ודי לקרותם יודעי ספר. ונוראות נפלאתי מי ראה כזאת למסור ענין גדול ונורא, לחלוק עם אלף אלפים מישראל ביד שליחים, לתת חרב בידם לפי דעתם וחשבונם, אשר ודאי אינם כדאי, בהיות ודאי באלפי ישראל נמצאים רבים וכן שלימים אשר קטנם עבה ממתנם, ואפילו הוא בכבודו ובעצמו אלו היה כאן, היה לו לשקול את עצמו בשקל הקודש, אם להניע לב אלפי ישראל לבלבלם מעבודתם ח"ו ולומר קבלו דעתי, ובפרט שאינו נאמן לחזור בו ממכתבו דשנת תקס"א, ובאמתלא שנתן לדבריו במכתב הכללי, כדתנן בכתובות פ"ב במשנה, שאינם נאמנים לומר אנוסים היינו מחמת ממון, משום דאדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם משים את עצמו רשע אפילו להציל ממונו שמוחזק בו, וכל שכן להוציאו, וכי משום חבת הארץ הותרה הרצועה? כדכתיב: „המערת פריצים היה הבית הזה". ומה שכתב במכתבו שהיה מתיירא ממלשינות אליעזר, הנה גם אחר שחזר מ' אליעזר למדינתנו, כתב ביד שליחו מאיר מביתעוו אל יזכירנו ראשונות ומה שעבר עבר כו', אה' מוסיף והולך, כי אתה ה' ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי כו'. גם להבנים כתב מכתב חבת ורעות. וגם שליחי הנ"ל לא הזכירו בבואם מעניני הדרושים, ואדרבה שמעו כמה דרושים והוטב בעיניהם, והשמיעו קול בכל עיירות שנסעו בשקלאוו ובעיירות השדה כה"ג, מכלל שלא

מהנותנים לשליחי דמדינתנו, והכל בשם הרב שלהם, ועוד חירופים רבים עלי ועל כל אנ״ש ועל הגלוים, כמפורסם לכל כל החירופים שהושמעו לכל עיירות במדינתנו. וכשמוע זאת המתנדבים היטב חרה להם, ולא רצו ליתן אפילו פרוטה אחת לאה״ק, רק שהשליחים פעלו אצלם על ידי תחנונים רבים, שישלחו המעות לידי לעשות כטוב בעיני דוקא. והגבאים שבכל עיר ועיר כתבו כן מכתבים, ומסרו ליד השליחים להביא אלי כידוע, ועדיין הם בידי כל המכתבים מכל הגבאים שהביאו אלי כל השליחים, ומילתא דעבידא לגלוייא, וישראל חצי רב (?) סיפר לי, איך שבסביבה אמרו לו באיזהו מקומן בזה הלשון: ליתן אנו מוכרחים בפקודת הרב דלאדי, אך מי יתן ויהיה שיגנבו המעות מידכם, ולא יגיעו לארץ הקדושה מחמת החירופים כנ״ל. אך לבי היה נוקפי אולי הכל שלא מדעת הרב שלהם אם הם חטאו כו׳, וראוי על כל פנים אעפ״כ לשלוח המעות ליד הרב. ושאלתי את פי מהרי״ם והשיב לי שלפי דעתו אי אפשר כלל שיעשו ויאמרו כן מדעת עצמם, ובוודאי צוה להם הרב כן, כי אי אפשר שיעשו ויאמרו מעצמם דבר גדול כזה, להיות גרמא בנזקין שלא לשלוח מעות לשם כלל, כי אמרו גם לו ביחוד שלא יקובל שם כלל וכלל. והיתה עצתי, שיכתוב הוא להרב בהודעה נאמנה, איך שכל הסך המוגבה הוא תחת יד מוהרי״ם, רק מפני שאנשים המשולחים הנאמנים אומרים בשמו, שבוודאי לא יקובל, לכן לא שלח המעות אליו פן יצא לטמיון המעות ח״ו. אך תמיה גדולה מהחרון האף הגדול הזה, לשפוך דם לכל המתנדבים שלא לקבל נדבותיהם, ובאם שירצה הארון כת״ר לקבל המעות, יכתוב לכאן מכתב של חבה איך שרצונו לקבל, ויושלח כל הסך המוגבה הקרן והריוח, כי הלוה כאן לבטוחים גדולים על הכשר עיסקא. וזהו תורף מכתב מהרי״ם אשר כתב אליו, ונחתם בח״י בפני ממש, ושלח לאה״ק עם מעות היחידים, והגיע לידו בודאי, באשר ידוע לי נאמנה, והוא הדבר אשר דברתי, כי תואנה הוא מבקש להתגולל ולהתעולל בעלילות כו׳ גם אם לא הגיע המכתב לידו. עכ״פ אמת הדבר שהם שלוחי מהימני שלו, ובשליחותו אמרו כן בכל המדינה, וגם אלי וגם ביחוד למהרי״ם, עד שנתאמת כן בלבי שלא יקבל בוודאי. וגם ממכתבו למדינתנו למחותני הגאון נ״י מבואר כן שעשו הכל מדעתו, אם כן מה צעק אלי וקרא אחרי מלא: והשמיט הכספים כו׳ וירא ה׳ וידרוש

וקבע דירתו בהאראדאק, היטב חרה לו עליו ועל אנשי שלומו, כנודע למקצת אנ״ש הישנים המקורבים אליו, ואיך יוכל להכחיש המפורסמות ולשים חשך לאור ואור לחשך? אין זאת כי אם ה׳ הסיב את לבם אחורנית כמריבי כהן, ובא לכלל כעס וטעות במפורסמות, למען דעת כי אמת ה׳ אתנו. והן במילי דארעא קדישא, הזאת דרך ירא ה׳ להרחיב פה ולשון מדברת גדולות על פי השמועה לבד? כמו שכתב במכתבו: „שמוע שמעתי כו׳״, ושמע רק חצי דבר כו׳. והנה הנם שעל פי הכתובים ומארז״ל פ״ק דשבת ל״א, היה מהראוי (שלא) לענות לו כלום, אך להיות נקי מה׳ ומישראל ועת לעשות לה׳ הפרו תורתך, ההכרח הוא לענותו בדרך ארוכה וקצרה.

הנה בחורף תקס״ג באו אלי הני נחותאי הידועים, ובקשו ממני לבטל כל השליחים במדינתנו, מכל המעמדות הישנים, רק שיסבבו בעצמם ויעשו להם מעמדות חדשים, מאוהבים אמתים שאינם מכונים בשם חב״ד, ואמרתי להם איך יספיקו לסבב בזמן קצר בכל המדינות שמסבבים השליחים, והשיבו לי כי די להם בשליחות של מהרי״ם (יואל סמיליינער ?), שהוא ערך שליש מכל המשולחים, יען היותם מתי מעט, כי רובם הלכו לעולמם ולא נצרך להם יותר מערך זה, ואמרו לי בפירוש, שעושים כן מדעת הרב שלהם שצוה להם כן, שלא לקבל מאנשים המכונים הנ״ל, שהם נותנים רק על פי מכתבו ולא מחמת אהבתם אמתית וקושטא קאי כו׳, ולא אביתי שמוע אליהם, כדי שלא להרבות מחלוקת בישראל, לעשות אגודות אגודות בכל עיר ועיר ומנין, כמי שהודעתי נאמנה בחורף תקנ״ח, ואמרו לי באם שלא אניחם לסבב במדינתנו, אזי לא יקבלו אפילו פרוטה אחת ממדינתנו, ממה שנאסף על ידי מכתבי, כי כן צוה להם הרב, ושאלתי מהם: ואם תאמר מה נאכל?, והשיבו לי, שיש להם הבטחה נאמנה מהצדיקים דוואלין ואוקריינא על סך שיספיק להם בערך הנ״ל, וא״צ כלל למדינתנו, להיות נכנעים לחב״ד, אך ברוב התאמצות מהרי״ם, פעל אצלם שיקבלו בשנה הזאת על כל פנים, עד שיקיימו הצדיקים הבטחתם לסלק להם במזומנים ואזי שוב לא יקבלו במדינתנו, ובזה נסעו מאתם בשלום. ובבואם מוויטעפסק היתה רוח אחרת אתם, ושלחו מכתב חרוץ מקהל גובערניע, אזהרה נוראה שלא יסבב שום שליח במדינתנו, גם השמיעו קול בכל עיירות, שבודאי לא יתקבלו בארץ הקרושה

הקשה, היפוך החסד והטוב רק מות ורע, וכל חיותו לפעול רע: וכמו העלוקה כו׳, אך מובטחני שלא יתקיים, וכמ״ש: תמותת רשע רעה כו׳, כי חסד אל כל היום, והחסד גובר לעולם על הדין, כמ״ש: כי גבר חסדו כו׳. על כן שבחוהו כל האומים כי כלם נוטים ומתאחדים יותר בקו הימין של חסד, ובפירוש אמר ששורש מלכות יון מבחי׳ החסד, והוא מלך הצפון, כי כל השפע מצפון, כמ״ש שלחן בצפון כו׳, ותוקף החום העדר כל כו׳, והמלחמה דחו״ג, כמו מלחמה דאש ומים והחסד גובר, ולזאת כל המלכים יהיו לעזר לאדוננו הקיר״ה בודאי בלי שום ספק וספק ספיקא, והעיקר המופת לזה הוא, אשר ב׳ הפכים המה, (מלכות יון עם מלכות צרפת) בענין הגסות והתנשאות, שכל עיקר מהות נקודת השונא הם ב׳ דברים, הא׳ הכעס והרציחה לאבד נפשות לאין מספר בלי הרגשה כלל, ותוקף הנצחון עד לתכלית כליון ואיבוד עצמו, והב׳ הגאות והתנשאות לתלות על כחו וגבורתו בעוצם החכמה והנהגת ההילוך וסדר בעניני המלחמה, וגם בעוצם הצלחתו, על זה נאמר: „אם תגביה כנשר כו״, ובסנחרב נאמר: „יען כי גבה כו״, כי כל המתנשא ותולה בכח עצמו לאמר: „כחי ועוצם ידי״, ומסלק ההשגחה ואמונה ובטחון באלקים, על זה נאמר: „הנה הגבר אשר לא ישים אלקים מעוזו ויבטח בו״, ישפילנו ה׳ בתכלית ההשפלה והנפילה, להראות לו כי ה׳ הוא הנותן כח וחיל כו׳, וראיה ממפלת סנחרב, שלא היה בעבור זכות עם יהודה, רק בעבור גובה אפו כמבואר בכתובים; וגם בכאן נראה בעליל, שלא היתה מפלתו רק בעבור גאונו וגובה לבבו, ויאמר לאל סור, כידוע מהליצנות שהתלוצצו באמונת ה׳, יאבד ויעקר מהות שרשו בל ישאר להם שריד בעולם, וגם זכר ה׳ אשר הרבו להרע בישראל, לשפוך דם נקי כמה מאות שנים במדינת צרפת, כמבואר בספר „שבט יהודה״ באריכות, ודורש דמים אותם זכר, כי לא ינקה לדור שלישי ורביעי כו׳, כמו כי לא שלם עון האמורי עד הֵנה, הרי דקדקו ושקלו במשפט עונו בפרט כמה דורות, עד שבא קצו נגזר דינו כו׳, כמ״ש: „השופט כל הארץ כו״ על מלכי האדמה באדמה דוקא, זה ישפיל וזה ירום, כמבואר וידוע לכל יודע דעת כו׳ ברור כשמש בצהרים כו׳ וד״ל, ולחכם ונבון כמותו יובן נופת צוף אמרי אמת האלה, הנאמרים מפי רוח קדשו ז״ל, דברים אמיתים וברורים, וכאשר נראה בעליל עכשיו לכל בר דעת, שזהו שורש ויסוד מפלתו גם

כו'? גם מ"ש עלי היו כולנה, גם הן בא בעלילה כידוע לי בבירור הסך שקבלו בווילנא דבר חדש, וההוספה שבלעהוויץ עם הגלוים, עולה לכפל שליחות מוהרי"ם כו'.

ואחרי הדברים והאמת האלה, מוטל עלי להודיע ולהזהיר לאנשי־שלומנו הקרובים והרחוקים, להתרחק מאד מהכת המסיתים והמדיחים, הנוסעים עם מכתב הרב דטבריא, ובראשם הזקן הידוע מעבה"נ מוויטעפסק, ושלא לדבר עמהם שלום מטוב ועד רע, וגם שלא לעורר עמהם ריב ומדון ח"ו, רק כל שומר נפשו ירחק מהם כמשור המועד ממש, ודי באזהרה והודעה רבה כזו.

כה דברי...

ז*).

אהובי ידידי חביבי כנפשי מנעורי איש נאמן רוח ונבון דבר כו'.

המכסה אני מידיד נפשי כל הקורות אותנו בשנה דאשתקד בשעת הרעש, ומגודל הנסים והנפלאות והאותיות האלקים הנוראים אשר ראינו מאור ישראל אבינו ז"ל הכ"מ, לא נפל דבר וחצי דבר מכל אשר יצא מפי רוח קדשו ז"ל, וכאשר ישאל איש בדבר האלקים ממש, וכאשר נראה בעליל לכל ישראל היתה אורה ושמחה וששון כו', ותחלת הענין כך היה: מיד כאשר נכנס השונא הצורר ורוצח הכללי הידוע בשמו לקצה גבול פולין לקאוונא ולווילנא כו', התחיל להתיעץ עמנו איך לברוח למדינת רוסיא דוקא באמרו, שאם לא ינבה לבו לסכל דעתו לילך גם לרוסיא, יכול להיות שיתחזק וישאר במדינת פולין, (אך השי"ת סכל דעתו וזהו יסוד מפלתו כו' וד"ל), אבל זאת צרה גדולה ליהודים, כי לא ישאר אחד ביהדותו ולא ברכושו, כי תכלית שנאה שנאתיו, כי הוא הוא השטן המנגד בכל ההתנגדות של הרע אל הטוב, כי הוא תוקף הקליפה והדין

*) המכתב הזה נכתב בידי רבי דוב בר בנו של הרב, לר' משה מייזלש (עיין על אודותיו בח"א עמ' 31 ובהערה 3 שם), בשנת תקע"ג או תקע"ד, מיד אחר פטירת הרב, ונדפס בפעם הראשונה במחברת „קונטרס הרמב"ם" לר"א ילינק ואחרי כן בבית רבי.

טוב לי מות מחיים תחתיו, ולא אראה ברעת עמי כו'. וגודל הזריזות לברוח אין די באר בכתב, וגם שהיה זקן וחלש מאד, והקור בחורף וטלטול הקשה לא לפי ערך כחו כלל, עם טפלי ארבעה משפחות שלו, אך לא רצה בשום אופן לשכון אפילו יום אחד תחת ממשלתו ועבודתו. וברחנו על שתי עגלות לבד, וכל הטף, כ"ח נפשות גדולים וקטנים, עם כל החפצים הקלים שהי' ביכלתנו ליקח לקחנו, וכל החפצים הכבדים, נשאר בערך ב' אלפים רו"ב, כמו תבואה ויי"ש וכלי בית ועצים כו', וכמו שידוע כ"ז אל הגינעראל שעמד בלאדי אז, ושמו אליאנב, ואם ישנו סמוך לכם תפ"ש בשמי, כי הוא מכיר אותנו מאד, כי עמד בביתנו שבוע שלימה, והוא ראה כל עומק נקודת לבו ז"ל, שא"א לבאר הכל בכתב. וגם גינעראל הגבוה ממנו, ושמו נעבראווסקע, שעמד בקראסנע בראשית המלחמה, כמבואר בפראשעניע שלנו אל הקיר"ה שביד גראף טאלאסטאיי, גו"נ דמאליב באריכות.

ומעתה באתי לספר לידידי ורעי כאח לי, מאשר ראה ראינו נפלאות ה' בדרכנו מלאדי עד זמן פטירתו ז"ל בכפר פייענא סמוך לקורסק. כי הנה בהתודע לנו ברור מן טיב מעשיו של המארשל של האויב דאווניש (Davoust?) ימ"ש בשקלאוו ודובראווינע, לא רצה לעמוד אפילו רגע ונסעו לקראסנא להיות עם הגיניראל אליאנב ונעבראווסקע הנ"ל בצוותא חדא, והמה נתנו לנו פאספארטין טובים מאד, וקודם נסיעתו הי' קצת מלחמה לפראוואח השונא עם הקאזאקין שלנו, ומסתמא לא נשאר מהשונא אפילו אחד, ורק פעם אחת ראיתי אותם אז, ובלבי הכרתי בם שסופם לקבורה, כי לא ראיתי בהם כח וגבורה המצלחת כלל וכלל. ובקראסנא בע"ש הסמוך לר"ח אלול 1) באו פתאם כל מחנה האויב וגם מחנת וויטעבסק כמ"ם אלפים, ושלנו לא היו רק ח' אלפים במספר

---

1) ראוי להעיר שהדברים „סמוך לראש חודש אלול" אינם ברורים כל צרכם, אם סמוך לפניו או לאחריו, אבל אם נצרף לזה את הידוע מדברי ימי מלהמת הצרפתים ברוסיה, כי חיל צרפת בא לסמולינסק ביום א' 4 אוגוסט 1812, שחל ביום ח' אלול תקע"ב, מזה נבין שהכוונה בערב־שבת הסמוך לר"ח אלול לאחריו, היינו שברח הרב וביתו מקראסני ביום ו', ו' אלול (2 אויגוסט) ולן בליל שבת ההוא ביער הסמוך לסמולינסק, ולמחרת כאור הבקר בא לסמולינסק, ולעת ערב, שבת ז' אלול, ברחו מסמולינסק לוויזמה כי הרב התיר את הנסיעה בשבת מפני סכנת נפשות (על זה העירני רצ"ה יפה).

עכשיו, באמרו כי לא יכול לבא בהכנעה לעולם. כן יאבדו כל אויביך ה' כו'.

והנה לעו"ז ממש הוא בחינת חסד וטוב העצמי, שמהותו הפכי ממש, דהיינו לחום ולחמול על כל, לרעים ג"כ כמו לטובים; כי מטבע החסד והטוב להשפיל א"ע מכל וכל, ולהרגיש בצער ויסורין של הנמוך והשפל ביותר מעל עצמו ממש, ממילא מסתעף ממדה זו ענין מדת השפלות והביטול בתכלית, שלא להרגיש בכחו ועוצם ידו, כי גם אם הגדיל והפליא לעשות ומצליח, אינו תולה בכח עצמו כלל, אדרבה ברור לו כשמש שאין זה כח עצמו, כי יודע ומכיר היטב שלא בכח יגבר איש, ולא בגבורת הסוס כו', ולא בכח שכלי, רק לה' המלחמה העוז והכח בחכמה וגבורה ועצה כו', וכל בטחונו בה' שידריכנו בדרך השכל וההנהגה הנכונה וכטוב בעיניו יעשה להרים ולהשפיל, הכל מקבל בכי טוב כו', וזהו שורש ויסוד לסבת העזר האלקי להרים קרנו בחכמה וגבורה ועצה, וכמה שאמר יעקב: „קטנתי מכל החסדים כו'"; וכל המשפיל את עצמו הקב"ה מגביהו, וזהו עיקר סימן לתוקף ההצלחה האלקית, דוק ותשכח בכל הספורים שבימים הקדמונים ותמצא כן ברור כשמש כו'; ומדה זאת נראה בעליל לכל אשר יש לו קצת דעת באדוננו הקיר"ה וכל יועציו ושריו, וכאשר ראינו אותו בגודל הבטחון בה', וגודל הענוה והשפלות, וגם עכשיו בהצלחתו אינו תולה בכח עצמו, רק בה' לבדו בידוע לכל, אין זה רק בחינת החסד והטוב שנובר ומצליח, ממילא נופל המנגד, שהוא תוקף הדין והרע עצמי, (הוא עומק רע בחי' העצמי' דרע, שאם אינו פועל רע אין לו היות כו', ובידוע לידידי בהרחבת ענין זה) וכו'; תכלית הירידה נפילה, בלי ישאר לו שריד ותקומה בעולם.

והנה ככל הדברים האלה היו נובעים מפיו, והיה מתאונן במרירות עצומה בכל שעה ושעה, והיה אומר תהלים כל היום, ומעתיר בכל לב ונפש, שיגביר ה' חסדו ויגרש את הרע כו', עד שבבואו קרוב לבאריסאוו ע"ד מינסק, אמר אין עצה ואין תבונה כו', ושלח שליחים הרבה לטאלאצין לשאל אליו כו', כאשר אספר פא"פ, והודיע הכל לוויטעבסק על פי בקשת האדה"ג ממנו, וכל התאמצות בשלוחי שפיאנעם בלב ונפש עשה. אבל לאחר כל הבין ברוח קדשו וכח בינתו, שיתפשט עד קצה רוסיא, ומפני תכלית שנאתו אליו הוהלט אצלו לברוח, באמרו:

ביום ראש השנה קרא אותנו, ואמר לנו בדברי חדוה ונחמה בזה הלשון: היום ראיתי בתפילתי שנשתנה שינוי טוב למעליותא, ושלנו נצח, והגם שיקח מאסקווע אבל לא יהיה לו תקומה, זריזות והצלה יעמוד לנו כו' כן נכתב למעלה היום כו'. והלכנו ואכלנו ושתינו בבכי טוב, והיינו אך שמחים וטובי לבב. ונסענו לגאראד יורע סמוך לגוב' וולאדימיר ע' וויארסט. בשבת שובה לפני תפלת מוסף, קרא אותי ולחתני ר' מענדל, והתחיל לבכות מאד מאד ונשרו דמעותיו על לחייו בטיפין טיפין, וצעק: אוי כי יחרב כל בייעלע רוסיא בחזרת השונא, וזהו תשלום לגזרת חמיעלניצקע שלא היה ברייסין וליטא כלל, רק בוואלין ואוקריינא בפחדי מות ובזוזי דבזוזי כו'. ואמרתי לו הוי אבי עדיין לא בא למאסקווע, ואם יקח אפשר יחזור לרוח אחר, והשיב: מאסקווע יקח בוודאי בקרוב, כי גם שכחו כלה וכמת נחשב, נצחונו הקשה תמית אותו וינחהו למאסקווע, אבל מיד תהיה מפלתו נפילה שאין למטה הימנה, כי לא יתקיים שם, ויחזור דרך ביעלא רוסיא דוקא, ולא דרך מאלע רוסיא, וזהו האות והמופת על דברי, וכן היה. בערב יום הכפורים באנו לוולאדימיר, וביום ב' לפני יום הכפורים לקח השונא את מאסקווע, ובעיוכ"פ ברחו כל הסינאט דרך וולאדימיר, ובראותי גודל המרוצה של הקאראמין שלהם, מיד רצתי אליו, והתחלתי לבכות במר נפשי בדמעות שליש, והראיתי לו מן החלון: ראה אבי מרוצת הסינאט, ואיה הבטחתך שיהי' להשונא מיד מפלה בבואו למאסקווע?, ובא אלי וחבקני ודבר בנקודת לבו ואמר: הלא תראה שאני בתפילין ולא אכזב, חי ה' וחי נפשי אם יעבור מאסקווע ואילך, רק יחזור בקרוב ולא לפ"ב, אלא מגמתו יהיה לחזור ולמצא מזון דרך ביעלא רוסיא אבל לא יניחוהו, ומפלתו יהיה בקרוב, תאמין לי. עכ"ל. כן אזכה לראות בנחמות בביאת משיח צדקנו עמו כו' וד"ל. ונתחזק לבבנו ובכינו בכי גדול ביוכ"פ זה עד אשר כמעט יצאה נפשנו. ונסענו לגאראד אסי, שם ישבנו בבטח אצל הנהר אקא, ומשם עברנו גוב' ראזאן וטאמבאוו ואוראל עד קורסק, ערך י"ב מאות וויארסט, עד חצי כסלו, בתוקף הקור וגודל הלחץ וגודל היסורים מרעבון וקור, רק לחם נם ומים, והיינו בעשן בתי הגוים כו' אין גלות קשה מזה. ובכל כפר חורקים שן ומחרפין ומקלל ן כו', רק מפני חסד ה' עלינו בעיני האדונים לא נתנום לעשות רע, כי נסענו ברב עם יותר מששים עגלות כו', ובקורסק בא

מכוון, והגינעראל נעבראווסקע הנ"ל הוא היה מקארפוס של המארשל קניאז בורטינקע שעמד בסמוך לסמאלענסק, בעבר הנהר דניעפר עם ע' אלף. אך השונא בערמה ותחבולה עשה ולא הלך רק במקום שידע שחיל שלנו מעט והוא דרך לאדי וקראסנא, והניח כל חיל שלנו הרב. ובבואו לקראסנא בחצי היום עש"ק, נפלה בכיה רבה בכל ב"ב באין עצה כלל מה לעשות אם לברות ביער כו', ואמנו הזקנה וכל הנשים והטף הרימו קול בכי שא"א לבאר, ואאמו"ר ז"ל נגש בכח וצעק וגער עליהם למה תבכו, אין לברות ביער, כי אם להנהיג נסיעתו על סוסים. והגינעראל הנ"ל בא בעצמו אליו ואמר לו בזה הלשון: „הישיש החסיד! הוי ברח לך אל סמאליענסק בחיש ומהר, כי השונא חילו כחול הים, וקרוב לשלוש מאות קאנאנען, ותומ"י בשמענו זאת ברגע אחד ממש נסענו כלנו, והח' אלפים עמדו סמוך לעיר לצד סמאליענסק, ואנחנו עברנו בתוכם, ולא היה להם רק ח"י קא־נאנען, ומיד בעברנו בא צד השני ונלחמו ושמענו קול האופנים הגדולים קול אחר קול כמו ג' שעות, ואנחנו בורחים על נפשנו עד י"ג וויארסט סמוך לסמאליענסק, ושם היה דרך לעבור ביער, ובאשר ראונו הבורחים משלנו צעקו אלינו לברות, וברחנו ליער, והיינו שם כל הלילה של ש"ק, ופרטי כל הנסים א"א לבאר. ובאור הבוקר באנו לסמאליענסק ואין שם משל צרפת ולא משלנו כי לא ידעו דבר, ושאלו מאתנו להודיע, ונשלח להקניאז הנ"ל ותומ"י עד חצי היום נתאספו המון חיל שלנו בערך ל' אלפים, וק"כ הארמאטין, ולא היה ביכולתנו לצאת מן העיר, ובכינו מאד כי כלתה הרעה בתוך העיר, והשונא עמד בקרוב. ולעת ערב יצאנו בהכרח ברחוב, דרך מאסקווע ודראגאבוז, ואאמו"ר ז"ל צוה לנו לנסוע בשבת, כי אמר שזה היתר ומצוה להציל א"ע מן המזיקים וכו'. וביום א' ברחנו עם הגו"נ דעיר הנ"ל טאלסטוי לוויאזמע, וביום ד' נגרשנו וברחנו למאזאיסק, ומן מאזאיסק הקפנו הדרך על פי עצתו, כי היה בקי בקארט, וברות קדשו הבין שיסבב השונא ויעקם דרכו כו' על כן אמר לסבב לעיר מאסקווע, והיינו ר"ה העבר בטריצע זערקע, ואז היה זמן מלחמה מאזייסק, וקרא אותי ואמר לי: צר לי מאד, בני, על אודות מלחמת מאזייסק בימים האלה, ה' יתן לטוב כי השונא מתגבר, ולדעתי יקח גם מאסקווע ובכה בדמעות שליש כו', גם אני בכיתי והלכתי לי.

העיקר כוונתי במכתבי זה באריכות ספור המעשה להודיע לך נאמנה מאמתיות נקודת לב אאמו״ר ז״ל בחיים חיותו, כדי שידבקו כל האנשים המסתופפים בצלו בדרכיו, והגם שכבר נקבע השורש ויסוד מוסד בלב כל אחד ואחד מישראל בחבלי התקשרות אמיתית אל הקיר״ה, כאשר נראה בעליל מפרי מעשיהם במס״נ ממש, וכידוע ג״כ להקיר״ה דבר ברור, על כל זה צריך חיזוק והתקשרות יתירה, ובפרט לאיש כמותו, אשר למשמע אזן שמעתי שמתעסק באמונה בדבר הזה, ונתן נפשו בדבר הזה, ולא בשביל ממון וגדולה, כי ידעתי לבבו הנאמן על פי אמיתית קבלתו מבעלי החכמה והאמת ומאאמו״ר ז״ל. אך פן ואולי בצוק העתים, כי יגבר עליו טורח המשא או איזה מס״נ או איזה פתוי ח״ו, שמבלבל נקודה השרשית ג״כ, לזאת אמרתי לחזק לבבו בחוזק נאמנה, שכל הרוחות לא יזיזוה; וה׳ אלקי אבי ז״ל יהיה בעזרו להצליח אותו בכל אשר יפנה לעשות פרי למעלה ולמטה, שיבוא על ידו רב טוב לתכליתו להיות בנין נצחי לעולם, ורב טוב וחסד נצחי יעשה לכל ישראל, בהשתדלותו לטובת הקיר״ה, שהוא טובת אחב״י ממש, כי אב ליהודים הוא לבנות בנין ויסוד לטובתם לעולם להסיר מעליהם שנאת ההמון לגמרי כל הימים, ולזאת הי׳ כל מגמת נפש אאמו״ר ז״ל סמוך לפטירתו בדבר פיקוח נפשות ישראל, ואמר שכשירחיב ה׳ להקיר״ה ויפלו כל שונאיו תחתיו, בודאי זכור יזכור על היהודים להרים קרנם ביסוד מוסר בין ההמון בכל מיני חרות נצחי כו׳, ועוד חזון למועד להרחיב הדברים בזה. ואמנם כעת לא באתי רק לחזק לבבו ולהודיעהו נאמנה, על אודות רצון ונקודת לב אאמו״ר ז״ל בחיים חיותו, בכל רגע ושעה לא פסק פומיה מלהעתיר לה׳ בזה; וה׳ יוציא רצונו הטוב הפנימי וכל עיקר מסירת נפשו בקרב הימים, כי ראינו שנגמר המפלה של השונא, כשעבר מקאוונא לגרעניץ פרייסין היה בזמן הסתלקותו בכ״ד טבת העבר, ואני מאמין ומצפה שבכ״ד טבת הבא, שהוא יא״צ שלו, יוגמר עיקר ושרש מפלת השונא בארצו, כי זה הי׳ כל מגמתו על אותו האיש נאַ־פעליאן ימ״ש שיאבד כו׳, ובלעדי זה אין שלמות הישועה, כי נצחונו עד אבדון, ומרגלא הי׳ בפומי׳ של אאמו״ר ז״ל, שיקשרו עליו אנשי מדינתו דוקא, וסבת בריחתו מבאריסאוו לא הי׳ רק למען מפלת ההמון צרפת, כי בנצחונו יאבד כל ההמון, כן יאבדו כל אויביך ה׳. וד״ל.

שטאפעט מטאלסמוי לגינ' דשם, שהבריחו להשונא ד' ימים מקאלינג עד וויאזמע, שמה שמחנו והודינו לה' על הטוב והחסד, ותגדל השמחה לאלקים. וזוגתי ילדה בן זכר בשערי קורסק, ועשיתי ברית מילה מהירז לבן. ומרעמיך הרבה וי"ש טוב הרבה, ומשם נסענו לכפר פייענא. ובי"ט כסלו שמענו, שהיה מפלה גדולה להשונא סמוך לקראסנא ומבריחים אותו ככלב, והיינו אך שמחים, כי נתקיים הכל לא נפל דבר וחצי דבר.

אך לשלום מר לי מר. כי כאשר הושב רוחנו נפל עטרת ראשנו מאתנו, כי מפני גודל המרירות העצומה בעמקות גדולה מדי שעה קלקל המרה, וגם נתקרר ביותר מפני זקנותו וחלישותו, ובחמשה ימים בלבד, שנהלש והקיא נאל לא עמד בנפשו, ונפטר בליל מוצש"ק פ' שמות כ"ד טבת העבר. ואני הייתי בדרך, כי שלחני למצוא לנו דירה בקרעמענטשוק. חבל על דאבדין: גלה כבוד מישראל, זכותו יעמוד לנו כל הימים כו' מסר נפשו לפה"נ כו', ולחכם ונבון כמ:תו אין צריך לפרש יותר, וד"ל.

והנה לאחר פטירתו הוליכוהו לעיר ישראל, לגאראד האדזיץ בגוב' פאלטאווע. סמוך לגוב' זאת כ' וויארסט, עומדת סמוך לנהר פסאל, והוליכוהו שמונים וויארסט, והב"ע דשם קאזיוגנע ביער קטן סמוך לעיר הנ"ל רחוק מהעיר ב' וויארסט, וספרתי לידידי מו"ה זיסקינד מווידז גיסו מה שהיה בזה לעשות להקניאז לובאנאוו כו'. ומזה נראה ג"כ בעליל שמסר נפשו בשביל טובת הקיר"ה, ע"ב רגלי' דבר נש כו' עד שנקבר במקום זה דוקא כו'. ועשינו בפת עץ טוב, וגם בית גדול, והכננו לבנים לבנין חומה, כדי לבנות לכבודו וכמו על קברי אבות וגדולי הצדיקים, שבאים להיות נודרים ומתפללים שם בעת צרתם, כי גדולים צדיקים במיתתם כו'. ובערב ראש השנה העבר היו שם ששה מנינים מראמען וקרעמענטשוק כו' והעמידו שם לאמפין הרבה ואיש יושב שם.

ומעתה אהובי ידידי, אחר שראה ראינו בראי' חושיית עוצם מסירת נפשו ממש בדבר הצלחת הקיר"ה, וכל שעה היה מעתיר בכל לבו ועומד בכל כחו עד שנתן נפשו כו', מה מאד מהראוי לכל, אשר מקושר בעבותות חבלי התקשרות הנפש באור תורתו ורוח קדשו כל הימים גם בעולם האמת, כי זה חלקנו וגורלנו וכל מגמת נפשנו שלא להפרד, ולא ידח ממנו נדח ח"ו. ולזאת

ציונים

ועוד דברים הרבה שמעתי מפיו בעת מלחמת מאזאייסק, נידון מאסקווא ונדון האייגגלענדער, וספרתי לידידי מו"ח זיסקינד מווידז ניסו, כי לא ניתן לכתוב ענינים נוראים ונפלאים כאלו ולא נתן להתגלות, כי אם לאנשי אמת הנאמנים כו׳. והכלל והעיקר הי׳ מרגלא בפומיה על אודות יסוד נקודת של דת יהודית, אין לו קיום חזק רק תחת ממשלת אדוננו הקיר"ה דוקא, כי הוא מאמין באחדות ה׳ וחפץ בעבדי ה׳ באמת ובתמים, ורוצה להחזיק דתי יהודים, ומכש"כ שלא להזיזם מדתם אפילו זיז כל שהוא כו׳, והגם שההמון עם שברוסיא משונה שנאתם שנאה עצמית ושרשיות בתכלית מצד הדת כו׳, ובפרט אנשי עיר מאסקווע מצד גאונם וגובה לבם, וכל גיא ונאון וגובה לבב ישפיל ה׳, וזה הי׳ סבת הממשלה של השונא במאסקווא להשפיל גאונם לפי שעה, להראותם כי גאה גאה ה׳, ושונא מאד כל גאות, כמ"ש תועבת ה׳ כל גבה לב, כל גיא וגאון שנאתי וכה"ג, וכמו בסנחריב כו׳, אך עכ"ז לא רצה ה׳ לענש אמתי רק לפי שעה, כי נשלם עונם בזה, ומיד שעשה השונא שליחות ה׳, נהפך הדבר עליהם מדין לחסד, ועל השונאים לדין ולאבוד, וכמו העלוקה שמושכת הדם ונופלת ומתה לגמרי, כי נגמרה פעולתה למשוך פסולת הדם, וכך בזה עצמו ננמר ונתקן החטא, כי כבר נמשך כל הרע להרע לעצמו ויצאו זכאים, על כן מיד שיצא משם היתה מפלתו מיד בלא עכוב כלל וכלל כידוע, וכמ"ש תמותת רשע רע, ודי"ל.

ציון א.

תולדות השם "שניאור" ומקורו.

אגדה מתהלכת בין החסידים, שמיד אחר הולדת הרב נתבשר אביו בחלום, שבנו זה עתיד להיות לאור ישראל, להאיר על פני תבל כשני המאורות הגדולים השמש והירח, לפיכך קרא לו אביו בשם שני־אור. ובעלי הסוד שבין החסידים, הוסיפו לארוג אגדה זו על פי דרהם, וביארו שהשם שניאור "רומז לשתי בחינות אור, אור ישר ואור חוזר, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, גליא וסתום"[1]. אבל על פי רוב אין שום אגדה קלוטה כולה מן האויר, ומי יודע אם לא נולדה אגדה זו אצל החסידים על יסוד דברי האר"י, שלדעתו "מזמין השם יתברך בפי האב קריאת שֵׁם התינוק לפי שורש נשמתו[2], והפנטסיה הרחיבה הדבר והוסיפה הרבה מדעתה, כנהוג. אכן ראוי לציין, שכל האגדה הזאת בנויה על עובדא שנקרה בימיו של המהרש"ל. בספר ים של שלמה (גיטין פ"ד סי' כ"ו) מסופר, מעשה באדם אחד ששֵׁם אביו היה מאיר, ושם אבי אשתו אורי, שנולד להם בן, ולרגלו פרצו סכסוכים בין הבעל ואשתו על דבר שֵׁם הילד, האב עמד על דעתו שיקרא דוקא על שֵׁם אביו והאֵם הפצירה שיקרא על שֵׁם אביה "ולשום שלום קראוהו שניאור, כלומר שני אור — מאיר אורי". אבל בעצם השם שניאור הוא קדמון. הר"ן בפירושו לנדרים מזכיר את ר' משה בר' שניאור. המרדכי ובעל הג"מ מביאים בין שמות גדולי חכמי ישראל, שהיו קודם לזמן בעלי התוספות ובזמנם, את הרב שניאור בר יהודה בר ברוך[3]. ורבנו יונה מגירונדא (חי בסוף האלף החמישי), מזכיר את רבו רבנו שמואל בר שניאור[4]. גם בעל שבלי הלקט (חי במאה הראשונה לאלף הששי) מביא את רבינו שניאור ברבי יהודה בר' ברוך.

---

1) בית רבי פכ"ה, בשם ר' נחום מטשרנוביל.

2) צמח צדיק.

3) קורא הדורות לר"ד קונפורטי.

4) ספר היראה.

אבל מצד אחר נראה, שמשפחת הרב היתה נקראת בשם פוזנר, ובשם זה כנה את עצמו אחיו ר' מרדכי ובניו אחריו[1], ורק יוצאי ירכו של הרב, החליפו את שֵׁם פוזנר בשם שניאורסאהן, על שם אביהם.

כותבי תולדות הרב, מיחסים אותו אל המהר"ל מפראג ובדרך זו: רבי ברוך (אבי הרב) היה נכד הגאון רבי משה מפתנן. רבי משה היה בנו של המקובל רבי יודל (מחבר ספר קול יהודה על ש"ע או"ח), בהגאון ר' משה, בהגאון ר' צבי הירש, בהגאון ר' יוסף יאסקי אב"ד דעיר לובלין (לדעת אחרים אב"ד דעיר לבוב), וחתנו של המהר"ל[2]. אבל כל סדר יוחסין זה אינו מאושר לא על ידי תעודות רשמיות, ולא ע. ידי שום הוכחה מדויקת, שאפשר לסמוך עליה, ואף אלו שאינם מפקפקים בעיקר הדבר, מוכרחים בכל זאת להודות, שאין להם כל מקור שר' ברוך אבי הרב היה באמת נכדו של רבי משה מפוזנה, ובאופן זה עושים מיד את החוליא הראשונה שבשלשלת יוחסין זו לרפויה ביותר, ואתה ממילא את כל שלשלת היוחסין. אפשר הדבר, שמפני שמעריצי הרב חשבו את ר' משה מפוזנה לאבי זקנו של רבי ברוך, היה מקום לכת הדמיון לייחס אותו, וממילא גם את בנו הרב להמהר"ל, שהיה גם כן יליד פוזנה, ושנים מספר אב"ד בעיר ההיא[3], כי הפנטסיה דורשת סמוכין; ומפני שמעלת המהר"ל היתה גדולה וחשובה מאד בעיני החסידים ובעלי הסוד, בסבת המעשים הכבירים והנפלאות הגדולות שהאגדה העממית מייחסת אליו במדה נפרזה מאד, יתר מאשר לגדולי ישראל אחרים, לכן חביב היה להם לראות את הרב בתור אחד מיוצאי חלציו.

גם מזה שהרב מזכיר את המהר"ל פעם או שתים בלבד, וכשמזכירו אינו מכנהו בשם אבי זקנו או ש"ב[4], יש מקום לפקפק ביחוסו להמהר"ל.

גיסי רי"ל שניאורסאן מלודז, נכדו של הרב, שנתגדל בבית אבי־זקנו רבי ישראל נח מנֶזין, סיפר לי, שמעולם לא שמע לא מפי זקנו ולא מפי אביו שהם מצאצאי המהר"ל מפראג. וכשנתגלגל לפעמים

משפחה עוד בשנת 1797 על פי פקודת הממשלה מן 17 אפריל (H. Nussbaum, „Szkice historyczne z życia żydów w Warszawie“ str. 26).

1) בית רבי, עמ' 110.

2) שם בתחלתו.

3) גרץ, די"י ח"ז עמ' 361; אוצר ישראל לאייזנשטדט ערך יהודה.

4) עיין לקוטי תורה, ויקרא.

מוצאו של השם הזה הוא משפת רומית, ממלת Senior, שהוראתה ראש או זקן, ומשמש על פי רוב בתור כנוי־כבוד[1], וככר הרגיש בזה בעל טיב גיטין[2].

לפעמים נתוסף על שם „אָשֵׁר" השם „שניאור"[3].

ציון ב.

על דבר מקור מוצאו של הרב.

מדברי ימי רבי ברוך, אביו של הרב, אנו יודעים רק זאת, שנפטר בין שנת תק"מ—תקנ"ה, כי במכתבו של הרב לאנשי סיעתו באושאץ (ח"א עמ' 38), שנכתב לפי דברי בעל בית רבי בשנת תק"ם (שם, פרק י"א), הוא חותם עצמו „שניאור זלמן בן מו"ה ר' ברוך נ"י", ובשנת תקנ"ה הוא מוסיף בהתימתו אחר שֵׁם אביו, ברכת המתים „ז"ל"[4]. ובטעות מחשים קצת מכותבי תולדות הרב, שר' ברוך נפטר בשעה שהרב היה עוד ילד קטן.

על דבר מקום מגורי רבי ברוך באחרית ימיו ומקום קבורתו, מתהלכות בין החסידים אגדות שונות שכולן אינן אלא פרי הפנטסיה בלבד[5]. הרב כדרך שהותם את עצמו ברוב תשובותיו ומכתביו „שניאור זלמן בר' ברוך", כן בכל התעודות הרשמיות הוא נזכר בשם: „Зельманъ Боруховичъ"[6]. סבת הדבר היא מפני שברוסיה טרם נתנו ליהודים שמות משפחה, וכל בני ישראל נקראו על שֵׁם אבותיהם, כפי שהזכרתי, ורק בשנת 1804 יצאה הפקודה בפעם הראשונה, בהתערבותו של דֶרזַוין, להוסיף על שֵׁם העצם של היהודים גם שמות משפחה, והפקודה הזאת נשנית אחרי כן בשנת 1835[7].

---

1) לפעמים אנו מוצאים התאר „שֶׁניור" גם אצל היהודים, כמו אברהם שֶׁניור ראש חוכרי המס בספרד במאה הט"ו (עיין גרץ די"י חלק ו' ע"מ 360).

2) עיין במקומו, ובספר טיב שמות גיטין בנוספות שבסוף הספר. וראה „Monatsschrift für Ges. u Wissen d. Iudentums" 1911, 7, 8. ואצל I. Kraucer, „Namen Frankfurter Iuden bis I 1400".

3) שם, ועיין בס' אבני זכרון להורוויץ.

4) שו"ת הרב, תשו' כ"א.

5) עיין בית רבי פרק כ"ד.

6) עיין לדוגמא ח"א עמ' 77 הערה 2; עמ' 116 הערה 1.

7) ראה Евр. энциклопедія ערך Имя. בפולין נתנו ליהודים שמות

בשנת תקל״ז—תקל״ח, חזר הרב על כל חלק או״ח (מן הלכות נטילת ידים) וחדש בו דברים שונים, כי לדבריו של רד״ב, ששמעם „מפה קדוש (של אביו הרב), התחיל להגיה ולחדש חלק או״ח בהיותו בק״ק מאהליב שאצל נהר הדניסטור״ [1]), וזמן שבתו בעיר הזאת היה בשנות תקל״ז — תקל״ח, מן השנה שעלה רבי מנחם מנדל מויטבסק לארץ־ישראל (אדר תקל״ז), עד סוף השנה שאחריה [2]). ואת „החלק יורה־דעה ובפרט הלכות נדה, חבר לעת זקנתו״ [3]).

אגב נעיר, שלא בצדק מייחס רש״י פין להרב פניה זרה, כאל כל עיקר כונתו בחבור השלחן־ערוך היתה למשוך על ידו את בני־סיעתו אחריו „לבל יצטרכו להשתתף עם הלומדים בלמודיהם ויפרדו החסידים מעל מתנגדיהם פרוד מוחלט״ (כנסת ישראל לפין, עמ׳ 332). והנה מלבד שהרב לא חבר את הש״ע על דעת עצמו אלא על פי הפצרת רבו המגיד ממיזריטש, „שהפציר בו עד בוש, לעשות מלאכה זו מלאכת הקודש״ (רד״ב בהקדמתו שם), אין בכלל להנחה זאת כל יסוד, כי כפי שבררנו, נגמר חלק אחד מהשלחן־ערוך על ידי הרב בשנת תקל״ג, ורק בשנת תקס״ד (ולדעת אחרים בשנת תקנ״ה) נדפס חלק קטן ממנו (הלכות פסח, ולדעת אחרים הל׳ תלמוד־תורה) בפעם הראשונה, (אוצר־הספרים לבן־יעקב), היינו לאחר שלשים שנה שכבר היה נגמר בכתב־יד, ואלמלי היתה באמת כונת הרב לתכלית זו, כי אז לא היה משמיט הדפסתו שנים רבות כל כך.

גם סדורו של הרב, שעל פי נוסחאותיו המשונות מנוסחאות סדרי־התפלה של המתנגדים, ועל פי המטרה שהחבור כזה נועד בכלל, בודאי שהיה ראוי לתכלית „פרוד החסידים מהמתנגדים״, כדעת פין, יותר משהיה ראוי לזה הש״ע, הנה גם הוא נדפס בפעם הראשונה לא קודם משנת תקס״ג (ואפשר שנתחבר עוד שנים הרבה קודם להדפסתו), היינו חמש שנים, לאחר שכבר הותר להחסידים מטעם הרשות, להתפלל על פי נוסחם בבתי תפלה מיוחדים (כ״א אייר תקנ״ח — 1798 אפריל 26), ושלשים שנה לאחר שכבר התפללו בבתי תפלה מיוחדים, לא בדרך רשמי (עיין ח״א עמ׳ 35 הערה 2, 3).

---

1) הקדמה לש״ע או״ח.

2) עיין ח״א עמ׳ 44—45.

3) הקדמה לש״ע או״ח.

שיחה על דבר מקור משפחתם, לא הזכירו את שמו אפילו פעם, בשעה ששמות אחרים הזכירו הרבה פעמים והתיחסו אליהם.

ככה הגיד ר' גיסי הנ"ל, שבאוצר ספריו נמצא סדר היוחסין של הרב (בספר מיוחד), ששם מיַחס אותו המחבר להמהר"ל מפראג ולמעלה ממנו עד דוד המלך, מזה אפשר לשפוט על דבר הערך המדעי שיש לרשימות ביוגרפיות אלו. לעומת זה הגיד לי שמסורת היא אצל החסידים שבגַזין, שהרב היה מצאצאי ר' שאול וואהל. מכל זה נראה שהתיחסותו של הרב להמהר"ל הוא מנקודת-מבט מדעית דבר המוטל בספק גדול.

ציון ג.

על דבר זמן חבור הש"ע על ידי הרב.

הרב נגש לחבר את השלחן-ערוך בין שנות תקכ"ח — תקל"א בערך, כי לפי עדות בנו רבי דוב בֶּר, „היתה התחלתו (של חבור הש"ע) בהיותו יושב בשבת תחכמוני, במקום תחנות של הרב הקדוש רבי דוב בער מק"ק מיזעריטש"[1]), ולפי המוסכם היה הרב בן עשרים שנה בשעה שבא בפעם הראשונה למיזריטש, (בית רבי פ"ב), ומפני ששנת לידתו היתה תק"ז או תק"ח, יוצא שבא מיזריטשה בשנות תקכ"ז — תקכ"ח. בשנת תקל"א כבר היה חלק מהש"ע נגמר, הלכות ציצית ופסח, ושתי שנים אחרי כן, שנת תקל"ג, נשלם כל החלק הראשון ממנו. זה יוצא ברור מדברי רד"ב הכותב, „הלכות ציצית ופסח נגמרו שמה (במיזריטש) עד בואם שמה הני תרי צנתרי דדהבא הגאונים המפורסמים... הרב מוהר"ר שמעלקא ואחיו הרב מ"ו פנחס (בעל ההפלאה), טרם נסיעתם על כסא הרבנות למדינות אשכנז לק"ק ניקלשבורג וק"ק פרנקפורט דמיין, והיו לנגד עיניהם כתבי אאמו"ר בשני ההלכות הנ"ל, ואמרו לו חזק והתחזק לברך על המוגמר ... ובמיעוט שנים שתים נגמר חיבור אחד על אורח-חיים"[2]).

והנה כפי שהוברר לנו הדבר, עלה הרב ר' פנחס (הורוויץ) על כסא הרבנות בפרנקפורט, בסוף שנת תקל"א[3]) והיה לפי זה במיזריטש באותה השנה.

---

1) הקדמה לש"ע או"ח.
2) שם.
3) עיין 32, M. Horowitz, „Frankfurter Rabbinen“ IV

מלבד אלו מפליגים כמעט כל גדולי החסידים בשבח הספר הזה, כר׳ לוי יצחק מברדיטשוב, ר׳ זוסא מאניפולי, ר׳ אהרן הלוי משטראשילי, ר׳ ברוך ממיזבוז. ר׳ הלל מפאריטש וכיוצא בא״ו.

שניאור זקש כותב: „פעם אחרת אברר, איך נשתלשלו דעות (פלוסופיות) לאט לאט מגבירול לראב״ע, מראב״ע לרמב״ן, ור׳ עזריאל ור״י לטיף ור״י גיקטליה... עד שפינוזה, ועד רב החסידים המפורסם לבני החב״ד רבי שניאור זלמן בספרו המופלא לקוטי אמרים או: תניא״ (התחיה, חוברת ב׳).

מ. הֶס: „Der Verfasser des Tania, hat die philosophische Seite des Chassidismus vom Gesichtspunkte der theoretischen Kabbale aus entwickelt. Die Schüler dieses Philosophen nennen sich „חב״ד“ („Rom und Ierusalem“, 208, Note 5, Leipzig 1862).

(„מחבר התניא, פִּתֵּח הצד הפלוסופי שבחסידות מנקודת מבט הקבלה העיונית. תלמידי הפלוסוף הזה נקראים „חב״ד״.

ש. שיכטר: „Liest man die Werke eines Salomon Ladier aufmerksam und ohne westliche Voreingenommenheit, so erhält man sicherlich den Eindruck grosser Originalität und Gedankentiefe“ („Die Chassidim“, Seite 89).

(„אם נקרא בשים־לב ובלי משפט קדום של בני המערב, את ספרי הרב רבי שניאור זלמן מלאדי, אז בודאי יעשו (על הקורא) רושם של מקוריות מסוימת ושל עמקות הרעיון״).

ש. דובנוב: „Изъ всѣхъ сочиненій Залмана историческимъ и безсмертнымъ является лишь одно, а именно его знаменитая книга „Таніо“ ...Уже по формѣ своей, книга эта отличается отъ всѣхъ безъ исключенія хасидскихъ догматическихъ книгъ... Это— въ своемъ родѣ единственная книга во всей обширной хасидской литературѣ... Таніо сдѣлалась классическою книгою, которая смѣло можетъ стоять на ряду съ лучшими произведеніями средневѣковыхъ еврейскихъ мыслителей“.

ביחוד הוא מפליג בשבח הפרק השלישי, שב„שער היחוד והאמונה״.

„Это по существу философскую идею лежащую въ

ציון ד'.

דעות גדולי ישראל על דבר ערכו של ספר התניא[1]

בכדי להראות על הערך שנתנו גדולי התורה (ואפילו אלו שלא נמנו למפלגת החסידים), וחוקרי הקבלה והחסידות לספר תניא, הנני מוצא ראוי להביא פה דברים אחדים מדבריהם על אודותיו.

ר' משה צבי מייזלש אב"ד זולקאווא כותב:

„— מחבר התניא, הוא איש שהכל בו... מעת צאת הספר הזה לאורה, נתמלא כל העולם כלו אורה..."

הרב ר' יצחק אב"ד דקרקוי, ועוד רבנים אתו:

„— מכותלי הדברים שבכרך הגדול והנורא ספר התניא הצצתי, שהמחבר הוא איש אלקים קדוש, ובקראי שנים שלשה דלתות, בינותי בדבריו הקדושים, שהמה מאירים עיני השכל באור צח ומצוחצח חכו ממתקים כו'".

ר' ברוך משקלוב (מגדולי המתנגדים):

„— מה לנו להאריך בשבח הספר, הלא הוא גלוי וידוע לכל, שכל דבריו דברי אלקים חיים..."

הרב ר' יצחק מייזלש אב"ד דצירנוביץ:

„— דברי הספר הקדוש תניא, כספירים מאירים באש לבנה..."

---

1) הספר הזה נקרא תניא (לפעמים בשם לקוטי אמרים), משום שהוא מתחיל במלת „תניא", לדעת בעל צמח צדק, יש בשם זה סוד נפלא (עיין בס' אור צדיקים הלבות דרך־ארץ, סעיף קי"ד, וראה אוצ"ת לרח"ו, שער יחודים פ"ו).

התניא נחלק לארבעה חלקים, חלק ראשון נקרא „ספר של בינונים", השני „חינוך קטן" ו„שער היחוד והאמונה". הלק שלישי — „אגרת התשובה" והרביעי — „אגרת הקודש". שני החלקים הראשונים, מסר הרב בעצמו לדפוס (סלאוויטא שנת תקנ"ז) מבלי הזכיר שמו עליו (בהסכמות שם כתוב: „לא נודע ממי יצא הכרך הנורא הזה"; „מגודל ענוותו לא נודע שם המחבר"). בשנת תקנ"ח נדפס התניא שנית (בזאלקאווע). בשנת תקע"ד, אחר מות המחבר, פעם שלישית על ידי בניו, וכך הלך ונדפס הספר הזה מאז ועד עתה, הרבה פעמים בהוספות והשלמות שונות.

התניא הוא ראשית פרי רוחו של הרב בחקירה האלהית, וכל שאר ספריו (מלבד הש"ע), כלם נתחברו בזמן מאוחר, ולכן נזכר בכל ספריו, ודבריו הולכים ונשנים שם פעמים רבות.

ראוי לציין שספר בשם „תניא", כבר נמצא עוד בימי הרשב"א (עיין שם הגדולים, מערכת ספרים אות ת').

בדבר, בשעת כתיבת התניא, אם לכתוב מלה זו או אחרת, מלאה או חסרה, ואתה אומר לבאר דבריו, וצוה עליו לשרוף את ביאורו באש.

פעם בא אדם מעיר רחוקה לשמוע תורת הרב, ולא נתנה לו רשות לכנס אל חדרו בשעה שהיה מלמד את בניו תורת הנסתר, ויתחבא האיש אחורי הדלת להקשיב תורתו, כשהרגיש הרב בדבר, שאלהו מאין הוא, וכשהשיב לו שמעיר רחוקה בא, הניע בראשו ויאמר: לחנם הטרחת בני כל הטורח הגדול הזה, הלא התניא מצוי בעולם, ולאדם די ללמוד בו ולהיות כאברהם אבינו.

ציון ה.

חרדת הממשלה על דבר משלוח מעות לארץ־ישראל.

עניני מדינה בין ממשלת רוסיה וטורקיה, שהיו מסוכככים ימים רבים עוד מימי יֶקטרינה השניה, הלכו ונתחדדו יותר ויותר בימי ממשלת הקסרים פאול ואלכסנדר הראשון. לרגלי הסכסוכים האלה, היו שתי ממשלות אלו עוינות אשה את אחותה, וממשלת רוסיה הביטה בעיני חשד על אלו שבאו בנגיעה עם בני המדינה הזאת, ובתוכם גם על היהודים, שעמדו במשא־ומתן עם בני בריתם שבארץ־ישראל, ואין כל כלא אם דבר משלוח סכומים מסוימים מרוסיה לארץ־ישראל, שיצא אל הפועל על ידי החסידים לתכלית „חזוק הישוב" שם, עורר דאגה וחשד בלב פאול ואלכסנדר אם אין דבר מדיני יצוק בזה. ובאמת הסדרים שנקבעו לתכלית גביית המעות ואופן הלוקתם, וה„כוללים" השונים שנוסדו שם על ידי היהודים שבכל ארצות הגולה, מדינה ומדינה וכוללה, מדינה ומדינה ונשיאה, והאמרכלים, הגזברים והשד"רים שנמנו מאת ראשי הכוללות, לסַבב בכל מדינות אירופה להעיר את לבב העם להשתתף במפעל הזה, כל אלה נתנו למוסד־צדקה זה צורה של אגודה אינטרנציונָלית במדה ידיעה, והממשלה הרוסית יכלה לראות בו גם מעין אגודה ריבולוציונירית, שתכליתה להתור תחת מוסדות הממלכה ולהפוך את הקערה על פיה, בפרט אחרי הדילטריות הרבות מצד המתנגדים, שהציגו לפניה את החסידים כחבר פושעים מדיניים, שמהשבותיהם על רוסיה רק רע כל היום. ולפיכך לא קשה היה להממשלה גם לתת אמון בדברי ר' אביגדור, שהלשין על הרב „שהוא שו"ה שוחד להסולטאן כי רצונו למרוד במלכות" [1].

---

1) עיין על זה למעלה עמ' 199. ראוי לציין, שגם על ר' דוב בר

основаніи величайшихъ доктринъ XVIII вѣка — идеализма Берклея, скептицизма Юма, и критицизма Канта — Залманъ развилъ съ особенною ясностью въ одномъ замѣчательномъ параграфѣ своей книги..." („Исторія хасидск. раскола", Восходъ 1891 г.).

(„מכל ספרי רבי שניאור זלמן, יש ערך היסטורי קים רק לאחד, והוא לספר הנפלא תניא... כבר על פי צורתו מצטיין הספר הזה מכל הספרים הדוגמטים אשר לחסידים, בלי יוצא מן הכלל... הוא — ספר יחיד במינו בכל הספרות החסידות הרחבה. התניא נעשה לספר המופת, שיוכל בהחלט לעמוד בשורה אחת עם החבורים המעולים, שנתחברו מאת הוגי דעה בישראל בימות הבינים..."

„הרעון הפלוסופי, שמקורו בעצם ביסודי השיטות הנשגבות של המאה השמונה־עשרה — האידיאליזמוס של ברקלי, סקיפטיציזמוס של הום וקריטיציזמוס של קנט — פִּתח והרחיב רבי שניאור זלמן בבהירות מיוחדת, בפרק נפלא אחד מספרו" (הוא חלק ג' בשער היחוד והאמונה).

ר"א מַרקוס: „Das Meisterwerk Tania bietet am Lapidarstil eine unerschöpfliche Fundgrube seiner Lehren (des Raw), den Schlussstein der Kabbala" („Der Chassidismus", S. 139).

(„התניא זה ספר המופת, הוא בסגנונו הקצר אוצר שאינו כלה ללמודיו של הרב ואבן פנה לתורת הקבלה").

אגדות המתהלכות בין החסידים על דבר התניא:

רבי לוי יצחק כשראה את התניא בפעם הראשונה, היה אומר: כמה גדול כחו של רבי שניאור זלמן, שיכול לצמצם את „האין־סוף", אשר השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, בתוך מרחב צר כספר התניא.

רבי זוסא מאניפולי, כשבקשו ממנו לכתוב הסכמה על התניא, צוה להביא לו גליון. הביאו לו גליון, צוה להביא לו עוד שנים שלשה, עשרה, לבסוף השליך את כל הגליונות, ולקח לו פסת נייר קטנה, ועליה כתב מלים אחדות באמרו, אם אבא לכתוב את כל שבחו של התניא, לא יספיקו לי לזה כל הנייר שבעולם, לפיכך מוטב להזכיר רק שתים שלש מלים בלבד.

פעם אחת — מספרים החסידים — בא אדם לבעל „צמח צדק", והראה לו ביאור רחב שחבר על התניא. גער בו בעל צ"צ ואמר: מעיד אני עלי שמים וארץ, שהרבה ימים והרבה לילות היה זקני מתיישב

מִקְוֶה שירושלים עוד תבנה ותכונן, וממלכה חדשה תשוב וְתִוָּסֵד בה. מיד כשיעמדו רגלי היהודי, מחבר המכתב הזה, על אדמת פולין, אצוה לתפוס אותו תיכף יחד עם כתביו, שמתוכם אולי יתגלו לנו דברים על אודות חביריו שבאודיסה, העומדים בברית אתו"[1].

אבל מה היה כתוב בשני מכתבים מסוכנים אלו, שהרעישו כל כך את לב ראשי הממשלה, ויד מי כתבה אותם? המכתב הראשון נכתב בקונסטנטינופול, ביום כ"ד לחודש סיפטימבר שנת 1821, על ידי יהודי זקן ר' שלמה מפלונסק, שבו מודיע להתנו יוסף, סוחר ויושב וַרשה, שעבר את הדרך הארוכה לארץ־ישראל בשלום, ושבמהרה ישוב לביתו. „קונסטנטינא... מארץ מרחק — כותב בעל האגרת — הנני דורש בשלומך, חתני ידיד ה' התורני המפואר והגביר כש"ת יוסף, ובשלום זוגתך הוא בתי, האשה הצנועה ויראת אלהים כש"ת יוטא, עם כל ילדיה". אחרי כן הוא מתאר את דבר נסיעתו לארץ הקדושה, ואיך בחמלת ה' עליו נצל מסכנות רבות, וכי הוא מכין את עצמו לדרך לשוב הביתה בחברת משולחים אחרים שמצא אותם על דרכו.

המכתב השני, שנכתב באודיסה בראשון לחודש נוימבר, נדמה להממשלה למסוכן יותר מן הראשון, בו מודיע ר' שלמה, שבא לאודיסה יחד עם ארבעה משולחים[2], ששם אחד מהם כתריאל מוילנה. והפקיד שבידו נמסרה חקירת הדבר, מוסיף להביא תמצית מכתבו של ר' שלמה: „החדשות שיודיע, יאמר, יתנו שמחה ותקוה בלב שלומי אמוני ישראל; מלכות עמו אינה רחוקה עוד, ובני הנעורים שבירושלים ויושביה, יעזרו לשוב ולבנות את ציון, ויבקש שיזכירו את שמו לִפני כל גדולי נשיאי ישראל, ושיקחו המַשִּׂים אדומִּים ולמסֹרם לקהל אודיסה[3].

---

1) הנסיך הגדול קונסטנטין להקיסר אלכסנדר הראשון, „Note particu-lière et secrète, Varsovie, (27 novembre) 9 décembre 1821".

2) בהעתקה הצרפתית כתובה כאן מלת „missionnaires" שפירושה שליחים, אבל קרוב לשער שבמקור העברי היה כתוב משולחים, כי כן נקראים הנוסעים במלאכות ראשי הכוללות, לחשתדל בדבר תמיכת הישוב בארץ־ישראל.

3) הדברים כמו שהם בפנים, מכוונים בדיוק עם התרגום הצרפתי: „Le règne de sa nation n'est pas éloigné et la jeunesse de Jerusalem et ses habitants aideront à rebâtir Sion" אבל אין להעלות על הדעת שכך היה לשונו של ר' שלמה. מתוך דבריו נוצצין שברי פסוקים וטופסי ברכות הנהוגות בישראל מאז, שעל ידי מעוט ידיעתו של המתרגם ופקידי

ובכדי לתת להקורא מושג, על דבר החרדה הגדולה שהרדה ממשלת רוסיה, למראה היחוסים הקרובים שבין היהודים שבשתי מדינות אלו, ועל דבר הערך הגדול שנתנו לדבר משלוח המעות לארץ ישראל, הנני מוצא ראוי להביא פה קטעים אחדים מתוך כתבי הממשלה, הנמצאים בוַרשה ובפטרבורג 1), ושיצאו לאור על ידי הפרופיסור ש. אשכנזי בשנת 1908, בזורנל „Biblioteka Warszawska" חלק ד' מחברת ג', במאמרו „Pierwszy syonista polski", ושיש להם יחס לענין זה שאנו דנים עליו.

בשנת 1821 ובידי פקידי הלשכה, שהיתה נקראת לשכה השחורה, שהתקיימה אז בוַרשה על יד לשכת הנציב, ושמשמרתה היתה לבקר את המכתבים שהיו חשודים בעיניה, נפלו שני מכתבים שנשלחו ממדינת טורקיה לאחד היהודים יושב וַרשה. המקום שמשם יצאו המכתבים והאדריסה ששמה נשלחו, יכלו לעורר עליהם בימים ההם חשד גדול. שתי אגרות אלו שהיו כתובות עברית, נתרגמו על ידי מומחים לאותו דבר צרפתית, ותכנן הטיל רעש גדול בין חברי הלשכה הזאת, תיכף הודיעו דבר המאורע להגסיך הגדול קונסטנטין, שהיה נציב פולין בעת ההיא, והוא מצא את המכתבים חשודים כל כך, עד שמִהר לשלחם להקיסר בעצמו לפטרבורג. ובמכתבו הנלוה להם הוא כותב:

„בימים אלו המציאו לידי שני מכתבים מקונסטנטינופול, שנשלחו על האדריסה של אחד היהודים יושב וַרשה. מתכנם שהנני מצרף בזה בהעתקה (צרפתית) יוצא, שנכתבו בידי איש מבני העם הזה, הממלא יחד עם עוד ארבעה בני אדם אחרים, איזו מלאכות בארץ הקדושה. המבטאים במכתב השני שקו מתוח תחתיהם, נראים כמרמזים שהשליח (missionnaire) מִלא את מלאכותו (légation) כרצון שולחיו, וכי הוא

בנו של הרב, הלשינו המתנגדים, שהוא שולח מעות לארץ־ישראל לתכלית נעלמה, ומתנגד אחד, שמחה ליטמנס מויטבסק, הושיט בשנת תקפ"ה דילטוריא „להגינירל־גוברנטור האוואנסקי ומסר לו קופת ארץ־ישראל באמרו, ששולחים זה שוחד לשלטוך. בסבת הדילטוריא הזאת הובא רד"ב, ואתו ר' אהרן משטרשילי, ר"ז דוויזש ור' פנחס משקלוב, לויטבסק להתיצב לפני הגינירל־גוברנטור ולתת ביאור על הדבר הזה, שם בלו במשמר מן חול־המועד סכות שנת תקפ"ו עד עשרה ימים לחודש כסלו, ורק בהשתדלות הרופא הידיגטל מויטבסק נקרא להם דרור (כתב־יד).

1) כתבים של השטב הראשי, מחלקה של לשכת מיניסטריון המלחמה שבפטרבורג, „О евреѣ Соломонѣ Плонскомъ, который совершилъ путешествіе въ Іерусалимъ, съ цѣлью содѣйствія къ возстановленію Іудейскаго Царства" ובארכי של הכתבים הישנים בורשה.

פרטיים, כעסקי משפחה, דרישות־שלום וכיוצא באלו 1), הוא כותב להקיסר אלכסנדר בראשית שנת 1822 כדברים האלה: „מתוך קבוצת מכתבים אלו נראה, שבין היהודים המפוזרים בין כל העמים, נמצאת כעין ממשלה נסתרה, שבה נכנסים רבנים, גבאי צדקה בשביל ארץ הקדושה, ממונים ומחלקי נדבות וביוצא באלו. עמהם ישתתפו עשירי ישראל אשר בארצות שונות... נראה כדבר שאין בו ספק, שמזמן ידוע נתעוררה תשוקת היהודים לארץ אבותיהם, ושהם בונים שם בית־הכנסת ומתפללים על קברי הנביאים הקדושים, ושהם הושבים להם לאושר למות בארץ הקדושה, שם עתיד להתגלות המשיח, ושם הם ילכו בהמון בכח רגשי האמונה ההולכים ומקיפים את הכלל כלו. ואלו שאינם עולים בעצמם לארץ־ישראל, משתתפים במשלוח כספם ובנדבותיהם, להחזיק בידי היושבים שם ובידי המוסדות אשר בתוכה... מזה יוצא, שמכל המדינות ישטפו מעות הרבה לארץ־ישראל, וביותר מן המדינות שאוכלסי ישראל מרובין בהן; וכי בני העם הזה שעיניהם נשואות תמיד לארצם הקדושה, נעשים מחרים לארץ מגוריהם. סוף דבר, הם חושבים מזמות נסתרות לשוב ולהיות עוד הפעם לעם. מה שראוי לשימת־לב ביותר הוא, שבדרך כזו יציצו באסיה מהפשי חרש לכל מדינות אירופה, ובזמן מן הזמנים יוכלו לְהֵעָשות למרגלים, שאי אפשר יהיה לגלותם ולהפשם. היהודים נראים עתה כדורשי טובת הטורקים בכל לב, מפני שבידיהם נמצאת הארץ הקדושה, שאליה הם נושאים את נפשם. אומרים הם שהשלטן הרשה להם לשוב ולבנות בית־הכנסת, וששלמו לו בעד רשיון זה. באופן זה היהודים שבין כל העמים ובתוכם גם יהודי פולין הנמצאים לרוב בארץ־ישראל, באו במשא־ומתן עם ממשלת טורקיה, בלי כל התערבות הממשלות שהם חוסים בצלן. החבה היתירה הזאת, שהיהודים מראים להטורקים, שהם מקוים מהם שיבתם לארץ הקדושה, קרובה מאד לאבדן האמונה במלכי ארץ מולדתם, ולהֵפך במקרים ידועים לבגד ומעל.

(מלת כתר אין איש שיוכל לתרגמה). אבל אפשר לשער שבמכתבו של ר' שלמה היה כתוב בקירוב: אין אני מעיז פני להטריחו, יותר אין לי לכתוב לכתר, ומלת „כתר" שנתקשו בו כל כך פקידי הלשכה השחורה, הוא ר"ת ממלות „כבוד תורתו", תואר־כבוד הנהוג אצל היהודים, ביחוד בכתיבת מכתבים.

1) בסבת המצב הפרוע של הפוסטה הטורקית בימים ההם, היו רבים נמנעים לשלוח על ידה מכתביהם לחוץ־לארץ; רובם של המכתבים נאבדו בדרכם לגמרי, ומעוטם שזכו להגיע בשלום למחוז חפץ שולחיהם, התגלגלו ימים רבים בבתי־התחנות השונים. לפיכך כשנזדמן לבני ארץ־ישראל איש ההולך מהתם להכא, מא"י לחו"ל, מיד היו כולם זריזים ומקדימים לעשותו לשליח להולכה למסור את מכתביהם לקרוביהם ובני משפחתם.

אבל הפחד הזה של הממשלה, מבצבץ ועולה עוד יותר ממכתבו של הסינטור נובוסילצוב, שעמד אז על משמרתו בורשה, בתור מפקח על עניני המדינה שבפולין, ושהשפעתו על הקיסר אלכסנדר הראשון, ובכלל על כל מהלך הפוליטיקה ברוסיה בימים ההם, היתה גדולה מאד, הוא אחרי שקרא בשים לב את כל המכתבים שנמצאו אצל ר' שלמה מפלונסק, ששים במספרם. שמסרו לידו בני בריתו שבארץ־ישראל, להמציאם לידי קרוביהם ואוהביהם שבחוץ־לארץ, ושהיו מכילים ענינים

השלטון בשפת עבר קבלו פנים אחרות, עד שקשה מאד להשיב להם בדיוק מוחלט את צורתם הראשונה. אבל אפילו אם נחזיק את עצמנו בנוסח הצרפתי, גם אז לא יפלא ממנו לשער, שהאיש התמים הזה כתב בקירוב, שגאולת ישראל קרובה לבא, ובימינו יִוָּשְׁעוּ עָרֵי יהודה וירושלים, וציון תשוב ותכונן, או דברים דומים לאלה. את המלים יִוָּשְׁעוּ ע ר י יהודה, שאפשר שלא היו ברורות היטב במכתבו של ר' שלמה, יכול היה המתרגם לקרא במ...ת יושיעו נ ע ר י יהודה, ולתרגמן צרפתית על פי רוח השפה של העת החדשה „Jeunesse... aideront“ מבטא שהיה מוזר לגמרי לר' שלמה אפילו בתמונתו העברית „בני הנעורים“, שיהודי פולין בימיו לא היו משתמשים בו כלל, ובכן יצא העגל הזה, אשר את עונו נשא הנקי ר"ש על לא עול עשה. אבל אפילו אם ננכה מדברי ר' שלמה חלק מסויים על חשבון התלהבותו היתירה ושמושו במליצות מורגלות, נראה סוף סוף מתוכם, כי תקוה חזקה התעוררה אז בלב יושבי ארץ הקדושה על דבר קרבת הגאולה ושיבת בנים לגבולם. קרוב לשער שהסבה לזה היו המאורעות בלתי המצויים שנקרו ויאתיו בימים ההם, כמרידת היונים בהשלטן, והסכסוכים העצומים בין ממשלת טורקיה ורוסיה לפני פרוץ המלחמה ביניהם בשנת 1828, שעל ידי זה החלו בני האומה העברית לצפות לגאולה, כי כנודע בכל פעם שמלחמה פורצת בארץ (או סתם מקרים בלתי מצויים שמתרגשים ובאים בעולם), מיד מתחיל עם ישראל, זה עם הגדכה והנענה, לחשוב קצין וליחל לתשועה, במצאם לזה סמך בדברי חז"ל: „אם ראית מלכיות מתגרות זו בזו, צפה לרגליו של משיח“, ובכל פעם הם מוצאים להם רמזים בתורה ובקבלה, דבר שאינו קשה כלל אם נשתמש בצירופי אותיות, גימטריאות וגוטריקון, כדרך שהשתמשו בהם היהודים, וביחוד בעלי הקבלה, במקרים כאלה (עיין גרץ געש, די יודען ת"ה עמ' 229), ובני ישראל שבארץ־ישראל, מרכז כל המאורעות, ומקור הקבלה והמסתורין, בודאי שיוכלו לראות אז בדמיונם הגלהב עתידות גדולות, נצורות ונפלאות הרבה, וזה שפעל כל כך על רוח ר' שלמה החרד והתמים, לראות עוקבתא דמשיחא ותשועת ישראל. וימהר לשמח בהבשורה הטובה הזאת את לב חתנו ובתו, טרם עוד הספיקה לו השעה לשוב ולהגיע לביתו.

חסרון דעתם של פקידי הלשכה השחורה בשפת עבר, נכר גם ממקום אחר. הם מתרגמים במקום אחד את דברי ר' שלמה בסגנון כזה: „Je n'ose plus écrire, je n'ai pas de keser“ (אין אני מעיז פני לכתוב יותר אין לי כ ת ר), והם מעירים על זה: „le mot keser n'a pu être traduit par personne“

 אלפים יהודים, העומדים תמיד בחלוף-מכתבים
 רישראל, ובלי ספק גם עם היהודים יושבי
 שמשים בתור סרסורים ואנשי-ביניים. האין להעלות
 פים יהודים אלה יעשו לצבא מרגלים מסוכנים,
 הכושר לבא על שכרם מאת הטורקים?"
ם, בודאי שהיו רואים בר' שלמה מפלונסק,
לה לירושלים כהרבה מאחיו להשתטח על קברי
 כותל המערבי, והמלא תמיד תקוה באלהים,
 ציון וירושלים וממלכת יהודה ישוב על כנה, כי
 ערב ובקר וצהרים, אבל הממשלה הביטה אז על
י, בעיניה נדמה ר' שלמה התמים כאחד הפושעים
 מסוכן, שכל מגמתו לתמוך ביד השלטן מחמד
להשיג באופן זה הרעיון לחדש את ממלכת יהודה.

באודיסה נמצאים כשני אלפים
עם אחיהם יושבי ארץ־ישראל,
קונסטנטינה, שהם משמשים בתו
על הדעת, ששני אלפים יהודים
בעת שתהיה להם שעת הכושר ל
בני אדם פשוטים, בודאי
יהודי חרד וכשר, העולה לירושל
האבות ולהתפלל לפני כותל ה
שבמהרה יבנה הרבות ציון וירוש
על זה יתפלל כל הסיד ערב ובקר
זה בעינים אחרות לגמרי, בעיניה
הנוראים, כריבוליציניר מסוכן, ש
השני נגד רוסיה, בכדי להשיג בא
בירושלים.